

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

C. C. HAUGNER
NAKSKOV KØBSTADS
HISTORIE

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN

LOLLAND II
NAKSKOV KØBSTADS HISTORIE

C. C. HAUGNER

**NAKSKOV KØBSTADS
HISTORIE**

BILLEDER OG BILLEDTEKSTER VED
V. PAULLI

ANDET BIND:
TIDEN FRA 1660 TIL 1800

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN MCMXXXV

CLICHEERNE LEVERET AF
P. HENDRIKSENS REPRODUKTIONSATELIER
OG PRESSENS ILLUSTRATIONSBUROAU

PAPIRET FRA
SILKEBORG PAPIRFABRIK

TRYKT I
KROHNS BOGTRYKKERI
HARALD JENSENS BOGTRYKKERI

OPLAG 1000

NAKSKOVS ÆRESBORGER

EXCELLENCEN, ETATSRAAD H. N. ANDERSEN, R. E.

TILEGNET

INDHOLD

	Side
FORORD	9
VED DEN TOMME KRYBBE	11
Præstestriden	22
Striden indenfor Bystyret	28
Hjælpen	37
FÆSTNINGENS UDSLETTEELSE	39
Borgerskabets Brugsret	40
LÆRDOMMENS TRANGE VEJ	50
Latinskolen	50
De tiggende Disciple	52
De fattige Lærere	61
Latinskolens Hus og Midler	63
Den danske Skole	72
ØVRIGHEDEN OG DENS TJENERE	82
Bystyret	82
Borgerudvalgene	91
Øvrighedens indre Brist	102
Tjenerne — de velagtede og de uærlige	111
DE KNUGENDE STATSBYRDER	124
Soldaterplagen	124
Konsumtionen	134
Skattebuketten	142
BYENS EGNE KRAV TIL BORGERNE	149
Skatten	149
De borgerlige Hjemmeværn	150
Brandkorpset	158
BYENS VANTRIVSEL	163
Handelen	163
De smaa Næringsdrivende	187
De forsømte Færdseksaarer	190

BORGERKAAR OG BORGERLIV	203
Den lille Næring	203
Haandværket	206
De privilegerede Erhverv	223
Agerbruget	226
Vognmandskorslen	231
Borgerskabets Glæder og Fristelser	236
Jøderne	256
De fattige	261
De syge	269
Forbryderne	275
TILLÆG	283
Billedtekster	285
Kilder og Beviser	290

Til de med * betegnede Billeder findes Noter i Tillæget
Side 285—289.

FORORD

I Forordet til 1ste Bind skrev jeg ifjor, at Værket vilde blive delt i to Bind, og at andet og sidste Bind vilde udkomme i December i Aar. Arbejdet har imidlertid vist sig at være alt for stort til, at jeg har kunnet tilendebringe det paa et Aar. Jeg har da foretrukket at udgive den resterende Del i to mindre Bind — et i Aar og et næste Aar — frem for i ét stort Bind. Mit Materiales store Mængde har gjort det nødvendigt stadig at vrage og vælge, og jeg har da fortrinsvis benyttet det, der kunde give Bidrag til Skildring af den *hele* Bys og det *hele* Bysamfunds Liv og Trivsel, hvorimod mange Detailler (der i og for sig kunde være interessante nok) er udeladt; ligesom jeg har givet Afkald paa personalhistoriske Svinkeærinder, hvor fristende de end tit kunde være.

Jeg har til Bestridelse af mine Udgifter ved Værkets Fremstilling modtaget Støtte fra *Overretssagfører Zeuthens Mindelegat*, fra *Lollands Spare- og Laanebanks Fond* og fra *Den lollandske Landbo-slants Sparekasse*, og jeg bringer herfor disse Institutioner min hjerteligste Tak. Jeg gentager ogsaa min Tak til Arkivernes og Bibliotekernes Tjenestemænd og til min udmærkede Hjælper i Arkivarbejdet, cand. phil. *Henrik Larsen*.

Nakskov 1 November 1935.

C. C. Haugner.

Indsejlingen til Nakskov. Sommeraften.*

Ved den tomme Krybbe.

DEN 20. Maj 1660 blev Freden mellem Danmark og Sverrig sluttet. I Fredshetingelserne stod, at Svenskerne inden 16 Dage skulde overlevere Nakskov til den danske Kommissarius, Christian Jørgensen Skeel, der samtidig fik Ordre til at sørge for Underhold til de danske Besættelsestropper¹. De 16 Dage blev til 18; thi først den 13. Juni rykkede Svenskerne ud af Nakskov.

Rædselsperioden var endt.

Nakskov Borgere, der havde haabet paa snarlig Hjælp fra Regeringen som Løn for deres tapre Forsvar af Byen, blev hurtigt skuffet og gennem nye Indkvarteringsbyrder overtødet om, at man i København ikke havde den ringeste Forstaaelse af Borgerskabets fortvivlede Stilling. Det først fornødne maatte da være at sætte Kongen og hans Mænd ind i Situationen, og Lejligheden hertil meldte sig snart.

Den 5. August 1660 udgik der Ordre til Byerne om at sende deputerede til en Stenderforsamling, der skulde træde sammen i København den 8. September. Nakskov valgte som sine Repræsentanter Borgmester Peder Mortensen og Købmand Hans Pedersen Roed, og det overdroges dem samtidig at tale Byens Sag for de høje Herrer. Men for de kunde komme af Sted, maatte der udskrives Skat til Rejsepenge; den udskreves den 12. August med 2 Skilling af hver Lødemark. Da disse Penge var skrabet sammen, rejste de to Mænd med

alle Borgeres gode Ønsker. Efter at have droftet Sagerne med de Herrer i Kancelliet indgav de to Borgere den 21. September en »allerunderdanigst Supplication« til Kongen omfattende 9 Punkter. Svaret blev givet 8. Oktober i Form af Anmærkninger til hvert af Andragendets Punkter². Hovedindholdet er følgende:

Punkt 1 i Andragendet gik ud paa, at Garnisonen i Byen maatte blive underholdt af Land-Commissarerne, »efterdi det meste Borgerskab er for Armodes Skyld undveget Byen og de faa overblevne er saa forarmede, at de ej formaar mere«. — Svaret herpaa lyder, at Kongen ved naadigst Resolution herom vil give fornøden Anordning.

Punkt 2 gaar ud paa, at »Land-Commissarerne maatte efter de gode Herrer Rigens Raads Anordning betale Nakskov Kirke hvad Bly, som er laant fra Kirken i Krigens Tid, som sig ved 70 Skippund skal beløbe. Eftersom Kirken er saa meget bleven beskadiget i Belejringen paa Murene, Hvælvingerne, Choret og Altertavlen af Kugler, Granater og Fyrbolde og haver ellers ingen Indkomst eller Midler, hvorved den kan blive repareret«. — Kancelliets Svar herpaa lyder, at før der kan tages nogen Bestemmelse herom, maa man først nøjere have undersøgt hvor meget Bly, det drejer sig om, og hvad Takst, derpaa skal sættes.

Punkt 3 angaar den latinske Skole, der »i den besværlige Krigstid er meget forringet og aftaget, efterdi Lærerne saavel som Disciplene ingen Levnedsmidler haver haft, eftersom de intet har kunnet nyde af Skolens ringe Indkomst formedelst Fjendens Bemægtigelse«. For at Skolen igen kan komme til nogen Velstand, »til Ungdommens Fremmelse«, beder man Hs. Majestæt befale, at hver Gang et Degnekald paa indtil 2 Mils Afstand fra Byen bliver ledigt, skal det ikke besættes, men dets Midler »uden al Forhindring« lægges til Latin-skolen. — Svaret paa dette Andragende lyder heller ikke helt lovende; thi »Kgl. Majestæt vil herom først høre Lensmanden og Bispens Erklæring«.

Punkt 4 indeholder en Forespørgsel vedrørende de umyndiges Midler, hvoraf en stor Del Gods, »Møller, Huse og Ejendomme, som her i Byen har været under Værgemaal, er af Fjenden ødelagt og ruineret, Møllerne opbrændt, Huse og Gaarde nedbrændt og forbrændt«, Værdisagerne bortplyndret tillige med Borgernes eget. »Da beder man allerunderdanigst faa at vide, hvorledes man sig i slige Tilfælde skal forholde, om de umyndige skal lide Skade herpaa ligesom de

fattige Borgere eller andre fattige Undersaatter maa lide paa deres Gods?« — Kancelliet kunde ikke paa staaende Fod besvare denne Forespørgsel og nojedes med at erklære, at herom skulde senere blive resolveret.

Punkt 5 indeholdt et Andragende om at faa den nødvendige Rets-hjemmel til »at gøre Ret, Lighed og Likvidation« mellem Borgerne, hvor disse indbyrdes var uenige om Taksering af det, de havde ydet i Form af Indkvartering eller Brandskat, saa de, der har ydet for lidt og »Middel haver at betale med«, kom til at betale, hvad de var skyldige. Til Ordning af alle disse indviklede Sager ønskede man Ret til at udnævne 8 Mænd, der skulde taksere alle Borgernes Ejendomme og Formue og tillige vurdere de Ydelser, de havde præsteret, og derigennem udfinde, hvor meget de nu skulde betale til Opnaaelse af »Ret og Lighed« og »til den store Gælds Fuldgørelse, som Byen er geraadet udi«. Over dem, der ikke vilde betale, skulde Borgmestre og Raad have Myndighed til at afsige Dom i Henhold til Takseringen og efter Dommens Forkyndelse lade foretage Eksekution i fast eller los Ejendom. — Disse Regler blev accepteret af Kongen.

Under *Punkt 6* ansøgte Borgerskabet om at faa Landsting i Nakskov, saaledes at Borgmestre og Raad kunde »dømme paa Byfogdens Domme og kun for Kongelig Majestæt og Rigens Raad staa ansvarlig«. Det vil altsaa sige, at Borgmestre og Raad fik den i 1588 ophævede Overretsstilling tilbage, saa deres Domme ikke kunde appelleres til Landsretten, men kun til Højesteret. Motiveringens til dette Andragende lød paa, at dermed vilde Borgerskabet blive fri for de Rejser og andre Bekostninger, som de »nu ofte i ringe Sager maa gøre«. Kancelliets Svar gik ud paa, at der senere skulde blive resolveret i Sagen.

I *Punkt 7* androg man om, at der af Byens Privilegier, »hvoraf Fjenden haver en Del borttrovet«, maa blive lavet Kopier og disse derefter konfirmeret. Dette blev straks bevilget.

Punkt 8 angik Borgmestres og Raads private Kartoffler, thi man androg her om, at Fiskeriet i Byens Grave og Moradser (Byfogedsoen) vedblivende maatte forbeholdes Borgmestre, Raad og Sognepræsten, og om at Borgmestre og Raad maatte »faa noget Tilliggende til deres Ophold, eftersom de intet eller lidet haver for den store Møje og Besvær, de maa udstaa«. — Svaret lød, at hvad de havde, skulde de have Lov at beholde.

Under *Punkt 9*, Bønskriftets sidste, androg man om, at Borgerska-

bet maatte faa Lov at anlægge Humle- og Kaalhaver paa Fæstningens Jord efter Guvernørens nærmere Anvisning. — Svaret lod, at herom vilde Kongen høre Guvernørens Mening.

I Forhold til Byens forfærdelige Stilling var det ikke store Ting, man havde bedt om, og endnu mindre man havde faaet. Af øjeblikkelige Lettelser var der kun Forskaanelsen for at underholde Garnisonen. Senere paa Aaret blev Byen ogsaa fritaget for at yde den tidligere omtalte Hovedskat^{*)}. I Marts 1662 fik Borgmestre og Raad endvidere Overretsprivilegiet², der forøvrigt allerede var tilstaaet en Række andre Byer. Nakskov maatte gennem syv magre og pløgefulde Aar, for Besværingerne satte Frugt i større og vidererækkende Begunstigelser. Indbyrdes Strid og Kiv forøgede Uhyggen i disse Aar, hvor Kommissærer og Højesteret hyppigt maatte i Virksomhed for at dømme i de mangeartede Stridigheder. Indledningen til alt dette Kiv og Kævl blev Bevillingen til Andragendets Punkt 5 om Ret til at tage Borgernes forskellige Ydelser til Fjenden op til ny Prøvelse og med Ret til at paalægge dem, der havde ydet for lidt, en passende Efterbetaling, og give dem, der var ramt uforholdsmæssigt haardt, en lige saa passende Erstatning.

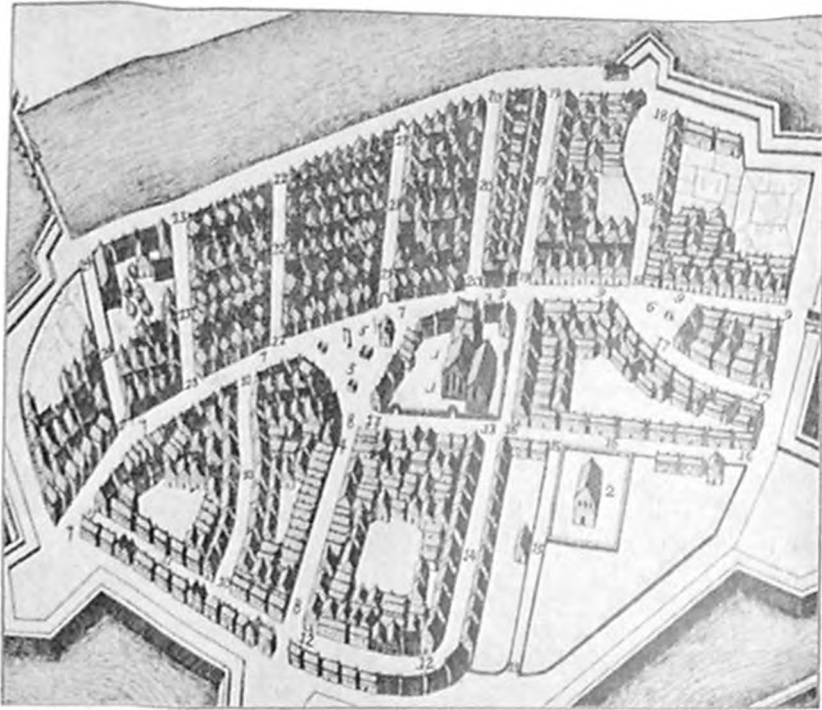
Borgmestre og Raad udpegede de i Andragendet nævnte 8 Mænd og gav dem 3. Januar 1661 deres Instruks, der lod paa, at de skulde undersøge, hvad hver enkelt Borger havde ydet i Indkvartering fra Krigens Udbrud og til denne Dag, samt sætte og taksere, hvad enhver yderligere burde yde til Betaling af Byens store Gæld. Det var et mægtigt Arbejde, der her blev paalagt disse 8 Mænd, og der hængik da ogsaa et Par Aar, før de — den 18. Marts 1663 — kunde afgive deres Betænkning og Ligning. Den vakte vildt Oprør blandt alle Byens bedst situerede Borgere; thi de 8 Mænd var kommet til det Resultat, at næsten alle de mere velstaaende havde ydet for lidt, og de havde derfor faaet paalignet store Efterbetalinger, der tilsammen androg over 26,000 Rigsdaler. De Summer, der skulde betales dem, der havde ydet uforholdsmæssigt meget, beløb sig til knapt 4000 Rigsdaler. Blandt disse lykkelige figurerede de 8 Mænd selv med ret respektable Beløb. De tre Raadmænd Peder Hansen, Peder Olsen og Thomas Kruckow var blandt dem, der havde faaet paalignet Efterbetalinger. Peder Hansen var endog den haardest medtagne af samtlige Borgere. Han var alene for Indkvarteringsens Vedkommende paa-

---

^{*)} 1ste Bind, Side 310 ff.

lignet en Efterbetaling af 5708 Rigsdaler; men hertil føjede Borgmestrene og to Raadmænd en anden Regning paa 2334 Rigsdaler, saa Peder Hansen ialt blev afkrævet en Efterbetaling paa 8042 Rigsdaler. Spliden indenfor Borgmestre og Raad var derfor ikke mindre bitter end mellem Borgerskabets to Grupper. Efter at Peder Hansens første rige Kone, Enken efter Mickel Matzon, var død, blev han trolovet med Willum Hansens ikke mindre rige Enke, Karen Christophersdatter. Hun var paalignet en Efterbetaling af 2409 Rigsdaler, saa Peder Hansens Interesser repræsenterede over 10,000 Rigsdaler. Han fik sin Fæstekvinde og forskellige andre til at nægte at betale, og da Borgmestre og Raad ogsaa laa i indbyrdes Kiv, saa de ikke anden Udvej end at ansøge Kongen om at faa nedsat en Kommission til at domme i Sagen. Kongen imødekom Ønsket. Kommissionen kom til at bestaa af de to Herremænd Hans Steensen og Herman Kaas og de to Borgere Ivar Nielsen i Nysted og Borgmester Jørgen Lauridsen i Nykøbing; men de var næppe begyndt paa Arbejdet, før Peder Hansen rejste Indsigelse mod de to borgerlige Medlemmer af Kommissionen som værende nær besvogret med Borgmester Peder Mortensen. De blev derfor ombyttet med Forpagter Peder Christensen, Aalstrup, og Matz Adersen, Saxkøbing. Kommissionen begyndte sit Arbejde i Oktober 1663 og afsagde sin Dom den 29. Januar 1664 efter at have holdt en lang Række Konferencer, modtaget Masser af Indlæg, Dokumenter og Regnskaber og hørt paa lange og vidtløftige Procedurer¹.

Peder Hansen protesterede mod at efterbetale noget som helst og mødte med en lang Liste over Udgifter og Tab. De to Borgmestre Niels Nielsen og Peder Mortensen tilbageviste i et meget skarpt Indlæg alle Peder Hansens Anbringender og betegnede de fleste af hans opregnede Udgifter dels som Digt, dels som Indkvarteringsudgifterne uvedkommende, »efterdi slig Straf overgik alle hans Medborgere, og nogle af dem maatte endda ride Træhesten, som han var fri for«. Alle hans Beklagelser over de store Udgifter i Fjendetiden er, skriver de to Borgmestre, uden Betydning; »thi han var frem for alle andre under Fjendens højeste Protektion« og derfor langt bedre end nogen anden i Stand til at slippe for stærkt Pres. Indenfor Kommissionen søgte Peder Hansen paa bedste Vis at bortforklare disse graverende Beskyldninger. Han optraadte meget behersket, men desto voldsommere arbejdede han underhaanden blandt Borgerne for at undergrave Tilliden til Borgmestrene ved forblommede Talemaader om deres Omgang med Byens Midler. Det var i denne trøstesløse og kiv-

Midterpartiet af Kobberstikket i Resens Atlas, ca. halv Størrelse.

1 St. Nicolay Kirke. 2 Kloster Kirke. 3 Skolen. 4 Raadstue. 5 Torfvit. 6 Gaasetorfvit. 7 Søndergade. 8 Tillegade. 9 Veilegade. 10 Vorfruegade. 11 Kattesund. 12 Hollendergade. 13 Kirchestræde. 14 Bredegade. 15 Rebslagerstræde. 16 Klostersgade. 17 Koegade. 18 Kongenstoft. 19 Borgem: Peder Mortensensstræde. 20 Bybroesstræde. 21 Michel Skrifversstræde. 22 Badstuestræde. 23 Borgem: Hans Bosenstræde. 24 Dronningens Gaard.

Her er to Fugleperspektiver af Byen; deres Aldersforskul er ca. 260 Aar. Hele Resens Plan er gengivet i denne Bogs I Bind, Side 242; her er det ligeledes, Side 244, omtalt, at Fæstningsværkerne er tegnet unøjagtigt; det samme gælder Detaillerne i ovenstaaende Billed, der er reproducet efter Originalstikket, som er udført ca. 1670. Basis for Stikket har øjensynlig været et i Nakskov udført Grundrids, der senere af en ikke lokalkendt Tegner er forsynet med Enkeltheder. Gadeplanen er nu rigtignok, den samme som i Nutidens Nakskov; fra Hovedstrøget, der følger Kystlinjens Krumning, gaar de smalle Stræder ned mod Stranden; nu hedder 19: Tolderens Stræde, 21: Farverens Str.; 23 er blevet til Gennemkorslen i een af Købmandsgaardene i Søndergade.

Paa Hjørnet af Dronningens Stræde og Stranden ses »Dronningens Gaard«, som staar endnu; for Enden af Strædet Langebro med Vippen. Kirken er ganske forkert; den havde de samme Sideskibe som nu; og Bygningen til højre for

Flyverbilled i ca. 200 Meters Højde Nordisk Luft-Foto. Eneret.

Kirken er -- se I Side 35 -- rimeligvis et fejlagtig opfattet Kalkhus. Paa det trekantede Torv ses en Bygning med Flagstang, vistnok Kommandantboligen; paa Originalstikket aner man en hængt i Galgestrikken; af de fire firkantede Figurer betegner antagelig den ene Halsjærnsforhøjningen, de to andre Brønde; en lignende Figur ses paa Gaasetorvet. Klosterkirken var fra 1629 militært Tøjhus, se 1ste Bind Side 278.

Husene er, som i det hele i Resens Atlas, tegnet ganske skabelonmæssigt; Byen ser jo ud, som om den var bygget af 5—600 Noahsarkhuse, alt for artligt stillet op; for Husrækkerne var vel dengang endnu mere uregelmæssige end nu om Stunder; Husene var ikke eensartede Rækkehuse, og der er tegnet alt, alt for mange af dem, baade i Gader og i Gaarde; derimod er det rigtigt, at der var mange Gavlhuse i Hovedgaderne, hvor de endnu adskillige Steder kan paavises.

Medens Resens Tegner i Fantasien har svævet Øst, en halv Streg til Nord, for Kirketaarnet, har Luftfotografen en Augustformiddag 1933 brugt Kameraet med Teleobjektivet, da Flyvemaskinen var Syd, en Streg til Øst, for Midten af Torvet, hvorfra gaar opad til venstre Vejlegade, opad til højre Præstestræde og Klostergade og nedad til højre Søndergade. Man faar et klart Indtryk af Kirkens mærkelige Form med den korte Højkirke. Lige under Torvekiosken ligger paa Torvets Sydside »Det gamle Apotheke«, hvis Sidelænge lyser i Solen, paa Østsiden Raadhuset; bag dette og Vandtaarnet ses Tilegade.

agtlige Tid let nok at vække og nære en saadan Mistanke, det manglede ikke paa Opfordringer til de 12 Mænd*) om at kræve Borgmestre og Raad til Regnskab, og de indgav ogsaa Indlæg til Kommissionen med Krav om at faa undersøgt Regnskaber, Brandskattelister og Gældsposter.

Byens Gæld blev under Sagen opgjort til 16,209 Rigsdaler, som Borgmestre og Raad havde laant dels hos enkelte formuende Borgere, dels af Kirkens og de fattiges Midler for dermed at betale, hvad der i de indkomne Skatter manglede til fuld Betaling af Fjendens Krav. Kommunegæld var et ukendt Begreb i de Dages Nakskov. Den stiftede Gæld skulde altsaa dækkes, og man forstaar, at det hos mange var en naturlig Tanke at lade dem, der var sluppet lettest gennem Trængslerne, betale og især da dem, der havde sledsket sig igennem ved at gaa Fjenden under Øjnene. Men det er ogsaa klart, at de 8 Mænds drastiske Fremgangsmaade og haardhændede Ligning ikke kunde staa for en uhildet Bedømmelse, og Ligningen blev da ogsaa pure forkastet af Kommissionen.

I sin Kendelse siger Kommissionen, at en Ligning som den, de 8 Mænd har foretaget, ikke kan blive retfærdig, og det af følgende Grunde: Den Skade, de enkelte Borgere har lidt, har i væsentlig Grad været afhængig af de indkvarterede fjendtlige Soldaters Optræden, idet nogle har været mere grusomme og begærlige i deres Færd end andre; en almindelig Ligning efter Antallet af indkvarterede dækker derfor ikke Tabet. Ligningen er endvidere foretaget paa Grundlag af Borgernes Skatteevne for Krigen, og den kan ikke tjene som retfærdigt Grundlag for en nu paalignet Efterbetaling; thi Skatteevnen i Fredstid har væsentlig bestaaet i Handel, der nu er odelagt, udestaaende Fordringer, der nu er stærkt forringede eller helt værdiløse, og Ejendomme, der nu er mere eller mindre ruinerede. Dertil kommer, at en Del af dem, der er paalignet Efterbetaling, er fuldstændig forarmede, medens flere, der skal have Tilbagebetaling — »blandt hvilke de 8 Mænd sig selv højest beregner« — er i bedre Stand end de fleste andre. Hvis endelig Ligningen skulde være retfærdig, maatte Summen over dem, der havde haft for lidt Indkvartering, gaa lige op med dem, der havde haft for meget; men dette er saa langt fra Tilfældet, efterdi Tilbagebetalingen kun andrager knapt 4000 Rigsdaler, medens Efterbetalingen beløber sig til over 26,000 Rigsdaler, hvoraf en stor Del er paalagt Enker og faderløse Børn. Denne Lig-

---

*) 1661 var Institutionen »de 24 Mænd« blevet halveret til »de 12 Mænd«.

ning alene paa Grundlag af ufuldstændige Indkvarteringslister og mangelfulde Oplysninger kan derfor ikke anses som en retfærdig Fremgangsmaade til Afbetaling af Byens Gæld. Ikke heller er det retfærdigt, at de, der har været heldige og hjerget noget af deres Formue, nu skal beroves det i Stedet for nyde Fredens Frugter. Kommissionen slutter derfor med at domme den hele Ligning »paa alle Sider og i alle Maader død og magtesløs at være«.

Kommissionen paalagde Borgmestre og Raad inden 6 Uger at opstille et rigtigt Regnskab over Byens Gæld, hvornaar og hvor Laanene var gjort, og forelægge dette Regnskab for 24 Mænd. Den Del af Gælden, der hidrørte fra Fjendetiden, skulde saa dækkes ved en Ligning paa Borgerskabet efter dets nuværende Formue og med billig Hensyntagen til dem, der havde lidt mest under Fjendens Udsugning. Angaaende Brandskatten paa de 22,000 Rigsdaler, som Fjenden aftvang Byen, paalagde Kommissionen Borgmestre og Raad og 24 Mænd at tage Brandskalligningen for sig, undersøge, om den var retfærdigt lignet og indkræve Restancerne hos dem, der ikke havde betalt, men kunde betale. Kommissionsdommen blev senere stadfæstet af Højesteret.

Resultatet af den paabudte Revision og Opgørelsen af Brandskatrestancerne er det ikke lykkedes at finde; men at de, der kunde og skulde betale, stadig ikke vilde, fremgaar af en kgl. Resolution. Det hedder heri, at Borgmestre og Raad i Nakskov har andraget om, at de, der i Fjendetid havde unddraget sig Betalingen af Brandskat og anden Kontribution, nu maatte faa kongelig Befaling om at betale. Kongen resolverer derefter, at alle Indbyggere skal erlægge deres Part af alt, hvad Nakskov i Krigstiden er blevet paalagt af Brandskat, maanedlig Kontribution og deslige, og de, der har undslaaet sig for at betale, skal nu gøre det uden Ophold eller Hindring i nogen Maade^s.

Den haarde Fremfærd, der skulde til for at faa inddrevet disse Restancer fra Fjendetiden, vakte naturligvis stor om end uberettiget Harme hos dem, det gik ud over, og gav Spliden i Borgerskabet ny Næring. Haablosheden ogedes yderligere ved stadig nye Skatter, der blev inddrevet ved Eksekution, hvorimod man stadig intet hørte til den Hjælp, Regeringen havde stillet i Udsigt. De fleste havde mest Lyst til at »rende fra det hele«, og trods kgl. Forbud mod, at Købstædernes Indbyggere flyttede bort, var Flugten fra By til Land stor. Borgmestre og Raad fandt sig da foranlediget til at rette Henvendelse

til »Rigens Marskal« og gøre ham opmærksom paa, hvorledes Byen tømtes for Folk. Det er — hedder det i Skrivelsen — ikke alene de enlige og løse Folk, der forsvinder, det gælder ogsaa de bedste Haandværkere, som trods Købstadens Privilegier bosætter sig paa Landet, ja selv de fornemste af Borgerskabet, Raadmænd (Peder Hansen) og andre flytter ud, hvorved Byen og Borgerskabet er blevet saa forringet og forsvækket, at de paabudte Skatter umuligt kan præsteres af de faa, der er blevet tilbage. Borgmestre og Raad spørger derfor om Midler mod denne Flugt og beder om Lettelse i Skatterne, specielt beder de om, at Standkvarterpengene, der skal betales Garnisonen, maa blive fradraget i den høje maanedlige Kontribution, indtil Borgerskabet kommer til bedre Kræfter⁶. Nogen Tid efter lod man Kæmneren fremtræde paa Raadstuen og overfor Borgmestre og Raad klar-gøre Byens Stilling, hvorefter ogsaa dette Dokument gik ind til de høje Herrer i København. Kæmnerens Erklæring lød:

Denne By er desværre meget forringet og aftaget grundet paa, at de fleste af Borgerskabet i den skadelige Krigstid er blevet forarmede, udmattede og ruinerede. De faa, som nogenledes havde deres i Behold, er flyttet fra Byen, en Del til andre Købstæder, en Del udi andre Provinser, saa det meste af Byen desværre staar ode for Borgerskab og med Officerer og Soldater er beboet. De Huse og Gaarde, som ej kunde lejes bort, men er blevet staaende ode, er derover nedbrudte, odelagte og ruinerede og meget af dem bortstjaalet, hvorover Kgl. Maj. Rettigheder med Kontribution og anden Tyngde er saa stærkt forringet, at det er umuligt at bringe Skatten til Veje hverken af Borgerskabets Næring eller af Husene og Ejendommene. Kæmneren anmoder derfor om at faa udmeldt 8 Dannemænd til Besigtigelse af alle Byens Ejendomme og Opklaring af, hvor mange der staar ode og afbrudt, og hvor mange der er beboet af Officerer og Soldater, saa deraf kan erfares, hvorledes Byen og det fattige Borgerskab er blevet »forringet, forarmet og kommet til Agters«⁷. Resultatet af de 8 Mænds Opgørelse viste, som omtalt i 1ste Bind, at 29 af Byens Gaarde og 129 af dens Beboelseshuse laa i Ruiner.

Jo større Elendigheden blev, desto mere florerede Ulovlighederne, og navnlig Tyverierne blev grovere og grovere, og til sidst maatte der gribes til ekstraordinære Midler ved en Bekendtgørelse fra Prædikestolen, hvori det hed: »Efterdi det uhorlige Tyveri herudi Byen saa ganske tager Overhaand, at fast ingen ærlig Mand længer ved at ligge sikker i sit Hus for Tyve og ugudelige Mennesker, som be-

rover og bestjæler dennem deres Velfærd fra, nederbryder og bestjæler Husene over dem af Tagstene, Murstene, Deller, Tommer, Lægter, Vinduer, Døre, Lofter, Blyrender af Husene, ja, bortstjæler ved Nattetid indehavende Boskab, løst og fast, hvad der i Godtfolks Huse og Gaarde findes af Buloxer, Jernvegger, Save, Jerntyve, ja Egefjælene, som er lagt under Hestene i Stalden at staa paa, med andet mere løst og fast, som findes i Godtfolks Huse og Gaarde . . . Hvis der ikke var Folk, som hjalp til med at fordølge Tyvekosterne, vilde Tyvene ikke være saa slemme, og Borgmestre og Raad har da med Kongens Behag forordnet, at hver Gang et Tyveri begaas, skal visse Danne-mænd i hvert Kvarter af Byen gøre Ransagning, hvor det begæres, og det hos alle og enhver, fattige saavel som rige. Saafremt nogen hindrer en saadan Ransagning, skal han betragtes som skyldig i Gerningen. Alle ærlige Mennesker bør hjælpe til med at efterforske disse uforskammede og ugudelige Tyverier, som gaar stærkere i Svang her end noget andet Sted i Riget, saa de skyldige kan blive straffet haardelig, »alle ærlige, oprigtige Mennesker til Befrielse og Rolighed for slig tyvagtige, ugudelige Kroppe«.

Naar Regeringen skulde hjælpe, kunde det aabenbart kun ske paa den Maade, at der blev taget fra den ene og givet til den anden. Den rent midlertidige Hjælp, Regeringen kunde anvise, bestod da ogsaa i, at Præsterne i Omegnen skulde komme til Hjælp med Standkvarterpengene. Det forslog ikke stort. 1664 indprenter Borgmestre og Raad Borgerne, at de endelig maa betale, da de ellers vil blive plaget med militær Eksekution. I Fortegnelsen over Skatterestancerne staar Raadmand Peder Hansen forovrigt som en flot Nr. 1, men for hans Vedkommende var det nok mere Taktik — for at skuffe Takserborgerne — end Fattigdom, der var Aarsagen. Han stod i gamle Restancer for 83 Rigsdaler 2 Mark 8 Sk.*

I alle Aarene indtil 1667 ventede man forgæves paa, at Regeringen skulde gøre noget alvorligt for at bringe den odelagte By paa Fode. Nid og Nag voksede frodigt i denne Jordbund af Fattigdom og Haabløshed, og Sandheden i det gamle Ord om den tomme Krybbe og de bidende Heste blev i en sørgelig Grad bekræftet. Borgerskabet deltes i indbyrdes stridende Grupper, og den skaanselsløse indbyrdes Kamp gjaldt baade Ære og Gods. Det vil føre for vidt at gaa i Detailler, og jeg skal derfor kun fremdrage de vigtigste Episoder i denne Borgerstrid.

Præstestriden.

Rhode og efter ham alle senere Forfattere har fremstillet denne meget omtalte Strid, der kostede Laurids Mortensen Vedsted Kjole og Krave, som en Strid mellem Præsten og hans Broder, Borgmester Peder Mortensen, men det er ganske urigtigt. Striden stod mellem Sognepræsten og hans Kapellan, og det var de Forbandelser, Præsten fra Prædikestolen rettede mod sin Medtjener, der gav Anledning til den Proces, der endte med, at Højesteret fradømte Laurids Mortensen hans Sognekald.

Laurids Mortensen var født i Vedsted i Vendsyssel. Han tog Magistergraden i København 1637 og havde faaet Stipendium til en Udenlandsrejse, da han gennem Lensmanden Palle Rosenkrands fik tilbudt Kaldet i Nakskov. Han tog det, men maatte efter Sædvane tage Præsteenken med i Kobet og gifte sig med hende. Det blev den tredje Præst i Nakskov, hun gik til Brudeskamlen med.

Deres Ægteskab varede i 14 Aar og var barnløst. Derefter giftede Laurids Mortensen sig med Nykøbingpræstens Datter Margrethe og fik med hende 10 Børn. De antog Moderens Slægtsnavn Thura; en af Sønerne blev Biskop og Stamfader til en anset Slægt. Som Sognepræst var Laurids Mortensen Vedsted en myndig Mand, der holdt strengt paa sin Ret og havde et aabent Øje for de timelige Goders Værdi; derom vidner forskellige Mellemværender, som han havde med Øvrigheden angaaende sine Embedsrettigheder¹⁰, og som altid endte til hans Fordel. Han var en veltalende og forstandig Mand, og hans Forhold til Borgerskabet synes at have været det bedste indtil Svenskekrigens Slutning. Meget tyder paa, at Præstens Nervesystem paa det Tidspunkt ikke har været i bedste Orden; i al Fald folte han sig stadig forurettet og kom snart i Konflikt med forskellige Mennesker. 1662 indgav han Klage til Borgmestre og Raad over Borgerne. Han paastod, de forsømte Kirkegangen, nogle arbejdede under Gudstjenesten, andre spadserede paa Gaderne i Stedet for at søge Guds Hus, andre sad hjemme ved Drik og Fylder i o.s.v. En saadan Klage kunde Borgmestre og Raad ikke sidde overhørig, og de indskærpede derfor Borgerne, at de »paa alle hellige og andre forordnede Prædikedage var pliglige at søge Kirken«. De beordrede dernæst Byens Tjenere til skiftevis under Gudstjenesten at gaa rundt i Byen og paa-se, at der ingen Steder sker Fylder i og Drukkenskab¹¹. 1663 ragede Præsten uklar med sin Embedsbroder i Branderslev, fordi denne havde

forrettet en Trolovelse hos Raadmand Peder Hansen paa Lunde-
gaard¹². Kort efter kom han med fornærmelige Udtalelser mod Peder
Hansen. Men allerværst gik det med hans Kapellan Hans Andersen
Korseberg, som han selv havde antaget 1657, og som han nu beskyldte
for at »stifte Oprør og Mytteri i Menigheden«. Maaske har Kapellanen
ikke været fuldt loyal og har søgt at indsmigre sig i visse Kredse
paa Sognepræstens Bekostning, maaske har dette kun været Tilfældet
i Præstens nervespændte Fantasi, og det, han foretog sig, var i al
Fald ganske ulovligt; han afskedigede nemlig uden videre Kapella-
nen, som var lovligt kaldet. Korseberg indankede Sagen for Lande-
modet og begærede sit Skudsmaal af Borgmestre og Raad og de 12
Mænd, og det fik han. Borgmestre og Raad attesterede og bekræftede,
at hæderlig og vellærd Dannemand Hans Andersen Korseberg, der
paa 6 Aarstid har været Guds Medtjener her i Menigheden, altid
»baade udi Prædiken og Lærdom, Levned og Omgængelse og inden
Kirken har skikket og forholdt sig retsindig og kristelig, ærlig og vel
som det en god, hæderlig og ærlig Præstemand sommer og anstaar,
saa man ikke i nogen Maade noget utilbørligt haver set eller hørt
om ham«, før nu — hvad vi alle hjertelig beklager — al den Tvist
og Uenighed er opkommet mellem ham og Sognepræsten, hvilket vi
mange Gange og i højeste Maade har søgt at afdæmpe. De 12 Mænd
talte i deres Attest ikke om Tvisten, men nøjes med at give Kapel-
lanen samme smukke Skudsmaal som Borgmestre og Raad¹³. Lande-
modet erklærede derefter i sin Dom Afskedigelsen for ulovlig og gav
Præsten en Næse. Havde Mortensen Vedsted for været vred, blev
han nu rasende. En Søndag sluttede han sin Prædiken med at kalde
Korseberg »et Djævelens Lem« og »en forbandet Satans Krop«. Ka-
pellanen stævnedede en Række Vidner, der for Retten forklarede, hvad
Sognepræsten havde sagt, og anlagde derefter Sag mod ham. Endnu
en Gang forsøgte Borgmestre og Raad at mægle, kaldte Præsten og
Kapellanen for sig for at høre, om der ikke kunde findes Midler til
at genoprette den »kristelige Samdrægtighed mellem dem, som tilforn
havde været«. Mortensen Vedsted svarede, som han før havde svaret
Amtsforvalter og Biskop, at han vilde føre Sagen om Kapellanens
Afskedigelse gennem alle Instanser, og naar han saa havde faaet sin
Ret, vilde han »ingenlunde afvise en kristelig Forligelse«. Saa gik
Sagen sin Gang og forte paa sin Vej forskellige andre Sager med
sig¹⁴. Kapellanen fik bl. a. Dom over Byskriveren og Byfogden, der
i Anmærkninger paa Dokumenterne havde udtrykt sig fornærmeligt

om ham, og alle Sagerne gik saa samlet til Højesteret, der afsagde Dom den 27. Juli 1666.

I Hovedsagen mellem Sognepræsten og Kapellanen hedder det, at Magister Laurids har suspenderet Hr. Hans fra hans Embede som Kapellan og rejst adskillige ærerørige og ubeviste Beskyldninger og grove personlige Skældsord mod ham, dels i sine Prædikener og dels udenfor Kirken. Magister Laurids har desuden tvende Gange af egen Myndighed og tværtimod Landemodedommen suspenderet Hr. Hans fra Embedet. Magister Laurids Mortensen bør derfor miste sit Kald. For hans Tiltale og Beskyldninger bør Hr. Andersen i alle Maader fri at være. Magister Laurids skal give ham Lon og Kost for den Tid, Suspensionen har varet, og ydermere betale ham to Hundrede Rigsdaler i Sagsomkostninger.

Byskriveren Marcus Lauridsen blev fradomt sit Embede, fordi han meget grovt og ubevislig paa Ære og Embede har angrebet Hr. Hans Andersen. Han skulde gøre Kapellanen Afbigt og give ham 60 Rigsdaler i Sagsomkostninger. Byfogden domtes til at gøre Kapellanen Afbigt og betale ham 12 og Borgmestre og Raad 20 Rigsdaler¹⁵.

Mortensen Vedsted rejste Aaret efter til Kobenhavn, men sendte stadig Klager til Magistraten i Nakskov over, at han ikke kunde faa sit Tilgodehavende hos Borgerne og Øvrigheden. Ogsaa Præsterne sendte han sine Klager til. De lod dem gaa videre til Borgmestre og Raad, der omsider tabte Taalmodigheden og gav et skrappt Svar, hvori det blandt andet hedder, at naar Mortensen Vedsteds Regnskab ikke er afsluttet, er det, fordi de nøjagtige Opgørelser fra ham mangler, og hvad hans Tilgodehavende hos Borgerne angaar, da havde han baade efter Byens Vilkaar og ved tilforordnede Dannemænd haft saa stor Befordring til sin Rettighed at indforske som nogen Præstemand i dette Land haver haft¹⁶. Saa gik Mortensen Vedsted til Kongen og fik udvirket kgl. Paalæg til Borgmestre og Raad om saa vidt billigt og forsvarligt er at hjælpe ham til sine retmæssige Fordringer hos Borgerskabet¹⁷. Et Par Aar efter sendte Mortensen Vedsted Borgmester Thomas Michelsen Holdense en vidtloftig Opremsning af sit Tilgodehavende, der for en Del gjaldt Dødsboer, hvor Skiftet alt var foretaget, men hvor Mortensen Vedsted mente at have faaet for lidt¹⁸. 1674 endte han sin bitterfulde Alderdom og blev begravet i Nakskov Kirke i vestre Ende af den nordre Sidegang. Hans Uven Kapellanen Hans Andersen Korseberg blev 1670 gift med afdøde Borgmester Peder Mortensens Datter Sidsel; de fik Bevilling til uden forudgaaende

Torvet, officielt Axeltorvet, Juledags Formiddag 1934, set ikke fra Høvemaskine, men fra et af Vandtaarnets Tagvinduer i 31,6 Meters Højde.

Over Rådhusets Tag ses den trekantede Torveplads. Hjulsporene gaar til venstre mod Søndergade, til højre nedad mod Tilegade-Præstestrædehjørnet, opad mod Vejlegade.

Trolovelse og Lysning at vies i Løjtøfte, hvor den anden Kapellan Niels Saxtorp tillige var Sognepræst¹⁹. Korseberg fik nogle Aar efter Sognekald i Magleby i Stevns²⁰.

Striden indenfor Bystyret.

Som Indledning til en Skildring af denne meget omtalte Strid er det bedst først at fremføre dens to Hovedpersoner; den ene, Borgmester Peder Mortensen, staaende fremmest i Ildlinien, den anden, Raadmand Peder Hansen, dækkende sig bag andre, der udskød de Kugler, han stobte.

Peder Mortensen, Sognepræstens Broder, er ikke den »stygge og uredelige« Person, som Friis og efter ham de fleste senere Forfattere har villet gøre ham til. Om han er kommet til Lolland før eller efter Broderen, er uopklaret. Han er ikke begyndt som Handelsmand i Nakskov, men har paa Godskontorerne tjent sig op til Ridefoged. Allerede 1643 maa han have haft en betryggende Stilling, thi dette Aar giftede han sig med Abigael Knudsdatter Lerche, Datter af den ansele Magister Knud Madsen Lerche, der var Præst i Nysted og Provst i Musse Herred. Formentlig har Peder Mortensen allerede den Gang været Ridefoged over Halsted Klosters Len. I denne Stilling nævnes han baade 1645 og 47²¹. Ved Matz Bergens Død 1649 rykkede Raadmand Niels Tomesen Nielsen op i Borgmestersædet, og Peder Mortensen blev Raadmand. Allerede 1653 blev han ved Niels Tomesen Nielsens Død Borgmester. Dette hurtige Avancement skyldes naturligvis først og fremmest hans nære Forbindelse med Lensmanden, som dennes tidligere Ridefoged, men Udnævnelsen var iøvrigt fuldt forsvarlig, eftersom Peder Mortensen var en baade dygtig og handlekraftig Mand. Skont Niels Nielsen var ældste Borgmester, gled han som den stiltfærdige Mand, han var, snart i Baggrunden, saa det blev Peder Mortensen, der i alle vigtige og vanskelige Situationer tog Af-fære. Det var derfor ham, Svenskerne sendte til den svenske Lejr som Gidsel for de 500 Tønder Hvede, og det var ham, der 1660 sendtes til Rigsdagen i København for at tale Byens Sag og deltage i Forhandlingerne om en ny Statsforfatning. Ogsaa i denne Forsamling forstod han at gøre sig gældende, thi han var en af de fire Borgmestre, som Nansen og Svane først indviede i Planerne om et Statskup²². Det var da ogsaa Peder Mortensen, Regeringen senere henvendte sig til angaaende Forholdene i Nakskov. Det var ham, der fik Ordre til at akkordere med Borgerne om Magasinplads til Rege-

ringens Korn²³. Det var han, der efter Fjendens Udrykning fik overdraget Inspektionen med Provianten, og senere udnævntes han til Kommissarius for Ordningen af Kornforsyningen²⁴. Han var endvidere en af de 21 Mænd fra Hovedstad, By og Land, der 1661 fik Ordre til at danne en Kommission til Udarbejdelse af en ny Rettergangslov²⁵. Det er ikke til at undres over, at han søgte om nogen Løn for det Arbejde, der saaledes paalagdes ham. Den 28. September 1660 indgav han et Andragende, hvori han anførte, at han under Krigen havde mistet al sin Formue og faaet sine Ejendomme ødelagt, hvorfor han nu bad om Løn som Inspektør for Provianten og som Kommissarius for Kornleveringen. Regeringen tilstod ham da ogsaa 400 Rigsdaler aarlig²⁶. Senere fik han en Gaard i Meltofte i Fæste²⁷. Det vilde være urimeligt at paastaa, at Peder Mortensen ikke søgte at mele sin egen Kage, naar Lejlighed dertil gaves. Det var en almindelig Skodesynd i de Dage, og den kan ikke bedømmes efter Nutids Synspunkter. Bestikkelser modtoges af Folk fra de nederste til de øverste Trin af Samfundsstigen og blev anset for saa selvfølgelig en Ting, at det foregik ret aabenlyst. Generalmajor v. Ahlefeldt modtog f. Eks. 300 Rigsdaler af Nakskov Borgerskab for at gøre sin Indflydelse gældende ved Fremskaffelsen af de ønskede Privilegier, og denne Sag droftedes aabenlyst mellem Raadet og de 12 Mænd og indførtes i Raadstueprotokollen²⁸.

Peder Mortensen var i al Fald for Krigen en velhavende Mand, han havde paa Landet flere Gaarde enten i Eje eller fordelagtigt Fæste, bl. a. Taagerudsgaard, og han ejede en stor Gaard i Nakskov med en Række Boder, som tilsammen dannede et Stræde, det nuværende Tolderens Stræde, der en Tid lang hed Borgmester Peder Mortensens Stræde. Denne Gaard var som tidligere vist den, der led størst Skade under Bombardementet, og den henlaa længe efter hans Død som Ruin. Ejendommene paa Landet var ogsaa et tvivlsomt Aktiv efter Krigen; thi Ejerne havde Forpligtelse til at genopbygge de ødelagte Gaarde eller fraskrive sig Ejendomsretten. Tingbogen er rig paa Sager, hvor Ridfogden har faaet Borgere dømt til at opbygge de nedbrudte Gaarde. Peder Mortensen var som sagt ikke bedre end sin Samtid; men der savnes ethvert Bevis for Beskyldningerne om, at han i Nødens Tid berigede sig paa sine ulykkelige Bysbørns Bekostning. At han betegnedes som en »hidsig og fortræden Mand«, er ikke underligt efter den Behandling, hans Medborgere gav ham i hans sidste Leveaar.

Peder Hansen gør ikke Indtryk af at have været hverken hidsig eller fortræden. Han synes derimod at have været snu og underfundig; hensynsløs, hvor *det* kunde lade sig gøre, og sledsk, hvor *det* var mest indbringende. Han begyndte som Kammertjener hos Tronfølgeren Prins Christian paa Nykøbing Slot, hvor han sikkert har forstaaet baade at indynde sig hos sin høje Herre og slaa Mont deraf hos dem, der søgte Prinsens Hjælp og Gunst. Han blev derfor i Stand til Tid efter anden at forstrække den odsle Prins med Laan, saa han ved dennes Død 1647 havde opimod et Par Tusinde Rigsdaler tilgode. Han fik herfor overladt Lundegaard kvit og frit i 10 Aar, og senere fik han Bygningerne til Ejendom mod at tage Jorden i Fæste, naar de 10 Aar var gaaet⁹⁹. Straks efter Prinsens Død flyttede han til Nakskov, giftede sig med Michel Matzons rige Enke og flyttede ind i den store Gaard paa Søndergade. Da Peder Mortensen 1653 blev Borgmester, rykkede Peder Hansen ind paa den ledige Raadmandsplads. Det lidet, man i de følgende Aar finder om ham, er hans tidligere omtalte idelige Protester mod Skatteligningen. Desto mere er der at sige om ham under og efter Svenskekrigen. Der er i 1ste Bind anført flere Eksempler paa, hvorledes han søgte at skulke sig fra sin retmæssige Part af de Byrder, der officielt paalagdes Borgerskabet, og hvad de ureglementære Byrder angaar, forstod han helt og fuldt at hytte sit Skind ved paa den mest skamlose Maade at gaa Svenskerne under Øjne og smidske og tiske for dem. Han fik da ogsaa »Eren« af at huse baade Generaladmiral Wrangel og Frue og den svenske Konge under deres kortvarige Besøg i Nakskov. Om de fantastiske Regninger, han i den Anledning skrev, er Borgmestrene Niels Nielsens og Peder Mortensens Udtalelser tidligere gengivet, ligesaa deres skarpe Fordømmelse af hans Sledskeri for Fjenden. Kort efter Fredsslutningen døde den rige Raadmand Willum Hansen, Peder Hansens første rige Enkekone var død, og han gik saa paa Frierfodder til den anden rige Enke — og havde ogsaa her Held med sig. I Smaalandske Registre hedder det nemlig: Raadmand Peder Hansen og hans Fæstekvinde Karen Christophersdatter (Willum Hansens Enke), der har begaaet Lejermaal med hinanden, fritages for aabenbar Skrifte mod at betale 20 Rigsdaler til Nakskov Hospital. De fik Tilladelse til at lade sig vie paa Lundegaard og til fremtidig i kirkelig Henseende at lade sig betjene af Sognepræst Gregers Rasmussen i Branderslev. Det sidste svarede altsaa nærmest til den nyere Tids Sognebaandsløsning og var et Tegn paa Peder Hansens »venlige«

Følelser overfor Sognepræsten Laurids Mortensen. Langt større var dog hans Had til Borgmester Peder Mortensen, der paa en saa haandfast Maade havde draget ham til Ansvar for hans Maskepi med Fjenden og hans Forsøg paa at vælte de Byrder, der tilkom ham, over paa det fattige Borgerskab. Men Peder Hansen skulde ikke have noget af en aaben Kamp med Borgmestrene, han veg udenom alle Angreb og nyttede alle sine Kræfter og al sin Snedighed paa at undergrave og mistænkeliggøre Peder Mortensen, hvem han sikkert med Rette ansaa for den farligste Modstander. Der er næppe Tvivl om, at de følgende Tidens store Strid om Peder Mortensen helt og fuldt var Peder Hansens Værk.

Striden begyndte med, at de 12 Mænd i Sommeren 1664 (efter, at Regeringen havde givet Ordre til Inddrivning af Brandskatrestancerne), i Peder Mortensens Fraværelse indgav en Skrivelse til Borgmestre og Raad med Krav om Oplysninger vedrørende Regnskab og Skatter. Forud havde Sladder og Bagvaskelse floreret livligt i Byen. Thi Peder Mortensen fremkom med et Klagemaal, som han begærede læst ved de 4 første Raadstuemøder. Han rettede sin Klage mod »en Del Beklaffere, Lognere og Æreskændere«, som paa hans Ryg og Bag blandt andet fortalte, at han havde beholdt nogle Penge, som han paa Byens Vegne skulde have modtaget af Major Peder Jacobsen. Dernæst leverede Borgmestrene Peder Mortensen og Niels Nielsen og Raadmændene Anders Hammer og Thomas Kruckow et Svar til de 12 Mænd. Den ene af de to Raadmænd, der savnedes blandt Underskriverne, var naturligvis Peder Hansen. I den vidtloftige Skrivelse hævdede Borgmestre og Raad, at de 12 Mænd havde faaet alle mulige Oplysninger. De havde den 25. Maj uopfordret faaet Regnskab for alle Kvartaalsskatter, for Byens Udgifter, for hvad Byen er skyldig til Kirken og de fattige og andre, de havde haft Kæmnerregnskaberne i Hænde, de havde faaet Overslag over dette Aars Skat og Udgift o.s.v. Brandskatten fra Fjendetiden, som de ogsaa talte om, havde de faaet Underretning om saa tit, at de vel snart maatte kunne den udenad. De, der nu optraadte saa myndigt angaaende denne Skat, var, skriver Borgmestre og Raad, »meget taalelige, da Fjenden fordrede Udlæg, og Øvrigheden maatte tribuneres, fængsles og trængsles for deres Skyld«, der ikke vilde betale og nu maa tvinges til det. Hvad vilde de 12 Mænd vide udover de Oplysninger, de havde faaet; thi »der synes intet mere at mangle, end at Borgmestre og Raad ganske afstaar den Myndighed, Gud og Kongen har givet dem, og giver den

gemene Pobel den ihænde«. Borgmestre og Raad sluttede deres Indlæg med »smertelig og vemodig at beklage, at ihvor stor Flid og Vindskibelighed, Møje, Arbejde, Umage og Besværing, de baade i Byen og uden Byen, i Land og uden Lands, anvender til Byens og Borgerskabets Nytte, Gavn og Bedste, saa haver de dog intet andet derfor af gemene Mand at vente end Misundelse, Beklaffelse, ond Omtale og Æreskænd«. Dersom de 12 Mænd og andre havde noget at sige dem paa for deres Embedsførelse, burde det ske offentligt for Ret og Dom.

Peder Mortensen afgav desuden en selvstændig Erklæring. Han siger heri, at »en Del uforskammede løgnagtige Beklaffere og Æreskændere utilbørlig og skammelig har løjet ham paa«, at nogle Penge, han havde faaet af Præsterne (til Standkvarterpengenes Betaling), skulde han selv have beholdt i Stedet for at give dem til Major Peder Jacobsen. Skont han ikke følte sig »forpligtet for nogen i denne Menighed at gøre Regnskab« for det (Embede som Kommissarius), kgl. Maj. havde betroet ham, vilde han dog for sine Kolleger i Magistraten specificere og bevise, at han af Præsterne havde faaet 431 Sletdaler, men leveret Peder Jacobsen 436 Sletdaler. I lige Maade havde man gennem Sladder beskyldt ham for at have gjort sig personlig Fordel ved Udliveringen af det Korn, der fra Fredericia var sendt Byen. Han havde, siger han, selv forskaffet Borgerne dette Korn, og skont han som nævnt ikke var pligtig at gøre *dem* Regnskab derfor, skulde han gerne oplyse dem om, at der fra Fredericia kom 405 Td. Rug og 100 Td. Byg; han kunde derimod bevise, at han havde leveret til Borgerne og andre 754 Td. Rug, 545 Td. Byg og 36 Td. Ærter, ialt 1335 Tdr. Kunde andre gøre det bedre, vilde han gerne lade sig belære^o. Ogsaa denne Erklæring forlangte han læst ved de 4 første Raadstuemoder. Peder Mortensens overmodige Erklæring om Kornet — der selvfølgelig skulde forstaas saaledes, at han ogsaa fra anden Side havde skaffet Korn til Borgerne — blev kun udnyttet som Bevis paa, at han ikke kunde gøre ordentligt Regnskab for Fredericia-Kornet. Iøvrigt syntes Borgmestres og Raads haandfaste Optræden at have øvet sin Virkning. De 12 Mænds Svar var meget spagfærdigt; de vilde bl. a. have at vide, om der sigtedes til nogen af dem med Udtalelsen om Bagvaskere og Æreskændere. Herpaa fik de intet Svar, og der veksledes ikke flere Indlæg i Sagen denne Gang, men Mistænksomheden og Misundelsen trivedes stadig, og 1666 gav den sig et nyt Udslag.

Diderik v. Essen indgav nemlig paa egne og de 12 Mænds Vegne en Begæring til Borgmestre og Raad om, at en Part af Borgerne blev tilholdt at svare Skat som de øvrige og ikke urettelig nyde nogen Fordel. Henvendelsen havde tydeligt nok Adresse til Borgmestrene og specielt til Peder Mortensen. Borgmestre og Raad svarede, at de nød deres Skattefrihed i Henhold til kgl. Reces, og de Personer, der havde Privilegium paa Skattefrihed, kunde Borgmestre og Raad ikke skride ind imod; men iøvrigt var det Taksérborgernes Sag at sætte alle i rigtig Skat³¹. Det var jo egentlig Svar nok, og naar Peder Mortensen ligefuldt ogsaa gav Svar for egen Regning, kan det kun opfattes som Tegn paa et opirret og uligevægtigt Sind. Han havde, skrev han, ikke brugt sit Købmandsskab i flere Aar, ikke drevet borgerlig Næring for en Skilling, saa der var intet at skatte af, derimod svarede han Skat ikke alene af sine beboelige Vaaninger, men ogsaa af de øde og ruinerede Vaaninger, Gaarde og Pladser. Og hvad Lødemark-Skatten angik, da havde de 12 Mænd selv for nogle Aar siden paa egne og menige Borgerskabs Vegne skriftlig bevilget ham Fritagelse formedelst hans Besværing med Byens Arbejde. Dersom han ikke maatte nyde denne Skattefrihed, kunde Taksérborgerne sætte ham i den Skat, som forsvarligt var. Som Tegn paa, at han vidste, hvem der stod bag de 12 Mænd, tilføjede han, at Raadmand Peder Hansen jo heller ikke betalte Lødemark-Skat.

Der var et Punkt, hvor Borgmestre og Raad ikke kunde gøre ordentlig Rede for sig, og det var angaaende Kirkens, Skolebørnenes og de fattiges Midler. Under Svenskernes Brandskatning af Byen havde man grebet til den Udvej at laane af disse Midler. Regnskabet hermed var under den almindelige Forvirring blevet forkludret og var maaske tildels bortkommet ved Svenskernes Plyndring af Raadhuset. Skylden for denne Regnskabsmangel syntes alle indenfor Borgmestre og Raad at dele, idet de stadig stod sammen under Angrebene paa dette Punkt. Den af Højesteret stadfæstede Kommissionsdom havde jo paalagt Borgmestre og Raad at aflægge ogsaa dette Regnskab, men denne Dom sad de stadig overhørig.

Den 5. August døde Peder Mortensen under et Ophold i København. Hans Lig førtes til Nakskov og blev begravet i Kirken. Frederik III havde i Reskript af 23. Februar 1661 bestemt, at ved en Borgmesters Død skulde den ældste Raadmand fremstille sig for Kongen i København for eventuelt at modtage Borgmesterudnævnelser og aflægge Eden til Kongen personlig. Det blev da Peder

Hansen, der skulde fremstille sig for Kongen, og han havde saa meget lettere ved det, som *han* ogsaa maa have været i København; thi hans Udnævnelse forelaa Dagen efter, saa han kunde rejse hjem som Borgmester. Straks i det første Raadstuemøde erklærede han, at han ikke vilde svare til det, der var sket i hans Formænds Tid, men Niels Nielsen gjorde ham opmærksom paa, at han ikke saaledes kunde slippe fra Medansvaret for, hvad der var sket i hans Raadmandstid, og Peder Hansen indrømmede, at han var pligtig til at bære den Del af Ansvaret, der kunde falde paa ham, men Ansvaret for, hvad hans Forgænger i Borgmesterembedet havde gjort, vilde han være fri for, og han søgte og fik kongelig Bekræftelse paa denne Fritagelse²². Han indførte dermed en Skik, som de følgende Borgmestre tog op, men for Peder Hansens Tid var en saadan Erklæring ukendt, og den bidrog derfor til at bestyrke Rygterne om Peder Mortensens Uærlighed.

Et Par Maaneder efter Peder Mortensens Død indhentede de 12 Mænd Amtsforvalterens Tilladelse til at anlægge Sag mod Borgmestre og Raad, saafremt de ikke vilde gøre Regnskab for bl. a. Kirkens, Skolebornenes og de fattiges Midler. I Skrivelsen herom til Borgmestre og Raad anførte de 12 Mænd, at det hastede, fordi Magister Laurids Mortensen nu var »rejsefærdig her fra Byen« og gerne vilde have Rede paa Sagerne, for han rejste²³. Borgmester Niels Nielsen svarede, at han gerne ønskede at komme til Ende og Rigtighed med Regnskaberne, men de befandt sig i Peder Mortensens Gemmer og var under Registrering, men saa snart den var endt, skulde Regnskabet blive fremlagt. Men Tiden gik, uden at der kom nogen Regnskaber, og de 12 Mænd anlagde saa Sag ved Bytinget og krævede Borgmestre, Raad og deres Arvinger domt til enten at gøre Regnskab eller holde Byen, Kirken, Skolen og de fattige skadesløse for det Tab, de muligen havde lidt. Byfogdens Dom lod paa, at Borgmestre og Raad inden 6 Uger skulde aflægge Regnskab i Overensstemmelse med Kommissionens og Højesterets Dom af 1664, saafremt de ikke vilde dømmes til som Selvskyldnere at betale, hvad der kunde synes at mangle²⁴.

Den 3. April 1668 overleverede Peder Mortensens Enke hans Papirer og Regnskaber til Borgmestre og Raad. Niels Nielsens Undskyldning gjaldt altsaa ikke længere, men der kom ligefuldt ingen Regnskabsaflæggelse endnu et helt Aar efter. Saa greb Borgmester Niels Nielsen ind, i Juni 1669 indsendte han et Andragende til Kancelliet,

Nakskovs to andre Torve er ogsaa trekantede; her ses Nytorv efter en Aprilsbyge.

Gansetorvet, hvor Lastvognen holder paa Parkeringspladsen; Fordvognen har Retning mod Freuchensgade, og Benzinvognens vælige Heste traver ud ad Vejlegade.

hvori han anfører, at han nu i 34 Aar har været Borgmester, at han gaar i sit firsindstyvende Aar og er af saa ringe Helbred, at han nærmere er død end levende, hvorfor han ansøger om at faa en skriftlig Befaling fra Kongen til hans Medkolleger om at bistaa ham med at faa gjort Rigtighed og Regnskab med hans Sager, særlig vedrørende Kirkens, de fattige Skolebørns og de umyndiges Midler, som der formedelst Krigen og Byens Erobring kunde være kommet Uklarhed i. Han ønsker meget at komme til Klarhed over, hvad han for sit Vedkommende skal svare, saa hans fattige Born efter hans Død kan være forskaanet for Viderværdigheder og Krav. Hans Ønske blev straks opfyldt. Under 24. Juni udgik der Ordre til Borgmestre og Raad om inden en Maanedes Forløb at bringe Sagen til endelig Opklaring og Rigtighed, specielt vedrørende de nævnte Midler, hvori der af Krigen og Byens Erobring kan være kommet Uorden, saa Niels Nielsen for sin Person kan faa at vide, hvad han skal svare²². Den angivne Tidsfrist af en Maaned blev ikke taget videre højtidelig; thi først den 8. September blev Kongebrevet læst paa Raadstuen, og Regnskabet blev ikke overleveret de 12 Mænd før efter Nytaar 1670.

Det første, de 12 Mænd kastede sig over, var Peder Mortensens Regnskaber. Hans Enke var død den 21. December 1669, og den 14. Marts 1670 mødte de med deres Fordring i Boet. De havde af Peder Mortensens Regnskaber uddraget en Række Poster fra Aarene 1654—60, der tilsammen androg 748 Rigsdaler, og hvortil der manglede behørigte Bilag. Denne Sum krævede de nu af Boet, medmindre Borgmestre og Raad kunde fremlægge Beviser for, at disse Penge rettelig var brugt til Byens Nytte. De mødte paany med det gamle Krav om Regnskab for Fordelingen af Kornet og krævede endvidere Boet for 500 Daler Brandskat, idet de anførte, at Peder Mortensens Ejendomme var vurderet til 5000 Daler, hvoraf han burde betale 1 Daler af hvert Hundrede, som andre havde maattet gøre. De klagede endvidere over, at Peder Mortensen havde bygget to Boder i Bredgade og derved ulovligt spærret et offentligt Udlob, saa der nu voldtes Byen Skade derved, at Vandet fra Tilegade og *Hollændergade* blev staaende i sidstnævnte Gade og gjorde den ufarbar. Endelig paa-stod de, at Peder Mortensen og Thomas Kruekow havde afkøbt Svenskerne Hestemøllen paa Kongens Toft, som Borgerskabet i sin Tid havde leveret Materialer til.

Arvingerne protesterede mod disse Krav og hævdede, at Peder Mortensens Enke — da hun for halvandet Aar siden afleverede Regn-

skaberne -- havde tilbudt at svare til de Krav, der med Rette kunde stilles, men at der fra Borgmestres og Raads Side ikke var rejst noget Krav, medens hun levede og heller ikke paa den første Skiftesamling den 10. Januar. De afviste derfor alle Krav. Parterne udvekslede flere Skrivelser i et ret kraftigt Sprog²⁰; Borgmestre og Raad søgte forgæves at mæggle og erklærede tilsidst, at Skiftet ikke kunde forhales længere, hvorefter Arvingerne fik Ret til at dele Bøet. Det androg i Losøre 1455 Daler og i Ejendomme 5423 Daler à 4 Mark. De 12 Mænd henvistes til at føre Sagen videre gennem Proces. Om en saadan blev anlagt ved Bytinget, kan ikke oplyses (Tingbogen har atter her et af de kedelige og ubejellige Huller, der spænder over Aarene mellem 1668 og 77); men det er ikke sandsynligt, idet man maa formode, at en Bytingsdom af den ene eller anden Part vilde være blevet appelleret til Raadhusretten; men Raadstueprotokollerne melder intet herom. Grundlaget for de forskellige Krav var da ogsaa ganske løst. Regnskaberne fra 1654 til Krigens Udbrud var jo læst og godkendt paa de aarlige Bystævner efter forud at være gennemgaaet af de 24 Mænd. Kun for Aarene 1659—60 kunde en saadan Godkendelse mangle, og her var som ofte nævnt Krigen og Svenskernes Plyndring en Undskyldning, der ikke uden videre kunde afvises. Hvad Brandskatten angaar, da blev Peder Mortensen jo netop fri, fordi hans Ejendom havde lidt Skade for mere end det dobbelte Beløb af den Brandskat, han ellers skulde have betalt. Der foreligger forøvrigt en Landstingsdom af 29. Maj 1667 for Berettigelsen af en saadan Frifrigelse for Brandskat. Ved Gennemgang af Brandskatlisten havde Borgmestre, Raad og de 12 Mænd med andre udtagne 12 Mænd paaistaet Simon Michelsen i Blands, tidligere Nakskov, domt til at betale Brandskat. Men Landsretten frifandt ham med den Begrundelse, at den store Skade, han havde lidt, berettigede ham til at være fri for Brandskat i Overensstemmelse med »derom udgangen Forordning«²¹. Paastanden om Hestemøllen, der jo som en Del af Fæstningen tilhorte Kongen, lyder ogsaa højst usandsynlig, og de 12 Mænd fører selv Bevis for Usandsynligheden, idet de i deres Svar til Arvingerne skriver, at Byfogden af Amtsforvalteren havde faaet Ordre til her at varetage Kongens Interesser, men havde undladt det. Grunden til denne »Undladelse« kan naturligvis kun være, at der intet ulovligt var sket. Derimod kunde Overgrebet med Boderno i Bredgade jo nok ligne den af Borgerne saa stærkt irriterede Borgmester. Det svage Punkt var Byens Regnskaber fra Krigsaarene

over de oftnævnte Midler vedrørende Kirken, Skolen og de fattige. Herom indførte Borgmestre og Raad en Erklæring ved Slutningen af Skiftet efter Peder Mortensen; men de indførte rigtignok Aaret efter en ganske tilsvarende i Skiftet efter Borgmester Niels Nielsen. Saa Friis har ingen Hjemmel til deri at se en særlig Fordømmelse af Peder Mortensen, og naar han anfører, at de Mænd, der her tog Afstand fra Peder Mortensen, var de samme, som tidligere havde sagt god for ham³⁸, saa er dette ganske urigtigt, eftersom der baade var kommet nye Borgmestre og nye Raadmænd, der alle ret naturligt var optaget af at holde sig fri af mere Strid med de 12 Mænd.

Den endelige Opgørelse af Regnskabet over de oftnævnte Midler viste, at der for Skolens Vedkommende manglede 700 Rigsdaler, som de i 1660 fungerende Borgmestre og Raadmænd eller deres Arvinger blev domt til at betale³⁹. Der udkrævedes adskillige andre Domme, for alle Krigsaarenes pekuniære Forviklinger mellem Byen og Borgerne og Borgerne indbyrdes blev udredet og bragt til Afslutning. Byen maatte f. Eks. betale Willum Hansens Arvinger — deriblandt Borgmester Peder Hansen — 1800 Rigsdaler, som Willum Hansen havde laant Borgmestre og Raad, da det kneb med at faa Brandskatten betalt. Byen maatte endvidere, hvad der var ikke saa lidt ærgerligere, betale Svenskerne de 500 Tønder Hvede, der var lovet dem for at skaane Kirkeklokkerne. Svenskerne blev nemlig ved med at kræve Frederik III for Hveden, og han gav saa Borgmestre og Raad Ordre til at bringe den Sag i Orden, saa »vi for videre Besværing i saa Maade kan være forskaanet«⁴⁰. Men skønt den kgl. Ordre udgik 1661, blev Beløbet ikke betalt for 1670, men saa maatte Kirken ogsaa betale 625 Sletdaler (à 4 Mark) i Rente af de 1250 Sletdaler, Hveden var kapitaliseret til, altsaa ialt 1250 Rigsdaler⁴¹.

— Det ligger nær at slutte dette Kapitel med et Par Ord om Hovedpersonernes videre Skæbne. Borgmester *Niels Nielsen* var en gammel Mand, der selv følte sin Affældighed, hvilket han tydeligt lod komme til Orde i det fornævnte Andragende. 30. Oktober 1670 er han endnu i Funktion; thi han svarer da paa en Opfordring til Kobmændene om at overtage Salthandelen, at han er en bedaget Mand »nærmere død« end tjenlig til at drive Handel⁴². Han maa være død i Begyndelsen af 1671; thi den 8. Februar udnævnes den nye Borgmester. Det blev Thomas Michelsen Holdense⁴³, Son af forlængst afdøde Raadmand Mickel Matzon og altsaa Borgmester Peder Hansens Stedson. Skiftet efter Niels Nielsen begyndte den 6. Februar. Hans

eneste Arving var Steddatteren Kirsten Hammer, gift med Handelsmanden Peder Pedersen Munk. Denne turde paa den første Skiftesamling ikke vedgaa Arv og Gæld, men senere vedgik han og fik udbetalt 648 Daler 3 Mark og 7 Skilling; det var alt, hvad der blev tilbage, efter at al Gælden var afviklet. Som før nævnt gav Borgmestre og Raad Skiftetbogen en Paategning om, at man ikke kunde finde Rede i hans Embedssager, og fralagde sig alt Ansvar i saa Henseende⁴⁴. Det er stadig det konstruerede Regnskab fra Krigsaarene, her er Tale om.

Borgmester *Peder Hansen* giftede sig som nævnt to Gange en Formue til, med Mickel Matzons Enke fik han 35,000 Daler og med Willum Hansens Enke ca. 20,000 Daler⁴⁵. Alligevel døde han som en fattig Mand. Foruden sine mange Trætter om Skatteansættelsen havde han adskillige tabte Processer med sine Medarvinger⁴⁶ i begge Boer, og Nemesis sparede ham ikke heller for en Proces med Borgerskabet. Den blev rejst i Anledning af hans Transaktioner med et Par af Byens Obligationer og endte med, at han ved Højesteret blev domt til at tilsvare Byen Obligationernes fulde Beløb⁴⁷. Han døde 1681, antagelig i Februar; thi den 18. i denne Maaned udnævntes hans Eftermand i Borgmesterembedet Nicolai Høppener. Arvingerne fragik Arv og Gæld efter Peder Hansen⁴⁸.

Borgerkaptajn *Diderik v. Essen* var rimeligvis allerede for 1660 en af de 24 Mænd. 1661 er han Næstformand for de 12 Mænd, og 1664 eller 65 deres Formand. Han var som saadan Leder af Aktionerne mod Borgmestre og Raad og ganske særlig mod Peder Mortensen. Diderik v. Essen var en fuldblods Type paa Byens stoute Haandværkere. Han var den ene af Borgersoldaternes to Kaptajner, var Oldermænd for Skomagerlauget og en i Borgerskabet meget anset Mand. Han døde vistnok 1687. Han ejede en Gaard i Søndergade, men døde i Armod. 1686 beklagede han sig over sin Skat og anførte, at han i tre Aar havde ligget som Krøbling paa sin Sotteseng⁴⁹.

Hjælpen.

Syv lange Aar hengik, for Regeringen var færdig med sine Overvejelser og endelig bekvemmede sig til at yde den odelagte By den haardt tiltrængte og højst fortjente Hjælp, men da Hjælpen endelig kom, var den kongelig rundelig og virksom. Man har sikkert Lov til at godskrive Borgmester Peder Mortensen en væsentlig Del af Æren for det gode Resultat. De mange Hverv, Regeringen havde overdraget

ham, viste, hvor vel anskrevet han var, og den Lejlighed til jævnlig at tale med Rigets ledende Mænd, Hververne gav ham, har han sikkert benyttet til at tale sin Bys Sag for de høje Herrer.

Gavebrevet til Nakskov er dateret 7. Februar 1667 og indeholder følgende »Privilegier og Benaadninger«: Nakskov blev ophøjet til *Stabelstad* for det ganske Lolland, d. v. s., at al Indførsel til Lolland fra Udlandet skulde gaa over Nakskov, hvor Varerne skulde oplagres mindst 8 Dage for Videresendelsen. Ligeledes skulde al Udførsel af Varer fra Lolland til Udlandet ske over Stabelstaden. Undtaget var Indførsel af Kalk, Sten og Bygningstømmer og Udførsel af Oksne og Heste. Dette Stabelstad-Privilegium betød praktisk talt, at det blev Nakskov-Købmændene, der alene overtog Indførslen af alle udenlandske Forbrugsartikler til Øen og solgte dem videre til Købmændene i de andre lollandske Købstæder. Til Gengæld fik Stabelstadens Indbyggere Paalæg om »altid at have godt Forraad af alle de Varer, som Provinsen kan behøve« og sælge dem for billig Pris. Det med den billige Pris er næppe taget alt for bogstaveligt, eftersom al Konkurrence fra andre Byer jo var udelukket.

Dernæst fik Byen i de første 8 Aar fuldstændig Frihed for alle Skatter og Byrder, ordinære og ekstraordinære, »som nu er brugelige eller herefter optænkes kunde«. Undtaget fra denne Frihed var alene Tolden og Indkvartering af Garnisonen. Naar de 8 Aar var gaaet, skulde Byen yderligere i 16 Aar kun svare den halve Part af alle forskellige Skatter og Afgifter. For at øge Tilflytningen af Dygtighed udefra gav man alle fremmede, som vilde løse Borgerskab, samme Rettigheder og Friheder som Byens Borgere⁵⁰.

1669 fik Byen Privilegium paa at være fri for Maltakcisen⁵¹, og da de 8 Aar med fuld Skattefrihed 1675 var udlobet, fik den yderligere bevilget 8 Aar med fuld Skattefrihed for den faste Kvartalsskat⁵², medens den for alle de andre Skatter og Byrder bevarede Privilegiet med Frihed for Halvdelen i de kommende 16 Aar.

Ogsaa Borgmestre og Raad blev betænkt med særlige Privilegier. De fik Ret til »af hver Tønde Korn eller andet Tiendegods, som der for Byen ind- eller udskibes, at opbære 2 Skilling dansk« og af alle andre Varer, der »skibes og fortoldes«, $\frac{1}{2}$ Skilling af hver Sletdalers Værdi. Desuden fik Borgmestre og Raad fri Græsning til deres Kvæg paa Færgelandet, saa vidt det kunde ske uden Skade for Fæstningen og dens Arbejdsheste. Rettigheden gjaldt kun Græsning; der maatte hverken pløjes eller saas paa Øen⁵³.

Toldkammerbygningen, Arkitekt Magdahl Nielsen, indviet 1917.

Fæstningens Udslettelse.

SKONT Fæstningen under den langvarige Belejring havde bestaaet Proven paa fortrinlig Vis, var dens Rolle dermed udspillet. Udviklingen gled mere og mere i Retning af at koncentrere Kræfterne om enkelte Knudepunkter; det blev København og Fredericia. Begge disse Fæstninger blev gjort saa stærke, som Krigsvidenskab og Penge formaaede, medens de andre enten straks jævnedes, som f. Eks. Koge¹, eller kun fik en nodtorftig Vedligeholdelse. De første Aar efter Krigen var der dog vist Planer oppe om at forstærke Nakskovfæstningen, idet der 1662 udgik Ordre om at hugge 1000 »store Egepæle« og 2000 mindre; de »mindre« skulde være 5 Alen lange og 6 Tommer tykke. Endvidere udkrævedes 200 Egebrædder og 2000 Faskiner samt Egetræ til 6 Broer og Tommer til Artilleriet m. m.². Men derefter har man sikkert indskrænket sig til at give Fæstningen den nodtorftige Vedligeholdelse, der kunde præsteres af den faste Garnison.

1688 blev Nakskovs faste Garnison ophævet og dermed var Dommen fældet over Fæstningen. Nogen Ordre om, at Fæstningen skulde opgives, er det ikke lykkedes at finde, men at den maa være givet, foreligger der Bevis for, endog i en meget drastisk Form. Et Par Maaneder efter Garnisonens Afmarch indsendte Magistraten nemlig Klage over, at Landkommissarius Hofmann havde ladet nedbryde og borttage

Byens Port »for Søndergade Vindebro«. Han havde ikke alene borttaget selve Porten, men ogsaa Tommeret om den, der var bygget ind i Volden, »saa der nu er fri Indfart i Staden fra den Side. Volden staa stiv op som en Mur uden ringeste Hold, saa den i Regnvejr maa nedfalde og stoppe den snævre Indfart,« hedder det i Klagen. Magistraten var klar over, at det maatte være sket efter højere Ordre, fordi Porten var saa forfalden, men mente aabenbart, at Tommeret ikke burde være fjernet. De klagede ogsaa over, at Hofmann havde ladet borttage Porten i den indre Vold ved Tilegade, men her stod det murede Porttaarn, saa her kunde ingen Skade ske; men da denne Port i sin Tid var opført af Byen, mente Magistraten at have Krav paa nogen Erstatning, som kunde anvendes til Broernes Vedligeholdelse, der kostede meget. Samtidig gjorde man opmærksom paa, at Bommen, der skulde spærre Indsejlingen, var ubrugelig og burde fornyes, hvortil der vilde udkræves Mastetræer af 30 Alens Længde. Svaret paa denne Klage lod kort og godt, at da det havde været nødvendigt at gøre Fæstningens Broer i Stand paa kgl. Majestæts Bekostning, kunde de ikke faa nogen Erstatning for Tilegadeporten³. Den Søndergadeport, der her var Tale om, kan kun være en af Portene i de nye Volde; thi Søndergadeporten i den gamle Vold sad jo ligesom Tilegadeporten i et muret Porttaarn. Porten i Christian IV's stærke Fæstningslinie maa altsaa have været bygget af Tommer, hvilket er ret overraskende, men der er ingen Tvivl herom; thi den gamle Port benævnes altid »Søndergades murede Port«, og denne Belegning vilde ikke være brugt, saafremt der havde været to murede Porte.

I den følgende Tid foregik Desarmeringen af Fæstningen, og i Sommeren 1689 kunde Magistraten melde, at nu var de sidste Kanoner sendt til København⁴. Derefter skred Fæstningens Udslettelse langsomt, men sikkert fremad. 1702 fik Borgerskabet efter Andragende Lov at nedbryde Broerne over den gamle indre Grav for Enden af Tilegade og Søndergade, fylde Graven paa disse Steder og lægge en Stenbro (Stenkiste), saa Aflobet ikke blev spærret⁵. Faa Aar efter gav Kongen Afkald paa hele Fæstningen. Magistraten ansogte nemlig i Borgerskabets Navn om, at Kongen vilde skænke det Volde, Grave og Contre-Escarper, da Kongen ikke havde nogen Gavn af dem, hvorimod det kunde blive Byen til stor Skade, om andre fik Skode paa dem. Stiftamtmand Lütow, der fik Andragendet til Erklæring, svarede, at da ingen nu havde Ret til Voldene, var heller ingen inter-

Vejlegade set mod sydøst fra Gaasetorvet.
Ad. Lønborg fot. 1870. *

Samme Sted 1935. De ældgamle Huse er forsvundet; men i Façadelinjen findes endnu de mange Uregelmæssigheder, der synes at være ganske »byplanløse«.

esseret i at passe paa dem, og derfor saa snart én, snart en anden Lejlighed til at bemægtige sig et Stykke af Volde og Grave. Han indstillede derfor, at Byen fik Voldene. Det samme gjorde Rentekammeret, og Kongen bevilgede da Andragendet, men indfojede egenhændigt den Klausul, at hvis Kongen senere vilde genophygge Fæstningen, skulde Byen være pligtig til at aflevere Arealerne igen^e. Denne Kongens vage Tanke om, at Nakskov maaske endnu en Gang kunde blive Fæstning, var formentlig Grunden til, at han et Par Aar efter afslog Borgerskabets Andragende om Tilladelse til ogsaa at fjerne Vindebroerne over de yderste Grave og fylde dem^r. Den kongelige Forøring af alle Volde og Grave blev iøvrigt misbrugt, idet Magistraten ikke nævnede noget om, at Gaven var søgt og modtaget i Borgerskabets Navn, men lod Folk leve i den Misforstaaelse, at det var Magistraten, der havde faaet Brugsret over Volde og Grave, ligesom den i sin Tid havde faaet Græsningsret paa Færgelandet. I den første Snes Aar nøjedes Magistraten med for sin egen Mund at nyde Græsningsretten paa det vidtstrakte ydre Volderræn Øst for Byen og udenfor Vejlegade. Til Gengæld saa den saa gennem Fingre med, at Beboerne langs den gamle Vold i Hollændergade og Kattesundet gjorde sig tilgode med disse gamle Fæstningsarealer ved lidt efter lidt at jævne Volden ud i Graven og tage baade Volden og det opfyldte Areal ind til Haver. Men efter at man i 1722 havde faaet en ny Stiftamtmand, regnede Magistraten aabenbart med, at ingen nu kendte det virkelige Forhold med Gaven af 1705, i al Fald tog Magistratsmedlemmerne efter den Tid selv for sig af Retterne ved at indhegne store Stykker af Volden til eget Brug og give gode Venner Lejlighed til ogsaa at faa en Bid af Stegen ved med Magistratens anbefaling at søge Stiftamtmandens Tilladelse til Inddragning af Voldstykker som Ejendom, og Amtmanden gav i lykkelig Uvidenhed om Forholdene gladelig den ønskede Tilladelse. Det gik en Tid, men saa fik Borgerskabet paa en eller anden Maade Rede paa Indholdet af Gavebrevet fra 1705 og klagede til Stiftamtmanden og heldigvis for ham ikke til Kancelliet. I Klagen, der er dateret 9. September 1727 og indgivet paa Borgerskabets Vegne, hedder det, at Magistraten har forholdt Borgerskabet Underretning om Indholdet af Kongebrevet af 5. Oktober 1705 og brugt Volde og Grave til egen Nytte, har tilladt sig selv og faa andre Borgere at inddrage og indfrede Arealer af Voldene og har søgt og erholdt Stiftamtmandens Tilladelse til uden Betaling at beholde dem for sig og Arvinger, hvilket er Byen til stor

Skade, idet Borgerne betages Retten til Kørevej, Ridevej, Færgang og Folkegang, Græsning m. m., som af Kongen er givet hele Borgerskabet. Man beder Stiftamtmanden selv se paa Forholdene, specielt paa Steder, hvor et Par Mænd ikke alene har indfredet Haveplads, men endog rejst Hus. Man kræver de indtagne Pladser solgt ved Auktion til Lettelse af Skatterne, og at der af de byggede Huse desuden svares Grundskat¹⁰. Stiftamtmanden var hele 3 Maaneder om at faa udfærdiget et Svar. Han undskyldte sig med »sin Svaghed« og trostede Borgerne med, at Pladserne kun var givet til »Nytte og Brug«, d. v. s. til Haver og Plantager, saaledes at der ikke maatte opfores Bygninger eller drives Handel og Næring, ligesom Voldene ikke maatte sløjfes og Vands Afledning hæmmes, saa lidt som Borgernes Spadseregang maatte hindres. De Huse, som desuagtet var opsat, maatte alene bebos af Haandværksfolk, som svarede Skat til Byen, og Husenes Ejere havde at sørge for, at der ikke skete Hindring for Færdslen ved Vejens Indsnævring⁹. Vedrørende det, der var givet bort, fik Borgerskabet altsaa ikke stort ud af Klagen, men Magistraten blev dog bremsed i sin paa Byens Bekostning praktiserede Godgørenhed mod gode Venner. Et Par Eksempler paa denne Godgørenhed vil være tilstrækkelig oplysende: Borgmester Forbus havde faaet et stort Voldstykke til Have, Raadmand Hans Bennicke havde faaet en Byggeplads paa Volden ved Vejlegade Port. Henrick Dideriksen havde faaet Tilladelse til at indfrede en Runddel eller Bastion for sig og Arvinger, og Peder Nielsen havde som Ejendom faaet overladt Skandsen paa Færgelandet¹⁰. Raadmand Jacob Nielsen havde faaet Skandsen »Ølkarret«, og Tolder Tonnes Rasmussens Enke, Else Bay, havde faaet et godt Stykke Vold og Grav udenfor Vejlegade Port¹¹. Naar der i Gavebrevet ikke var anført, at Gaven ogsaa gjaldt Modtagernes Arvinger, maatte der senere søges herom, men disse Ansøgninger blev saa godt som altid bevilget¹². Borgerskabets Aktion satte for en Tid ogsaa en Stopper for de bjærgsomme Folk, som i al Stilhed og uden at spørge om Forlov havde beriget sig med et lille Stykke Vold. En og anden, der mente, at det gik nok alligevel at skære sig en lille Stump, blev hurtigt belært om deres Fejltagelse. Da Hans Rogert f. Eks. havde »bemægtiget sig en Plads«, udvirkede Magistraten, at han fra Stiftamtmanden fik strenge Ordre om ikke mere at befatte sig med denne Plet Jord¹³. Den strenge Fremfærd virkede afskrækkende nogle Aar, men lidt efter lidt gled saa den ene, saa den anden i bogstavelig Forstand ind paa Voldenes Skraa-

plan, indtil der 1735 igen rejstes Protest mod alle disse aabenlyse Jordtyverier, og nu blev der afholdt Syn og optaget Fortegnelse over al den indtagne Jord af saavel de ydre som de indre Volde. Naar man tog all, smaat og stort med, drejede det sig ialt om 62 Tilfælde. Fra Langebro og hen til Søndergades gamle Port var der indtaget og tildels bebygget 8 Stykker af Volden. Fra den gamle Søndergade Port og hen til den nye var indtaget 3 Stykker, og paa et af dem var opført 6 Boder (Lejhuse). Det er nuværende Nygades første Bebyggelse, man her moder. Fra den nye Søndergade Port og til Vejlegade Port var indtaget Numrene 12—10, de var alle Havepladser med Undtagelse af Stykkerne tæt ved de to Porte, der var bebygget. Ved Vejlegade Port laa en stor Have med Bebyggelse tilhørende Madam Else Bay (den nuværende Forsamlingsbygning Grund). Nr. 41 var Ølkarret og Nr. 43 var Skandsen paa Færgelandet, hvor der var opført en Mølle og et Beboelseshus. Numrene 43—62 laa paa den gamle Fæstningsgrund fra Norrevoldgadehjørnet til Søndergades gamle Port¹⁴. Forsyndelserne her var meget gamle. De smaa Huse, der allerede 1620 laa paa Kattesundets østre Side, havde hun et meget smalt Grundstykke, og saa snart Interessen for Fæstningen var begyndt at svækkes, begyndte ogsaa Husejerne her at udvide deres Besiddelser. Forst dyrkede man nogle Køkkensager paa Voldskraanningen, og naar det var gaaet en Tid, satte man et lille primitivt Hegn om Lodden, senere blev Hegnet større og solidere, og samtidig kravlede man længere og længere op ad Volden, og naar man saa var naaet Toppen, begyndte man at jævne den ud i Graven. Det gik storartet, og Farten ogedes betydeligt, da Magistraten selv mødte som Deltager i dette Nivelleringsarbejde. Efter at selve Porten i Tilegades murede Portbygning var fjernet 1688, stod Portbygningen indtil 1709, men Overbygningen var da saa faldefærdig, at den maatte nedtages¹⁵, men Muren, der holdt Voldresterne fra at falde ned, blev staaende, om end den nu og da maatte levere Mursten til en og anden, der fandt det nemmere og billigere at hente Sten fra Porten end fra Kobmanden¹⁶. 1727 gav Stiftamtmanden med Magistratens Anbefaling Raadmand Hans Bennicke Ret til at nedbryde Resterne af Porten, jævne Volden paa den nordre Side, og bygge sin Son en Gaard paa Pladsen¹⁷. Han tog sig endog Frihed til at bygge Gaarden saa langt ud i Vejen, at denne nye Ende af Tilegade blev betydelig smallere end den gamle¹⁸). Efter at have bygget Gaarden

¹⁸) Se Billedet Side 193 i første Bind.

tog han et ekstra Stykke af den fyldte Voldgrav ind til Have. Det er klart, at Grundejerne op ad Kattesundet efter dette fik yderligere travlt med at sløjfe Volden ud i Graven og udvide deres Haver det mest mulige. En af dem var saa høflig at spørge om Lov. Det var Diderik Dideriksen. Han skrev i sin Ansøgning, at der til den Gaard, han havde købt i Kattesundet, laa et lille Stykke, der grænsede ned til den gamle Voldgrav, der nu var saa tilgroet og opfyldt, at der næsten ikke kunde løbe Vand i den. Hans Naboer paa begge Sider havde Tid efter anden udvidet deres Haver, og derfor bad han nu om Lov til at udvide sin Have over Voldgraven til Vejen indenfor den nye Fæstningsvold (nuværende Nygade). Magistraten medgav hans Ansøgning til Amtmanden den saare betegnende Erklæring, at man næppe kunde nægte ham det, som andre uden Forespørgsel havde tilladt sig gennem de sidste 20—30 Aar, idet de havde bemægtiget sig Graven udenfor deres Huse, saa denne nu var saa godt som opfyldt. Amtmanden gav da ogsaa Diderik Dideriksen den ønskede Tilladelse¹⁸. Diderik Dideriksen var altsaa den eneste af Kattesundets mange Grundejere, der havde faaet Tilladelse til at indtage Graven til sin Ejendom, og det er da et pudsigt Tilfælde, at han netop er den eneste, der senere klages over. 8 af de 12 Mænd klagede 1735 til Magistraten over, at Diderik Dideriksen havde fyldt Graven og lavet en Vej (de kalder det en ny Gade) over den ind i sin Gaard, saa Bonderne ledes fra den rette Vej gennem Sondergades murede Port. Endvidere havde han her opført et Hus, hvorfra han drev Forprang, og endelig havde han ved sin Opfyldning hindret Vandets Løb, saaledes at Vandet i fugtigt Vejr stod højt i Sondergades Port, hvilket Købmand Johan Ditmar klagede over. Diderik Dideriksen svarede, at Klagen kun var Udtryk for Misundelse (over hans gode Forretning) og at et Par af Klagerne, nemlig Ditmar og Bennicke, havde taget for sig af Fæstningsjorden saa godt som nogen. Da hans Gaard var saa lille, havde han lavet denne Indkørsel over Graven og skaffet Plads til Bondervognene. Det paaklagede Hus var kun en »liden Bygt«. Som Følge af Klagen forbød Magistraten Diderik Dideriksen at have nogen Indkørsel over den gamle Grav og at have noget Hus til Handel staaende der. De 12 Mænd var imidlertid ikke tilfreds med, at Magistraten ikke ogsaa havde befalet, at Graven skulde oprensnes. De klagede herover til Amtmanden, og forlangte, at der skulde gives Dideriksen Paalæg om at nedrive Huset, samt at baade han og de andre, der havde hindret Aflobet, skulde have Ordre

til at oprense Graven¹⁹. Stiftamtmanden gav den ønskede Ordre, og et Par Maaneder efter svarede Diderik Dideriksen, at Paalæget nu var fulgt med Undtagelse af Gravens Oprensning, der var ganske ugorlig, eftersom der mange Steder var opført Bygninger og stod gamle Frugthaver. Stiftamtmanden trak saa i Land og befalede Magistraten at give Grundejerne i Kattesundet Ordre til at oprense en Grøft i Gravens yderste Side, saa Vandet kunde faa frit Løb²⁰. For Voldenes Vedkommende blev der givet Ordre til hist og her at rykke et Plankeværk, som hindrede Færdslen, noget tilbage. Det blev hele Resultatet af den store Aktion. Men i Fremtiden skulde der altsaa passes bedre paa. Begyndelsen var dog alt andet end lovende; den formede sig saaledes: 1737 forbød Magistraten Skipper Anders Smed i Kattesundet at bygge længere ud paa sin Grund, end de gamle Bygninger rakte. Anders Smed svarede i en »ydmyg Erklæring«, at han »næst Gud vilde holde sig til sin Adkomst til den Grund, han havde købt« og bygge paa den, hvor det passede ham. Følgen af denne haanlige Afvisning blev en Klage fra Magistraten til Stiftamtmanden, der dog ikke saa anden Udvej end at erklære Sagen for bortfaldet²¹.

Dette Nederlag var naturligvis ikke egnet til at opflamme Magistratens i Forvejen yderst beskedne Iver efter at afskære sig selv og andre fra at faa en Bid af Stegen, og i nogle Aar gik det saa igen paa den gamle Vis med at skære sig et Stykke her og der. Det er bestandig Misundelsen, der kalder til Protest, og Misundelsen er stadig rettet mod de lidt for driftige Beboere i Kattesundet, der har lagt sig efter Handelen og søger at indfange Bønderne, inden de naar hen til Indkørslen gennem den gamle Port for Enden af Søndergade. 1745 indsendte de 12 Mænd igen Klage over, at Kattesundets Beboere hindrede Vandets Aflob, og, hvad værre var, satte store Indkørselsporte paa den opfyldte Grav, for at Bønderne kunde køre lige ind til dem, de andre handlende til stor Skade, saa de fleste større Handelsgaarde »kom i Foragt« og maatte »forfalde og blive til intet, og hvor skulde Borgerskatten komme fra, naar de i høj Skat ansatte Grunde odelagdes til Fordel for de Vaaninger (i Kattesundet), der kun svarede liden Skat«. Magistraten opfordredes derfor til sammen med de 12 Mænd at »tage sliig formastelig Gerning i Øjesyn« og derefter tilholde vedkommende at nedtage deres Porte og ikke drive Forprang ved mod Loven at drive Handel udenfor Stadens Porte²². Magistraten udstedte derefter Forbud mod, at Beboerne i Kattesundet havde Ind-

kørsel eller Indgang fra Vejen langs Volden. De opsatte Porte skulde straks fjernes, og al Indkørsel ske gennem de gamle Porte fra Søndergade og Tilegade. Den gamle tilkastede Voldgrav var altsaa stadig Bygrænsen; den vordende Nygade hørte til Markjorderne og laa som saadan udenfor Handelsbyens Begreb.

Indkørslerne til Kattesundet var iøvrigt ikke de eneste, der blev klaget over. Ved Vejlegade fandt Bønderne paa at køre langs Volden ved Stranden bagind i Byen for lettere at komme i Forbindelse med derboende smaaahandlende²³, og ligesaa kørte de ad den »slojfed« Vold hen til Klostergade²⁴ i samme Øjemed. Købmændene oppe i Byen klagede herover, og de ulovlige Bagveje blev spærret — for en Tid, indtil Plankeværkerne med eller uden Hjælp væltede, saa Vejen atter var farbar. Samtidig med disse Aktioner blev der hver Gang skredet ind mod nogle Grundejere, der havde tilvendt sig Stykker af Fæstningens Grund; men saa var ogsaa denne lille Ophlussen af Iveren forbi. Ret betegnende er Udfaldet af en Klage, som den dygtige Handelskvinde Karen Holm (Enke efter Købmand Riegelsen) 1749 sendte Magistraten. Det var, skriver hun, »almindeligt, at enhver indtog af Byens Volde og offentlige Pladser, hvad der passede ham saavel til at bygge paa som til Udvidelse af Havepladsen«. Dette havde dog ikke bekymret hende for nu, da det kom hende selv til Skade. Naboerne havde nemlig rykket deres Plankeværker langt forbi hendes, og i de der opstaaede Kroge henkastede Folk deres Urenlighed. Det bemærkelsesværdige er, at Magistraten i sin Paategning af Klagen til Stiftamtmanden ikke henstillede, at hendes Naboer skulde rykke deres Plankeværker tilbage, nej, den anbefalede, at hun fik Lov til at rykke sit ud i samme Linie, fordi adskillige af Beboerne paa Strækningen fra Kongenstøfte til »Biebrostræde« havde udvidet deres Byhaver ud paa Voldterrænet²⁵.

Henimod Aarhundredets Slutning kom man omsider ind paa at forlange en aarlig Afgift af de Voldpladser, Grundejerne efter Ansøgning fik overladt, men det ser ud til, at de store ogsaa her har forstaaet at hytte sig bedst. 1795 ansøgte f. Eks. Gert Blegmand om at faa et Stykke Jord ved sit Hus og tilbød en aarlig Afgift paa en Rigsdaler. Borgmester Baden mente, at denne fattige Mand ikke burde betale noget, da andre havde indtaget langt større Stykker Jord uden at betale det ringeste; en af Byens mest formuende Borgere, den unge Købmand Dideriksen, havde saaledes for 2—3 Aar siden indtaget et betydeligt Stykke Jord, og det var aldrig faldet nogen

ind at affordre ham den mindste Afgift derfor. Magistratens andre Medlemmer mente dog, at Manden burde betale det, han havde tilbudt og saaledes blev det²⁴.

Trods den større Aarvaagenhed hos Publikum, gik der ogsaa i de følgende Tider ukontrolleret Svind i Fæstningsterrænet, om end man ikke mere vovede at tilegne sig Stykker af selve Voldene; nu var det mest sumpede, upaaagtede Arealer som en eller anden entreprenant Købmand begyndte at fylde op og tage i Brug som Lagerplads lidt efter lidt, og kom først Oplag af Tommer, Kul eller lignende paa Pladsen, laa det jo nær at indhegne den for at skærme Oplaget. Og en skønne Dag betragtede han uden Indsigelse fra nogen Side Pladsen som sin. Først 1858 blev der givet officiel Tilladelse til at sløjfe Voldene, men da var der ikke stort tilbage af dem.

Morgensol paa Gavlen, Farverens Stræde 2.
April 1935.

Østergade set mod Nytorv 1870. Ad. Lønborg fot. Pakhuset til højre er den yngste, største Bindingsværksbygning i Byen, opført i 1860. •

Samme Sted 1935. Gadens ejendommelige Knæk maa skyldes Gennemkørselsforhold i Chr. d. IV's Fæstningsvold, hvis Søndergadeport laa her.

Frikvarter i Kommuneskolen paa Nørre Boulevard.

Lærdommens trange Vej.')

LATINSKOLEN i Nakskov blev sikkert oprettet under Christian III. Kirkeordinansen af 1537 bestemte, at der i hver Købstad skulde være en Latinskole, og Nakskov har da ogsaa faaet sin Skole, formentlig dens første. Men Kilderne tier, og vi hører intet om den, før den ved Tiden omkring 1570 er ved at falde sammen. Dens Skudsmaal er da følgende: »Skolehuset duer intet, og er befrygtende, at det falder ned og gør stor Skade paa de fattige Skolebørn«. Ja, det vilde naturligvis have gjort »stor Skade« paa dem, om de var blevet begravet under den sammenstyrtede Skole; men denne Ulykke slap man dog for. 1573 rev man Skolen ned og »oprejste den paany«, i hvilken Anledning der blev udskrevet en lille Ekstraskat paa to Skilling af hver Lødemark?. Skolen sorterede under Kirken, og dens Plads var ogsaa ved Kirkens Fod, nemlig paa Kirkegaardens nordvestre Hjørne ud mod Nordenkirke. Det var et godt og solidt Hus paa to Stokværks

*) Begyndelsen af dette Kapitel hører i Kraft af Tidspunktet hjemme i første Bind, hvor man af Bemærkningen Side 166 vil have set, at jeg tillader mig denne lille Afvigelse fra Reglen for at blive i Stand til at give en mere samlet Skildring af Skolens Kaar og Liv fra Middelalderen indtil Skolereformen af 1814.

Højde, de Nakskovborgere den Gang byggede. Da Kirkespiret et halvt Hundrede Aar senere faldt ned over den, holdt hele Bygningens nederste Del, medens fjernere liggende Gaarde, der ikke fik nær saa stor en Byrde væltet over sig, »blev nedslaget udi Kvag altsammen«; men, siger Anders Perlestikker anerkendende, Skolen var og »byggen af det gode haarde Egetommer«^{*)}. Den trodsede da ogsaa i tre Aarhundreder alt Slid og alle Vedligeholdelsesforsømmelser.

Hovedfagene i Skolen var Latin og Religion med Skrivning og Regning som Bifag og derudover forskellige Brokker af Lærernes mere eller mindre velfordøjede Kundskabsmasse, der som Regel var stærkt blandet og let af Vægt. Lærerstabens bestod af Rektor, der i ældre Tider benævntes Skolemester, og af to Lærere, der kaldtes Hørere. Skolen var først delt i tre, senere i fire Klasser eller Lektier.

Nakskovborgerne var klar over, at et nyt Skolehus ikke var nok til at skabe en god Skole, dertil krævedes gode Lærerkrafter, og for at faa disse og beholde dem maatte man give en forholdsvis god Løn. Samtidig med, at det nye Skolehus rejstes, traf man derfor ogsaa Foranstaltninger til en Bedring af Lærernes Kaar. Rektoren blev 1573 bevilget 40 Mark dansk som Hjælp til sin Kost, og 1574 fik Borgmestre og Raad Bispemesteren til at bevilge Skolemesteren en Kornydelse fra Sædedegnene i Nørre- og Sønderherred; de skulde yde ham en Skæppe Korn af hvert Pund Korn^{*)}, de fik i deres Sogne. Ogsaa Hørerne fik deres Løn forbedret, og da man derved skabte det Misforhold, at Skolemesterens Løn blev for ringe i Forhold til øverste Hører, der havde 40 Daler aarlig, bestemte Bispemesteren senere, at Skolemesteren skulde have Degnerenten^{**)} af Herredskirke Sogn mod at holde en Person af Skolen, det vil sige en af de ældre Disciple, til at forrette Degnetjenesten derude mod en efter »Dannemænds Skon« passende Løn, og det »passende« var i slige Tilfælde en ren Bagatel. Endelig fik Skolemesteren 1678 bevilget »2 Skilling af hvert Par Folk i Byen, hvert halve Aar«[†]. Efter Frederik II's Forordning af 1578 skulde Rektor og Hørere have deres Kost frit hos Borgerskabet. Det skete som oftest paa den Maade, at Lærerne ligefrem gik paa Omgang hos de bedre stillede Borgere, saa og saa mange Spisedage

---

^{*)} Et Pund Korn var sine Steder 24, andre Steder 32 Skæpper.

^{**)} Degnerenten eller Degnekornet var den Ydelse i Korn eller andre Naturalier, som Bønderne maatte yde Degnen som Løn.

hos hver efter vedkommendes Formue og Lejlighed. Skønt Skolemænd vel ogsaa den Gang satte Pris paa at komme i Kontakt med Hjemmene, tør man jo nok formode, at de ikke var særlig begejstret for at opnaa den forønskede Kontakt paa denne Maade. Hvis Rektor ovenikøbet var gift, blev Metoden da ogsaa helt umulig. Af ovenstaaende fremgaar det da ogsaa, at Nakskov i sine gode Dage sørgede for Lærernes Forplejning ved at give dem Korn og Penge i Stedet for Kosten. I senere Perioder var det anderledes. 1712 er f. Eks. Rektorerne i Nakskov, Maribo og Saxkøbing enige om at klage over Kosten eller de Ydelser, de skulde have i Stedet. Baa de Rektor og Hørere boede paa Skolen, Rektor havde »tvende Kamre«, Lærerne kun hver ét. Altsammen yderst beskedent. Først 1734 blev dette Forhold ændret for Rektors Vedkommende, idet han da fik bevilget 12 Rigsdaler af Kirkens Midler til Husleje, eftersom de Værelser, han havde paa Skolen, var »saa slette, at de meget næppe kunde være bekvemme for en enlig Person«, men aldeles ikke for en Familie. Som Regel var Lærerne, og da navnlig Hørerne, maadelige Teologer, der gennem en Aarrækkes Slid i det lille Skoleembede søgte at gøre sig fortjent til Præstekald. Mange af Hørerne naaede det aldrig, men blev stikkende i Lektierperiet til deres Dages Ende. Rektorerne var mere heldige. 1579 blev f. Eks. Skolemesteren Medtjener (Kapelan) hos Sognepræsten, og Hørerne rykkede op, saa Pladsen som anden Hører blev ledig; den blev besat med Degnen i Horslunde, som nu fik alle Sinkerne at arbejde med, »de andre to Skoletjenere til des større Hjælp i det tunge Kald«, hedder det i Perlestikkerbogen.

De tiggende Disciple.

Var Lærernes Kaar beskedne, saa var Disciplenes dog langt værre; de var nemlig slet og ret Tiggere. Undtaget herfra var kun de Borgerbørn, der for en kortere Tid søgte Skolen for at erhverve sig de mere elementære Kundskaber; men Flertallet af de latinske Disciple, der gerne gik i Skole, til de var en Snes Aar eller mere, var ludfattige og opholdt Livet ved Tiggeri under mange forskellige Former. 1576 fik, hedder det kort og barskt, omtrent 70 »arme Skolebørn Tegn at gaa om By med«, d. v. s. de fik syt et Blytegn paa Kappen, saa enhver kunde se, at de var autoriserede Tiggere, som man burde give en Skærv. Endnu 1668—69 hedder det i Fattigregnskabet, at der var medgaaet 1 Mark og 14 Skilling til Indkøb af 42 Blytegn til at sy paa de Klæder, der var uddelt til de fattige. Ved store Begravelser

var det Skik at betænke de fattige Disciple med Klæde. 1574 fik de saaledes 40 Alen Klæde i Anledning af Zidse Rasmus' Begravelse. Men ellers maatte Skolebørnenes Fattigforstander sørge for at uddele Vadmel og Fodtøj af de Midler, han forvaltede. I Regnskabet for 1636—37 hedder det: Til de fattige og Skoleborn 89 Alen Vadmel à 12 Sk., 31 Par Hoser à 12 Skilling, 16 Par smaa Hoser à 7 Sk. Disse Poster gaar igen i de forskellige Regnskaber. Fodtøjet var hovedsagelig Træsko, og det store Antal, der medgik, tyder paa, at man ikke anvendte Beslag under dem. Regnskabet for 1630—31 viser, at der til forskellige Tider dette Aar ialt var indkøbt 99 Par Træsko til Skolebørnene⁹. Et Par Træsko kostede i Reglen 6 Skilling.

Forplejningen af de fattige Latinskolebørn er rimeligvis allerede i Slutningen af det 16. Aarhundrede ordnet saaledes, at Skolen bespiste dem. Administrationen af det hele Kostspørgsmaal overlodes til en Mand, der af Borgmestre og Raad var udnævnt til »de fattige Skolebørns Forstander«, og som havde Bepisningen i Entreprise. Det paaahvilede saa Borgmestre og Raad og de 24 Mænd skiftevis at overvære Spisningen, sørge for, at det gik ordentligt til, at Disciplene fik, hvad de behøvede, og at intet gik til Spilde. Vedtægten af 1656 indeholder f. Eks. Bestemmelser herom. Undertiden havde Rektor og Hørere denne Tilsynspligt, og de fattige Skolebørns Forstander havde da kun Skolebørnenes Midler, d. v. s. deres Legater og aarlige Indkomster at administrere. Kirken ejede som nævnt Skolehuset, og det var ogsaa Kirken, der en Tid lang skaffede Husrum til Disciplene under Spisningen. 1635 udbetalte Kirken f. Eks. Erik Lerkliner 6 Skilling for at »spække noget paa Kirkens Boder (Smaahuse), som Skolebørnene faar Mad udi«. Aaret efter traf man en anden og bedre Foranstaltning, idet man opførte et særligt Hus til Spisehus. Det hedder nemlig i Regnskabet over de fattige Skolebørns Midler, at der var anvendt 241 Daler til »det Hus' Opbyggelse paa (ved) Kloster Kirkegaard efter Borgmestre og Raads Befaling«¹⁰. Senere betegnes Huset jævnlige som de fattige Skolebørns Spisehus. Denne Regnskabspost er forøvrigt af yderligere Interesse derved, at den løser Spørgsmaalet om, hvad det var for et Hus, der paa Resens Plan er anbragt midt paa Reberbanen ved Klosterkirkegaarden og Klosterhaven; det er nemlig det her omtalte Spisehus. En halv Snes Aar senere forhøjede man ved Hjælp af 16 Læs Jord Stengulvet, der formentlig har været fugtigt, og Huset fik en Tilbygning, hvori den nederste eller tredie Hører, som Skolen imidlertid havde faaet, fik et Kammer¹¹. Den

Mand, der havde Skolebørnenes Bispisning under sig, kunde naturligvis let gøre sig selv tilgode paa Disciplenes Bekostning. 1673 tog Borgmestre og Raad saaledes Bispisningen fra Klokkeren Oluf Hansen. Han klagede til Stiftamtmanden, idet han hævdede, at Bispisningen plejede at følge Klokkerembedet, og han havde bestridt den upaaklaget i 4½ Aar, indtil den nu pludselig var frataget ham. Magistraten erklærede, at det var sket, fordi en Del af Borgerskabet truede med, at de ikke mere vilde give noget til de fattige Skolebørns Bispisning, saafremt den fremdeles skulde forestaaes af Klokkeren, der havde et meget stort »Anhang af Kvinder og Born«. Man var altsaa bange for, at altfor meget af den Mad, der var tiltænkt Skolebørnene, skulde gaa i fremmede Mave. Stiftamtmanden mente, at da Bispisningen blev betragtet som et Tillæg til Klokkerlønnen, burde Klokkeren have Lov at beholde den. Hertil sluttede Kancelliet sig, og Klokkeren fik kgl. Bevilling til at »nyde Spisningen«, men han skulde forholde sig »skikkelig og vel«¹². Udover at han selv havde mange Munde at mætte synes Klokkeren altsaa ikke at have misbrugt Stillingen, men at Misbrug kunde forekomme, er der flere Eksempler paa. 1698 klagede Albrecht Ifversen Bager over, at han ikke kunde bispise Børnene for den akkorderede Pris af 6 Skilling om Dagen for hver. Han fik den saa forhøjet til 9 Skilling, men Forhøjelsen synes ikke at være kommet Disciplene tilgode, thi Aaret efter klagede de over, at de ikke fik nok at spise, og at Maden ikke blev givet i rette Tid. Klagen viste sig fuldt berettiget, og den altfor gridske Forstander blev »forløvet« fra Bestillingen og en anden indsat i hans Sted¹³. Forøvrigt var der ikke til enhver Tid ligefrem Rift om Hvervet. 1701 klagede f. Eks. Ole Lauritzen Black til Stiftamtmanden over, at han, en fattig Mand, var blevet paalagt Hvervet som de fattige Skolebørns Forstander. Magistraten svarede paa Stiftamtmandens Forespørgsel, at Black nu var befriet for Embedet, »da han ikke synes at kunne forestaa det ret«¹⁴. I Forstanderens Instruks paalagdes det ham at forsyne Disciplene »med god og ustraffelig Mad, det være sig Kød, Flæsk, Fisk, Sild, Gryn, Ærter, Brød og Øl«, saaledes at enhver til sin Fornødenhed kunde bekomme (hvad han behøvede) »uden billig Klage«, og for ikke at sinke Skolebørnene skulde Forstanderen have deres Middagsmad færdig præcis Kl. 10 og deres Aftensmad præcis Kl. 5. Det er efter Nutids Betragtning nogle mærkelige Spisetider, men Dagen begyndte den Gang tidligt, som oftest Kl. 4—5, og det var borgerlig Sengetid Kl. 8. Forstanderen skulde paase, at Di-

sciplene teede sig »gudfrygtigen og skikkelig til Bords med Løv og Taksigelse til Gud almægtigste før og efter Maaltidet uden slem Snak, Banden og Skænden«¹². Ingen Discipel fik mere end disse to Maaltider daglig; skulde de have andet og mere, maatte de selv sørge for det. Ja, til Tider fik mange af dem kun Kosten visse Dage ugentlig. De andre Dage maatte de enten sulte eller se at krige eller tigge sig Maden andetsteds. Det nødvendige Madtiggeri skete — i al Fald i Slutningen af det 17. Aarhundrede — endog ved at Disciplene en Gang om Ugen gik rundt og sang for Folks Døre, medbringende en Kurv til Indsamling af Brod og andre Fødemidler. Det lyder utroligt, men kan ikke destomindre dokumenteres, thi i en af Biskop og Stiftamtmand afgivet Betænkning angaaende Kirkens, Skolens og de fattiges Midler hedder det nemlig: »Hvad Brod i Kurven samles ved den ugentlige Sang af de fattige Disciple, uddeles straks til dem, naar de dermed i Skolen indkommer«¹³. Langt ind i det 18. Aarhundrede maatte de fattigste Disciple paa slige Maader tigge sig nogen tør Kost sammen. Det var strenge Kaar, men man bør dog ikke glemme, at Tiggeriet den Gang saaes i et ganske andet og mildere Skær end nu. For Aaret 1701 foreligger en Liste over den faste, men delvise Bepispning af Disciplene. En var favoriseret med Mad de 6 Dage om Ugen, to de 5 Dage, tre de 4 Dage, fem de 3 Dage, tre de 2 Dage, og ti maatte nøjes med Skolemad én Dag om Ugen, den ene af dem var saa heldig, at hans ugentlige Spisedag faldt om Søndagen¹⁴. Antallet af de fattige Disciple, som blev bispist, svandt iøvrigt stærkt ind i Lobet af det 17. Aarhundrede. 1681 var der kun 12 og 1692 kun 9 at bispise¹⁵, og disse lave Tal holdt sig hele det følgende Aarhundrede. Det var ikke Tegn paa bedre Tider, men en Følge af, at den danske Skole efterhaanden blev mere benyttet af de fattige. Det lave Discipeltal medførte, at man 1689 solgte de fattige Skoleborns Spisehus, der ikke mere blev benyttet og stod »øde og forfaldent«. I de følgende Aar solgte man iøvrigt de Huse og Gaarde, de fattige Skoleborn ejede, idet man foretrak at have en Kapital, der kunde udlaanes i Prioriteter mod passende Rente¹⁶. Det ringe Tal af Kostdisciple gjorde naturligvis Bepispningen uforholdsmæssig dyr, og 1785 blev den da omsider efter Indstilling fra Magistraten, Sognepræsten og Skolens Leder ophævet og afløst af en Pengedydelse til de fattige Disciple. I Indstillingen herom til Kancelliet anførte de nævnte Autoriteter, at der kun var 7 af Skolens Disciple, der nød fri Kost, og at det vilde være billigere at tillægge dem Kostpenge. Der var til de

7 Disciples Bispising aarlig anvendt 292 Rigsdaler, hvoraf det ene Hundrede kunde spares. Man foreslog derfor at give tre værdige Disciple af overste Lektie hver 4 Mark ugentlig. To Disciple af den mellemste Lektie hver 3 Mark ugentlig og to Disciple af nederste Lektie hver 2 Mark ugentlig, hvilket tilsammen vilde andrage 190 Rigsdaler og 4 Mark. Der sparedes saaledes aarlig 102 Rigsdaler, som kunde anvendes dels til Støtte for flinke Disciple, som dimitteredes fra Skolen til Akademiet, og dels, men med et ringe Beløb, til Forøgelse af Skolens Bibliotek. De Disciple, der fik Kostpenge, skulde selvfølgelig være ubemidlede og udtages blandt dem, der gjorde »Opvartning i Kirken og paa anden Maade«, og de skulde af Rektor tinges i Kost hos hæderlige og skikkelige Borgere. Indstillingen blev approberet af Kancelliet, og en Resolution i Overensstemmelse hermed udstedt*).

Disciplenes og Lærernes Indkomster var som nævnt af meget forskellig Art. Udbyttet af Kirketiggeriet ved Ombæring af Bøsser eller »Tavler« tilfaldt de fattige Disciple. Ofret ved Bryllupper, Barne-daab og Kirkegangskoner*) deltes derimod mellem Lærerne. Rektor fik den ene Halvdel og Hørerne den anden, men saaledes, at den øverste Lærer fik mest, og den nederste mindst. Ligpengene og Discantpengene deltes mellem Lærerne og Disciplene efter bestemte, til Tider dog noget skiftende Regler, f. Eks. saaledes at Disciplene fik en Fjerdedel og Lærerne tre Fjerdedele, men af denne sidste Part fik Rektor en Trediedel og de andre Lærere to Trediedele.

De saakaldte *Discantpenge* var de Indtægter, Skolen havde gennem sine Præstationer i Sang og Musik. De var af stor Betydning. Noget af det første, Drengen ved sin Indtræden i Skolen blev prøvet i, var Sang. Havde han Stemme, kom han straks paa Diskanten, d. v. s. Sangskolen, og havde han musikalske Anlæg, blev ogsaa de skolet, saa han kunde bruges ved et eller andet Instrument. Anders Perlestikker fortæller i sin Levnedbeskrivelse, at da han som 9-aarig Dreng traadte ind i Svendborg Latinskole, kom han straks paa Discanten for at »holdes til at synge«, og her udviklede han saadanne Evner, at han som 20-aarig blev holdt endnu et Aar i Skolen for sin Dygtighed til at »staa for Noden«. Den syngende Skole optraadte

---

*) Første Gang, Barselkonen kom i Kirke, blev hun ved Kirkedøren modtaget af Præsten, der formanede hende til at takke Gud for lykkelig Fødsel og til at opdrage sine Børn i Gudfrygt. Derefter blev hun ledet ind i Kirken. Efter Guds-tjenesten gik hun og hendes Slægt til Altret med deres Offer.

**Kommuneskolen paa Nørre Boulevard:
Eksamensdag, III G og Realklassen. 1934.**

**Diktat i VI D blandet. 1934. Nulidens Børn har det behageligere end deres
Colleger i svundne Tider.**

først og fremmest ved Begravelser. Var det et fornemt Lig, mødte »hele Skolen«, og var det blot halvfornemt, mødte kun den »halve Skole«. Kun de beskedne Lig blev stedt til Hvile uden Skolens Hjælp. Naar Disciplene mødte til Lig, var de alle iklædt lange sorte Kapper, der skjulte de gamle Klæder, og ens sorte Hatte. Træskoene, som de til daglig stolprede rundt i, var naturligvis ombyttet med svære Støvler. Under Ledelse af en Lærer sang Disciplene først Liget ud af Hjemmet, derefter gik de stadig syngende i Spidsen for Ligtoget den længst mulige Vej til Kirken, hvor de atter sang baade før og efter Talen, og mens Liget sænkedes i Graven. Ydelserne for denne Begravelsestjeneste var frivillige, men jo højere de blev, desto højere var ogsaa Hæderen for den bortgangne. I det 17. Aarhundrede blev der ofte betalt adskillige Rigsdaler for et enkelt Lig, men da var Sangerskaren ganske vist ogsaa langt større end senere, da Discipelantallet svandt ind og dermed ogsaa Betalingen. 1728--29 indkom der som Disciplenes Part af Ligpengene kun 8 Rigsdaler 1 Mark og 6 Skilling for Skolens Medvirken ved ikke mindre end 36 Begravelser²¹; men det var ogsaa et yderst karrigt Aar.

Skolen medvirkede ogsaa ved Gudstjenester med Sang fra Orglet og fik ogsaa herfor en mindre Ydelse. Dernæst gik hele Skolemusikken paa de fire store Højtidsaftner under Rektors og Høernes Ledelse rundt i Byen og spillede og sang for Godtfolks Døre. Det var selvfølgelig Meningen, at Folk skulde give en Skilling for Opmærksomheden; men det hændte jo, at Gnierpindene lod, som om de slet ikke havde hørt Musikken og skulkede sig fra at give den pligtige Almisse. Thi det *var* en Pligt at give, og naar altfor mange agerede døve, klagede Rektor over, at man saaledes snød sig fra det, der burde være en kær Næstegerning. 1718 indgik der saaledes en Klage til Stiftamtmanden fra Rektor, der anførte, at da Latinskolens Disciple sidste Juleaften opvartede paa Gaderne med Vokalmusik, var der ikke mindre end 40—50 Familier af dem, der var spillet for, som intet havde givet. Stiftamtmanden afgav da en Resolution om, at alle skulde give efter Evne, og Magistraten ledsagede den med en Formaning til Borgerne om ikke at glemme deres Pligt i saa Henseende²². Forøvrigt var Skolemusikanterne ikke bange for ved deres Spillemaade at tilkendegive deres Mishag udenfor de Godtfolks Døre, som havde gjort sig fortjent dertil. Det skete f. Eks. Juleaften 1710, da Skolemusikken under Ledelse af Rektor Niels Hiort spillede udenfor Amtsforvalter Erik Krags Hus. Amtsforvalteren blev herover saa

forbitret, at han med dragen Kaarde løb ud paa Gaden og anfaldt Rektoren, der maaske var blevet dræbt, om ikke en af Horerne havde grebet den rasende Amtsforsvalter i Armen og dermed afbødet noget af Slagets Kraft. Rektoren slap derfor med et Par svære Skrammer i Hovedet og paa den ene Haand. Disciplene stormede nu løs paa Fjenden og jog ham ind, hvorefter de som Afskedssalut slog hans Ruder itu. Bagefter kom det til Proces om denne hyggelige Juleaften. Amtsforsvalteren indstævnedes Rektoren, Horerne og Disciplene og krævede dem dømt, fordi de under deres »Omgang med Discanten« havde »anstillet sig meget usømmelig for hans Dør«. Rektor Niels Hiort anlagde Kontrasag og krævede Amtsforsvalteren dømt for »morderigs Overfald«. Sagen gik lige til Højesteret og endte med, at Amtsforsvalter Krag domtes til at betale Rektor 400 Rigsdaler for Saarene og 250 Rigsdaler i Sagsomkostninger. Yderligere idømtes han en Bøde paa 30 Rigsdaler til Vor Frelsers Kirke, og endelig skulde han — og det var næsten det værste — gøre Rektor »offentlig Afbedelse paa Nakskov Byting«. Den Spot, der var tilføjet Amtsforsvalteren ved den »usømmelige« Musik, var der taget Hensyn til ved Udmaalingen af Straffen²¹.

Discanten raadede over mange forskellige Instrumenter. Korpsset talte baade Violinister, Trommeslagere, Bucinister (Basunblæsere), Dulcianister (Fløjtespillere), Hoboister (Træblæsere), Tenorister (Klarinetblæsere), Discantister (?) og mange flere. Sandsynligvis har Disciplene ogsaa »opvartet med Musik« ved Godtfolks Gæstebud. 1682 fik i al Fald de fynske Latinskoledisciple Bevilling til at musicere med Skolernes Instrumenter ved Bryllupper og Forsamlinger²², og denne Bevilling er sikkert ogsaa betragtet som gældende for Nakskov. Det er i saa Tilfælde ikke at undres over, at de privilegerede Musikanter nu og da klagede over, at Discanten gik dem i Næringen²³. Disciplenes Musikanttilværelse varede, lige saa længe Nakskov gamle Latinskolevæsen bestod. Først sidst paa Aaret 1805 udstedtes et Reskript, der fritog Latinskolernes Lærere og Disciple for Opvartning med Sang og Musik. Sangen ved Ligbegængelsen skulde nu overgaa til den danske Skole fra Nytaar 1806 at regne²⁴. Ni Maaneder senere var Nakskov Latinskole ophævet.

Disciplenes Underhold var altsaa i ikke ringe Grad baseret paa mere eller mindre frivillige Gaver. Blandt andet appellerede man ogsaa til Folks gode Hjerte paa et efter Nutids Opfattelse saa uheldigt Tidspunkt som ved Offentliggørelsen af Skattelisten. Det frem-

gaar af en Opfordring, som Borgmestre og Raad, de 12 Mænd og Skattelakserne 1680 rettede til Borgerne om ikke at glemme Skolebørnene. Det havde, skrev de, altid været en kristelig Skik her i Menigheden, at naar Skatten var udskrevet, havde Byens Øvrighed, Borgmestre og Raad med de 12 Mænd og Borgerkabets Middel godvillig betænkt og udlovet noget til Hjælp til de fattige Skolebørns Underhold, derfor burde hver god Kristen, som med denne Seddel (Liste) blev besøgt, tegne herpaa, hvad han til fattige Skolebørns Underhold vilde give og derfor forvente sig Løn af Gud almægtigste. Listen aabnedes af Sognepræsten Hans Rostrup med 1 Td. Rug og 2 Td. Byg, Kapellanen Niels Saxtrup $\frac{1}{2}$ Td. Rug, 1 Td. Byg, Tolderen Jens Jacobsen en Rigsdaler, Byfoged Anders Krag en Sletdaler, Peder Henningsen 4 Pd. Flæsk²⁷ o.s.v. Undertiden lod Raadstueretten ogsaa en Bodedom komme Skolebørnene tilgode, f. Eks. maatte Skipper Thomas 1657 betale 8 Sletdaler til de fattige Skolebørn, fordi han havde nægtet at paatage sig Lødstjeneste gennem Bæltet for »Kongens Skibsflaade«²⁸.

I Regnskabet for 1718—19 er Indtægten til Disciplene opgjort til 184 Rigsdaler, deraf 4 Rd. 1 Mark 5 Skilling som deres Part af Ligpengene for 7 Lig. 11 Rigsdaler, 2 Mark og 4 Skilling som Disciplenes Part af Discantpengene og 13 Rigsdaler Indkomst ved Tavleombæringen hver Fredag i Kirken. 32 Disciple havde været med i Discanten. Der var for en Del af Discantpengene indkøbt Musikinstrumenter. For de andre Indtægter var der bl. a. købt 55 Alen Vadmel, hvoraf 14 Disciple havde faaet Kjole, Vest eller Bukser. Der var uddelt 23 Bøger. I Pengebeløb var der til 27 Disciple uddelt 132 Rigsdaler²⁹. Det giver i Gennemsnit 5 Rigsdaler til hver, et ikke ringe Beløb og uendelig meget mere, end der i ældre Tider, da Skolen havde mange flere Disciple, kunde tænkes paa. Fra Perlestikkerbogen ved vi, at der i 1576 var 70 fattige Disciple, og det hele Discipelantal har formentlig ligget noget derover. I 1746, da Skolen i Nakskov var eneste Latin-skole paa Lolland, havde den 38 Elever³⁰, og dette Tal faldt yderligere Tiaar efter Tiaar Aarhundredet ud.

Der har selvfølgelig gennem Aarene været urolige Hoveder mellem Skolens mange Disciple, men det er forbavsende faa Spor, de har efterladt i de bevarede Tingbøger og Raadstueprotokoller, skont det jo ingenlunde var lutter Born, Talen er om. Disciplene blev paa Skolen til op mod 20 Aars Alderen, ja, i mange Tilfælde længere, saa de fleste af dem, inden de forlod Skolen, var hel-

befarne i Kunsten at navigere hjem efter et Drikkelag. En Rus var iøvrigt en saare almindelig og selvfølgelig Ting, der nok kunde vække Munterhed og Spot, men aldrig Forargelse, og der var vidt Spillerum, inden man naaede Stregen, som var Grænsen for det undskyldelige, og som ikke maatte overtrædes. Alligevel er der i Tingbøgerne paafuldende langt mellem de Tilfælde, hvor man finder Disciplene indblandet i alvorlige Slagsmaal og grovere Spektakler.

De fattige Lærere.

Eksemplet fra Rektor og Hørerne var iøvrigt ikke altid det bedste. Det traf jo nu og da, at Drikkelag paa Rektors eller Høernes Kammer endte med højrosted Skænderi og drabeligt Slagsmaal. Den fra Juleaftensbataljen kendte Rektor Niels Hiort var f. Eks. en meget livlig Herre. Der var tit Ballade hos ham, men han forstod altid at holde sin Person i Baggrunden. Ved et Sviregilde paa Rektors Kammer kom f. Eks. Lærerne op at slaas indbyrdes. Studenten Chr. Mundt*) slog den ene Hører i Hovedet med en Solvkande, hvorefter denne Hører og en Kollega overfaldt den tredje Hører og Mundt med »Hug og Slag«. Rektoren var ikke Parthaver i Slagsmaalet, maaske kun interesseret Tilskuer. Iøvrigt var Hørerne stive i ved en eller anden Uvens Bryllup at skrive Smædeviser af et som Regel ret »usnerpet« Indhold, som saa paa Bryllupsaftenen blev kastet ind i Bryllupshuset. Disse Aandsprodukter blev ofte til under et Drikkelag, og det kunde derfor ske, at en af Deltagerne bagefter robede Ophavsmændene, og saa kom det til Proces. I Tingbogen findes flere Tilfælde af denne Art².

Af en helt anden, men ikke mindre dramatisk Karakter var en Af-fære, hvor Rektor Niels Hiort ligeledes spillede en vigtig Rolle. Det drejede sig om en 20-aarig vorned Bondeson, Steffen Andersen, som for at slippe for at springe Soldat havde meldt sig som Discipel paa Nakskov Latinskole og var blevet antaget af Rektor sammen med tre andre noget yngre vornede. Disse tre kunde først tages til Session om et Aarstid, men Steffen Andersen var hjemfalden til Soldatertrojen med det samme. Ridefogden sendte derfor Bud til Skolen om, at Steffen Andersen skulde møde til Session, men skont Rektor havde lovet, at han nok skulde komme, udeblev han. En skønne Dag modte saa

---

*) Stedson af Raadmand Gabriel Jørgensen, velbegavet, men uligevægtig, blev Degn i Vestenskov, led meget under Religionsskrupler og maatte tilsidst som vanvittig og farlig for sine Omgivelser indespærres som et vildt Dyr.

Ridefogden i Spidsen for 6 Mand paa Skolen for med Magt at fore Knosen ind paa den militære Løbebane. Paa deres Henvendelse til Rektor, svarede denne, idet han gik sin Vej: »Hvis I har Ret til ham, saa tag ham.« Men de var næppe kommet ud af Døren med Fangen, før Disciplene klemte dem saadan inde, at de ikke kunde røre sig, end mindre holde paa Steffen Andersen, der i Triumf blev ført op paa Rektors Kammer. Kancelliet beordrede Rektor til at udlevere Karlen²⁷; men iøvrigt slap Rektoren vist helskindet fra Historien. For at hindre flere af den Slags Spekulationer udstedtes der en Forordning om, at Bondersonner ikke maatte antages paa Latinskolerne efter deres fyldte 17. Aar. En 16 Aars Dreng, som Begynder i Latinskolens nederste Klasse, kom altsaa ind under Begrebet: Bedre sent end aldrig. Tilsidst gik det alligevel galt for den livlige Rektor. 1718 havde han faaet Embedet ved Nykøbing Latinskole, men da hans Regnskaber i Nakskov blev set efter, viste det sig, at han ikke havde betalt Disciplene de i Regnskabet opførte Summer. Biskop Lodberg anlagde derfor Sag imod ham, og Resultatet blev, at han fradømtes sit Embede.

Af andre menneskelige Svagheder, som Lærerne undertiden kom ud for, var Overtrædelserne af det 6. Bud de mest iøjnefaldende, fordi Lejermaalsboderne medførte, at vedkommende maatte søge om »Op-
rejsning« for at blive i Embedet. 1636 fik den afskedigede Hører Zacharias Pedersen, der var domt for »Lejermaal med sin nuværende Hustru«, Tilladelse til at faa Skolemesterembede. Rektoren var for-
ovrigt ikke bedre end Læreren, thi samme Aar fik Skolemester Axel Hansen, der var domt for Lejermaal med sin Fæstemø, Tilladelse til at modtage Kald ved andre Skoler og Kirker. Og for at nævne et Tilfælde fra en senere Tid fik Hører Joachim Suhr 1741 Op-
rejsning for, at hans Kone var kommet nogle Uger for tidligt i Barselseng; men han maatte ikke modtage Præstekald de første tre Aar og aldrig i Nakskov, hvor Forseelsen var begaaet²⁸.

Lærerlønningerne var som sagt beskedne, 1690 opgøres de saaledes: Rektor 35 Td. Rug, 35 Td. Byg, 10 Daler Degnepenge og 16 Daler af Byen. Øverste Lekties Hører: 20 Td. Rug, 20 Td. Byg og af Byen 2 Daler og 2 Mark. Mellemste Lekties Hører: 17 Td. Rug og 17 Td. Byg. Nederste Lekties Hører: 14 Td. Rug og 14 Td. Byg²⁹. Hertil kom saa de tidligere omtalte Indtægter gennem Offer, Discanten og lignende. Lærerne mente sig desuden berettigede til at faa Kosten, men, hedder det: »Kosten er besværlig at bekomme, de maa selv føde

sig, da Borgerskabet besværer sig over Tiderne og vil ikke give Kosten«. Ved Ophævelse af Lollands andre Latinskoler 1740 blev Nakskovrektorens Løn forbedret med ikke mindre end 198 Rigsdaler, saa han nu kom op paa 348 Rigsdaler aarlig. Samtidig blev Embedet som Vicerektor, der havde bestaaet siden 1669, ophævet, og Rektorens Ansøgning om at faa det bevaret afvist. Noget skulde han naabart gøre for den store Lønforhøjelse, der virkede dobbelt stor, fordi Hørerne slet ingen Forbedring fik; de blev spist af med et Lofte om snarlig Forfremmelse. 1778 var Lærerne ikke naaet videre end, at de maatte være taknemlig for at faa deres Kornløn erstattet med en Pengeløn paa 120 Rigsdaler²⁶. Iøvrigt er en Inventarfortegnelse fra 1669 velegnet til at belyse Rektors og Læreres Levefod«. Den oplyser bl. a., at der paa Rektors Kammer fandtes: Et gammelt Bord med tvende Rum, tvende gamle Bænke, en gammel ubrugelig Stentavle og et Spjæld af Brædder for Skorstenen. I Sengekamret: En Huulseng, en Jærnovn med Tud (Rør), en gammel (Bord-) Skive med tvende Rum, to Bænke og et gammelt Bogskab. I den øverste Hørers Kammer: Et lidet gammelt Bord, et gammelt Sengested og en liden Kakkellovn med Tud. Udenfor Kamret til Rektors og Hørernes Drenges et gammelt Sengested. I anden Hørers Kammer: Et gammelt Bord med Skuffer, tre gamle Bænke, en Himmelseng og en Kakkellovn med Tud²⁷. Det var, hvad Skolen ansaa for nodtorftigt Bohave; men Lærerne kan selvfølgelig have haft et og andet til Møblementets Forøgelse; men det har næppe været meget bevendt.

Latinskolens Hus og Midler.

Skolens Midler var i ældre Tider af mere flydende og skiftende Art, men blev dog efterhaanden fastlagt paa mere haandgribelig Vis. Under Svenskekrigen var der, som udførligt omtalt i det foregaaende Kapitel, kommet Uorden i Sagerne bl. a. ved, at Kirkens, Skolens og de fattiges Midler var blevet indfiltret i hverandre. Der var stadig Gnidninger i den Anledning, indtil Biskop Kingo og Stiftamtmand Lützow efter Ordre affattede Udkast til et Regulativ, som gav bestemte Regler for Midlernes Administration, og som derefter fik kgl. Stadfæstelse²⁸. 1740 foretoges den store Indskrænkning i Latinskolenes Antal, hvorved Nakskov Latinskoles Indtægter blev noget forbedret. Tiden var lobet fra Christian III's to Hundred Aar gamle Forordning om en Latinskole i hver Kobstad. I alle Byer var der nu oprettet »Danske Skoler«, der bedre imødekom de Krav, Middelstan-

den stillede til nødtorftig Oplysning. Følgelig affolkedes Latinsko-
lerne i de mindre Byer mere og mere, og mange af de smaa Latin-
skoler blev efterhaanden en ren Parodi paa en »lærd Skole« baade
med Hensyn til Lærernes og Elevernes Kundskaber. Betegnende i
saa Henseende er Nakskov Latinskoles Programmer fra 1769 og 1770.
De er skrevne paa ulasteligt Latin af Rektor Peter Kaasbøl og er
Resultat af en kgl. Ordre til Rektorerne rundt om i Landet om at be-

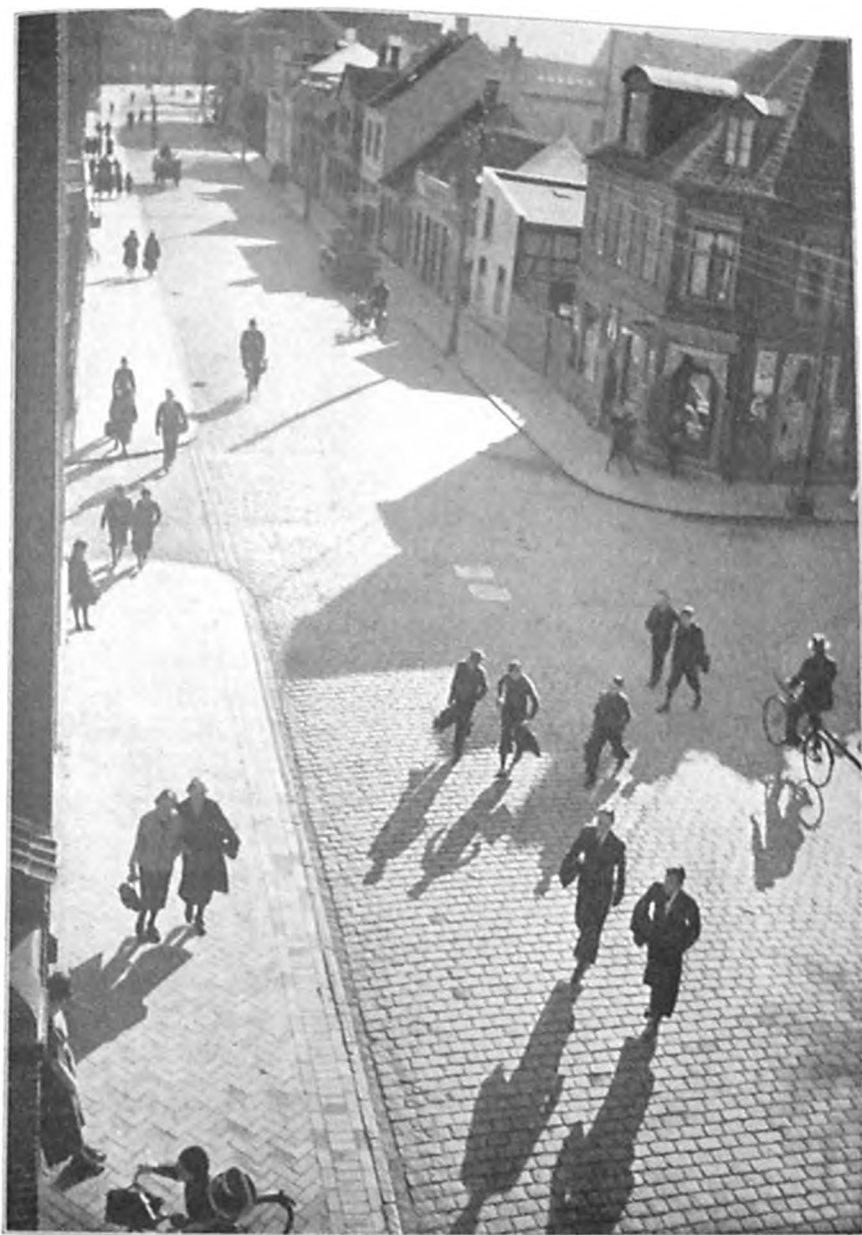
Den gamle Latinskole, nedrevet 1898;
til højre ses Kirkens sydvestlige Hjørne.
Efter Trap, III Udgave.

lagt af Kong Hans. Det virker i denne Forbindelse let humo-
ristisk, at han alvorligen beklager sig over at skulle leve i denne
lille By, langt fra Biblioteker og Arkiver³⁹.

Ved Reskript af 4. Marts 1740 blev Latinsko-
lerne i Maribo, Saxkø-
bing og Nysted nedlagt. Skolehusene overgik til de danske Skoler,
og det samme gjorde de Indtægter, der var tillagt Lærerne. Alle Sko-
lernes andre Indtægter blev overført til Nakskov Latinskole. Til
Forbedring af Rektors Lon blev som nævnt overført 198 Rigsdaler. Til
Disciplene overførtes 179 Rigsdaler, der fortrinvis skulde komme Dis-
ciplene fra de 3 Købstæder tilgode⁴⁰. De fleste af disse Penge blev ydet
i Korn, og det kneb tit at faa dem inddrevet, det gjaldt særligt den
saakaldte Degnepension, der omfattede en Femtedel af det Korn, Bøn-
derne ydede Degnene ude i Sognene⁴¹. Legaterne fra Saxkøbing og
Nysted vedblev desuagtet i lange Tider at ligge under Ansvar af By-
fogderne og Sognepræsterne i de to Købstæder, der undertiden havde
Fortrædeligheder deraf. 1767 blev Saxkøbinglegaterne og 1780 Nysted-
legaterne endelig overført til Nakskov⁴².

Med den solide Skolebygning, Nakskovborgerne opførte 1574, gik
det i daarlige Tider, som det kunde bedst. Et Syn opgiver dens Di-
mensioner saaledes: 7 Fag i Længden, 4 Fag i Bredden, 2 Lofter i

skæftige sig mere med Emner
vedrørende deres Bys og Egns
Historie. Resultatet af Rektor
Kaasbøls Anstregelser i saa
Henseende er i Programmet
for 1769 kun en — iøvrigt rig-
tig — Bemærkning om, at
Byens Navn kommer af Sko-
ven paa Nakken, og i Pro-
grammet af 1770 er han ikke
kommet videre, end at han »op-
lyser«, at Nakskov er grund-

»Rask afsted, vi skal i Skole!»
Hjørnet af Nørrebrolevard og Klostergade Kl. 7,59.

Højden, Udbygten 2 Fag i Længden, 2 Fag i Bredden. Selve Skolen var i Stueetagen, og ovenover var Lærernes Kamre. Rektor havde tvende Kamre paa 4 Fag, de tvende Hørere 3 Fag. En Lektiehører boede over Udbygten, og én havde ikke Bolig paa Skolen⁴². Til Tider var Skolen meget forfalden. 1682 hedder det: »at dens Brostfældighed kan ses af enhver, der gaar forbi⁴⁴», og 1739 var den saa forfalden, at Lærerne maatte forlade den i Stormvejr, og de søgte Amtmanden om Hjælp til at leje Værelser i Byen⁴³. Saa blev der lappet lidt paa den, indtil man fik Raad til at give den en virkelig Istandsættelse. Regnskabsbøgerne Poster over Reparationer og Arbejder ved Skolen giver undertiden ogsaa Oplysninger om de hygiejniske Forhold, der naturligvis svarede til Stillingen omkring i Byen eller Byerne, for det var ens overalt. 1640 blev der anvendt $\frac{1}{2}$ Tylvt Granbrædder til et »Gemak i Skolegaarden«. Hvad det er for et Gemak, gives der senere Oplysning om, idet en Post lyder: »Natmanden i Langesø for at rense Gemakket 6 Sletdaler«. 1653 havde Gemakket faaet Navneforandring; thi nu hed det: »Givet Niels Natmand for Rensning af Skolens Lillehus 7 $\frac{1}{2}$ Daler, formedelst det ikke har været rensset i halvandet Aar«. Det er det sidste, der er det mest bemærkelsesværdige. Den dybe Jordgrube under »Lillehuset« havde ligget urørt i al den Tid, kun nu og da »desinficeret« med et Par Skovle Sand. 1735 hedder det: »Kort 10 Læs Sand og Skarn af Skolegaarden 2 Mark og 8 Skilling«. Endnu saa sent som 1760 møder man følgende Post: Christoffer Natmand for Skolens »locum private« at rense, »som nødvendig maatte ske, for Skolens Reparation kunde foretages« 6 Rigsdaler. Bortkørt den samlede Modding af Skolegaarden 8 Læs à 6 Skilling⁴⁴. Om Skolestuens Luksus faar man 1708 klart Begreb gennem følgende Regnskabspost: Til Skolegulvets nødvendige Reparation 1380 Flensborgersten 4 Rigsdaler, Pæle til at slaa i Jorden, da Bordenes og Bænkenes Fodder er afraadnet, 8 Sletdaler⁴⁵. En Fortegnelse over Skoleinventaret er lige saa malende. Den lyder: Bøger paa Rektors Kammer »ungefær med smaa og store 60 Stk.«. Paa Rektors Stol (Pult) tre lænkebundne Bøger. Adskillige Discantbøger, brugelige og ubrugelige, 3 Basuner, en gammel ubrugelig dito, en gammel ubrugelig Fiol, en Cornet, en Dultzian, tvende Globus (en Jord- og en Himmelglobus) i hver sit Hus⁴⁶. Det er alt. Skal man domme efter Regnskaberne, kunde det godt se ud til, at Disciplene til Tider har moret sig med at slaa Skolens Ruder itu. 1714 er der indsat »90 Ruder i alle Skolens Vinduer« à 2 Skilling. 1715 er »44 Ruder indsat og med Bly for-

bedret 1 Rigsdaler. 1716 »23 Stykker Ruder à 2 Skilling⁴⁹. Det ser jo lidt mistænkeligt ud, men der foreligger ingen Oplysninger om Optøjer med afsluttende Bombardement af Skolevinduene. Forøvrigt var de forsynet med Skodder, og de i øverste Etage blev lukket nede fra ved Hjælp af Snore og Trisseværk. Det hedder nemlig i Regnskaberne for 1640: »Til Skodderne paa Skolen 10 Favne Reb à 1 Skilling.«⁵⁰

Den gamle Skolebygning var gennem mange Tiders Misrogt blevet stærkt medtaget, og Rektoren Johannes Boye lagde sig stærkt i Selen for at faa et nyt Skolehus. Han købte 1786 en gammel Gaard paa Søndergade for 650 Rigsdaler, byggede den op fra ny og indrettede den til Skolehus og Rektorbolig⁵¹. Det er nuværende Nr. 20, hvis stærkt ombyggede Façade endnu bærer Spor af Boyes Stil. Hans Ven, Provst Satterup, havde lovet ham de nødvendige Summer til Laans af Stiftets gejstlige Enkekasses Midler og forstrakte ham straks med et Par Hundrede Rigsdaler af Kassen. Uheldigvis døde Provst Satterup kort efter; hans Eftermand i Provsteembedet interesserede sig hverken for Latinskolen eller Rektor Boye, og da Biskop Bloch gik imod Planen om den nye Skole, modsatte sig Laanet og krævede de ydede 200 Rigsdaler tilbagebetalt straks, maatte Rektor Boye 1791 over Hals og Hoved sælge Gaarden paa Søndergade. Han fik 2050 Rigsdaler for den⁵², men den havde kostet ham langt mere, og han kom i betydelig Gæld. I Stedet købte han en langt mindre og daarligere Gaard paa Hjørnet af Vejlegade og Ølkarsvej og indrettede den til sin private Bolig. Under alt dette var den gamle Latinskolebygning ikke blevet bedre, og 1794 skrev Boye til Amtmanden, at han blev nødt til at ophøre med Undervisningen, da Skolehuset var aldeles ubrugeligt, og han tilføjede følgende bitre Ord: »Dette blev altsaa Enden paa 11 Aars Chikane, Himlen forlade dem, der forvoldte mig det; jeg kan ikke«⁵³. Ogsaa i Breve til Biskoppen og Rentekammeret gav Boye sin Bitterhed Luft, hvilket kun indbragte ham en officiel Irettesættelse, som Biskop Bloch fik Ordre til at overbringe ham⁵⁴. Imidlertid var der indhentet Tilbud paa Reparation af Skolen, og Arbejdet var allerede udbudt i Licitation, da Kancelliet endelig tog klart Standpunkt for Boye i Kampen for eller imod en ny Skolebygning og accepterede hans Plan om en ny Skole. Rektoren havde i lang Tid faaet 20 Rigsdaler aarlig i Huslejegodtgørelse, altsaa Renten af 500 Rigsdaler. Disse skulde nu udbetales Boye til det nye Skolehus med Rektorbolig. Den gamle Skole skulde sælges for 320 Rigs-

daler; af Skolens Formue skulde endvidere udbetales 350 Rigsdaler, og endelig havde skoleinteresserede Folk i Byen lovet at tilskyde 120 Rigsdaler; det blev ialt 1250 Rigsdaler, som skulde anvendes til Opførelse og Indretning af de til Skole og Rektorbolig nødvendige Bygninger. Der skulde være tre lyse og sunde Læsesale med tilstodende Værelser til lige saa mange Lærere, samt 2—3 Værelser for Rektor til Bibliotek, Studerekammer etc. Alt grundmuret til den sydvestlige Side og forsvarligt Bindingsværk til Læsidens. Af Skolens eller Kirkens Midler skulde der anbringes 600 Rigsdaler som Prioritet, som altsaa skulde udbetales Boye, og selv skulde han anbringe 200 Rigsdaler i Foretagendet, som skulde udbetales ham eller hans Arvinger af Eftermanden i Embedet¹⁶. Hele Gaarden med Skolelokaler, Rektorbolig, stor Have og Gaardsplads skulde naturligvis tilhøre Latin-skolen, men da den gamle Skole tilhorte Kirken, skulde denne ogsaa have Skøde paa den nye. Det mærkelige ved det hele Foretagende var, at man lod Boye være Bygmester i Stedet for at lade Autoriteterne planlægge og lede Byggeriet. Maaske har man valgt denne Fremgangsmaade for at sikre sig mod Overskridelser; i saa Fald forregnede man sig grundigt, thi Overskridelserne kom, og Boye kunde ikke betale. Skolehuset kom ikke til at koste 1290, men 1440 Rigsdaler, og Rektorboligen ikke 800, men 1150 Rigsdaler. Disse Penge blev da ogsaa senere bevilget med 300 Rigsdaler af Skolens og 200 Rigsdaler af Kirkens Midler¹⁷.

Det nye Skolehus, Boye skaffede Byen, var der ingen Grund til at sige ham Tak for. Det bestod af et Forhus paa 18 Fag, hvoraf de 6 Fag mod Hjørnet af Ølkarsvej var Rektorbolig, Resten Skolelokaler og Lærernes Sengekamre. Mod Gaden var Huset Egebindingsværk, mod Gaarden Grundmur. Sidehuset var paa 11 Fag og rummede Rektors Køkken samt Lo og Stald¹⁸. Trods de store Efterbevillinger kunde Boye ikke faa Pengene til at slaa til, saa en Del Arbejde blev kun halvt færdigt, en anden Del yderst daarligt lavet. Efter Boyes Bortrejse blev der taget Syn over Bygningerne, og Beskrivelsen af denne Synsforretning giver et yderst trist Billede af denne nye Skole. Om Rektorboligen hed det: at de 6 Fag Hus til Gaden aldrig var blevet gjort færdig, idet der overalt udvendig manglede Udspækning. Indvendig i Rektorboligen var Gibsloftet fuldt af Revner, dels fordi Taget var utæt, dels fordi Skillerummene allevegne var sunket, hvilket bl. a. havde medført, at Dørene ikke kunde lukkes. I et Værelse i Husets nordre Ende var hverken Loft eller Vægge gjort færdig. I For-

stuen var Gulvet raadent, skont det kun havde ligget i 12 Aar. I Kokkenet var Loftet over to Fag raadnet af Vand fra det brøstfældige Tag. I den 11 Fag lange Sidebygning var Taget overalt utæt og daarligt, og over 6 af Fagene havde det aldrig været understroget. I Skolebygningen var Taget overalt meget brøstfældigt, saa alle Lofterne havde taget stor Skade af Vand. Det vilde være nødvendigt at aftage Taget og indsætte et nyt Spær mellem hver Par Spær baade til Gaden og Gaarden, da Spærfagene af Sparsommelighedshensyn var gjort alt for brede, saa Lægterne ikke kunde bære Taget, som derfor heller aldrig kunde blive tæt. Om Skorstenene hedder det, at de aldrig var gjort færdige og derfor var ubrugelige. Ogsaa de enkelte Værelser beskrives som stærkt forfaldne. En forsvarlig Istand-sættelse ansloges for Rektorboligen til 250 og for Skolebygningen til 494 Rigsdaler⁴⁰. Byen fik altsaa ved Boyes Bistand en baade dyr og slet Skolebygning. Ved Opgørelsen kom han endda til at skyldte Skolen Penge. Det virker derfor ganske latterligt, naar han et Sted praler med, at han har skænket Skolen Grunden med Gaards- og Haugeplads⁴⁰.

Næsten alle de Legater, der i Tidens Løb tilflød Latinskolen, blev givet til de fattige Disciple og fortrinsvis anvendt til deres Bespising. 1634 gav Chr. Madsen 100 Sletdaler, 1644 gav Fru Ide Rantzau, Højbygaard, 500 Sletdaler, Mickel Matzon gav 137 Sletdaler, Jens Rasmussen 100, Biskop Thestrup 150, Edvard Beyerholm 100 og Hans Pedersen Top 100, Madam Riegelsen 150 og Elisabeth Friis 500 Sletdaler⁴¹. 1796, altsaa efter at den nye Skole var bygget, udgjorde Skolens faste Kapital 470 Rigsdaler, dens aarlige Indtægter ca. 1900 Rigsdaler⁴².

Med Hensyn til Undervisningen i Latinskolen var der naturligvis gennem det 18. Aarhundrede og navnlig mod dets Slutning sket store Fremskridt. Skolefagene var udvidede, Undervisningen sat i System, og Flertallet af Lærerne havde faaet en mere omhyggelig Uddannelse. Men efterhaanden som Fordringerne til Undervisningen steg, voksede naturligvis ogsaa Udgifterne og bragte mange Skolers Økonomi i alvorlig Fare, hvilket medførte Nødvendigheden af billigere og dermed ringere Lærerkrafter. Stedse tættere og mere truende trak Skyerne op over de smaa Latinskoler, der lidt efter lidt bukkede under i Kampen. Allerede 1782 var Nedlæggelsen af Nakskov Latinskole paa Tale. De eligerede Borgere sendte i al Fald nævnte Aar Kancelliet en Skrivelse herom. De havde, skrev de, faaet Besked om,

at deres Latinskole skulde nedlægges, og de vilde derfor gøre opmærksom paa, at Nakskov Borgere altid havde omfattet denne Skole med Interesse og Kærlighed, og skænket den adskillige Legater samt vist megen Godhed mod dens Disciple. Menigheden og Kirken i Nakskov var den største paa Lolland-Falster og vilde nødigt undvære Syngekor. Og hvad angik Godtfolks Born, der skulde søge Skolen, saa var Vejen til Nykøbing altfor lang for Nakskov og Vestlolland. De androg derfor om at faa Lov at beholde deres latinske Skole. Skolekommissionen, der fik Andragendet til Betænkning, erklærede, at selv om de indsaa det onskelige i, at Nykøbing Skoles Lærere og Disciple fik noget bedre Kaar, saa burde det ikke ske paa Bekostning af Nakskov Skole. I Nakskov havde Borgerne alle Tider vist deres kristelige Kærlighed til de unge studerende ved en eller to Gange ugentlig at bespise dem ved Familiens eget Bord baade Middag og Aften. Mange af Byens egne Born af fattige Forældre var det lykkedes at holde til Studeringerne ved en liden Hjælp fra Skolen; men blev den nedlagt, fik Forældrene ikke Raad til at holde Bornene i Skole i Nykøbing. De to Skolers Regnskaber viste iøvrigt, at der var langt flere Stipendier til Disciplene i Nakskov end i Nykøbing, og at Lærerne i Nakskov ogsaa var bedre aflagt end i Nykøbing; skulde en af de to Skoler nedlægges, maatte det derfor blive den i Nykøbing⁴³. Dette varme Forsvar frelste Skolen den Gang; men Stillingen med de to Latinskoler i det lille Stift var uholdbar. Elevantallet svandt stadig, saa der tilsidst var et himmelraabende Misforhold mellem Antallet af Lærere og Elever. I Aarene fra 1783 til 1799 havde Skolen kun haft 49 Disciple, og af disse var kun de 26 naaet frem til Universitetet, de andre 23 havde forladt Skolen inden den afsluttende Eksamen. I Midten af 90erne varierede Skolens samlede Discipeltal fra 16 til 25, fordelt i 4 Klasser. Udgiften til Undervisningen af disse faa Disciple var 1786 Rigsdaler aarlig⁴⁴. 1806 afkrævede Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler Stiftovrigheden for Lolland-Falster en Erklæring om Latinskoleordningen. Denne Øvrighed bestod af Amtmand Morgenstjerne og Biskop Bojsen, og de afgav en Erklæring om, at der kun behøvedes én lærd Skole paa Lolland-Falster, og at den burde ligge i Nykøbing, eftersom Nakskov Skole omtrent var gaaet i Staa af Mangel paa Elever; der var for Tiden 5 Elever og 3 Lærere. Naar Skolebygningen i Nakskov blev solgt, vilde der indkomme tilstrækkeligt til at sætte Skolen i Nykøbing i Stand i Overensstemmelse med Direktionens Plan⁴⁵. Direktionen var dog ikke slet saa

blodtørstig overfor Nakskov, som de to Herrer, og Skolebygningen blev ikke solgt til Fordel for Nykøbing. Men Nakskovskolen kunde efter denne Indstilling ikke frelses, og ved den senere paa Aaret udstedte Forordning blev Latinskolerne i Nakskov, Vordingborg og Rønne nedlagt⁴⁶. Ansvar for, at Nykøbingskolen, skønt langt daarligere stillet i pekuniær Henseende, saaledes gik af med Sejren, maa fuldt og helt lægges paa Rektor Boye. Han havde som filosofisk Forfatter skabt sig et vist Ry, der 1802 indbragte ham en Professortitel, men han havde ingen Interesse for sin Skolegerning, der nærmest var ham en Plage. 1795 skrev han f. Eks. i et Brev til Professor Nyerup, at det var forfærdeligt i hele Skoletiden at være »saa lidt Herre over sine Tanker og sit Legemes Magelighed,« at man ikke kunde »lænke paa andet end dette forslidte Skolekram,« ikke kunde forskaanes for Anstrengelse med at gennemgaa »uinteressante, gamle og ofte gennemtyggede Bagateller for Subjekter, hojst forskellige i Alder, Evner, Sæder og Stand.« Hans eneste Trost var, at Bispnen boede i Odense, saa langt borte, at han (Boye) »nu og da« kunde »lage en Fridag« og ofte unddrage sig fra Timerne⁴⁷. Og i et andet Brev til Nyerup af 1805 tilstaar han ligefrem, at han underhaanden har paavirket Skolens overste Myndigheder til at foreslaa Skolen nedlagt. At Skolens Elevantal i de to overste Klasser var svundet ned til 7, giver han sin Medhjælper Skylden for⁴⁸. Selv havde han aabenbart ikke Forstaaelsen af den Uduelighed, han gennem sine Breve afslørede. Han var stadig utilfreds med det, man ydede ham; han forlangte atter og atter og ikke uden Held højere Løn, krævede en anden Undervisningsplan med flere Fag og navnlig flere Lærere, og da Skoleinspektionen her gik imod ham, bl. a. under Henvisning til, at der i den overste Klasse, hvor han selv underviste, og hvor han krævede Undervisningen udvidet, kun var en eneste Elev, opfattede han det som en personlig Fornærmelse⁴⁹, ragede uklar med flere af Skoleinspektionens Medlemmer og endte med at fremsætte et taabeligt Forlangende om, at Raadmændene af den Grund skulde udtræde af Inspektionen. Da Latinskolen nedlagdes, blev Boye Rektor i Fredericia. Det er muligt, han var en stor Filosof, men han var en daarlig Skolemester, en upraktisk Bygherre og en slet Økonom, idet han stadig stod i Gæld til Skolekassen, og først mange Aar efter fik slettet den sidste Del deraf⁵⁰.

Latinskolen blev ved Ophævelsen 1806 ikke nedlagt; den blev gjort til en *Middelskole*. Dens Undervisningsplan skulde omfatte Fagene:

Dansk og Latin, Religion, Geografi, Historie og Aritmetik; for anden Klasse ogsaa om gorligt Græsk, Tysk og Fransk. Lærerstabten skulde bestaa af en Overlærer og det fornødne Antal Adjunker eller Time-lærere. Skolen var dels beregnet paa de Elever, der ønskede en fyl-digere Uddannelse, end Almueskolen kunde give, dels paa dem, der vilde gaa Universitetsvejen. Den førstnævnte Kategori af Elever kunde fritages for Undervisning i Latin og Græsk. Disse Sprog var udelukkende beregnet for dem, der skulde til Universitetet; men før de kunde komme der, skulde de have deres Uddannelse afsluttet i en Latinskole. I Middelskolen saavel som i Latinskolen skulde der være et Antal Fripladser for dygtige uformuende Disciple.

Middelskolen var hverken Fugl eller Fisk, og efter 10 Aars Forløb blev Eksperimentet opgivet, og Skolen blev atter gjort til Latinskole, eller, som det nu — til Adskillelse fra Middelskolen hed — en fuld-stændig lærd Skole. Den blev en Skuffelse. Rektor Stefansen var mild, men svag, og Elevantallet gik stadig nedad, og 1839 blev Skolen fuld-stændig ophævet.

Den danske Skole.

Paa et meget tidligt Tidspunkt, formentlig i sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede er der i Nakskov oprettet en dansk *Privatskole*, hvor de bedre stillede Borgeres Børn, der ikke skulde gaa den »lærde« Vej, kunde faa bibragt de nødtorftigste Kundskaber. I sin Ligprædiken over Matz Bergen*) siger Sognepræsten Laurids Mortensen Vedsted, at Matz Bergen som Dreng først gik i den danske Skole i Nakskov og senere i Latinskolen. Matz Bergen var født 1592, og den danske Skole har altsaa eksisteret den Gang. Den har kun haft én Lærer, som har faaet Kosten ved at gaa paa Omgang hos de skolesogende Børns For-ældre. Derudover har han haft et Kammer og faa Rigsdaler i aarlig Løn. Som en rent privat Foranstaltning havde denne Skole ingen Be-roring med Myndighederne, og forekommer derfor ikke i de offentlige Protokoller og Regnskaber. Det er derfor ogsaa rent tilfældigt, man nu og da ser et Glimt af denne Skole, og kun ad indirekte Veje. F. Eks. 1657 slutter de to Skolemænd Michel Andersen og Jørgen Jør-gensen Forlig ved Raadhusretten og tager deres nedsættende Udtalel-ser om hinanden, deres Hustruer og Skoler tilbage⁷¹. I Biskoppens og Amtmandens Resolution af 1701 om Kirkens, Skolens og de fattiges Midler hedder det, at det eragtes til (Latinskole-)Disciplenes Nytte, at

*) Første Bind Side 208.

Vejlegade 1870 Ad. Lønborg fot. Til højre paa Hjørnet af Olkarsvej Realskolen i Boyes Latinskole; til venstre paa Hjørnet af »Volden« Freuchens Gaard.

Samme Sted 1934. Paa den gamle Skoles Plads ligger den tidligere Realskole, nu Handelsskolen. I Bunden af Billedet Teatret og Hotel »Skandinavien« . •

der akkorderedes med den danske Skolemester om paa en vis Time paa Dagen at undervise Disciplene i Regning og Skrivning; for sin Umage hermed skulde han have 8 Tdr. Korn af Latinskolens Midler⁷². Det ser jo i Nutidsojne mærkeligt ud, at to saa vigtige Kundskabsgrene som Skrivning og Regning var Bifag i Latinskolen; men saadan var det. Snart var det Klokkeren, der bestred denne Undervisning, snart var det Hørerens i Latinskolens yngste Klasse, der havde den som Bierhverv⁷³, men aldrig Skolens højere Lærere; de var alt for optaget af den fornemme Latin og de højere »Videnskaber« til at kunne beskæftige sig med disse tarvelige Fag, som Danskskolen excellerede i.

Den gamle danske Skole var altsaa kun for de velstillede, de fattige Børn havde ikke Lærdom behov og naaede aldrig den beundrede og imponerende Kunst at kunne læse og skrive. Først 1722 blev der i Nakskov oprettet en Skole, hvor nogle faa udsøgte Fattigbørn lærte deres Katekismus, nogle Salmer og saa Skrivning og Regning til Husbehov — og det var ikke stort. Anledningen til denne Skoles Oprettelse var ejendommelig. 1719 maatte Nakskovborgerne for at slippe for Indkvartering af to Kompagnier Ryttere udrede Sengeklæder til denne Styrke, der saa blev indkvarteret i Barakker ved Højbygaard. Sengeklæderne var paalignet Borgerne og var at betragte som udlaanet, og da Baraklejren 1722 blev ophævet, fik Borgerne Besked om at hente deres Sengeklæder igen. Maaske havde man aldrig gjort sig Haab om at se dette Sengetøj mere, maaske var Borgerne trods Tidens Mangel paa »fine Fornemmelser« ikke særlig forhippede paa at faa det grisede Soldatersengetøj tilbage i deres Stuer, og Sognepræsten Ursin tog da Ordet for at faa oprettet en dansk Skole for de Penge, Sengeklæderne kunde indbringe. Han gik selv rundt hos Borgerne og agiterede for Sagen og vandt alle Steder Tilslutning. Sengetøjet blev derefter solgt ved offentlig Auktion og indbragte 265 Rigsdaler 2 Mark og 6 Skilling. Det var jo ikke nok, og Præsten tilskød da 50 Rigsdaler og tre andre Borgere 28 Rigsdaler, saa den samlede Startkapital blev 343 Rigsdaler 2 Mark og 6 Skilling⁷⁴. Paa dette Grundlag begyndte man Virksomheden og antog Johan Detmer som Skoleforstander. Kort efter skænkede et Par andre Borgere yderligere 29 Rigsdaler, men det er klart, at Renterne af denne Kapital ikke rakte langt, og det forslog heller ikke, at Magistraten bevilgede 12 Rigsdaler aarlig af Fattikkassen. Skoleholderen maatte derfor have sin Kost paa Omgang hos de Borgere, der frivillig paatog sig denne Byrde. Det kneb dog stadig med at faa det til at gaa rundt med de smaa Midler, man

raadede over, snart var Skolen i Gang, snart laa den stille, og Magistraten søgte da Hjælp hos Kancelliet. I Ansøgningen berettede man, at Borgerne ved frivillige Gaver, der nu beløb sig til over 400 Rigsdaler, havde indrettet en »Katekisationsskole«, men Renten af Kapitallet var ikke tilstrækkelig til Skolens Drift, og man søgte derfor om Tilladelse til ligesom Nykøbing at foretage en Kollekt-(Indsamling) i Fyns Stift⁷³. Svaret var et Afslag. Aaret efter forsøgte man igen. Denne Gang indsendte man en vidtløftig »Fundats for den danske Skole« som Motivering og gentog Anmodningen om en Kollekt, som Degnene i Fyns Stift kunde ombære. Biskoppen havde approberet Fundatsen, og i alle Mander anbefalet Sagen, idet han bevidnede, at Katekisationen dreves flittigt i Skolen, hvor 24 fattige Børn informeres. Fundatsen fik da ogsaa kgl. Konfirmation, men Kollekten blev paany nægtet⁷⁴ til Trods for, at Fundatsen viste, at Byen og Borgerne med sædvanlig Offervillighed ydede deres gode Bidrag til Sagens Fremme. Fundatsen bestemte, at Skolen som hidtil skulde have 12 Rigsdaler aarlig af Fattiggassen, at der hver Skærtorsdag, baade ved Højmesse og Aftensang, skulde udsættes Bækken ved Kirkedøren i Nakskov, hvor gode Mennesker kunde give en Skærv til Skolen, hvortil Præsten fra Prædikestolen skulde formane Menigheden. Dernæst skulde Skolens Børn hver Onsdag, Fredag og Søndag til Aftensang ombære en Bøsse i Kirken. Kun fattige Folks Børn skulde have fri Undervisning, velstillede Borgere skulde derimod betale efter følgende Takst: For Børn, der alene fik Undervisning i Læsning skulde der betales 2 Skilling ugentlig for hver, skulde de ogsaa lære at skrive, var Prisen 4 Skilling, og stiledede man saa højt, at Barnet ogsaa skulde lære at regne, var Prisen 5 Skilling ugentlig. Skolemesteren skulde for Ansættelsen aflægge Prøve for Magistraten, Sognepræsten og Kapellanen. Han skulde til Hjælp have en Hører, der skulde være »en bekvem Karl«, som Skolemesteren selv kunde antage, dog med Sanktion af Sognepræsten, der skulde eksaminere ham. I Løn skulde Skolemesteren have 50 Sletdaler om Aaret, de tre Fjerdedele af Skolepengene og 3—4 Favne Brænde til Opvarmning af de to Skolestuer. Hørerens skulde have 20 Sletdaler om Aaret og en Fjerdedel af Skolepengene. Blandt Byens fattige Børn skulde en Kommission, bestaaende af Borgmesteren, Sognepræsten, Kapellanen og to af Byens bedste Borgere, hvert Aar udvælge saa mange, at der stadig var 24 fattige Børn i Skolen. De skulde alle undervises i Kristendom, Læsning, Skrivning og Regning og holdes til Skikkelighed

og Renlighed. Der skulde være to Skolestuer for henholdsvis yngste og ældste Hold, og i hver Stue skulde der være to Borde, et for de flinke Elever og et for de mindre nemmelige. Skoletiden skulde om Sommeren være fra 7 til 11 og 2 til 5, og om Vinteren fra 8 til 11 og 2 til 4. Baade Formiddag og Eftermiddag skulde Undervisningen begynde og slutte med Bøn og Salmesang, og Hovedvægten skulde lægges paa Kristendomsundervisningen. Børnene skulde først lære Luthers lille Katekismus »fast og fuldkomnelig udenad samt vide og forstaa Meningen«. Derefter skulde der »drives daglig med vor kære Biskop Lødbergs »Katechetiske Spørgsmaal«, og de flinkeste Børn kunde yderligere fortsætte med »Kristendommens Kerne«. Der skulde hver Dag læses tvende Kapitler af Biblen, og til yderligere Bestyrkelse i Kristendomskundskab skulde »i det mindste alle de fattige Børn, der nød fri Information, hver Helligdag, efter at der var ringet anden Gang til Højmesse og Aftensang, samles i Skolen og der med Skolemesteren og hans Hører holde Bøn, og siden, naar det ringede sammen, gaa til Kirken« og indtage deres bestemte Pladser. Efter endt Gudstjeneste skulde Lærer og Disciple igen følges ad tilbage til Skolen, hvor Skolemesteren skulde eksaminere Børnene i, hvad de havde lært af Prædikenen, og endelig skulde de, for de skiltes, synge et Par Salmer. En Undtagelse herfra gjaldt Søndags-Aftensangen; thi her skulde Børnene sammen med Skolemesteren og Høreren blive tilbage i Kirken og deltage i Katekisationen, som forrettedes af Sognepræsten eller hans Medtjener. Efter Højmassen Søndag Formiddag skulde de ligeledes blive tilbage og deltage i Katekisationen, som her foretoges af Klokkeren⁷⁷.

Hvis Børnene efter alt dette ikke blev gode Kristne, maatte Skolekommissionen med god Samvittighed overfor Gud og Mennesker kunne henvise til, at man havde anstrengt sig til det yderste for at indpode Børnene den rette Tro. Endelig bestemte Fundatsen, at en af Byens Borgere skulde vælges til Skoleforstander; han skulde administrere Skolens Midler, holde tilbørligt Regnskab, føre en Protokol og være villig til at give alle Oplysninger »om nogen af de kære Mænd, som havde vist deres Kærlighed og Iver« for Skolen, begærede det. Stillingen var ulønnet, men Skoleforstanderen maatte ikke besværes med andre offentlige Hverv og Ombud. For at udelukke enhver Konkurrence blev det i Fundatsen fastslaaet, at der ikke maatte være andre danske Skoler i Byen. Den gamle primitive Betalingsskole skulde altsaa aflives. En saadan Bestemmelse var ogsaa truffet tid-

ligere og var mødt med Protest og Beklågelse fra den i 1726 antagne Skoleforstander Herman v. Rothe⁷⁸; men da Forældrene ikke var tilfreds med ham, maatte han fortrække; han forlod i Stilhed Byen uden, som det var hans Pligt, at melde sin Afrejse, og Magistraten lagde derfor Beslag paa hans fattige Gods⁷⁹. Rothes Forgænger havde derimod ved sin Dod efterladt sig en Del Midler, og da han ingen Arvinger havde, indgik Magistraten til Rentekammeret med et — man skulde synes saare rimeligt — Ønske om, at disse Midler maatte tilfalde den nye danske Skole; men Regeringen brød sig fejl om Nakskovborgernes prisværdige Bestræbelser for at faa Ungdommen oplært; den krævede de efterladte Midler indbetalt paa Amtstuen⁸⁰.

1729 vedtog Skolekommissionen at kobe to Boder i Søndergade (nuværende Nr. 5 og 7) og indrette dem til Skolehus. Samtidig vedtog man at ansætte Herredsfoged Mogens Ebbesen som Skoleholder. Han var til Stede i Kommissionens næste Møde og modtog Skoleholdertjenesten. I et tredie Møde samme Aar udvalgte Skolekommissionen de fattige Born, der skulde nyde fri Undervisning, og det vedtoges at indrette en »Tavle« til Indsamling af Gaver til Skolen⁸¹. Den ejendommelige Kombination: Herredsfoged og Skoleholder varede ikke længe, idet Mogens Ebbesen døde allerede 1731. Maaske var dette Valg af Skoleholder heller ikke videre heldigt; det gav i al Fald Anledning til kraftig Splid; thi faa Maaneder efter stod Borgmesteren tiltalt ved Bytinget for at have overfaldet Skoleholderen i selve Skolen. Resultatet blev, at Magistraten i Strid med Fundatsen antog en privat Lærer, hvilket indbragte baade den og dens Skoleholder en Dom for at have holdt ulovlig Skole⁸². Iøvrigt synes det at have taget ikke ringe Tid, inden Skolen blev til det, den skulde være. Thi 1735 fik Else Hermansdatter Lov til at undervise de allermindste Børn, og 1736 fik Hans Hostrup Lov at undervise 3—4 Familiers Børn; i begge Tilfælde gjaldt Tilladelsen »saa længe den danske Skole ikke er kommet fuldt i Stand efter Fundatsen«⁸³.

Langt om længe kom Skolen gennem stadige Gaver fra offervillige Nakskovborgere frem til det, den skulde være, og man hører derfor ikke stort til den. I en Indberetning fra 1783 hedder det om den danske Skole, at Skoleholderen havde af Skolens Midler 50 Rigsdaler i Løn samt frit Hus og 3 Favne Brænde, i frivillige Gaver fra forskellige Borgere 30—40 Rigsdaler og i Skolepenge efter det gamle Reglement 2, 4 eller 5 Skilling ugentlig af hvert Barn. Hustruen underviste i Spinding og Syning og betaltes herfor »aparte« af For-

ældrene. 12 eller flere fattige Born fik fri Undervisning. Skolens Kapital var 1600 Rigsdaler, samlet ved frivillige Bidrag af Borgerne“.

Skolelokalerne paa Søndergade blev benyttet indtil 1802, da Skolen blev flyttet hen i den gamle Latinskolebygning, skont denne var bestemt til Fattigstiftelse. Stiftelsens Bestyrelse overlod nemlig til at begynde med Skolen et Værelse, men det ene blev efterhaanden til tre, saa Stiftelsen tilsidst var indskrænket til et Par Værelser til Fattigfolk. Der var selvfølgelig sket Fremskridt i Undervisningsplanen i de trekvart Aarhundrede, Skolen havde Plads paa Søndergade; men stort bevendt var det ligesuldt ikke, og Nakskovborgerne, der altid havde omfattet deres Skole med varm Interesse og Offervilje, havde længe følt Trang til noget bedre. Efter lange Forhandlinger og Overvejelser naaede man endelig 1809 til en Plan, som Stiftovrigheden anbefalede og indsendte til kgl. Approbation, der ogsaa blev givet. Den nye Ordning for Almueskoleundervisningen, som Nakskov her fik²³, var i sine Hovedtræk den samme, som 5 Aar senere ved Skolereformen af 1814 blev gældende for alle Landets Kobstæder. Skolen skulde have tre Klasser. De to første var at betragte som den egentlige Almueskole, den tredje derimod en Slags Børgerskole med videregaaende Undervisning. Skolen skulde have to Lærere, hvoraf den første, der fik kgl. Udnævnelse, skulde være Kateket og som saadan i Nodstillælde hjælpe Præsten, og altsaa være Erstatning for den i 1803 afskaffede Kapellan. Kateketen skulde i alle tre Klasser undervise i Religion, Moral, Bibelhistorie, Historie, Geografi, elementær Matematik og Fysik. Andenlæreren skulde undervise i Læsning, Regning, Skrivning, Modersmaalet, Naturkyndighed og Sang. Den til Plage drevne Kristendomsundervisning i Skoleplanen fra 1728 var selvfølgelig blevet slappet en Del gennem Tiderne; dens Rester saa i den nye Skoleplan saaledes ud: Forstelæreren skulde hver Dag holde en kateketisk Religionstime, som Præsten jævnlig burde overvære. Præsten og begge Lærerne skulde skiftevis hver sin Søndag efter Prædiken katekisere en halv Time i Kirken med Skoleungdommen i de ældres Paahor. Den overste Klasse og alle Bornene over 12 Aar skulde møde Andenlæreren ved Kirken og følge med ham til deres Pladser i Koret; de yngre Born kunde følge med deres Forældre. I den yngste Klasse skulde der undervises hver Eftermiddag fra 2 til 5, i anden Klasse hver Formiddag fra 8 til 11 og i tredje Klasse fra 8 til 11 Formiddag og fra 2 til 5 Eftermiddag. Feriedage

var alle Markedsdage, Dimmelugen*), 14 Dage i Hundedagene og fra Søndag for Jul til første Søndag i det nye Aar. Alle Born var skolepligtige, og Forsømmelser straffedes med 2 Skilling, stigende til 4 og 5 Skilling.

I Skolehuset krævedes nu tre Værelser. Til dets Istandsættelse og Anskaffelse af Inventar bevilgedes 300 Rigsdaler af Skolekassen. Lærerne skulde bo ude i Byen og skulde hver have en Huslejegodtgørelse paa 20 Rigsdaler og 6 Favne Brænde. Førstelærerens Lon skulde være 300 Rigsdaler samt Højtidsoffer, Andenlærerens 265 Rigsdaler, deri indbefattet Klokker- og Degneoffer. Skolekommissionen skulde bestaa af Borgmesteren, Præsten og tre fremragende Borgere. Hvert af dens Medlemmer skulde skiftevis hver sin Uge have Opsyn med Skolen og uanmeldt indfinde sig og paahøre Undervisningen. Elevernes Oprykning i Klasserne skulde ske efter offentlig Overhøring i Skolekommissionens Nærværelse. Skolens Budget blev fastlagt med en aarlig Udgiftssum paa 838 Rigsdaler 3 Mark og 4 Skilling, hvilket var mere end Skolens Indtægter kunde dække, Resten skulde tilvejebringes ved Skatteudskrivning paa Byens Borgere efter Formue og Lejlighed. Det gamle Frivillighedsprincip blev altsaa forladt, og de senere Aars Tilskud fra Fattiggassen ophørte. Det var Hovedtrækkene i Skolereformen af 1809, hvormed Nakskov straks kom et Hestehoved foran de fleste andre Kobstæder. Planen blev i det store og hele fulgt i det følgende halve Aarhundrede; kun Resolutionens Bestemmelse om Haandgerningsklasser, hvor Drengene kunde øves i Arbejder med Træ og Metal, Pap og Papir, blev aldrig rigtig til noget.

Skolereformen af 29. Juli 1814 var altsaa for Nakskovs Vedkommende i alt væsentligt foregrebet; men dens Bestemmelse om, at hver Kommune skulde skaffe Kateketen en Embedsbolig, medførte, at man 1815 købte et Hus i Søndergade (nuværende Nr. 22) til Kateketbolig. Imidlertid trivedes Borgerskolen, som den nu kaldtes, udmærket. I 1825 var Elevantallet 265. Der var sondret mellem de fattige Born i Friskoleklasserne og de velstillede Borgeres Born*, d. v. s. at Planen fra 1806 nu var fraveget saaledes, at Borgerskolen var helt udskilt fra Friskolen, selv om de begge havde til Huse i samme Bygning.

Paa denne Tid fik Borgerskolen en Konkurrent i en privat Skole. Frederik VI havde forelsket sig i en fra Frankrig hentet Idé, der

---

*) Ugen mellem Palmesøndag og Paaske.

kaldtes »den indbyrdes Undervisning«, og bestod i, at de ældre Elever under militærdisciplinære Former skulde undervise de yngre. De fleste erfarne Skolenvend, deriblandt Biskop Bojsen, var imod Idéen, men den blev gennemtvunget med stor Energi og blev ogsaa indført i Nakskov. Den gjorde alt andet end Lykke hos Forældrene, og Skolens dygtige Andenlærer, Klokker Johansen, oprettede da en privat Skole og fik Bispens og Amtmandens Tilladelse til at lade en væsentlig Del af sin Undervisning i Borgerskolen forrette ved en Hjælpe­ lærer, der naturligvis langt fra fik hele hans Løn, hvilket gjorde det muligt for Johansen at nøjes med en beskeden Betaling for Eleverne i sin Privatskole, der 1829 havde ikke mindre end 30 Elever og snart havde trukket alle de flinkeste Elever til sig. Den indbyrdes Under­ visning var et Fejlgreb, og efter 1830 sygnede den hen^{er}. 1833 havde Borgerskolen igen vundet de fleste af sine Elever tilbage, deres Tal var nu 321, deraf 160 i »Realklassen«.

Gadeposten i Nordenkirke.

Det ældste Nakskov i Midten: Dronningens Gaards i Dronningensstræde,
se I Side 247 og 257; til højre L. M. A. F's Pakhus.

Det yngste Nakskov: Kommuneskolen med de to Gymnastiksale;
Elektricitetsværksskorstenen; til højre Godsbanegaarden.

Theisens »Strandloft« paa Hjørnet af Havnegade og Badstuestræde.
I Porthammeren staar: »Hidtil haver Herren hjulpet. 1702.«

Øvrigheden og dens Tjenere.

BYSTYRET staar i 1660 ved et skarpt Vendepunkt, det har top-
pet og skal nu dale. Det gælder alle danske Købstæder og ikke
mindst Nakskov. 1660 er jo tillige Enevældens Fødselsaar, men
det er ikke den nye Regeringsform, der trækker Skellet og gør Ende
paa det af rige, ansete og selvfolende Borgere praktiserede Styre. Det
er Krigtidens forfærdelige Udplyndring, der knækker Nakskov og
de fleste andre Købstæder. Den styrter dem ud i en hidtil ukendt
Fattigdom, der gør en brat Ende paa baade Anseelsen og Selvfolelsen
og dermed ogsaa paa Evnen til et fortsat fast og myndigt Styre. I
langt over Hundrede Aar holdt Enevældens kortsynede militære og
økonomiske Politik Købstæderne nede i denne Fattigdom uden paa
nogen Maade at *tilsigte* netop dette Resultat. Enevælden var fra sin
Start velvillig stemt overfor Byerne, og saaledes blev dens Færd og-
saa opfattet af Borgerne. Det betød i denne Forbindelse mindre, at
Borgerskabet ved Enevoldsakten blev narret for den i Udsigt stillede
fri Forfatning. Nakskovborgmesteren og de tre andre, som Nausen
først henvendte sig til for at vinde Tilslutning til Planen om den
rene Enevælde, var ikke vanskelige at overtale, fordi de ligesaa lidt
som deres Kolleger fra de andre Byer havde nogen større Interesse

for Regeringsformen. Det var Bystyrets Frihed, der for dem var det alt overskyggende Interessepunkt, og her naaede de straks betydelige Fremskridt. De blev først og fremmest fri for Lensmanden og hans paa Overgreb rige Indblanding i deres Sager. Om at sætte noget i Stedet var der *forelobig* ikke Tale, Borgerne skulde sortere direkte under Kongen, og Kongen var saa langt borte og saa højt oppe, at man med Rette kunde forvente, at Kontrollen ikke blev alt for nærgaaende. Borgmester Peder Mortensen var da kun glad ved den 16. Oktober 1660 at give sin Underskrift paa det Dokument, der ophævede og udslettede Frederik III's Haandfæstning¹, og med ikke ringe Forventninger blev Aaret efter Enevoldsakten underskrevet for Nakskovs vedkommende af Borgmestre og Raad og de 12 Mænd². Byernes Repræsentanter havde paa den lange Stænderrigsdag i København haft rig Lejlighed til at frembære deres Ønsker, der var blevet paa-hørt med Velvilje af det nye Systems Mænd; men hvis Borgerne havde ventet at faa alle disse Ønsker opfyldt, blev de endog paa vigtige Punkter skuffet. Man havde bl. a. ønsket Borgernes Frihed strakt saa vidt, at de selv kunde vælge deres Borgmestre og Raadmænd, men saa langt vilde Regeringen ikke gaa. Borgmestre og Raad, der hidtil var udnævnt af Lensmanden, skulde fremtidig udnævnes af Kongen³. Derimod fik Borgmestre og Raad Ret til mod forventet Konfirmation at udnævne Overformyndere, Underfogder, Havnefogder, Maalere, Vejere og Vragere, Bedemænd, Instrumentister o. lign.⁴. Opfyldelsen af Ønsket om, at alle Skrivelser fra Regeringen skulde gaa direkte til Borgmestre og Raad blev jo en simpel Folge af, at Mellemedet, Lensmanden, var skubbet ud, men det blev ikke desto mindre højtideligt fastslaaet i Reskriptet om den borgerlige Stands Privilegier⁵. Ogsaa Landsretsprivilegiet, som Nakskovs Borgmestre og Raad havde ønsket, fik de⁶. Ingen af disse Herligheder varede dog ret længe. Frederik III's Efterfølger ophævede dem lidt efter lidt. Stiftamtmanden gled efterhaanden ind paa Lensmandens Plads, hans Tilsyn blev stedse mere omfattende, indtil man praktisk talt var naaet dertil, at intet af Betydning kunde foretages, før han havde sanktioneret Magistratens Beslutning, og det samme gjaldt de Udnævnelser, der var Borgmestre og Raad betroet. Allerede 1683 blev Landsretsprivilegiet ophævet, og en Menneskealder efter Enevældens Indforelse var der kun Smuler tilbage af den givne Selvstyreherlighed. Men heller ikke dette kan ensidig lægges Enevoldsregeringen til Last. Thi ogsaa her spillede Fattigdommen ind. Der var ingen velstaaende og

myndige Borgere — Mænd, som søgte Stillingen ene for Magtens og Ærens Skyld — til at overtage Styret. Nu var det som Regel fattige Borgere, for hvem Embedsindtægten, saa ringe den end var, blev det afgørende, og den gældbetyngede Borgmester var ikke egnet til at indgyde større Respekt hverken opad eller nedad, besad altsaa heller ikke Uafhængighed, Kundskaber og Klarsyn nok til at bestride f. Eks. et saa vigtigt Hverv som Landsretsdommer.

Paa Ønskesedlen fra 1660 var allerede Lønspørgsmaalet traadt i Forgrunden, idet man havde bedt om at faa Øvrigheden aflagt med »nødtørlig Opholdsmiddel formedelst deres Nærings Forsømmelse, hvorover de ellers udi i Armod maatte geraade«. Og i Reskriptet om Borgerstandens Privilegier hed det da ogsaa, at Kongen »naadigst efter Lejlighed« vilde betænke Borgmestre og Raad med nogen Løn for deres Bestilling, især paa saadanne Steder, hvor de havde ringe Indtægter. Til »saadanne Steder« horte Nakskov, og da der omsider blev truffet Foranstaltninger til Byens Ophjælpning, blev Borgmestre og Raad — som paavist i et foregaaende Kapitel — da heller ikke glemt¹; men da Byens Eneret til Ind- og Udførsel 1682 blev betydelig indskrænket, medførte det en tilsvarende Nedgang i Magistratens Toldindtægt af ind- og udførte Varer. Fra gammel Tid havde Borgmestre og Raadmænd nogle Jorder i Skalchenes Mark til afgiftsfri Benyttelse; da Kronen bortskodede dem, fik Borgmesteren og de to Raadmænd i Stedet bevilget Halvdelen af Akcisens Nettooverskud. For 6-Aaret 1698—1703 var deres Part ialt 546 Rigsdaler og 9 Skilling², heraf fik Borgmesteren Halvdelen og de to Raadmænd hver en Fjerdedel³. Noget fedt Embede kunde Magistratspladserne da aldrig blive. Regeringen var fuldt klar over, at Lønningerne var altfor smaa, men den havde ingen Udvej til at skaffe de mange Penge, som en anstændig Lønreform vilde kræve, og saa valgte man da den Udvej at lade en Mand faa flere Embeder. 1667 blev Byskriveren i Nakskov, Søren Sørensen Bay, tillige Herredsskriver i Norre Herred⁴, og i den følgende Tid gik det rask ad denne Linie. Byfogden i Nakskov blev tillige Herredsfoged i Sønder Herred⁵. Til de sammenlagte By- og Herreds-Skriverembeder blev yderligere lagt Embedet som Raadstueskriver⁶. Senere kom Turen til Borgmester- og Raadmands-embederne, først blev Byfogden i Nakskov tillige Raadmand⁷, og senere blev Byfoged- og Borgmesterembeder lagt sammen, undertiden med et Herredsfogedembede i Tilgift⁸. Ogsaa Raadmændene blev nu og da betænkt med et Ekstraembede, f. Eks. Overkornmaaler, der

kunde give et Par Hundrede Rigsdaler om Aaret. Den Indtægt, Raadmandsembedet gav, fristede, saa lille den end var, ofte Embedsmænd til at søge den; det skete jævnligt, at Amtsforvalteren blev Raadmand, undertiden kunde ogsaa en og anden af de store Godsers Birkedommere blive Raadmænd¹⁵, men Forudsætningen var naturligvis, at de havde taget Bopæl i Byen. Paa den Maade blev ogsaa Raadmandspladser ofte besat med Folk, der ikke var næringsdrivende Borgere og derfor ikke havde større Interesser fælles med Borgerskabet. Trods Embedssammenlægningerne var Lønningerne ligefuldt ikke større, end at der gennem hele det 18. Aarhundrede herskede ligefrem Fattigdom i alle de Embedsmandshjem, der ikke raadede over private Midler. Kasseangel hos Byfogder og Borgmestre var derfor en dagligdags Ting, som Regeringen mødte med en rent ud forbavsende Overbærenhed. Det er klart, at Ansøgerne til Borgmester- og Byfogedembederne under disse Omstændigheder blev af stadig ringere Kvalitet.

Den sidste af Forkrigslidens Mænd, Borgmester Peder Hansen, døde en Snes Aar efter Krigen som en fattig Mand, skønt han to Gange havde tilgiftet sig en mægtig Formue. Han havde efter Niels Nielsens Død faaet sin Stedson Thomas Mickelsen Holdense gjort til Borgmester. Skønt Son af den rige Raadmand Mickel Matzon var han, allerede før han blev Borgmester, en fattig Mand, og ved sin Død efterlod han sig en betydelig Gæld til Kronen. Ved Peder Hansens Død blev hans Svigersøn Nicolai Hoppener Borgmester¹⁶, han havde da et lille Embede som Proviantforvalter¹⁷ og havde hverken Forretning, Formue eller Anseelse. Hans Efterfølger var heller ikke Købmand, men Herberger, d. v. s. Gæstgiver¹⁸. Under disse Omstændigheder havde Regeringen naturligvis sin Opmærksomhed henvendt paa Ønskeligheden af at faa Embederne i Provinsbyerne besat med Mænd, der havde nogen juridisk Uddannelse. 1736 udgik der en Forordning om, at ingen, der ikke havde taget juridisk Eksamen, maatte faa Embeder, som havde »det ringeste med Justitien at bestille«. Man var dog saa forsigtig at tilføje, at da der ikke saa hurtigt kunde faas studerede Jurister nok til Besættelse af alle ledige Donner-, Skriver- og Prokurator-Embeder, maatte man indtil videre tage ustuderede lovkyndige Folk til disse Embeder¹⁹. Det saa helt godt ud paa Papiret. I Virkeligheden fik det ikke stor Betydning i den første Menneskealder. Endnu 1762 kunde man opleve at se en kongelig Lakaj udnævnt til Herredsfoged og Byskriver i Nakskov, og hører ham

klage over, at han i disse Embeder ikke tjente det halve af, hvad han havde tjent som Lakaj⁹. Mod Slutningen af det 18. Aarhundrede var man dog omsider naaet saa langt, at Forordningen af 1736 kunde betragtes som fuldt respekteret ved alle Embedsbesættelser. Men samtidig var Bystyret fra at være et Borgerstyre blevet et Embedsmandsstyre. Det var ikke som i »de gode gamle Dage«¹⁰ Borgere med Interesse og Pietet for deres By og dens Anseelse, der stod ved Roret; det var nu Embedsmænd, der som oftest kun betragtede deres Virksomhed her i Byen som et Gennemgangsled til et andet og bedre Embede.

Udviklingen af Bystyret i Nakskov i Aarene efter 1660 forte ogsaa paa anden Maade til noget nyt og mindre. Fra gammel Tid havde Byen jo haft to Borgmestre og fem Raadmænd; dette Raad blev ved Forordningen af 28. Januar 1682 reduceret til én Borgmester og to Raadmænd. Lignende Reduktioner fandt Sted i næsten alle Købstæderne, og Motiveringen var alter her: Fattigdommen, der gjorde det umuligt at skaffe Vederlag til saa mange Raadsmedlemmer. Forordningen blev dog ikke taget saa bogstaveligt, at de overflodiggjorte Borgmestre og Raadmænd straks blev afskediget; det var i al Fald ikke Tilfældet i Nakskov. Thomas Mickelsen Holdense blev i Borgmesterembedet til sin Død 1684, hvorefter Nicolai Hoppener blev Eneborgmester. Med Raadmændene gik det ligesaa. Jørgen Jensen blev straks overste Raadmand, og Rasmus Christensen anden Raadmand. De tre andre blev siddende til 1684, da rykkede Christen Olufsen Vig op som anden Raadmand efter Rasmus Christensens Død, og først nu blev de to andre, Peder Claumand og Peder Olufsen Krerup, afskediget, men med Tilladelse til at beholde deres Rang og deres Frihed for alle borgerlige Ombud¹¹. I den følgende Tid træffer man hyppigere og hyppigere Benævnelsen Magistraten i Stedet for Borgmestre og Raad. Senere kom man for at faa Arbejdet delt mellem flere ind paa at udnævne *Viceborgmestre* og *Viceraadmænd*; de deltog i Magistratsmoderne og i Arbejdet, men var ulønnede. Motiveringen til at søge disse Stillinger var naturligvis, at de indebar Muligheden for, at »Vice«¹² en Gang kunde blive til »virkelig«. Det var dog ikke altid, at dette Maal blev naaet, specielt ikke naar det gjaldt Borgmesterembedet, og særlig vanskeligt blev det jo, naar der, som i 1744, var hele to Viceborgmestre ved Siden af den virkelige. Den første Viceborgmester i Nakskov blev, saa vidt jeg har set, udnævnt 1732¹³.

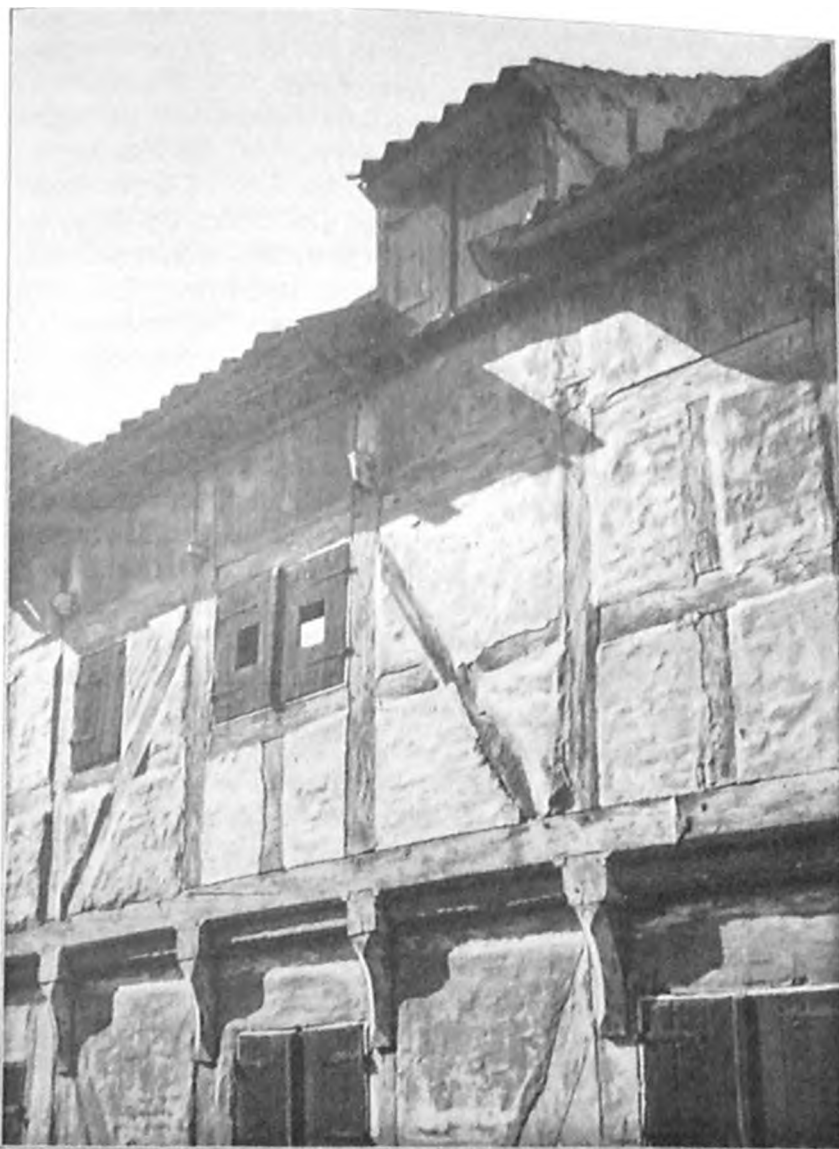
Naar Regeringen af Hensyn til de lave Embedsmandslønninger

besatte Raadmandspladser med Embedsmænd i Stedet for med næringsdrivende Borgere, der havde Kendskab til Byens Forhold, kom en saadan Embedsmand indenfor Raadet rangsmæssig til at staa over de borgerlige Medlemmer. 1781 søgte Amtsforsvalter Danchell om at blive Viceraadmand; han havde ikke været i Byen mere end et Aar, men Stiftamtmanden anbefalede ham med den Motivering, at han af sin Amtsforsvaltergæge maatte udrede 200 Rigsdaler aarlig i Pension. Samtidig blev en af Byens ansete næringsdrivende, Kobmand Sonderup, Viceraadmand. Da der Aaret efter blev en Plads som virkelig Raadmand ledig, blev Danchell igen foretrukket med den Motivering, at han i Raadet havde Plads over Sonderup og underskrev Dokumenterne for han²¹.

Det mest besværlige og risikable Hverv indenfor Bystyret havde utvivlsomt *Kæmneren*; thi det Arbejde og Ansvar, der var lagt paa hans Skuldre, var ikke blevet mindre med Aarene; det fremgaar tydeligt af Kæmnerens Instruks fra 1680²². Han skulde for det første opkræve alle de forskellige Afgifter af Kommunens Ejendomme, Havnen, Vejerboden, Maaletønderne, Løjen af Raadhuskældereren, Arveafgifter, Borgerskabspenge, Lejermaalsbøder m. m., ligesom han selvfølgelig skulde udbetale Lønninger, forestaa alle Udgifter og fore tilbørligt Regnskab. Alle disse naturlige Kæmnerpligter var nær sagt det mindste af det. Hver Onsdag, naar Borgmestre og Raad holdt Møde, skulde han stille paa Raadhuset og modtage Besked om Beslutninger, som vedrørte ham, og at domme efter det, Instruksen ordinært paalagde ham, maatte det meste af det ekstraordinære, der kunde forekomme, ogsaa høre under Kæmneren. Han skulde ifølge Instruksen have Indseende med og være ansvarlig for, at Indsejlingsløbet var behorligt afmærket med Vidjer og Pæle, og at ingen Skipper udkastede Ballast i Sejløb eller Havn. Han skulde have Tilsyn med Vindebroerne og holde dem i forsvarlig Stand. Han skulde »udforske«, om der brugtes urigtigt Maal og Vægt i Byen. Naar Ildskuerne havde aflagt Beretning om de Mangler, de havde fundet ved Ildsteder, Skorstene, Moddingssteder og Brønde, skulde han gaa med dem første Gang. Bødepaalægget blev krævet hos Synderne. Han skulde have Opsyn med Vægterne og sørge for, at de gjorde deres Pligt. Og endelig skulde han — formentlig fordi han i Forvejen alligevel havde meget at huske — 4 Uger for Paaske og Mikkelsdag huske Borgmestre og Raad paa Skatterne til Byens Betjente. Det er ikke at forundres over, at der 1686 blev valgt to Kæmnere, idet Magistraten erklærede, at

Arbejdet var for stort til én²⁹; men denne Ordning har kun været midlertidig; man nøjedes snart igen med én. Trods det mægtige Arbejde fik Kæmneren ingen Løn. Helt undtagelsesvis fik han 1670 en Jord for 3 Sletdaler aarlig, saa længe han var i Bestillingen³⁰. Men selv denne ringe Ydelse blev ikke fastholdt. Den eneste Godtgørelse, som derefter blev ydet for Kæmner-tjenesten, var Fritagelse for Lødemarksskatten, og denne Ydelse stod jo ikke i Forhold til Arbejdet, men i Forhold til de Ejendomme og den Næring, Kæmneren drev. 1695 androg denne Skattelettelse for den daværende Kæmner 4 Sletdaler. 1696 havde han tillige faaet paalagt Hvervet med Opkrævning af Konsumtionsafgiften; han beregnede sig derfor 1 pCt. af den opkrævede Sum, men de 12 Mænd fandt, at $\frac{3}{4}$ pCt. kunde være nok, og mere fik han ikke. 1698 var der kommet en mere velhavende Kæmner; thi hans Skattefrihed af Lødemarken androg 8 Rigsdaler 2 Mark og 4 Skilling. Da han ikke alene krævede en Rigsdaler og 4 Mark for Papir, men endog 10 Rigsdaler for sin Umage, var de 12 Mænd i højeste Grad forfærdet. De nedskar hans Papirfordring med 2 Mark og afviste pure hans Krav om noget for sin Umage. 1699 var man mærkværdigvis ikke saa smaalig. Kæmnerens Skattefrihed androg 2 Rigsdaler 2 Mark og 4 Skilling, hans Papirregning lod paa 1 Rigsdaler, og hans Honorar for Umagen paa 4 Rigsdaler, og det hele gik glat igennem³¹. Trods Besværet var det ret almindeligt, at den samme Kæmner virkede en Aarrække, hvilket selvfølgelig var det behageligste for Magistraten. Det kan sikkert kun forklares derhen, at det meget Arbejde og Indseende alle Vegne affødte en tilsvarende Anseelse og Indflydelse mange Steder. 1731 opgjordes det f. Eks. ved Kæmnerens Afgang, at han for 6 Aar skyldte Byen 78 Rigsdaler 2 Mark og 2 Skilling³². En Menneskealder senere klagede Kæmneren til Stiftamtmanden over, at han nu i 5 Aar havde bestridt Kæmnerbestillingen uden Løn, og nu havde man ovenikøbet gjort ham til Rodemester. Magistraten maatte da ogsaa skynde sig at fritage ham for Rodemestertjenesten³³. Men det var forøvrigt ikke noget nyt Paa-fund at gøre Kæmneren til Leder af Taxerborgernes Arbejde; det var aabenbart kommet i Brug, efter at de 12 Mænd havde opgivet den gamle Skik at vælge en af deres egne til dette Hverv. I Instruksen af 1680 fastsættes det f. Eks. udtrykkeligt, at Kæmneren sammen med de 8 Taxerborgere skal ligne Lødemarken med to Taxerere i hver Fjerding; og det samme skete 1720³⁴.

Byfogden var fra gammel Tid helt uden Indflydelse paa Bystyret,

Badstuestræde, Theisens »Strædeloft«. Typisk nakskovsk Pakhusbindingsværk fra det 18. Aarhundrede: under det fremspringende Tagskæg uden Tagrende ses »Styrterummet«; de øverste Bjælkehoveder er gennemstukne; store Skraastivere; Stokværks»udkrøgning«(fremspring); rygskaarne Knægte under de nederste Bjælkehoveder. *

men heri foregik der i Løbet af det 18. Aarhundrede en ikke ringe Forandring, der hidrorte fra hans Stilling som Politimester, en Stilling, der gav ham Lejlighed til, om end ad indirekte Vej, at øve Indflydelse paa mange kommunale Anliggender. Med Politimesterinstruksen for Kobenhavn som Forbillede udarbejdede Byfogden Jacob Erichson 1726 en Politivedtægt for Nakskov, der blev approberet af Amtmanden og dermed var gældende Lov²¹. Udover de almindelige Bestemmelser om Helligdagsfred, Lukketider, Opløb og lignende indeholdt den en hel Række Bestemmelser, der var direkte Forskrifter for Magistraten, og som det altsaa stod i Byfogdens Magt til enhver Tid at kræve respekteret. Mange af disse Bestemmelser var langt forud for Tiden og vilde, om de skulde overholdes, betyde en hel Omvæltning fra det tilvante. Der var f. Eks. Paalæg om, at Byens Torve skulde fejes rene hver Lordag Kl. 1 og det sammenfejede straks bortkøres, at enhver Borger skulde rengøre Gaden foran sit Hus en Gang om Ugen og fore Snavset bort, at Slamkisterne ved Havnen, der optog Rendestenssnavset fra Stræderne, skulde renses 4 Gange om Aaret, at Bolværkerne skulde holdes forsvarligt vedlige, at Landevejene skulde holdes i god Stand, at der skulde oprettes et Vognmandslaug til Befordring af rejsende, at Brønde og Poster skulde holdes i Orden, at Borgerne i Ildebrandstilfælde skulde møde med Gevær under Byfogdens Kommando, at der skulde hænges Led for Byens Indkorser o. s. v. Altsammen Indgreb i Borgmestres og Raads gamle Ret til alene at træffe Bestemmelse om Byens Sager. Naa, det meste af det foreskrevne blev i Reglen kun betragtet som Papir; men det skete mere end een Gang, at en Byfoged, der ragede uklar med Magistraten, benyttede sin Magt som Politimester til at beordre den til at gøre Torve og Gader rene m. m. og gennemtvang Ordrens Udførelse til stor Forargelse for Borgerskabet, der fik Besværel.

Mod to af Vedtægtens Punkter gjorde Magistraten og de 12 Mænd straks ved dens Fremkomst Indsigelse. Det var mod den ugentlige Renselse af Torvet og mod et Paalæg om at ansætte to Politibetjente. Da Byfogden stædigt holdt paa sit, indgik de 12 Mænd paa at holde Torvet rent, hvorimod de med Hensyn til de to Politibetjente bad ham betænke Byens Fattigdom. Her har, skrev de, aldrig endnu været Politibetjente; men de bortdøde Byfogder har klaret sig forsvarligt uden og er døde med Ære²². Det blev da heller ikke til noget med Politibetjentene. Torvet er vel blevet gjort rent *denne*

ene Gang, maaske heller ikke mere. Den ugentlige Rengøring var i al Fald et i Datidens Øjne saa fantastisk Paafund, at det hurtigt maatte blive kvalt i en stille, men stædig og uovervindelig Modstand. Som et lille Eksempel herpaa er følgende tilstrækkeligt illustrerende: Byfogden sendte Magistraten den nye Vedtægt den 12. Juni. Den 8. Juli sendte han Magistraten en Skrivelse, hvori han klager over, at Gaasetorvet, hvorpaa der fandtes en offentlig Brønd, var saa opfyldt med »Skarn og anden Urenlighed«, at der sikkert var over 150 Læs. Han havde 7—8 Gange befalet, at Torvet skulde renses og Skarnet bortkores, »men desværre har det til Dato altsammen været frugtesløst«, og det er en Skandale for Staden, at alt dette Snavs, efter honette Folks Beretning har ligget der over 16 til 20 Aar²². Gaasetorvet fik vel saa omsider sin Renselse; men det blev jo lidt trættende i Længden at udstede Ordren en halv Snes Gange, før det lykkedes at faa den udført. Naar Byfogden tilfældig laa i Krig med Magistraten, kunde det være morsomt nok at vise den sin Magt ved med Amtmandens Bistand at gennemtvinge Opfyldelsen af de upopulære Paalæg; men naar man var gode Venner, gik det jo fredeligst og lettest for alle Parter, naar Politivedtægtens strenge Bud fik Lov at sove.

Naar Byfogden forlangte det, var Magistraten pligtig til at skaffe ham en Hjælper, der kaldtes *Underfoged* eller *Vicebyfoged*. Det var altid en jævn Borger, der fik paalagt dette Hverv, der bestod i at repræsentere Byfogden i en Række mindre betydningsfulde Anliggender, f. Eks. ledsage Ildskuerne under deres Synsforretning eller deltage i de fire Mænds Taxering af Brød og Kod m. m.

Borger-Udvalgene.

Institutionen »de 24 Mænd« blev med Udgangen af 1660 reduceret til det halve Antal og blev til »de 12 Mænd«; i Begyndelsen tillige benævnt »Borgerskabets Middel«^{*)}). Reduktionen skete ikke ved noget Magtbud fra oven; den kom utvivlsomt kun, fordi det var overmaade vanskeligt blandt det ruinerede Borgerskab at finde mere end 12 Mænd, der havde Lyst og Evne til at beskæftige sig med Byens Sager. Forandringen var sikkert Resultatet af en fredelig Overenskomst, men nogen Beretning herom er ikke indført i Protokollerne. Den 19. December 1660 nævnes de 24 Mænd sidste Gang, men først den 6. November 1661 optræder »de 12 Mænd« i Protokollen. Deres Ved-

*) »Middel« i denne Forbindelse det samme som Repræsentanter eller udvalgte.

tægter er indført den Dag, men de er dateret den 18. Juli. Højest sandsynligt er de 12 Mænd da udvalgt i Begyndelsen af Aaret. Det hedder i Indledningen af Vedtægterne, at de 12 er »udmeldte« af Borgmestre og Raad, men formentlig er det nu som ofte senere sket efter Indstilling af de 24; thi det hedder i Vedtægterne, at naar en af de 12 forsømmer sin Pligt, vil han »være at kassere og en anden udi hans Sted at tilmelde«, hvilket jo kun kan forstaas saaledes, at de 12 indstillede ham, og Borgmestre og Raad »udmeldte« ham, d. v. s. autoriserede ham. I Indledningen til Vedtægterne hedder det, at de underskrevne 12 Mænd er udmeldt af velvise Borgmestre og Raad for »at slutte hvis (tage Beslutning om hvad) paa Byens og Borgerskabets Vegne forefalde kan«. Vedtægtens 10 Paragraffer er iøvrigt kun »Punkter og Artikler mellem dem selv indbyrdes«, d. v. s. Bestemmelser om Mødepligt, Tavshedspligt og lignende. Der fastsattes en Bøde paa 2 Mark for den, der uden at have meldt lovligt Forfald til Hovedmanden udeblev fra et Møde, hvortil Borgmestre og Raad havde ladet tilsige. Den, der kom mere end en halv Time for sent, skulde bøde 24 Skilling, og den, der forlod Mødet, før det var forbi, skulde bøde 2 Mark. Blev Bøderne ikke betalt, kunde vedkommende straks udpantes uden Lov og Dom. Mødepligten gjaldt, enten Tilsigelsen lød paa Møde paa Raadhuset, i Kirken eller i et af Raadsmedlemmernes private Huse. Eventuelle Lyster til Obstruktion søgtes bremsed ved Bestemmelsen om, at den, der overtalte andre til at blive borte, skulde første Gang bøde 4 Mark, anden Gang det dobbelte og tredje Gang 4 Rigsdaler. Punkt 5 havde en mere højtidelig Karakter: »Vi lover, at vi hverken med Tale, Tegn eller Skrift vil robe noget af det, som Borgmestre og Raad os betror«, hedder det. Den, der forbrød sig paa dette Punkt, skulde betragtes som »en utro og menedig Mand og aldrig derefter betroes at komme i Laug eller sidde i Sæde med nogen ærlig Mand«. Punkt 6 tilsigtede at give hver af de 12 Mod til at tale frit fra Leveren overfor Borgmestre og Raad; den bestemte nemlig, at dersom nogen af dem i Borgerskabets Interesse rettede Henvendelse til Borgmestre og Raad og derefter blev ilde lidt af dem, skulde Hovedmanden og de andre staa vedkommende bi, saa alle hæftede for det, der var sagt og begært. Hvad Flertallet stemte for, var vedtaget, men enhver skulde frit kunne udtale sig imod Flertallet uden derfor at blive overfaldet med utilbørlige Ord; skete et saadant Overfald, skulde 4 af Hovedmanden udmeldte Medlemmer fastsætte Bøden derfor⁴.

Det gik med alle disse Bødestemmelser som med de fleste andre af den Slags: De blev ikke taget videre højtideligt, ellers vilde der ikke saa ofte være blevet klaget over Tolvmændenes Udeblivelse fra Moderne. Raadsprotokollerne indeholder nemlig adskillige Bemærkninger og Advarsler i Anledning af Modeforsømmelser²⁸, ofte er 5—6 Mand udeblevet fra et Møde, og de Tilfælde, hvor alle har været samlet, er maaske de færreste. Alligevel vilde det være en stor Misforstaaelse, om man opfattede dette som Bevis for Institutionens Betydningsløshed og Ulyst til Arbejdet. Thi der er lange Rækker af Eksempler paa de 12 Mænds levende Interesse for og store Indflydelse paa Bystyret. Før 1660 fandtes der lignende Udvalg i en lang Række Byer, men i Efterkrigstidens Elendighed sygnede de hen og døde, saa der i hele Landet kun fandtes 4 Byer — Nakskov, Odense, Helsingør og Ribe — der bevarede disse Udvalg²⁹ og dermed Borgernes Indflydelse paa Bystyret. Jeg kender ikke nærmere til Forholdene i de andre Byer; men jeg drister mig alligevel til at tro, at i ingen af dem havde Udvalget større Del i Styret end i Nakskov. Jeg faar i efterfølgende Kapitler Lejlighed til at fremsøre en Række Eksempler til Støtte for denne min Tro, Eksempler, der dokumenterer, at Nakskovborgerne, trods alle Tidens Besværligheder, stadig bevarede Interessen for deres By og arbejdede stot og trofast for at holde den oppe gennem de lange Trængselstider; mange af dem blev aldrig trætte i dette Arbejde, for Alderen tvang dem til at kalde paa Afløsningen. Lad mig nævne en Mand som Peder Munck, der 1708 søgte om Fritagelse for Hvervet; han skrev, at han nu i over 30 Aar havde været en af de 12 Mænd og en Tid lang deres Hovedmand³⁰. Nu var han over 60 Aar, og Kræfterne svandt. Man tager billedlig talt sin Hat dybt af for en Mand, der i trange Tider har ydet en saadan Indsats i sin Bys Tjeneste, og Peder Munck var intet Særsyn; man kan i Protokollen følge mangt et Navn indenfor de 12's Rækker gennem 15—20 Aar eller mere, skont Arbejdet ingenlunde var ringe. De 12 skulde give Indstilling om Byens »Udgifter og Ligning«, d. v. s. Byens Budget³¹. De skulde foretage Syn paa Broer, Bolværker, Gader og offentlige Bygninger, give Indstilling om de nødvendige Arbejder, her udkrævedes, ledsaget af Skon over Udgiftens Størrelse. De skulde afgive Betænkning om indkomne Forslag eller Andragender, paahøre Klager og helst staa paa Pinde hver Gang, Magistraten kaldte dem for at høre deres Mening. Ikke underligt, om en eller anden af dem følte sig træt og besværet. Paa den anden Side gav Arbejdet dem

baade Indflydelse og Selvfølelse, og denne sidste ledte dem jo undertiden til at optræde, hvor ingen med Grund kunde vente det. Her kun et Par Eksempler: Da Magistraten 1688 afskedigede en saa ringe Tjener som Markvogteren, paatalte de 12 Mænd denne Afskedigelse, som de fandt upaakrævet^{*)}. En anden Gang tillod de 12 sig at give en Kobberfører^{*)} Attest, skont dette alene tilkom Stiftamtmanden, eventuelt Magistraten^{**)}. Selvfølelsen skulde jo heller ikke mindskes, naar det hændte, at en Viceborgmester henvendte sig til de 12 Mænd for at faa deres Attest for, at han var duelig til sit Embede^{**)}. Naturligvis manglede der heller ikke den Gang Skumlere, hvis eneste Indsats var at bagtale og mistænkeliggøre dem, der gjorde Arbejdet. Sladderen kunde drives saa vidt, at de 12 fandt det nødvendigt at afkræve Magistraten Attest for, at de ikke fik noget som helst for deres Arbejde^{**)}.

De 12 var langt fra altid fuldtallige. Blev en Plads ledig, fik den som Regel Lov at staa tom, indtil der var flere at besætte. Undertiden kunde Tallet svinde baade til 9 og 7, inden man fandt paa at fylde Hullerne^{**)}. Det var Magistraten, der foretog Udnævnelser, formentlig efter forudgaaende Droftelse med Udvalget. Det var jo ikke altid, man havde de bedst kvalificerede Folk for Haanden, og saa gjaldt det jo endnu mere om at passe paa dem, man havde. Da Johan Detmar 1735 ønskede Fritagelse for Hvervet som en af de 12 under Henviisning til, at han ogsaa var Borgerkaptajn, udtalte Magistraten, at han burde blive paa sin Post, da der kun var »faa Mænd til Byens Bestillinger«^{**)}.

I sidste Fjerdedel af det 18. Aarhundrede forsvinder den gode danske Betegnelse »de 12 Mænd« og erstattes af det mere »moderne« klingende: *de eligerede Borgere*. Men Navnet gjorde ingen Forandring hverken i deres Indflydelse eller deres Optræden overfor Magistraten. Naar denne Optræden stadig blev skarpere og tilsidst førte ud i en Krise, maa Grunden hertil søges i det før nævnte for Borgerne højst uheldige Forhold, at Magistraten fra at være en Ledelse med Rod i Borgerskabet og med Del i dets Interesser mere og mere udviklede sig til en Embedsmandsinstitution, der først og fremmest var oplaget af i videst mulig Grad at forbedre sine egne Kaar. Som Led i disse Bestræbelser havde Magistraten Tid efter anden tillistet sig forskellige Goder i Form af Græsningsret, ledigblevne Jorder og

^{*)} En Mand, der havde Tilladelse — som Regel fra Stiftamtmanden — til at rejse rundt i Stiftet og sælge Kobbervarer som Kedler, Kander og lign.

lignende. Og det var netop denne Bjergsomhed, der gav Anledning til Krisen. Det begyndte med, at de eligerede Mænd 1787 klagede til Stiftamtmanden over, at Magistraten nægtede at udlevere dem Brokassens Regnskab til Revision. Udtryksmaaden overfor Magistraten havde været lidt kraftig, og skønt Stiftamtmanden holdt med de eligerede i selve Sagen, henstillede han dog ved dennes Indsendelse til Kancelliet, om de ikke burde have en Irettesættelse. Men Rentekammeret og Kancelliet nøjedes med at resolve, at Magistraten skulde udlevere Regnskaberne⁴⁵ og i det hele tage de eligerede med i Overvejelserne, ogsaa hvad disse Udgifter angik. Formodentlig har denne Medbor oget de eligeredes Oppositionstrang; thi kort efter sendte de Magistraten en Skrivelse, hvori de bestred dens retmæssige Adkomst til Brugen af forskellige Jorder, og denne Gang var Udtrykkene endnu skarpere. Magistraten blev rasende, og Stiftamtmanden, der iøvrigt fandt Klagen »saa fornærmelig som muligt«, søgte forgæves at stifte Fred og Forlig. Han fandt de eligerede og navnlig 3—4 Stykker af dem »saa oprørte i Sindet«, at de ikke vilde lade sig overbevise, men forlangte Beviser fra Raadstuearkivet, for de vilde godkende Magistratens Brugsret til de omstridte Jorder. Sagen gik saa til Kancelliet med Stiftamtmandens Bemærkning om, at han ikke mente, at Sagen vilde »falde ud til de eligeredes Bedste«. Kancelliet indhentede Generalprokurorens Kendelse, der gik ud paa, at der ved Byskriveren skulde leveres de eligerede Kopier af alle de forlangte Dokumenter mod, at de selv afholdt Omkostningerne derved. De eligerede modtog derefter de forlangte Kopier og indgik saa til Kancelliet med en Klage, hvori de søgte at bevise Rigtigheden af deres Paastand om, at Magistraten ikke havde Ret til Indtægten af forskellige Jorder og Græsninger, der rettelig tilhørte Byen. De fremførte som Bevis, at Byen betalte Afgift til Sæbyholm, Rudbjerggaard og Nykøbing Hospital af flere af disse Jorder, hvilket kun kunde betyde, at de oprindelig tilhørte Byen. De paaviste, at Magistraten kun havde faaet Græsningsret til Færgelandet, men ikke til Stubbelandet; de mindede om, at Magistraten uretmæssigt havde tilvendt sig og beholdt Græsningsretten paa Fæstningsværkerne, skønt de af Kongen var givet Byen og ikke Magistraten, og endelig anførte de, at Svingelen altid havde været Byens, og at Magistraten havde tilegnet sig den. Rigtigheden af deres Paastand vedrørende Stubbelandet og Fæstningsværkerne fremgaar af Oplysningerne i Kapitlet om Fæstningens Udseelse, og hvad Svingelen angaar, da viser Bestemmel-

serne i Vedtægten af 1656*), at den tilhørte Byen. I Spørgsmaalet om Byfogedsoen havde de eligerede derimod Uret, og de øvrige Spørgsmaal tor jeg ikke udtale mig om; højst sandsynligt har Borgmestre og Raad altid haft Brugsret til disse Jorder og oprindelig ogsaa betalt Landgildeafgiften, som saa senere er blevet væltet over paa Byen. Magistraten bestred Rigtigheden af alle de fremsatte Paastande og henholdt sig iøvrigt til, at dens Forgængere ubestridt havde haft disse Jorder i Brug. Stiftamtmanden stod helt paa Magistratens Side. De eligerede Mænd erklærede da, at de for at undgaa vidtloftige og kostbare Processer vilde gaa med til at lade de nuværende Magistratspersoner nyde Brugsretten deres Funktionstid ud, hvorefter Jorderne skulde falde tilbage til Byen. Magistraten modsatte sig dette og krævede Proces. Kancelliets Resolution kom da til at lyde paa, at de eligerede Borgere skulde søge deres Paastand bekræftet gennem Lands Lov og Ret¹⁾, altsaa Proces. Den store Bekostning og Ulejlighed kunde og vilde de eligerede ikke paatage sig og lod derfor Sagen falde. Imidlertid havde deres Aktion indbragt dem adskillige Ubehageligheder. Magistraten truede med Sagsanlæg i Anledning af de fornærmende Udtryk i Klagen, og fra nogle faa Borgeres Side truede man ligeledes med Proces i anden Anledning. Under Indtrykket heraf og under Følelsen af den Uret, der ovedes ved at paalægge dem Besværet og Bekostningen ved at føre Proces for at skaffe Byen og Borgerskabet deres Ret, opgav de Ævred og erklærede, at de ikke vilde have mere med Byens Sager at gøre. Det hjalp ikke, at Stiftamtmanden appellerede til deres Bypatriotisme ved at foreholde dem, at naar de hele Tiden havde været saa ivrige for Byens Vel, saa det højst aparte ud, at de nu slet ikke vilde have noget med dens Sager at gøre. Men de eligerede *var* kort trætte i Kampen mod en selvraadig og bjergsom Magistrat, en uforstaaende Amtmand og et bureaukratisk Kancelli, trætte ogsaa fordi der i Borgerskabet her som alle Tider og alle Steder fandtes Folk, der kun gav Utak og Skam til Løn for Arbejdet. De eligerede stod altsaa fast ved deres Beslutning, og Stiftamtmanden maatte saa indberette den usædvanlige Sag til Kancelliet. Han spurgte, hvad der skulde gøres ved de eligerede Borgere, der saaledes »trodsede deres Øvrighed«; thi hvis dette blev tolereret, kunde man andre Steder finde paa at følge Eksemplet »til stor Uorden i Købstæderne«. Kancelliet forlangte en Indstilling fra Magistraten, der efter Forhandling med Borgerskabet

*) Første Bind, Side 227.

Gaardspladsen i Theisens Gaard set fra Strandporten 1930.

Theisens Gaard. Pakhuset til venstre er »Det nye Loft«, derpaa »Det lange Loft« og »Strædeloftet«. *

erklærede, at da det var vanskeligt at finde 12 andre velegnede Borgere, vilde det nemmeste være at reducere de eligeredes Tal fra 12 til 4. Saa vidt vilde Regeringen ikke gaa, og Resultatet blev saa Reskriptet af 22. Juli 1791, der nedsatte de eligeredes Antal til 6, som Magistraten fik Ordre til at udpege mellem de nuværende 12. Det lykkedes ogsaa at bevæge 6 af dem til at fortsætte⁴⁷. Reskriptet bestemte iovrigt, at de eligerede skulde vælges af Magistraten og Valget approberes af Stiftamtmanden. Valgperioden skulde gælde 4 Aar.

Forholdet mellem Magistraten og de eligerede blev ikke hjerteligere af den Grund, og et Par Aar senere lagde de eligerede deres venlige Følelser for Dagen ved at sende Amtmanden et Andragende om at faa Raadmandsinstitutionen afskaffet og faa en Magistrat bestaaende af Borgmesteren, Byfogden og Raadstueskriveren. Amtmanden sendte Andragendet til Magistratens Erklæring, der naturligvis var afvisende, saa de eligerede naaede kun at manifestere deres venlige Sindelag, og andet og mere var maaske heller ikke tilsigtet⁴⁸. Forøvrigt viste det sig hurtigt, at den nye Valgmaade for de eligerede ikke altid gik saa glat som ventet; thi da der 1795 skulde vælges 3 nye eligerede, kunde Magistratsmedlemmerne ikke blive enige. Borgmesteren havde sine 3 Kandidater og Raadmændene deres 3, Valget maatte derfor henstilles til Stiftamtmandens Afgørelse, og han valgte de 3, Raadmændene havde foreslaaet⁴⁹.

Iovrigt var det ikke Regeringens Hensigt at styrke Magistratens Stilling i Kobstæderne paa Bekostning af Borgernes Indflydelse. Allerede 1787 var de eligeredes Indflydelse paa Styret slaaet fast gennem et Reskript, der paalagde dem *at* undersøge og attestere Rigtigheden af Taxerborgernes Ligning, *at* attestere Rigtigheden af By-skriverens aarlige Beretning om Byens offentlige Jorder og Ejendomme, *at* attestere Rigtigheden af Restancelisterne, og *at* gennemgaa Overslaget over Byens Udgifter, hvoraf ingen maatte afholdes, før de eligerede havde tiltraadt dem; var der Uenighed, skulde de eligerede affatte en Betænkning, der tilstilledes Stiftamtmanden, som saa traf Afgørelsen.

Det var Regeringens Ønske at interessere ogsaa Borgerskabet det mest mulige i Byens Sager. Derfor udstedtes der 1791 Reskript om, at de eligerede skulde raadslaa med Borgerskabet, før de afgav Betænkning om Overslaget, og det blev gjort til en Pligt for Borgerne at møde, naar der blev indkaldt til Raadstuesamling. Det var meget

langt fra, at denne Modepligt blev effektiv; men Raadsuesamlingerne fik alligevel i de følgende Tider deres store Betydning.

1797 blev Bestemmelsen om, at Magistraten skulde vælge de eligerede, ændret derhen, at Borgerne ved Valg af eligerede skulde møde paa Raadhuset og stemme paa tre Kandidater til hver Plads; den af de tre, der fik de fleste Stemmer, skulde være valgt, saafremt Valget blev approberet af Stiftamtmanden.

Det var store Fremskridt, der kom til at staa som Indledningen til en ny Tid.

Med Hensyn til Skatteligningen fortsatte man den fra Midten af det 17. Aarhundrede indførte Ordning med 8 *Taxerborgere*, der med Støtte hos Kæmneren lignede Skatten. I en Instruks, som Magistraten 1685 gav *Taxerborgerne*, blev det paalagt dem at taxere enhver, der opholdt sig i Byen, »uden Persons Anseelse, uden Gunst, Gave, Ven-skab, Svogerskab, Frændskab, Had eller Fjendskab«. Enhver at taxere »efter Evne, Handel, Næring, Middel og Formue« til saa og saa mange Lødemark, som »ret, billig, tilbørlig, i alle Maader« være kan, saa ingen derover med billig Føje kunde sig besvære, hverken over, at de var sat for højt eller andre for ringe. Med Straf for Utroskab truedes enhver *Taxerborger*, som overbevistes om at have været »nogen til Villie eller andre til Nakdel«. *Taxeringen* skulde være færdig inden Udgangen af Februar og overgives til Magistraten til videre Behandling¹⁹. Aarhundredet ud fortsatte man med den oprindelige Valgmaade, d. v. s. Magistraten valgte de 4 *Taxerborgere* og »de 12 Mænd« de 4²¹. Men i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede gik man over til at lade Borgerne, d. v. s. en Raadstueforsamling, vælge *Taxerborgerne*. Denne Ordning viste sig dog som oftest værdiløs. Af 9 Tilfælde, jeg har opnoteret indenfor Tidsrummet 1714—1738, var der kun i to Tilfælde modt saa mange Borgere, at Valget kunde foregaa²², i de 7 andre maatte Magistraten bag efter selv udpege *Taxerborgerne*²³. 1739 vendte man saa tilbage til den gamle Ordning og opkaldte de 12 Mænd til Valg af *Taxerborgere*²⁴. I det 17. Aarhundrede var det, som for nævnt, ret almindeligt, at en af de mest fremragende blandt de 12 Mænd blev valgt som *Taxerborger* for at være deres Hovedmand. 1662 var de 12's anden Hovedmand (Næstformand) Diderik von Essen f. Eks. Hovedmand for *Taxerborgerne*, og da der var stærke Klager over Skatten, maatte han efter Raadmændenes Forlangende aflægge Ed paa, at Skatten var ærligt lignet²⁵. 1677, da Diderik von Essen var blevet Hovedmand

for de 12, havde en anden af disse, Hans Hansen Krey, overtaget Hvervet som Taxerborgernes Hovedmand⁶⁶. Der er flere Eksempler paa, at der med Rette kunde klages over Taxerborgerne og specielt deres Hovedmand; uberettigede Klager var der selvfølgelig altid nok af i Nakskov saa vel som andre Steder. 1749 synes Forholdene at have været særlig uheldige, og da Magistraten ikke tog Hensyn til Klagerne, gik 5 Borgere til Stiftamtmanden. Han undersøgte Sagen og fik bl. a. den af Taxerborgerne afgivne Erklæring udleveret. Derefter sendte han Magistraten en yderst skrap Skrivelse, hvori han fastslog, at Borgerne havde skellig Grund til Klage, at Taxerborgernes Erklæring var overfyldt med Chikane mod Klagerne og velegnet til at fremkalde Unighed og Misforstaaelser mellem Borgerne indbyrdes. Borgmester og Raad havde at paase, at Venskab eller Avind eller Hensyn til Slægt og Bekendte ikke gjorde Udslag ved Ligningen. Sagen viste, skrev han, hvilken Fortræd og Urolighed, der forarsagedes, naar Taxerborgerne og fornemmelig deres Hovedmand ikke var upartiske, retsindige og erfarne Folk. Ligningen skulde derfor omgøres ved andre Taxerborgere, og Magistraten havde at paase, at der til dette Hverv udtoges retsindige og i Byens Sager kyndige Mænd. Amtmanden forventede nu, at Borgmester og Raad gjorde deres Pligt, saa han ikke skulde nødsages til for Kongen at indberette den Uret, der tilføjedes Borgerskabet⁶⁷. Denne kraftige Næse har vel hjulpet for en Tid, men 12 Aar efter var det alligevel galt igen. Det var Ligningen af en Ekstraskat, der nu blev klaget over, og atter her gav Stiftamtmanden Klagerne Ret. Han fastslog, at der var lignet uretfærdigt, og fremsførte en hel Række Eksempler paa vilkaarlig og uretfærdig Skatteansættelse, der skulde ændres⁶⁸. At Uviljen i slige Tilfælde samlede sig saa stærkt om Skattetaxererne, at de havde ondt ved at begaa sig blandt de andre Borgere, siger sig selv; men iøvrigt gav Hvervet, om det end udfortes nok saa retfærdigt og omhyggeligt, kun Utak til sin Mand, og en lille Trostedrik, naar Lignelsen var færdig, maatte være velfortjent. Kæmnerregnskaberne viser, at den nu og da ogsaa blev givet. 1671 trakterede Borgmestre og Raad sig selv og »Skatteskriverne« med 28 Kander Øl à 3 Skilling, et Dusin Peberkager til 6 Skilling og Tobak for 12 Skilling, endelig kostede to store Lys 8 Skilling. Det hele Gilde beløb sig til 1 Sletdaler 2 Mark og 14 Skilling. Det var et meget beskedent Traktement, og 1682 var det endnu mindre; thi da lod den paa-gældende Regnskabspost: 4 Potter Allandtzvin, som blev hentet

op paa Raadstuen til de 8 Mand Skattetaxerere, da Skat blev skrevet⁹⁾.

Fjerdingsmændene levede videre som Institution gennem hele det 18. Aarhundrede, men deres Virkefelt indskrænkedes efterhaanden mere og mere, saa de tilsidst kun fungerede som en Slags Oldermænd for Jordbrugerne i de enkelte Fjerdinger.

Ildskuerne var mærkeligt nok paa et vist Tidspunkt helt forsvundet; thi 1703 indstillede de 12 Mænd til Magistraten at genoprette den gamle Sæd og Skik med Ildskuere, der to Gange aarlig gik rundt og eftersnaa alle Ildsteder og Skorstene. Den gamle Skik er glemt, siger de, og der er desnaarsag megen Letsindighed med Ilden¹⁰⁾. Henstillingen blev taget til Følge. Der udmeldtes derefter aarlig to Murmestre og to Tommermænd til sammen med Underfogden at efterse alle Skorstene, undersøge Bagerovne og Koller*) med Lys indvendig, paase, at Foder og Brændsel ikke laa Skorstene eller Ildsteder nærmere end 3 Alen og konstatere, om hver Gaard havde 4 og hver Bod 2 Læderspande¹¹⁾. Og nu fik Sagen ikke mere Lov at gaa i Glemme. Magistraten holdt tværtimod Øje med, om Ildskuerne udforte deres Hverv med den fornødne Omhyggelighed. 1724 maatte Magistraten saaledes med Sorg konstatere, at det, »de mindst havde tænkt sig», var sket: Ildskuerne havde rogtet deres Hverv saare slet, skont det var »en Anstalt til den almindelige Bys Nytte«. Ildskuerne fik derefter Befaling til at gøre Arbejdet om¹²⁾. Da man altsaa havde konstateret, at Ildskuerne kunde svigte, satte man betroede Folk til at følge dem fra Dør til Dør. 1729 fik Underfogden, Byskriveren, Kæmneren og Brandmajoren Ordre til at ledsage de 4 Mænd Byen igennem, undersøge alle Skorstene og Ildsteder, optegne Manglerne og pante for dem med det samme samt give Ordre til at rette Fejlen inden 8 Dage. De skulde ikke alene have Øje med Foder og Brændsel, men ogsaa med Straatage¹³⁾. Der tales kun om Straatage paa Udsud, d. v. s. smaa Udbygninger, og Straatage paa store Bygninger maa da vel betragtes som noget ukendt paa den Tid, hvilket er bemærkelsesværdigt, eftersom andre Kobstæder langt længere ned i Tiden stadig førte en som oftest frugtesløs Kamp mod Straatagene. Hvor Ildskuerne fandt Straatage, skulde de straks nedrive dem. Det strenge Eftersyn synes at have virket godt; thi en Synsforretning 1729 gav kun til Resultat, at der fandtes tre Steder med Mangler, et

---

*) Ovne til Maltning af Korn.

Sted blev der pantet et Messingfad til 8 Skilling for en brøstfældig Skorsten, et andet Sted et Messingstrygejern til 12 Skilling for en slem medtaget Skorsten med et farligt Hul, og et tredje Sted betaltes 8 Skilling for en skiden Skorsten⁴⁴. Henimod Aarhundredets Slutning afløses Ildskuerne af det moderne Brandsyn.

Øvrighedens indre Brist.

Den paa Gods, Anseelse og Kvalifikationer fattige Øvrighed var naturligvis ikke i Stand til at foregaa Borgerne med et godt Eksempel, hverken i Retning af Enighed eller Værdighed, undertiden heller ikke i Ærlighed. Den første Eneborgmester, Peder Hansens Svigersøn, Nicolai Høppener, var særlig uheldig. Hans 40-aarige Borgmestertid var rig paa Strid og Klage; Kancelli og Stiftamtmand maatte stadig paatale hans Færd. Snart havde han begaaet Overgreb mod Borgerne, snart mod Bønderne og snart mod andre Medlemmer af Øvrigheden; adskillige af hans Sager kom for Højesteret⁴⁵, og de gik ham næsten alle imod. Munden sad løs paa de gode Øvrighedspersoner, de skændtes bravt indbyrdes, og Skænderiet afledte som Regel Injurieprocesser, og mærkeligt nok blev flere af dem taget saa højtideligt, at de kom for Kommissionsdomstol eller Højesteret, undertiden begge Dele.

Meget ofte var det Kompetence-Spørgsmaal, der gav Anledning til Striden, og den gik aldrig stille af. Skældsordene var som Regel baade høje og droje og vakte baade lystig og haanlig Opmærksomhed blandt Borgerskabet. I Anledning af en saadan Strid mellem Borgmester Forbus og Raadmand Schiøl blev der 1732 nedsat en Kommissionsdomstol, der først slog fast, at de to Parters indbyrdes Grovheder kunde gaa lige op, men for om muligt at forebygge Gentagelser af slige nedværdigende Scener fastsatte Kommissionsdomstolen visse Regler for Arbejdets Fordeling i Raadet. Borgmesteren skulde ekspedere alle Embedssager fra Raadhuset og ikke fra sin Privatbolig. Naar Embedsskrivelser indkom, skulde Borgmesteren sammenkalde Raadet og oplæse Skrivelsen. Under Forhandlingerne skulde der »tales faa og kyndige Ord«, og ved Afstemningen skulde »de fleste eller største Stemmer« være afgørende. Stemmernes »Størrelse« bestemtes naturligvis af Rangfølgen, en Borgmesters Stemme gjaldt i Tilfælde af lige Antal Stemmer mere end en Viceborgmesters, denne igen mere end en Raadmands Stemme, der igen var mere end en Viceraadmands. Der skulde paa Raadhuset være et Brevkammer,

hvortil kun Borgmesteren havde Nøglen, og i Brevkamret skulde de vigtigste Dokumenter opbevares i et Brevskab, hvortil Borgmesteren og de to Raadmænd havde Nøgle til hver sin Laas⁶⁶. — Naar det gik hedt til, nøjedes Øvrighedspersonerne ikke med Skældsordene, men brugte Næverne. 1726 blev Byskriveren stævnet for at have overfaldet Raadstuebetjenten med Hug og Slag, da han kom i Borgmesterens Ærinde. 1730 stævnes Byfogden for Overlast og ulovlig Arrest af en Musicant, der i den Anledning faar tilkendt ikke mindre end 200 Rigsdaler i Erstatning, og 1734 stævnes Raadmand Schiol for Overlast og voldelig Adfærd mod en Borger⁶⁷.

En af disse mange Sager aabner videre Perspektiver og skal derfor omtales lidt nærmere. 1726 blev Jacob Erichson Byfoged i Nakskov og Herredsfoged i Sonder Herred. Det var ham, der skaffede Byen den for omtalte Politivedtægt, hvorved han straks bragte sig i Opposition til Bystyret. Forholdet blev ikke bedre med Aarene, og en skønne Dag, da Byfogden havde faaet pustet den opsamlede Vrede op med nogle høje Glas, indfandt han sig hos Borgmester Forbus, skældte ham ud for en Kanalje med mere og betegnede ham og Raadmændene som Kujoner og Lusehunde. Borgmesteren anlagde Sag, og da der i den Anledning skulde beskikkes en Sættedommer, fik Byfogden ved nedsættende Udtalelser om Stiftamtmanden sin Underfoged Rasmus Bjørnsen Dreier hidset op til at nægte at vige sit Sæde trods Stiftamtmandens Ordre. Selvfølgelig maatte han til sidst vige, og Byfogden blev paa Stiftamtmandens Foranledning suspenderet. Ved Dommen blev Byfogdens Fornærmelser mod Borgmester og Raad kendt døde og magtesløse, og han idomtes en Bøde paa 50 Rigsdaler til Frelserens Kirke og 16 Rigsdaler i Omkostninger til Magistraten. Saa var han tæmmet, og et Par Maaneder efter bad han først Stiftamtmanden om Forladelse og ansøgte derefter Kongen om at »pardonere« ham for hans i Overilelse begangne Forcelse. Stiftamtmanden anbefalede Andragendet, dels fordi han mente, at Byfogden fremtidig vilde passe bedre paa, dels af Hensyn til den kummerlige Tilstand, Konen og Børnene ellers vedblivende vilde leve i. 1730 blev da ogsaa Suspensionen hævet⁶⁸.

Dermed er den Del af Historien fortalt, men den har en Fortsættelse. Jacob Erichson følte sig tilsidst træt og svag, og 1735 fik Anders Ramel paa Jacob Erichsons Anbefaling overdraget Embederne som Byfoged og Herredsfoged. Det var en saare almindelig Ting, at den, der afløste en fratraadt Embedsmand, maatte udrede Pension til ham af Embedets

Løn. Derved slap Staten for enhver Pensionsbyrde, men ganske vist blev det paa denne Maade den fratrædende Embedsmand, der valgte sin Efterfølger, og ved denne Udvælgelse var Kvalifikationerne nærmest knyttet til den, der syntes at have størst Mulighed for at opfylde Pensionsforpligtelsen, og dette System var derfor ikke just egnet til at højne Embedsstanden. Anders Ramel slap imidlertid ikke med at forpligte sig til at pensionere Jacob Erichson og hans Kone, men maatte for at faa Embedet yderligere forpligte sig til at ægte Jacob Erichsons ældste Datter Ide Margrethe. Det var Kærlighed til Embedet og ikke til Pigen, der havde ledet ham, og da han lykkelig og vel var forenet med Embedet, fandt han ikke Spor af Lyst til ogsaa at indgaa Forening med Pigen. Han trak Tiden ud i to Aar, og da hun blev ved at presse paa, erklærede han til sidst, at han hverken vilde eje eller have hende. Ide Margrethe pukkede paa sin Kontrakt, og da det ikke hjalp, gjorde hun Skridt til Sagsanlæg for at tvinge den troløse til at ægte hende. Saa prøvede Ramel, om ikke en Ansøgning til Kongen kunde hjælpe ham fri for Pige og Ansvar. Han skrev, at han var indgaaet paa baade at ægte Ide Margrethe og yde Forældrene Pension, men man havde fortalt ham, at Pigen var blid og fojelig, men nu viste det sig, at hun var alt andet og truede med at hjemsøge ham med Proces; han ansøgte derfor om at blive løst fra sit Ægteskabslofte. Svaret var et kort og barskt Afslag. Saa tog Ide Margrethe Affære og søgte om fri Proces. Stiftamtmanden, der fik Sagen til Erklæring, anbefalede Ansøgningen, »skønt det var at ønske, at de med hinanden i Mindelighed kunde forenes«. Men Byfogden vilde ikke for nogen Pris »forenes« med hende. 1738 giftede han sig med Karen Samuels og har formentlig forinden stillet den vragede Ide Margrethe tilfreds med en Pengesum. Tingbogen viser i al Fald, at han overtog et af hendes Fader udstedt Gældsbevis paa 400 Sletdaler. Penge med Karen Samuels har Ramel næppe faaet; thi han synes at have levet i stor Fattigdom. 1742 oplystes det, at hans aarlige Indtægt var 300 Rigsdaler, hvoraf han skulde svare 60 Rigsdaler i Pension til Jacob Erichsons Enke. 1745 hedder det om Ramel, at »han sin Tid i stor Fattigdom har maattet tilbringe«, og Stiftamtmanden anbefaler hans Andragende om Løntillæg paa 24 Rigsdaler, saa hans »sande kummerlige Vilkaar« kan blive noget lettede. Andragendet bevilgedes⁹⁹.

Embedsmændenes Fattigdom medførte ofte Underslæb, og Regeringen modte som nævnt disse Tilskikkelser med stor Overbæren-

Havnegade Pakhuse fra ca. Aar 1700, forrest Theisens, derpaa Jessens.

Theisens »lange Mellemløft«.

hed. 1729 sogte Amtsforsvalter Peder Rodsten sin Afsked. Han anforle, at han i 7 Aar havde været Lakaj i »Kongens Livré«, derfra blev han forfremmet til Ridefoged over Kongens Gods paa Lolland og fik sluttelig Amtsforsvalterembedet i Nakskov, som han havde bestridt i 9 Aar. Nu havde han i 12—16 Uger holdt Sengen af flyvende Gigt, og hans Hustru, der var blind i 5 Aar, var nu død fra fem uforsorgede Børn. Men nu vilde hans Fuldmægtig Chr. Rennemann ægte hans ældste Datter, overtage Embedet, pensionere Svigerfaderen og stille en Kaution paa 2000 Rigsdaler for de betroede Midler. Rentekammeret accepterede, og Rennemann overtog Embedet. Ved Afleveringen viste det sig, at Rodsten kom til at skyldte den kongelige Kasse den betydelige Sum af 2850 Rigsdaler. Han bad om at faa eftergivet dette Beløb og oplyste, at alle hans Ejendele kun var 300 Rigsdaler værd. Rentekammeret svarede, at skont han fortjente at blive straffet, vilde Kongen dog eftergive ham Beløbet¹⁰. Saa gik der 44 Aar. Nu var Rennemann 76 Aar, og en skon Dag konstateredes det, at han havde Kasseangel. Han blev suspenderet og arresteret og hans Bo registreret. En foreløbig Opgørelse viste, at naar alt, hvad han ejede, blev solgt, vilde der være et udækket Underskud paa ca. 2000 Rigsdaler. Alligevel slap Rennemann for Straf, thi da hans Kasseangel ikke var forårsaget ved odselt Levned, lod man ham slippe fri for »Straf paa Kroppen«, d. v. s. Fængsel. Lade ham dø af Sult kunde man jo ikke, og derfor blev det paalagt hans Efterfølger i Embedet, hidtilværende Herredsfoged Henrik Smith, at yde Rennemann en Pension paa 200 Rigsdaler om Aaret og hans eventuelle Enke 100 Rigsdaler. Smith har vel trostet sig med, at Rennemann med sine 76 Aar ikke kunde leve saa farlig længe. Men det blev Smith, der først maatte af Sted; han sad kun i Embedet i 7 Aar og døde 1780. Rennemann var nu 83 og hans Hustru 73. Hans endelige Gæld til den kongelige Kasse var forlængst opgjort til den mægtige Sum af 3122 Rigsdaler, men Tilgivelsen var vokset i samme Forhold som Summen, og den nye Amtsforsvalter, Poul Chr. Danchell, blev paalagt at svare Rennemann og hans eventuelle Enke den tidligere fastsatte Pension. Da Rennemann med en Kaution paa 2000 Rigsdaler havde naaet at skaffe Kongens Kasse et Tab paa over 3000, blev Danchells Kaution sat til 6000 Rigsdaler¹¹.

Slemme var det, naar Kasserne var i Uorden, men i Folks Omdomme var det ulige værre, naar Øvrighedspersonerne vakte offentlig Forargelse ved et vildt og umoralsk Levned. Der skulde ganske vist

heller ikke lidt til, for denne Forargelse blev vakt, men vækkes kunde den. En stille Rus en Gang imellem var f. Eks. en saare uskyldig og tilgivelig Ting; men hver Ting til sin Tid. Fuldskab med raa og støjende Opførsel ved alvorlige og højtidelige Lejligheder satte en Plet paa sin Mand. Et typisk Eksempel i saa Henseende er Ullerup-skandalen.

Peter Sørensen Ullerup var 1742 blevet Viceraadmand²². Hvordan han er blevet det, kan ikke oplyses, men der maa have været særlige Kræfter i Bevægelse, thi Kvalifikationerne var absolut ikke i Orden. Han havde taget Købmandsborgerskab og aflagt sin Borgered 1737, men havde nok tidligere rejst rundt og handlet med Smaakram under lidet værdige Former; thi et Par Maaneder efter hans Udnævnelse skrev Byfoged Ramel til Stiftamtmanden, at Byen til Viceraadmand havde faaet »et liderligt Menneske«, som i lang Tid havde rejst Landet rundt med Kram; »han er«, sluttede Byfogden, »ikke fra Deres Ekscellences Fabrik.« Et Par Aar efter beklager Viceborgmester Kolle sig over, at han paa Raadhuset har haft et Sammenstød med Ullerup, der mødte i »ubekvem Tilstand« og blev grov og voldsom, da Kolle irettesatte ham²³. Faa Maaneder efter skete den store Skandale, der i lange Tider satte Sindene i Bevægelse.

En Konfirmationssøndag 1744 mødte Ullerup beruset i Kirken med Kaarde og hele sit Raadmandsudstyr. Han tog Plads i Raadmandsstolen og begyndte herfra med høj Rost at irettesætte de nærmeste Konfirmander. Præsten bad ham flere Gange tie stille, men det bevirkede kun, at Ullerup nu rettede sine haanende Ord til Præsten og raabte saa højt, at det gav Genlyd i Kirken. Præsten stoppede saa Konfirmationen, kaldte Byfoged Ramel frem fra hans Stol og bad ham sørge for at faa Ullerup fjernet. Menigheden var voldsomt opbragt og forarget, og nogle Mænd stillede sig straks til Byfogdens Disposition. Da de nærmede sig Ullerup, søgte denne at trække sin Kaarde, men blev forhindret deri af hans »paarørende«, Amtsforvalter Rennemann, der var kravlet ind i hans tillukkede Stol og nu fik listet Vaabnet fra ham. Ullerup nægtede under mange Eder at aabne Døren til Stolen for Byfogden, og man maatte saa se at finde en anden Nogle, hvorefter Ullerup under rasende Modstand og voldsomme Skældsord og Eder blev skæbt ud af Kirken og ind i sit Hus, der laa i Vejlegade med Baglaage til Kirkegaarden. Her blev der sat Vagt ved ham, saa han ikke kunde slippe ud, for den nu genoptagne Konfirmationshandling i Kirken var endt. Magistraten indgav Klage

over Ullerup, der dog ikke var mere forknytt, end at han ogsaa indgav en Klage, hvori han hæftigt besværede sig over, at han som Øvrighedsperson var overgaaet den Tort, at man paa voldsom Maade og i hele Menighedens Paasyn med Magt havde trukket ham ud af Kirken. Da Klage saaledes stod mod Klage, beordrede Kancelliet Stiftsamtmanden til at undersøge Sagen. Ullerup blev saa stævnet til Bytinget, men modte ikke. Det var ogsaa overflodigt. De forskellige Vidner var alle enige i deres Fremstilling af Begivenheden i Kirken, og Ullerups Naboer vidnede desuden, at han ofte havde været saa drukken, at han ikke vidste, hvad han foretog sig, og da han i sin Handel havde baade Hor, Krudt, Tjære og mange andre brandfarlige Sager, var de ofte bange for, at han skulde foraarsage Ildebrand, og de havde gentagende talt til Borgmesteren derom. Borgmesteren bekræftede dette og oplyste yderligere, at der flere Gange var gjort Eksekution hos Ullerup for Penge, han skyldte det kongelige Magasin for Varer, og hver Gang havde Ullerup været stærkt beruset. Efter denne Vidneforklaring blev Ullerup suspenderet fra Raadmandsembedet. Han gav ikke tabt endda, men søgte og fik under mangehaande Paaskud Sagen udsat den ene Gang efter den anden. Det gik selvfølgelig kun til en Tid, og efter godt et Aars Forløb faldt Bytingsdommen, hvorved Ullerup blev fradømt sit Raadmandsembede, dømt til at staa aabenbar Skrifte og til at betale i Mulkt 5 Rigsdaler til Justitskassen og 5 Rigsdaler til Byens fattige samt udrede 24 Rigsdaler i Sagsomkostninger. Ullerup appellerede lige til Højesteret, der forhøjede Bøder og Sagsomkostninger betydeligt, men mærkeligt nok undlod at fradømme ham Embedet. Penge havde Ullerup ingen af, og han maatte derfor afsone de store Bøder og Sagsomkostningerne. Da det var overstaaet, mente Ullerup, at der nu var gjort Væsen nok ud af den Ting, og mødte paa Raadhuset for at indtage sin Plads i Raadet. Det blev ham nægtet trods hans Henvi- ning til, at Højesteret ikke havde fradømt ham Embedet. Saa klagede Ullerup indigneret til Kongen og bad om, at Magistraten maatte faa Befaling til at give ham hans med Rette tilkommende Plads. Ansøgningen gik til Magistratens Erklæring, der lod paa, at Ullerup stadig viste en uanstændig Opsørsel og ved sin Færd voldte »megen Uro, Vidtlostighed og Skade«, hvorfor den samlede Magistrat indstillede, at han blev afskediget. Det skete, og dermed gled Hr. Ullerup ud af Sagaen''

Medens man overalt i Protokollerne finder et rigt Udvalg af Stri-

digheder indenfor Magistraten og blandt de højere Øvrighedspersoner, leder man forgæves efter tilsvarende Eksempler blandt de 12 Mænd og de øvrige Borgerudvalg. Selvfølgelig har der ogsaa her været Rivninger og modstridende Anskuelser, men de har naabenbart ikke været større, end at de har kunnet ordnes uden Processer eller offentlige Klagemaal. For de 12 Mænds Vedkommende kan jeg kun nævne et eneste Eksempel, hvor fremmed Indgriben er paakaldt. 1745 indberettede Borgmester Kolle, at Hovedmanden for de 12 Mænd, Jens Rasmussen, var død, og Peder Top havde tiltaget sig Førerskabet, hvad Kolle var meget utilfreds med. Der veksledes nogle Skrivelser desangaaende, men Peder Top beholdt Hvervet, indtil de 12 Mænd selv krævede en Ændring. 1750 indgav 8 af de 12 en Klage til Borgmester og Raad over deres Hovedmand Peder Top. Under deres Moder om Byens Sager opvækker han, hedder det, ofte »Strid og Kiv, der er os uanstændigt og umuligt at taale«. De anmoder derfor Borgmester og Raad om enten at skille dem af med Peder Top eller finde sig i, at de frasiger sig Hvervet og gaar ud af de 12 Mænds Tal. Magistraten indberettede Sagen til Stiftamtmanden og foreslog at tage Hvervet fra Top og give det til Diderik Dideriksen, som var en velestimeret og fredsommelig Mand. Stiftamtmanden tiltraadte Forslaget og gav Peder Top Ordre til at udlevere Diderik Dideriksen Hovedmandens Bog med tilhørende Dokumenter¹⁶. At Fejlen her udelukkende var paa Peder Tops Side, fremgaar af, at der ogsaa blev klaget over ham andre Steder, hvor han havde Ledelsen, blandt andet fra de forskellige Korps, hvor han »kommanderede som et afsindigt Menneske«.

Naturligvis bærer Tingbogen mange Vidnesbyrd om Injurieprocesser, Slagsmaal og Trætte mellem Borgerne, men ingenlunde i særligt paafaldende Omfang. Naar Borgmester Baden 1709 skriver, »at Nakskov By udmærker sig ved Lyst til Processer og Stridigheder, dels mellem Magistrat og Borgerskab, dels mellem Embedsmændene indbyrdes og Borgerne indbyrdes«¹⁷, saa gælder det maaske nok Magistrat og Embedsmænd, men ikke Borgerne i Almindelighed. Forøvrigt er Baden ikke den rette til at kritisere andres Trættekærhed og Stridlyst. Han selv har netop sat en pæn Rekord i saa Henseende, skont han i Kraft af sin Dokortitel, sin Belæsthed og sin Forfattervirksomhed skulde være hævet over sine mindre fremragende Embedsbrødre. Et Par Træk fra Badens mange Processer er tilstrækkelig betegnende i saa Henseende, men først et Par Data.

1787 blev Prokurator Gustav Ludvig Baden Herredsfoged i Norre Herred. 1790 blev han Byfoged i Lennvig, og under sit Ophold her erhvervede han i Kiel den juridiske Doktorgrad. 1794 blev han Borgmester og Byfoged i Nakskov og føjede senere hertil Herredsfogedembedet i Sonder Herred og blev endelig tillige Vicelandsdommer i Lolland. 1800 forlod han atter Lolland og fik Embede paa Fyn, flakkede senere fra det ene Embede til det andet, skabte sig mange Venner ved sin hensynsløse og ofte daarligt underbyggede Kritik, vandrede tilsidst i Fængsel og døde i Elendighed¹⁷. I hans mange Afhandlinger findes adskilligt af Værdi, bl. a. i hans Afhandling i »Iris og Hebe« 1799 om Nakskovs kommunale Forhold. I Nakskov skaffede han sig mange Fortrædeligheder ved sit koleriske Temperament, der f. Eks. kom stærkt til Orde under en Proces, han under sit første Nakskovophold førte med Byskriveren.

Byskriverne havde altid haft ondt ved at faa deres Skrivepenge, idet Folk tit lod Dokumenter og Domme ligge uindløste. 1687 havde derfor Byskriveren i Nakskov faaet Lov til at opkræve sine Skrivepenge, for Dommen blev afsagt¹⁸; men for de Udskrifter, der blev bestilt efter Domsafsigelsen, havde han fremdeles ingen Sikkerhed, og det er forstaaeligt, at det irriterede enhver Byskriver, naar det bestilte Arbejde ikke blev afhentet og betalt, og det var nepo et saadant Forhold, der gav Anledning til den Strid, her skal omtales. Baden havde hos Byskriver Barthus bestilt Udskrift af en af sine mange Retssager, men da Udskriften var færdig, vilde Baden hverken hente eller betale den. Saa anlagde Barthus Sag. I sit Indlæg i Sagen skrev Baden, at Barthus' Paastand var Ondskab og Løgn, og Barthus stævned ham saa ogsaa for disse Udtryk. Baden svarede med i et nyt Indlæg at betegne sin Modpart som en »Mand paa 70 Aar, der endnu gaar rundt med Horn uden sine Synders Erkendelse, omskabt af Lykken fra en Herremand til en Prakker, et Uhyre, en fæl Vanskabning og et Monstrum. Drivfjederen til alle hans Handlinger er Nedrighed og Egennytte«. Som man ser, var Baden ikke den rette til at tale nedsættende om Borgernes Proceslyst og Trættekærhed. I Dommen udtaltes da ogsaa en skarp Dadel over denne »utæmmede Lidenskab hos Rettens Betjente med Skældsord og Fjendskab, som man hos den ringeste Almue straffer og afskyer«. Baden domtes til at betale Udskrifterne med 13 Rigsdaler og 4 Mark, betale 6 Rigsdaler i Omkostninger og for sin fornærmelige Skrivemaade 4 Rigsdaler til de fattige og 4 til Justitskassen¹⁹. En Gang hændte det endog, at

Borgmester Baden forløb sig i den Grad, at han i Forligskommissionen gav sin Modpart, den lærde Rektor Boye, en Øreflgen. Boye udtalte senere sin Glæde over, at denne Øreflgen vilde spærre Vice-landsdommer Baden Vejen til virkelig Landsdommer⁹⁹.

Tjenerne — de velagtede og de »uærlige«.

Indehaverne af de i det foregaaende omtalte Stillinger hørte alle til Byens *velfornemme*, undertiden ogsaa *velvise* Mænd. De lavere Bestillingsmænd som Kornmaaler, Havnefoged, Favnesætter, Konsumtionsbetjente og lignende kunde ikke drive det til mere end *velagtede*, og Vægterne, Byens Tjenere og Markvogterne knapt nok til det; de var at regne for Byens *ringeste* Borgerskab; men de var dog *ærlige*. Lidt i Slægt med de *uærlige* var Slutteren eller Arrestforvareren, Bysvenden og Stodderfogden; alligevel var der en betydelig Afstand mellem dem og Samfundets Bundfald, de haabløse uærlige, som Bødlen og hans Rakker, Natmanden, Skorstensfejeren, Hestegildereren, Svinesnideren og Aadselslæberen.

Ikke alle de nævnte Tjenere blev lønnet af Byens Kasse. Kornmaalerne og Vejerne, der skulde udstede Attester for rigtigt Maal og Vægt, fik deres Løn gennem fastsatte Takster og maatte endog betale en Afgift til Byen for Brugen af de fire »brændte«, d. v. s. justerede, Tønder — 3 Daler af hver — og Vejeren maatte for Benyttelse af Vejehus og Vægt betale 6 Daler aarlig¹⁰⁰. Baade Vejer og Maaler var edsvorne, og Straffen for at give falske Attester var stor, alligevel var Fristelsen til at tjene en god Skilling hos en snydelysten Mand undertiden større end Frygten for Straffen. 1684 blev Kornmaaler Jacob Pedersen fradømt Bestillingen, hvorefter han sank ned til at blive Vægter, og kort efter blev ogsaa hans Kollega Hans Lauridsen afsat, idet Landsretten dømte hans Attester for værende »ikke at anse«. Hans Efterfølger Hans Pedersen Kolding klarede sig i 8 Aar, saa blev ogsaa han dømt for at have »forset sig med Maalerattester«¹⁰¹.

Markvogteren fik af Byen kun to Par Sko à en Rigsdaler aarlig, derimod fik han af hver Jord i Nørremark 4 Skilling, som han selv skulde opkræve. Det beløb sig til 8 Rigsdaler 2 Mark og 8 Skilling om Aaret. Altsaa ikke noget fedt Levebrod. Han skulde have Opsyn med, at der ikke blev hugget i Svingelen og Krattet, og han skulde, hvad der var Hovedsagen, holde losgaaende Svin og Kvæg af Markerne og optage dem, naar han kunde komme af Sted dermed; for at ans pore ham i saa Henseende skrev man i hans Instruks, at han

skulde svare til den Skade, der skete i Marken ved hans Forsømmelighed⁴⁴. Formodentlig var det under Trykket af dette Ansvar sammen med en Portion opildnende Brændevin, at Rasmus Markvogter en Søndag i Maj 1680 optraadte med saa stor Nidkærhed, at det kostede ham Livet. Bonden Simon Hansen skulde til Nakskov med et Læs Brænde, men da han kom til Byens Mark, gjorde han Holdt og lod Hestene tage sig et lille Foder af Græsset paa en usaaet Mark. Her kom Markvogteren over ham og vilde tage Hesten fra ham. Simon Hansen satte sig til Modværge, og Markvogteren greb saa en Okse og før ind paa ham. Simon tog Benene paa Nakken, men den rasende Markvogter forfulgte ham, og da Simon ikke kunde rende mere, vendte han Front mod sin Forfølger og huggede ham i Hovedet med en lille Tjørneokse, som han havde grebet til Forsvar. Markvogteren blev kort død hjem, og Simon skyndte sig til Byen, fik solgt sit Brænde og var ved at vende Næsen hjemad, da han udenfor Byporten blev taget af Byfogden og Vagten og lagt i Bolt og Jern i Fangekælderen. Borgmestre og Raad og Byfogden domte Simon Hansen for Manddrab til at henrettes med Sværd og begraves i kristen Jord, men gav ham 6 Ugers Frist til at appellere til Kongen eller Højesteret for Frifindelse⁴⁴. Hans Kone ansøgte saa Kongen om Benaadning med den Motivering, at Drabet maatte anses for ovet i Nødværge og uden morderigs Forsæt. Hun blev formentlig bonhort.

Byen havde tre *Væglere*, der om Dagen skulde holde Svinene fra Byens Gader og Volde og om Natten gaa Runde hver Time, raabe Klokkeslet og Vindretning samt tre Gange hver Nat synges et Salmevers. 1680 anførtes deres Lon saaledes: For at drive Svin af Gader og Volde og indsætte dem i Folden 3 Rd. og 2 Mark, til hver, for at synges Salmeversene hver 1 Rd. og for at pumpe eller bære Vand af den nye Begravelse under Koret hver 1 Rigsdaler, altsaa 5 Rigsdaler 2 Mark om Aaret, hertil kom saa den Indtægt, der flød direkte fra Borgerskabet, naar Vægterne ved Højtiderne gik rundt og ønskede glædelig Fest. Senere, da de frivillige Gaver flød for sparsomt, blev Udgiften til Vægterne lignet paa Borgerne, men saa skulde der ogsaa synges Vægtersvers hver Time. Vægterne vilde dog gerne snyde sig fra baade Raaben og Syngen, da de saa lettere kunde skulke fra deres Vagtrunder. Og skulket blev der, saa Paabudet om at raabe og synges maatte gentages atter og atter. De kolde Vinternætter og den ensomme Vagt fristede til hyppige Dramme, og Vægtervaabnet, den saakaldte Morgenstjerne, maatte ofte gøre Tjeneste som Afstiver un-

Theisens Gaard. Til venstre »Det gamle Apotek«s 17de Aarhundredes Længe paa sit urokkelige Kampestensfundament; til højre en gulkalket Sidelænge med langt Tagskæg; gennem Porten i »Det gamle Hus« fra 1786 ses Façaden af Torvet 2, Levisons Gaard, fra 1850 med »Det gode Køb«s højmoderne Neonlysskilt.

der den slingrende Runde. Under saadanne Omstændigheder kunde det være svært nok at klare Raab om Klokkeslet og Vindretning, men man forstaar, at med Salmeverset var det rent umuligt. Ofte endte det med, at Vægteren døddrukken faldt sammen i det Bislag, hvor han havde søgt Hvile. Selv om det blev opdaget, kunde han flere Gange slippe med en Advarsel, der som Regel var spildt, og tilsidst kunde Afskedigelsen ikke undgaas. Det kunde ogsaa hænde, at Brændevinskuragen endnu ikke var hordunstet, naar Vægterne en skønne Morgen blev kaldt til Borgmesteren; men det var dyrt at være »hojkæftet«, det medførte baade et ydmygt Om Forladelse og en Bøde til de fattige⁶⁶, og 24 Skilling i Bøde var meget for en arm Vægter. Forsømmelserne kunde dog blive saa grove og hyppige, at hverken Advarsler, Bøder eller Trusel om Afsked forslog, men saa havde man andre Straffemidler, f. Eks. Træhesten og det mørke Arresthul. 1727 blev f. Eks. to Vægtere domt til at »ride Træmæren«, den ene i to Timer, den anden i en Time. 1729 gentog det sig, nu skulde alle tre Vægtere ride Træhesten i to Timer; den ene fik dog 8 Dages Udsættelse paa Grund af Sygdom⁶⁷. Træhesten stod paa Torvet, saa det var baade en Tort og Pine at ride den i et Par Timer og ovenikøbet være Skive for kærlige Medborgeres Spot og Vittigheder.

Byens Tjener eller Raadstuetjeneren stod i borgerligt Omdomme mindst paa Højde med Vægterne, maaske snarere over. Hans Gerning bestod hovedsagelig i at gaa Bud for Magistraten med Tilsigelser til de 12 Mænd, Fjerdingsmændene og andre, samt være til Tjeneste paa Raadhuset, og, naar noget særligt var paa Færde, hjælpe Vægterne med Ordenens Opretholdelse. Hans Løn var 10 Rigsdaler og 2 Par Sko aarlig samt hvert andet Aar en Kjortel af graat Klæde, og saa fik han — hvad i særlig Grad hævede ham i egne Øjne — udleveret en »Kaarde med Gehæng«⁶⁸.

Langt under Bytjener og Vægter stod *Bysvenden*, der ofte tillige var *Slutter*. Han blev lønnet af Byen, men stod direkte under Byfogden. Bysvenden, der ofte haanligt kaldtes Tyvetrækker, havde det Hverv at arrestere Lovovertræderne og fore dem i Arrest, og det var noget en ærlig Mand ikke rakte Haand til. Følgelig var Bysvenden en ilde anset Person, og Stillingen røgledes selvfølgelig kun af Folk, der havde mistet al borgerlig Agtelse og allerede stod paa Trappen til de uærliges Rækker. Det var derfor ofte svært at finde en Mand, der vilde paatage sig en Bysvends Gerning, og naar man endelig fandt en, var han, som Byfogden 1706 bemærker, i »slet« Tilstand, og det

første fornødne var at skaffe ham en Kjortel. Ja, undertiden var »Tilstanden saa slet«, at Amtmanden nægtede at godkende Valget, han skriver f. Eks. 1740, at han ikke vil have den til Bysvend anbefalede Jørgen Hansen, der havde været Vægter, Stodderfoged, Hyrde og Dagdriver».

Fordommen mod de uærlige og deres Arbejde sad Folket dybt i Blodet og lod sig ikke udrydde trods alle Regeringsbestræbelser. 1685 udstedtes en Forordning om, at ingen maatte anse Hestegildere, Skorstensfejere, Natmænd og slige Folk — som gjorde et Arbejde til Byernes og Landets Nytte — for uærlige eller kalde dem eller deres Born ved nogen uærlig Titel eller tilføje dem nogen Vanære. Den, der gjorde det, skulde miste sin Ære eller straffes paa Bremerholm. Der blev aldrig gjort Alvor af denne Straffetrusel, og Forbudet hjalp ikke det ringeste, og en Gjentagelse af det 1739 blev ligesaa resultatløs». Gennem hele det 18de Aarhundrede holdt den gamle Fordom sig, om end den efterhaanden lempedes saa vidt, at Husejeren nok selv kunde rense sin Skorsten eller sit Nodtorftfishus uden at tage Skade paa sin Ære, hvorimod Manden, der udførte dette Arbejde for Betaling, var og blev uærlig.

Naar Pladsen som Bysvend eller Slutter stod tom, kunde Øvrigheden derfor komme i stor Forlegenhed, fordi baade Vægterne og Byens Tjener nægtede at parere Ordre om at gøre Bysvendens Arbejde. 1694 stævnedes Byfogden Byens Tjener og forlangte ham straffet, fordi han havde nægtet at fængsle en »Tyvekvind«. Tjeneren svarede, at han nok vilde »være med at tage en Tyv,« men han vilde hverken slutte ham eller tage Vare paa ham. Her skelnes der altsaa mellem de to Ting at fange en Tyv og at sætte ham i Hullet og passe paa ham. Det var altsaa Slutters Gerning, der var den mest foragtelige. Det bekræftes nogle Aar senere. Byfogden klagede da over, at han forgæves havde befalet Byens Tjener og Vægterne at paagribe og fængsle en Tyv. Magistraten svarede, at Byens Tjener, Vægterne og andre af det »ringeste Borgerskab« var forpligtet til at hjælpe til med at paagribe en Tyv, men Byfogden maatte selv antage en Svend til at fængsle Tyven og passe paa ham. Byen var nu som for villig til at lønne Bysvenden, naar Byfogden fandt en. Ved en anden Lejlighed blev Vægterne i Overensstemmelse med det her fastslaaede Princip idomt Boder for at have nægtet at assistere Byfogden ved Anholdelsen af en Tyvetos; det fastsloges udtrykkeligt i Dommen, at de ikke maatte undslaa sig for at gribe en Tyv og fore

ham til Arresten. Tvistigheder af denne Art, som vi nu betragter med et Smil, blev taget i saa stor Alvor, at Sagen kunde føres helt op til Højesteret. 1699 havde Magistraten antaget Bysvenden Carsten Hansen til Byens Tjener, og som Følge af dette Avancement næglede han uden Opsigelse af sin forrige Stilling at forrette Tjenesten som Fangegeummer. Resultatet blev, at en Fange flygtede. Ved Højesteret blev Carsten Hansen for Ulydighed og »unyttige Ord« mod Byfogden domt til at betale 4 Rigsdaler, og Borgmestre og Raad blev, for at have indviklet sig i denne Sag, domt til at betale 8 Rigsdaler²².

Efter at Magistraten saaledes ved flere Lejligheder selv havde godkendt den Opfattelse, at Sluttermeningen var særlig foragtelig, virkede det unægtelig som en Overraskelse, at den allerede 1722 var naaet saa vidt i Fordomsfrihed, at den overdrog Bestillingen som Sluttermen til en af Byens Vægttere og gennem et Raadstueopslag advarede Borgerskabet og specielt de andre Vægttere mod at »kaste Foragt« paa Graveren og Vægteren, fordi han var beskikket som Sluttermen ved de »efter kongelig Anordning indrettede Arreststeder i Raadhuset«. Denne Advarsel frugtede naturligvis ikke stort. Det var Skik og Brug, at Vægterne gravede Gravene paa Kirkegaarden, og den Omstændighed, at Magistraten udtrykkelig nævner Vægteren baade som Graver og Sluttermen, sigter vel kun til, at de heller ikke i hans Egenskab af Graver maatte kaste Foragt paa ham. Det blev der nu alligevel. En Somand var dod, og hans Lig skulde bæres bort af Kammeraterne. Men da Ligbaaren blev bragt til Sogehuset af Sluttermen, erklærede Somændene, at den vilde de ikke bruge; en ærlig Somand skulde ikke bæres til Graven paa en Baare, som »Tyvetrækkeren« var kommet med. Da de trods Henvendelse til Borgmesteren ingen anden Baare kunde faa udleveret, bar de næste Dag selv Kisten til Graven i et Reb. Øvrigheden, der var underrettet om, hvad der vilde ske, havde slaet 3 Pæle fast midt i Graven for at hindre Kisten i at komme ned; men Somændene rammede Pælene helt til Bunds og sænkede Kisten. Sognepræsten Hr. Ursin havde erklæret, at han ikke vilde foretage Jordpaakastelsen, og Kapellanen Hr. Borreby, der selv var med i det mærkelige Ligfølge, turde ikke; Sofolkene forrettede saa selv Jordpaakastelsen. Der blev indledet en retslig Undersøgelse, men der kom ikke stort ud af den, nærmest fordi Kapellanen under Vidneafhoringen erklærede, at han intet havde set og ikke kendte Personerne. Det endte med, at de mest fremtrædende af Sofolkene blev idomt Boder²³.

Paa Samfundsstigens næstnederste Trin stod *Bodlen* og et langt Trin under ham stod *Rakkeren* eller *Natmanden*, den mest foragtede, mest afskyede af alle menneskelige Skabninger. Om *Bodlen* stod der dog en blodig *Sfære*, en frygtindgydende *Nimbus*, men *Natmandens Sfære* var *Skarnet* og de stinkende *Aadsler*.

Omkring Midten af det 17. Aarhundrede var *Bodlernes Arbejde* og dermed deres *Tal* svundet saa stærkt ind, at der nu kun var én i hvert Amt mod tidligere én i hver By. Han blev derfor ogsaa lønnet af Land og By i *Fællesskab*. Paa Landet skulde han have to *Skilling* aarlig af hver *Gaard* og en *Skilling* af hver *Husmand*. I *Byerne* skulde han to Gange aarlig have to *Skilling* af hvert *Hus* i *Byen*. Til *Gengæld* skulde han holde sig selv med alt fornødent *Værktøj* og *Redskaber*. Udover denne faste *Ydelse* skulde han have *Betaling* for hver *Forretning* efter en bestemt *Takst*. *Priskuranten* fra 1608 saa saaledes ud^{*)}:

For et Hoved med Sværd at afhugge	10	Rigsdaler
For et Hoved med en Okse at afhugge	8	»
For en Haand eller Finger at afhugge	4	»
For et Hoved og en Haand at sætte paa Stejle, for hver 2 Rd. er	4	»
For een at hænge	10	»
For en igen af Galgen at nedtage	4	»
For en Krop at lægge paa Stejle og Hjul og Prælen at nedgrave og sætte	7	»
For een at slaa Arme og Ben i Stykker paa og lægge paa Stejle	14	»
For en Krop at nedgrave i Jorden	3	»
For en dod Krop at udføre af Byen	2	»
For een at partere og lægge paa Stejle	12	»
For hvert Kneb med gloende Tænger	2	»
For et Brændemærke	4	»
For Kagstrygning	5	»
For at piske af Byen	7	»
For at vise af Byen eller Herredet	4	»
For at brænde en Krop	10	»
For at brænde Pasquiller ^{*)} eller andet deslige	3	»
For at slaa Navn paa Galgen	2	»

Saa længe *Fæstningsgarnisonen* med dens mange raa *Elementer* laa i *Byen*, havde *Bodlen* meget at gøre i *Nakskov* og følgelig ogsaa meget at fortjene, og de to *Skillings Afgift* pr. *Hus* blev derfor ikke præsteret; men da *Fæstningen* var nedlagt og *Garnisonen* bortsendt,

^{*)} Anonyme Smædeskrifter.

blev det forholdsvis skralt med »Forretningerne«, og Bødlen indgav derfor Klage til Stiftsbefalingsmanden over, at Nakskov ikke vilde give ham de 2 Skilling dansk af hvert Hus, der tilkom ham som Mestermannd for Lolland-Falster. Medens der laa Garnison havde, skriver han, Byen været fri for denne Afgift, »men da havde jeg rundelig at fortjene derved«, hvorimod der var »liden eller ingen Fortjeneste«, efter at Soldaterne var kommet bort. Selvfølgelig fik Mestermannden herefter, hvad der tilkom ham. Baden nævner 1796 »Mestermanndens Hus« mellem de offentlige Bygninger, hvilket jo kunde tyde paa, at Stifts-Bødlen undertiden har haft Domicil i Nakskov. Han kunde iøvrigt bo, hvor han vilde. 1704 boede han ved Nykøbing, 1683 derimod i Rødby; det anføres udtrykkeligt, at han ikke kunde faa Hus i Nakskov, og at han derfor ikke kunde være til Stede tidligt om Morgenen uden at overnatte under aaben Himmel, da ingen vilde laane ham Husly blot for en eneste Nat²².

Under Bøddelembedet horte i den nyere Tid ogsaa Rensning af Skorstenene og Retirader, Nedgravning af Aadsler m. m.; Bødlen selv befattede sig dog ikke med disse »grovere« Grene af Embedet, men lod det udføre ved sine Medhjælpere, Rakkerne eller Natmændene, hvoraf han havde flere boende omkring i Stiftet. Ordningen gav stadig Anledning til Klager, specielt hvad Skorstenene angik, snart var det Nakskovborgerne, der klagede over, at Arbejdet blev daarligt udført, snart var det Bødlen, der klagede over, at Folk ikke lod Skorstenene rense saa ofte som paabudt²³. I ældre Tider var Natmandsgerningen en Profession for sig, og det var først Nedgangen i de egentlige Bøddelforretninger, der havde medført den Sammenlægning, der viste sig saa uheldig. 1697 havde Borgmester og Raad f. Eks. selv antaget en Natmand, der hed Valentin Christensen og boede i Langesø. I hans Kontrakt anførtes Priserne for de forskellige Arbejder. For at udslæbe Kadaveret af en Ko fra en Mands Gaard og ud af Byen, flaa det og nedgrave det, skulde han have 1 Mark og 8 Skilling, for Føl eller Kalve 12 Skilling, for en Hund eller Kat 6 Skilling. For at udbringe, hvad der af Aadsler kunde findes i Gader og Porte, skulde han af Byen have 4 Mark om Aaret. For »hemmelige Steder at rense« om Nattetide skulde han have to Skilling for hver Tønde foruden »fornøden Øl og Tobak«. Hver Onsdag og Lørdag skulde han »lade sig finde ved Raadhuset« af Folk, der behøvede ham. Iøvrigt skulde han overfor enhver »forholde sig skikkelig og ret«, saa ingen over ham fik noget at klage²⁴. Det synes der heller

ikke at have været. Og da den nye Ordning med Bodlen som Mellemmand virkede saa utilfredsstillende, ønskede man det ret naturligt ændret, idet man bombarderede Stiftamtmanden med Klager. 1732 klagede Magistraten atter over Skorstensfejningen, og 1733 føjede man en ny alvorlig Klage til de mange andre. Den af Bodlen antagne Natmand havde nemlig henlagt adskillige Læs Urenlighed fra den latinske Skoles »Lillehus« umiddelbart ved Lovgraven, hvorfra hele Borgerskabet hentede Vand til Brygning, saa Vandet var aldeles odelagt⁶⁶, og Graven maatte tømmes. Alligevel maatte der veksles adskillige Skrivelser, før det lykkedes at faa Bodlen til at flytte Bunken. 1745 naaede man da endelig tilbage til den gamle Ordning, saa Byen uafhængig af Bodlen antog sin egen Natmand. Han hed Hans Olsen og skulde ifølge sin Kontrakt have følgende Betaling: For at udslæbe en død Ko to Mark og for Svin og Kalve én Mark, naar han fik Lov at beholde Huden, ellers var Taksten dobbelt. For Hund og Kat var Taksten 8 Skilling. For et »Lillehus« at rense 4 Mark pr. Læs à 3 Tønders Størrelse. Byen skulde give ham frit Hus at bebo samt 4 Rigsdaler i aarlig Løn, men han var til Gengæld forpligtet til at holde Byens Gader og Pladser fri for Aadsler⁶⁷.

Hans Olsens Embedstid blev kun kort og endte som en Tragedie. 1747 trængte en Dag en fremmed Mand ind i Natmandens Hus, og Hans Olsen gav ham en saa ublid Modtagelse, at den fremmede Mand laa død paa Pletten. Hans Olsen blev sat fast, og Højesteret domte ham til at henrettes med Sværd og begraves i kristen Jord. I Kraft af tidligere Erfaringer fandt Magistraten det nødvendigt at faa alt vedrørende Begravelsen ordnet inden Henrettelsen. 1735 var der stiftet et Ligbærerlaug paa 12 Mand i Byen, og Magistraten kaldte nu disse 12 Mænd op paa Raadhuset og betydede dem, at naar det privilegerede Ligbærerlaug forbeholdt sig Ret til at bortbære alle Lig, maatte det ogsaa være Laugets Pligt at bære den henrettede Hans Olsens jordiske Levninger til Graven. Men Ligbærerlauget nægtede bestemt at paatage sig dette uærlige Hverv. Magistratens Medlemmer tilbød alle som en først at lægge Haand paa Kisten med det afsjælede Legeme, hvorefter enhver Tale om »uærligt« Arbejde maatte være afværget; men Ligbærerne blev ved deres og nægtede fremdeles, og da Magistraten formanede dem til Lydighed og stillede dem i Udsigt, at de ved fortsat Nægtelse kunde risikere at miste deres Privilegium, svarede Ligbærerne, at de hellere vilde ophæve deres Laug end medvirke ved den Begravelse. Magistraten sendte saa Bud efter Byens

to Vægtere og befalede dem, at de i Forening med Stodderfogden skulde lægge den henrettedes Krop og Hoved i Kiste og bære ham til Graven. Ogsaa overfor dem tilbød Magistratens Medlemmer, at de alle som en vilde lægge Haand først paa Liget og derefter paa Kisten, saa al Tale om »Uærlighed« kunde forebygges. Men Vægterne var ikke mere medgørlige end Ligbærerne og nægtede rent ud Øvrigheden Lydighed paa dette Punkt. I denne sin Afsmagtsfølelse tyede Magistraten til Regeringen og sendte Kongen et Andragende om »at tage dem i Beskærmelse og Haandhævelse udi deres Embeds-Myndighed og selv allernaadigst befale, af hvem den Henrettede skal lægges i Kiste og bortbæres«. I det af Frederik V underskrevne Svar paa dette Andragende hedder det: »Saa er hermed Vor allernaadigste Villie og Befaling, at de tvende Vægtere tilligemed Stodderfogden skal efter Henrettelsen lægge Legemet udi Kisten, og Liglauget eller nogle faa af dem efter deres eget Valg eller Lodkastning skal bære ham til Jorden og nedsætte ham i Graven, hvilket i ingen Maade skal præjudicere dennem, som sligt forretter; men saafremt nogen skulde understaa sig at forekaste dem det allerringeste til Bebrejdelse eller Beskæmmelse i dette Tilfælde, skal de eller den med haard Straf ifølge Forordningen 21. Marts 1685 være anset.« Stiftamtmand Fr. Raben, gennem hvem Svaret til Magistraten sendtes, fik derhos Ordre til »alvorligen at reprimandere Ligbærerlauget for deres mod Magistraten i denne Sag beviste Ulydighed samt at lade de tvende Vægtere indsætte udi Fængsel i 14 Dage paa Vand og Brød«. Efter denne Dom bøjede baade Ligbærerne og Vægterne sig og udførte de dem paalagte Hverv; men Magistraten gik heller ikke fra sit Ord om »Haandspaalæggelsen« og gjorde ved denne det tunge Hverv noget lettere for de arme Vægtere og Ligbærere⁹⁹.

12 Aar senere var det galt igen med Begravelsen af et »uærligt« Lig. Denne Gang drejede det sig om en Selvmorder; thi ogsaa Liget af en saadan blev betragtet som »uærligt«. Det skulde ifølge kgl. Forordning begraves uden al Ceremoni. Den 3. Maj 1760 druknede en Mand sig i et Vandhul i Naskov Mark. Ifølge den Fremstilling, Ligbærerne senere gav af Sagen, blev Selvmorderens Lig opslæbt af Hullet af Vægterne og Bysvenden og Stodderfogden uden nogen Haandspaalæggelse og i en Hjulbør kort til Raadhuset og anbragt i Borgerskabets Arrest, hvor Magistraten holdt Ligsyn og Forhør. Raadmand Møller sendte Bud efter Ligbærerne og lagde i deres Paasyn sin Haand paa Liget, hvorefter han bød dem at bære det til Fattigkirke-

Torvet Nr. 1. Theisens Gaard; »Det gamle Hus«. 1786. *

gaarden; men Ligbærerne nægtede at udføre dette Hverv. Magistraten sendte derefter Bytjeneren til Ligbærerlaugets Oldermann med en skriftlig Befaling om at borthære Liget, men Oldermannen nægtede fremdeles. For hurtigst muligt at faa truffet en Afgørelse og faa Liget begravet, sendte Magistraten den 6. Maj et Bud til Aalholm med en skriftlig Klage til Stiftamtmand Fr. Raben, der i sit Svar af 7. Maj dekreterede, at Ligbærerne skulde bære Liget bort. Hvis de fremdeles nægtede at gøre det, skulde Magistraten lade det bære bort paa Ligbærernes Regning og siden udpante dem for Beløbet. Da Ligbærerne fremdeles stod paa Bagbenene, lod Magistraten Vægterne, Raadstuetjeneren og Stodderfogden bære Liget til Graven paa Fattigkirkegaarden og betalte dem herfor 18 Rigsdaler, som Ligbærerne altsaa skulde pantes for. For at afværge dette skrev de et længere »ydmygeligen« Andragende til Stiftamtmanden, hvori de fremstillede hele Sagen og alt, hvad der tjente til deres Undskyldning. Bl. a. anførte de, at de ikke var forpligtet at borthære et Lig, der iflg. kgl. Forordning skulde begraves uden al Ceremoni, og at Sognepræsten i Overensstemmelse hermed havde nægtet at kaste eller lade kaste Jord paa Liget. »Det havde«, fortsætter de, »ellers i vore underdanigste Tanker været bedre, at Magistraten havde befalet Vægterne, at da de havde faaet dette druknede Lig op paa Hjulbøren at age, de da med eet kunde have trillet ham ind paa de Fattiges Kirke-Jord, hvor der var Fred, hvorved vi fattige Mænd havde bleven befriet for Fortrædeligheder, ja sigtende Ruin; thi rede Penge have vi ikke, og have vi forset os i noget, da kan vi med god Samvittighed vidne, at det er sket udi Enfoldighed«. Denne Jeremiade hjalp naturligvis ikke; Ligbærerne blev til Straf for deres Ulydighed udpantet for de 18 Rigsdaler samt en Del andre paaløbende Omkostninger⁹⁹.

Men det var jo ikke blot i Døden, at Spørgsmaalet om det »uærlige« spillede ind. Natmanden, hans sølle Kone og stakkels Born fik det at mærke hver eneste Dag, ja, det begyndte egentlig, medens Barnet endnu laa i Moders Liv. For overhovedet at faa nogen til at medvirke ved Natmandsbørns Fødsel og Daab var det ved kgl. Reskript paalagt Magistratens Koner at være nærværende ved slige Lejligheder, for at de ved deres fornemme Tilstedeværelse kunde tage det uærlige Skær bort og muliggøre det ogsaa for andre at deltage. Magistratskonerne opfattede deres Nærværelse som en kristen Pligt og undslog sig ikke. Endnu 1763 erklærede Jordmoderen Elisabeth Jørgens, at hun ikke vilde betjene Natmandens Kone, med mindre ogsaa den

anden Jordemoder deltog og en eller to Magistratskoner var nærværende¹⁰⁰. Hvis Natmanden ønskede sit stakkels Barn i Skole, var det rent galt — ingen Skolelærer vilde have det, og intet Barn vilde sidde paa samme Bænk som Natmandsbarnet. Man forstaaer, at Skolegangen var en forfærdelig Pine for Barnet, og som Regel kom Natmandsbørn derfor aldrig i Skole. Men 1752 skete det, at Natmanden Mikkjel Jensen vilde have sin Datter i Skole. Der var paa det Tidspunkt to danske Skoleholdere, og de sagde begge Nej. Amtmanden afgjorde saa Sagen derhen, at Barnet skulde gaa i begge Skoler skiftevis, og den Skoleholder, der fremdeles nægtede at tage hende, skulde miste Retten til at holde Skole¹⁰¹.

Undertiden kunde ogsaa Trangen til at holde det »uærlige« fra Livet drive Folk ud i det latterlige. 1733 nægtede saaledes Byens Trommeslager at gaa rundt og ved Trommeslag forkynde Skorstensfejerens Ankomst. Han blev kaldt op paa Raadhuset, hvor han erklærede, at Magistraten ingen Ret havde til at forlange, at han skulde »slaa for saadanne Folk«, og han maatte da heller ikke »slaa« for sin Kone. Da det blev ham betydet, at hans Nægtelse vilde medføre en Bøde, men at han kunde slippe med en Advarsel, hvis han straks gik rundt og trommede Skorstensfejerens Ankomst ud over Byen, valgte han Konens Vrede fremfor Bøden¹⁰².

Over Porten staar paa Theisens »Gamle Hus«:
1786, A. E. S. (Anna Elisabeth Smith).

Torvet 1870. Ad. Lønborg fot.
Theisens »gamle Hus«, »Det gamle Apothek«, H. Chr. Huus.
Nutidsbilledet findes i 1ste Bind Side 97.

De knugende Statsbyrder.

SOLDATERPLAGEN var blandt Tidens mange Plager en af de værste; den havde to Sider: Indkvarteringen og den tvungne Udskrivning af Mandskab til Flaaden. Indkvarteringen ramte alle Byens Borgere undtagen Embedsmændene og de særlig privilegerede og blev praktiseret paa den Maade, at hver Borger fik paalagt at huse Soldater i et Antal, der stod i Forhold til hans Ejendom og Næring. Hvordan han saa skaffede Plads til dem blev hans egen Sag. Saa længe Byen var Fæstning blev Garnisonen indkvarteret paa denne Maade. Senere var det tilfældige Dele af den hvervede Hær, der til forskellige Tider blev lagt i Kvarter i Byen. Det er klart, at denne Byrde foltes ganske utaalelig, ikke blot gennem det økonomiske Offer, men ogsaa og navnlig gennem det Tryk, den lagde paa Livet i Hjemmet. Udskrivningen af Mandskab ramte vel kun et Mindretal af Byens Hjem og Personer, men ramte haardt og var derfor ikke mindre forhadet end Indkvarteringen.

Garnisonen bestod som Regel af to Kompagnier, hver paa 175 Menige og Underofficerer, som Byen skulde skaffe Husrum. Kommandanten skulde have en hel Gaard til Raadighed. Garnisonens

Underhold paa hvilede derimod Landdistrikterne. De Borgere, der ikke selv kunde huse Soldaterne, maatte betale Natlejpenge, det var for en Menig en Skilling pr. Nat. En Officer regnedes i denne Forbindelse for 6, 8 à 10 Mand efter hans Grad. Samtlige Officerer repræsenterede paa denne Vis 75 Mand, saaledes at Udgifterne til Garnisonens Kvarter kunde beregnes til 425 Skilling pr. Nat eller 1700 Rigsdaler om Aaret. Lejen af Kommandantens Gaard var 16 Rigsdaler aarlig og hans Staldkvarterpenge var 8 Rigsdaler pr. Maaned, altsaa 112 Rigsdaler aarlig til Kommandanten foruden de 1700^l — en ret betydelig Skat i de Aar, hvor der kun var lidet at bide og brænde i den udplyndrede By. Men ogsaa efter at Byen var hjulpet nogenlunde paa Fode, klagede Borgerne jævnlig over Garnisonsbyrderne. 1682 indgav Diderik von Essen paa en Række Borgeres Vegne Besværing over Indkvarteringen. Han paastod, at nogle Borgere havde 10—15 Mand indkvarteret af de 4 Kompagnier, der nu var lagt i Byen, og mange af dem havde yderligere Kone og Born, saa Borgerne ikke var Herre i deres egne Huse. Næringen var i Forvejen ringe, og ringere blev den, naar man ikke havde Raadighed over Husene, hvori man skulde drive en ringe Handel med Bønderne. Han androg om, at Øens andre Kobstæder maatte faa tildelt en Del af de indkvarterede Soldater. Magistraten, der anbefalede og videresendte Andragendet, mindede om, at Nakskov i 1605—06 havde faaet saadan Indkvarteringshjælp fra de andre Kobstæder². En anden Brevveksling giver et ikke mindre drastisk Billede af Forholdene i den med Soldater og Soldaterpaahæng overbefolkede By. Garnisonschefen Oberst Tramp havde klaget til Overrentemesteren over, at adskillige Soldater af de Kompagnier, der havde Standkvarter i Nakskov, maatte ligge paa Gaden under aaben Himmel, fordi Borgerne ikke vilde have dem i Logi; men benyttede Retten til at give dem Penge i Stedet. Overrentemesteren sendte Klagen til Magistraten, der naturligvis fremsatte en hel anden Opfattelse af den Sag. For det første betvivlede den rent ud, at nogen Soldat var henvist til at ligge paa Gaden, Klage over noget saadant havde den i al Fald aldrig hort. Men det gale var, at mange Menige og Underofficerer var gift og medførte Kone og Born, saa den ene Soldat undertiden blev til 5—6 Personer, og et saadant Slæng var mange Borgere ikke i Stand til at huse og blev derfor tvunget til at betale en halv Rigsdaler eller mere udover den fastsatte Kvartergodtgørelse for at blive dem kvit. Iøvrigt var der i Byen mange ledige Ejendomme, som Soldaterfamilier slog sig ned i

og boede gratis, samtidig med at de hævdede Kvarterpenge hos Borgerkabet. Magistraten udbad sig derfor en Resolution om, at der til gifte Soldater kun skulde ydes Kvarterpenge til een Person, og at de gifte selv maatte sørge for Bolig⁵. Magistraten fik ikke den ønskede Resolution, men derimod Paabud om at indsende en Liste over de paastaede mange ledige Ejendomme, idet Rentekammeret var fuldkommen klar over, at begge Parter fulgte den gængse Skik at overdrive meget kraftigt for at gøre des bedre Indtryk. 1721 søgte Regeringen at bringe lidt System i Soldaterkonespørgsmaalet, idet Magistraten fik Besked om, at der ved hvert Kompagni maatte være 25 Soldaterkoner, som havde Krav paa at faa anvist Kvarter⁴.

Hvor megen Overdrivelse der end kom til Orde i Klagerne, saa var Garnisonen en alvorlig økonomisk Byrde, foruden at den paa mange andre Maader var en sand Plage for Borgerne. Soldaternes Brutalitet gav ofte Anledning til Klage, og det samme gjorde de idelige Tyverier og Rapserier, som ikke alene Soldaterne, men endnu mere deres Paahæng af Kvinder og Børn gjorde sig skyldig i. 1662 klagede Borgerkaptajnerne Thomas Kruckow og Diderik von Essen over »Vold og Tyveri paa Borgernes Huse«. De havde ladet to Soldater paagribe og krævede dem straffet⁵. Klager til Kommandanten gav maaske ikke altid det ønskede Resultat, men naar man nogen Gange forgæves havde ventet paa det, var man ikke bange for at gaa højere op med Klagen. Der foreligger blandt andet en Klage til Kongen, hvori Borgerskabet besværer sig over, at Soldaterne, der manglede Brændsel til deres Vagtstuer, nedbrød og stjal alt Træværk fra Huse, Plankeværker, Bolværker og Volde⁶. Tyvepak var ikke sjældent Betegnelsen for Soldaternes Kvinder og Børn. Borgmester Peder Mortensen rejste saaledes Tiltale mod en Kvinde, der sammen med Soldaterkvinder og »andet Tyvepak« havde stjaalet Ærter fra hans Mark paa Stensø og solgt dem paa Torvet. Kvinden slap med at staa i Halsjernet i tre Timer og blive jaget af Byen⁷. For at slippe for Vrovl, Ulejlighed og Udgift kunde man jo let fristes til at lade Tyven løbe, men ogsaa det var ulovligt. 1662 rejste Byfogden saaledes Sag mod Bendix Kæmner og krævede ham idomt 40-Marksboden, fordi han havde ladet en Soldat, der havde stjaalet 3 Lam, løbe⁸. Det kan være nok med disse Eksempler paa Tyvelysten; thi der udkræves ikke megen Fantasi for at forstå den Uro og Usikkerhed, det voldte Borgerne at have disse Langfingre rendende frit ud og ind i deres Hjem. Men ogsaa Soldaterbrutaliteten bør belyses med nogle faa Eksempler,

og saa er det vel bedst at begynde i Toppen, hvorfra Tonen blev anslaaet:

En Foraarsdag 1668 korte Organisten Hans Flor over Langebro og drejede til højre hen ad Færgelandet. Vagten raabte til ham, at han ikke maatte køre den Vej, men Hans Flor fortsatte uanfægtet. Kommandanten Jacob Geveke*), der boede i en af Gaardene paa Torvet, stod i sin Strandport og saa Oprinet; han blev rasende, gav Vagten Ordre til at indhente Flor og befale ham at komme tilbage; men Organisten blæste Befalingen et Stykke og korte videre. Saa lod Kommandanten Vagten arrestere Flor og kaste ham i Hullet. Senere lod han Flor føre frem for sig og slog ham med knyttede Næver i Ansigtet, saa Blodet flød ned over hans Klæder. De 12 Mænd afgav en Erklæring om, at den Vej, Organist Flor var kort, var en Vej for alle, og at Kommandanten ikke havde nogen Ret over den; men Kommandanten svarede kun, at han var ked af, at Flor ikke havde faaet endnu flere Prygl¹⁰.

En Dag i 1686 fik Løjtnanterne Waldow og Schultz Bersærker gang, slog Folks Døre og Vinduer itu, trængte ind i flere Huse og slog løs paa Beboerne. Magistraten klagede til Oberst Tramp og krævede de to Løjtnanter sat i Arrest, men fik intet Svar; fire Maaneder efter lyste Magistraten efter et Svar paa Klagen, men opnaaede stadig ikke det ringeste¹¹.

Under Forsøgene paa at hverve Soldater blev der ogsaa ofte begaaet grove Overfald. 1679 trængte Løjtnant Hans Metner med nogle Soldater ind i Skomager Niels Nielsens Hus for at tage hans Svend til Baadsmand. Svenden satte sig kraftig til Modværge, og Mesteren kom ham til Hjælp og saarede Løjtnanten med sin Skomagerkniv. Soldaterne tilkaldte saa Forstærkning, overmandede Skomagerne og satte dem i Bolt og Jern i Fangekælder. Løjtnanten anklagede derefter Skomagermesteren for morderisk Overfald, og Byfogden erklærede i sin Dom, at ganske vist havde Løjtnanten været uberettiget

---

*) Jacob Geveke, der havde udmærket sig under Københavns Belejring, blev 1661 Kommandant i Nakskov. Deltog som Oberst i Krigen 1675—77, blev derefter igen Kommandant i Nakskov indtil 1679, da han gik af med Ventepenge. 1683 blev han for tredje Gang Kommandant i Nakskov og avancerede 1685 til den efterspurgte Post som Kommandant paa Kronborg. Han var en vellærd, men brutal Mand med ikke ringe Forretningstalent. En Tid var han Konsumtionsforpagter i Nakskov, var Ejer af Sollestedgaard 1665—70, fik 1678 Øllingsø af sin Svigerfader Daldorff og solgte den 1686 til Christian V. Han døde i Nakskov d. December 1699°.

•Salen i Theisens 'gamle' Hus har Vinduer både til Gaden og til Gaarden, hvidskuret Gulv og et Papirstapet fra 1820'erne •

Spisestuen i Theisens 'nye' Hus, opført 1859, er i Empirestil med lyse Farver.

Theisens Sal. Møblerne, i Chr. d. VIII.s Stil, og Skilderierne i Guldrammerne har hørt til her i de sidste tre Menneskealdre.

Klaveret er bygget af Marschall, der havde Fabrik i København 1812—1842.

til at tage Skomagervenden til Baadsmand, men Skomagermesteren var ligefuldt at domme for voldelig Adfærd. Foruden den Straf, han havde faaet ved at ligge flere Dage i Bolt og Jern, skulde han bøde to Gange 40 Mark og betale Sagens Omkostninger¹². Dommen synes noget uretfærdig, eftersom det ofte hændte, at Hververne med Magt bortførte Folk, der var fri for Soldatertjeneste, og puttede dem ind i et eller andet Kompagni langt borte. 1688 indsendte Magistraten saaledes en Klage til Generalkrigskommissærerne over, at Løjtnant Allesgul med Magt havde bortført en Borger Hans Rasmussen Remsnider og gjort ham til Soldat i København, skønt han havde Hustru og Born i Nakskov. Magistraten fik intet Svar og maatte fire Maaneder efter gentage Klagen, for der blev taget Notits af den¹³, saa Manden kunde komme hjem.

Hververne valgte i Almindelighed den Fremgangsmaade at drikke deres Offer fuld, faa ham til at underskrive Hververbrevet og stikke ham et Par Mark i Lommen. Saa var han leveret; hans Protester næste Dag, naar Rusen var drevet over, vakte kun Haan og Spot hos Hververne, og vilde han ikke lystre med det gode, kom han til det med det onde. En saadan stakkels Fyr var altid sikker paa Forstaaelse og Hjælp hos Borgerskabet. 1713 hvervede Løjtnant Lützow paa denne Vis en nakskovilisk Væversvend, Conrad Würdeman, som arbejdede hos en Mester i Nykøbing. Efter Hvervningen blev han med Magt bragt til Søholt og blev derfra fort til Rødby, men her lykkedes det ham ved nogle Venners Hjælp at slippe bort og hjem til Nakskov. Løjtnanten sendte sin Tjener til Nakskov og fordrede Væversvenden udleveret under Paaberaabelse af, at han havde ladet sig lovlig hverve og »nydt kgl. Penge og Traktement«. Væversvenden havde imidlertid faaet Arbejde hos en Vævermester i Kongenstoft, og denne nægtede med Tilslutning fra en stor Del Borgere at udlevere Svenden. Væverlauget erklærede, at Svenden allerede for sin Afrejse til Nykøbing havde erklæret, at han vilde tage Borgerskab og melde sig ind i Lauget. Løjtnanten erklærede paa sin Side overfor Stiftamtmanden, at Svenden var en Lediggænger, der hverken havde Pas eller Lærebrev, og Magistraten fik derfor af Stiftamtmanden Ordre til at udlevere Svenden. Herpaa svarede Borgmesteren, at han efter Modtagelsen af denne Ordre havde sendt Bud efter Svenden, men Borgerne, der nu var samlet i stort Tal, nægtede at udlevere ham; han var, sagde de, hverken Landløber eller Lediggænger, men en ærlig Svend, og han havde nu aflagt sin Borgered og indmeldt

sig i Lauget. Mere blev der ikke ud af den Sag, men Borgmesteren fik en Roffel, fordi han havde optaget Svenden i Borgerskabet og »befattet sig med saadanne Folk«¹⁴.

Lad mig nævne endnu et Eksempel paa Nakskovborgernes Villighed til at vove Trojen, naar det gjaldt om at befri en brav Karl fra den forhadte Militærtjeneste. 1725 tjente i Nakskov en Karl, som syv Aar i Forvejen var flygtet fra Stensgaard paa Langeland for at unddrage sig Militærtjenesten. Ejeren af Stensgaard som hed Steensen, og som i sin Tid havde faaet Dom over Karlen, erfarede, at han opholdt sig i Nakskov. Han sendte Folk over efter ham og medgav dem Brev til Byfogden samt Udskrift af den for nævnte Dom. I Henhold til denne forlangte Steensen Karlen udleveret, hvilket ogsaa skete, men ganske vist kun til liden Glæde for Steensen og hans Folk. I sin senere indsendte Klage fremstiller han de efterfølgende Begivenheder saaledes:

»Da mine Folk kom ned med Karlen til Skibsbroen for at rejse bort igen fra Landet, gav Karlen ikkun et Raab, hvorpaa der straks fra de næste Huse ved Stranden udsprang over 50 Gaards- og nogle Skibskarle, alle med Pryglers, Sten og Knive forsynede, hvormed de straks overfaldt mine Folk, saa at Karlen bortkom, derefter angreb de en af mine Karle, hvilken de pryglede, traadte paa hannem, ja *in summa* han blev saa tyrannisk medhandlet, blodig og blaa slagen, at man neppe tror, han vil beholde Livet, da han stedse derefter har ligget i Sengen og spyttet Blod. Min Tjener havde det ikke gaaet bedre, dersom han ikke i Tide havde taget Flugten; thi de forfulgte og kastede Sten efter ham ind i Byfogdens Hus. Derefter haver dette Komplot den ganske Nat og Nogle Dage patrouilleret efter mine Folk; thi de havde foresat sig, at de vilde drukne dem i Stranden, hvilket dog fejlede, saasom de endelig to Dage derefter, saa godt som hemmelig maatte fly, og kom da endelig bort fra det morderiske Folk, for hvilket jeg neppe tror, at enten Øvrighed, Lov eller Ret vorder anset. Byfogdens egen Karl »begyndte først og endte sidst, ja var den allerslemmeste og anførte de andre«.

Sluttelig forlanger Steensen den borttrømte Karl »straxen her paa Stensgaard at lade leveres« samt »fuldkommen og tilstrækkelig Satisfaktion over de skyldige«¹⁵.

Stiftamtmanden, til hvem Klagen indsendtes, sendte den til Magistraten med en Paategning om, at dersom Sagen forholdt sig som af Steensen fremstillet, »bør slig Medfart tilrettesættes«, men da der ingen Beviser forelaa, skulde Magistraten og Byfogden undersøge Sagen og derfter meddele Stiftamtmanden Resultatet. Saa vidt man kan skønne kom der ikke mere ud af den Sag.

Nakskovs Fritagelse for at levere Mandskab til udenbys Militærtjeneste gjaldt kun overfor Hæren og ikke Flaaden. 1668 fik Nakskov ganske vist Privilegium paa ogsaa at være fri for Baadsmandspligten i 16 Aar¹⁶, men ved Udbrudet af den skaanske Krig 1675 faldt dette Privilegium bort af sig selv, og Baadsmandsindkaldelserne begyndte igen, og de var alt andet end kærkomne. 1676 fik Borgmestre og Raad Ordre til at levere 20 Baadsmænd. Skipperne blev kaldt op paa Raadhuset, og fik overdraget at skaffe de 20 Mand, idet det samtidig meddeltes dem, at Portene var lukkede, Vindebroerne hejst op, og Havneindsejlingen spærret for at forhindre Somændene i at flygte¹⁷. Da der næste Aar igen skulde udtages Baadsmænd, skjulte de udtagne sig rundt i Byen paa Loftet og i Skure; (en havde gemt sig ved Orgelværket i Kirken¹⁸), men fundet blev de. I Krigsaarene 1675, 76, 77 og 78 skulde der leveres 20 Baadsmænd hvert Aar, og det blev sværere og sværere. 1678 meldte Magistraten Pas; den fremsendte 15 Personer, som den »med største Besvær« havde skaffet. Det hjalp ikke, den maatte skaffe 5 til, og da de naaede for sent frem, maatte den betale 25 Rigsdaler for hver¹⁹. I en saadan Knibe kunde Magistraten endog indlade sig paa det, Borgerne saa kraftigt var traadt op imod, naar det gjaldt deres egne; den forgreb sig med andre Ord paa de sagesløse for at tvinge dem ind i Flaaden. 1677 havde Magistraten saaledes taget en Bondekarl fra Birket og puttet ham ind blandt de leverede Baadsmænd. Det gik ikke, i al Fald ikke denne Gang. Magistraten fik kort og godt Ordre til at frigive ham og erstatte ham Skaden²⁰. Naar det trods alle Anstrengelser og alle Kneb var umuligt at præstere flere Baadsmænd, slap Byen ikke af den Grund fri, men fik blot Ordre til i Stedet at betale 24 Rigsdaler for hver af de krævede Baadsmænd²¹. Det første, der ventede de unge Suffolk ved Hjemkomsten, var altsaa Udsigten til at blive hvervet til Baadsmænd, og det er da forstaaeligt, at mange af dem søgte længst muligt bort. Regeringen fandt det derfor nødvendigt at udstede ligefrem Forbud mod, at unge Somænd maatte hyres til udenrigs Fart²². Senere blev Kravene til Uddannelsen mindskede en Del. Nu forlangte man ikke Baadsmænd, men »Oplobere«, d. v. s. store Skibsdrenge eller unge Matroser. 1735 blev der f. Eks. udtaget 55 Oplobere, Aaret efter udtog man 12, men da de skulde melde sig til Afrejse, var de svundet ind til 3. I Stedet for de 9 borteblevne slog man Klo i 6 andre, og for ikke at risikere, at ogsaa de forsvandt, satte man dem i »Forvarring i Arresten«, indtil man kunde faa dem af Sted²³.

Efterhaanden som Byens Sofart aftog, blev det vanskeligere at skaffe et større Antal Somænd, og Kravene kom da i nogen Maade til at lyde paa andet Mandskab, dels Haandværkere, dels Karle til Artilleriet og i sidstnævnte Tilfælde tillige Heste. 1762 klagede Magistraten f. Eks. over det store Besvær den havde haft med at skaffe 20 Mand til Artilleriknægte og 4 Haandværkere. Endnu værre havde det været med Hestene; de fleste af Byens Heste var for gamle eller havde Fejl, og Hestepriserne paa Landet var »excessive« høje. Omsider var det dog lykkedes at stille baade Mandskab og Heste paa Benene; men af Mandskabet var 6 ikke mindre end 50 Aar, saa særlig egnet til Krigstjeneste har de næppe været. De fleste af de 20 Heste var heller ikke Aarsunger, 12 af dem havde naaet Aldersgrænsen paa 11 Aar og de andre var 9—10 Aar gamle²⁴. Alligevel synes Leveringen at være taget for gode Varer.

— Garnisonens Inddragning var som nævnt ikke ensbetydende med, at Nakskovborgerne nu for stedse var fri for at huse Soldater, tværtimod. Oprettelsen af den staaende Hær lagde store Indkvarteringsbyrder paa Købstæderne, og Nakskov fik sin rigelige Part, der ofte i Tal oversteg, hvad den faste Garnison havde været. Allerede om Efteraaret 1688 blev Byen belejret med 4 Kompagnier²⁵, som laa der et Par Maaneder, og lignende Indkvarteringer gik hyppigt paa i de følgende Tider. Under Frederik IV's Allianceforhandlinger med Peder den Store saa det endog ud til, at Nakskov skulde have større Indkvartering af Russere. 1710 skrev Amtmanden nemlig til Magistraten, at den skulde mode i Nykøbing til Drøftelse af Spørgsmaalet om den bedst mulige Indkvartering af »musskovitiske Soldater«, som Lolland-Falster skulde modtage; det drejede sig om 4000 Mand Fodfolk og 2000 Ryttere. Da Borgmester Hoppener muligvis var den, der fra gammel Tid var bedst kendt med den Slags, skulde han mode betids²⁶, saa Stiftamtmanden kunde høre hans Mening. Resultatet af Modet blev, at Nakskov skulde modtage 500 Russere; Magistraten ansøgte, om ikke Byen kunde slippe med 400²⁷, men det blev afslaaet. Naa, heldigvis blev den russiske Invasion ikke til noget. Der var ogsaa Raahed nok i Forvejen. De indkvarterede Soldater stod jo under Krigsretten, og blev i Tilfælde af Forseelser dømt af denne, og det var formentlig noget af en »Æres«sag, at de ogsaa skulde have deres egne Strafferedskaber. 1700 blev der til specielt Brug for Soldater anskaffet en Træhest og rejst en Pæl paa Torvet²⁸ udenfor Hovedvagtten. Soldater, der skulde have Tamp, blev bundet til denne

Pæl, medens de »gemene« Forbrydere fik deres Svobetraktement paa »Kagen« i et af Torvets andre Hjørner.

Efter den store nordiske Krig blev det mere og mere almindeligt, at Indkvarteringen henede afløstes af en Indkvarteringsskat, der, hvor haardt end Byen i Forvejen var overlæst med Skatter, dog var langt at foretrække for det Rykind af Soldater, Soldaterkoner og Pak, som Indkvarteringen betød. Som Overgang til denne nye Form, stod Oprettelsen af Rytterdistrikterne paa Lolland, hvor Nakskov som omtalt under den danske Skole i Stedet for Indkvartering maatte udrede Sengeklæder med Lagen og alt Tilbehør til to Kompagnier Ryttere.

Alle Embedsmænd (Præster, Retsbetjente, Toldere og lign.) samt de særlig privilegerede Personer var fri for Indkvarteringen, og da denne afløstes af Indkvarteringsskatten, paastod de sig ogsaa fritaget for denne og nægtede at betale. Herover klagede Borgmesteren og de 12 Mænd 1746 til Kongen og androg om, at alle disse Personer, ialt ca. 30 Familier, maatte blive paalagt at betale Indkvarteringsskatten, der sammen med Byens andre Udgifter blev lignet med Halvdelen paa Byens Grundtakst og Halvdelen paa Næring og Brug. Andragendet blev imødekommet ved et Reskript om, at ingen, der betalte Skat i Byen, kunde undslaa sig for Indkvarteringsskatten, der i Nakskov maatte lignedes sammen med de andre Skatter paa ovenanførte Maade²⁹.

Konsumtionen.

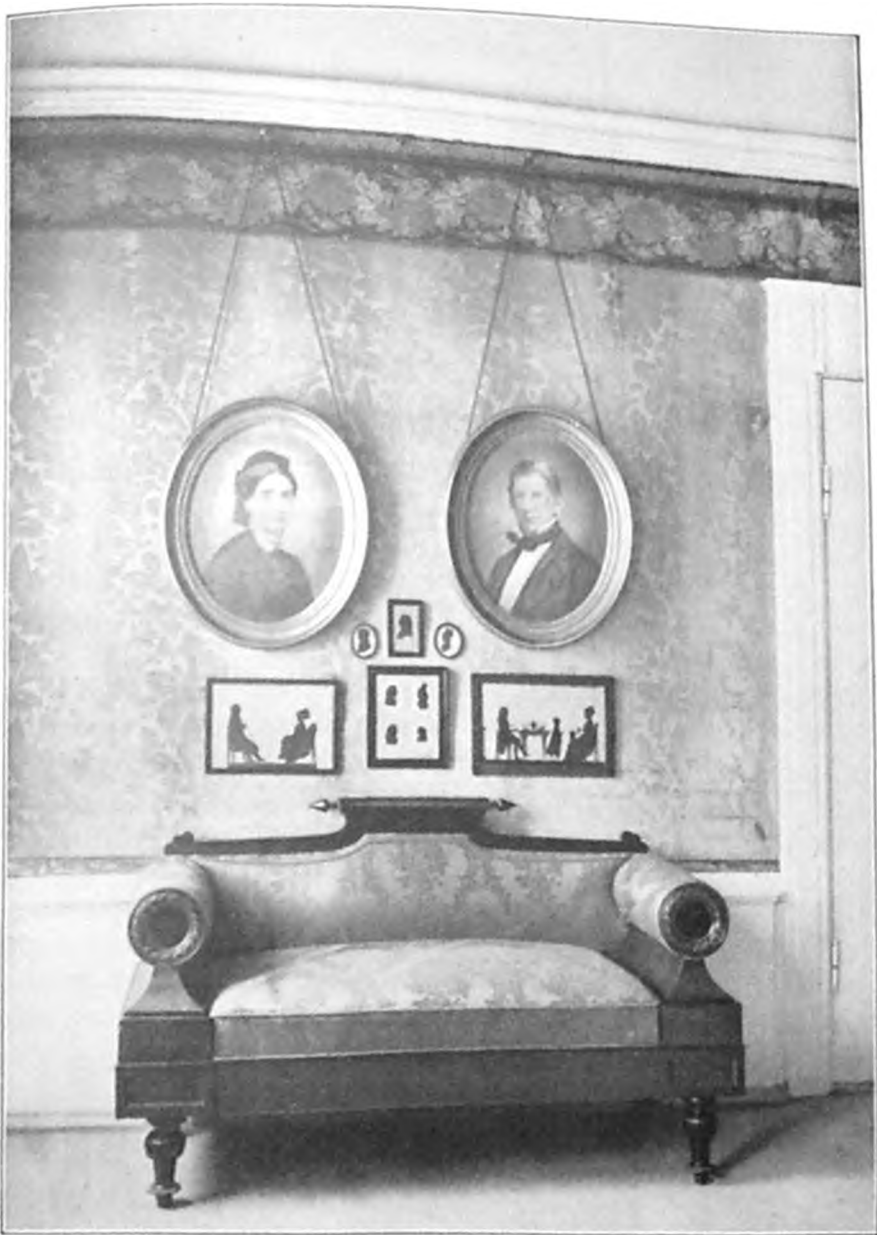
Den mest iøjnestikkende Urt i den store ildsete Skattekuket, som Enevælden lagde paa Købstædernes Bord var Konsumtionen, o: Skatten paa det, der blev konsumeret. Den var om muligt endnu mere ilde- set end den forhadte Indkvartering og var ogsaa langt farligere, idet dens Jernbaand uden Ophold eller Lindring laa stramt om Købstædernes Hals og hindrede Handelens frie Aandedrag. Konsumtionen var i 1657 indført som midlertidig Skat i Anledning af Krigen; men Midlertidigheden er jo altid for Skatters Vedkommende et saare problematisk Begreb, og Midlertidigheden var i dette Tilfælde ensbetydende med 200 Aar. Den egentlige Konsumtionsafgift faldt i to Dele: *Portkonsumtionen* — der erlagdes i Porten ved Indkørslen til Staden og omfattede saa godt som alle Forbrugsartikler, Spise- og Drikkevarer, Korn, Foderstoffer m. m. — og *Formalingskonsumtionen*, der svarede paa Mollen af det Korn og Malt, der blev anvendt til Brød, Mel, Gryn, Øl og Brændevin. Sidstnævnte fik en yderligere

Skat gennem Afgift paa Redskaberne, o: Brændevinspander og Destillerkedler. Konsumtionen ramte altsaa fattige og rige lige haardt paa de allernødvendigste Livsfornodenheder og var derfor uretfærdig. Portkonsumtionen var tillige uhensigtsmæssig, idet den for det første nødvendiggjorde en Indhegning af Byen — der i Nakskov ikke var saa besværlig som mange andre Steder, idet Gravene det meste af Aaret gjorde Fyldest som en uoverskridelig Grænse — og for det andet udkrævede et vidtloftigt Vagthold til Undersøgelse af alle Vogne, der skulde ind i Byen, og til Opkrævning af Afgiften. Det hele Apparat virkede i høj Grad generende paa Omsætningen mellem Land og By og havde sin ikke ringe Part af Skylden for Handelens Forfald i Købstæderne. Følgelig var Konsumtionen alle Dage saare upopulær, og kunde en rask Mand snyde sine Varer igennem, blev det af Borgerskabet betragtet som en i dobbelt Forstand fortjenstfuld Handling. Den hele Foranstaltning med Indhegning og Vagt var naturligvis meget bekostelig, og Regeringen valgte derfor en Tid lang den Udvej, at bortforpagte Konsumtionen. Undertiden var det en privat Mand, der overtog Forpagtningen og selv sørgede for Vagthold m. m. Undertiden var det Byen selv, der optraadte som Forpagter, og der blev saa ikke opkrævet nogen Afgift ved Portene, idet Forpagtningssummen blev lignet paa Borgerne. Det var en baade enkel og tiltalende Form, men Ligningen gav stadig Anledning til Klager, og Resultatet blev tilsidst et Forbud mod at opkræve Konsumtionen ved Ligning.

Konsumtionen var altsaa en ren Forbrugsskat, men efterhaanden blev der under dens Bortforpagtning sammenfattet adskilligt andet og mere. Saasom Græsningspenge, d. v. s. Skat af de Kreaturer og Nyttedyr, der opdrættedes i Byen, dernæst Vognskatten, d. v. s. Vognmændenes Afgift paa 4 Skilling pr. Rejsmil, desuden Folkeskatten, d. v. s. Skat af de Folk, Husbonden holdt; den varierede fra 2 til 4 Mark pr. Hoved efter Folkeholdets Art, og endelig var der Kopulationsskatten, d. v. s. Bryllupsskatten, der varierede fra 1 til 50 Rigsdaler efter Brudgommens Rang og Formue. Kroerne paa Landet skulde svare Konsumtion under nærmeste Købstad; de privilegerede Kroer havde Lov til selv at brygge deres Øl og brænde deres Brændevin mod behørig Afgift, men de maatte ikke sælge ud af Huset; de upriviligerede Kroer skulde købe Øl og Brændevin i Købstaden. Privat Brændevinsbrænding var naturligvis forbudt og blev straffet med Mulkt og Konfiskation af Remedier og Lager.

Konsumtionen var gennem hele det 18. Aarhundrede den største af alle Statens Indtægtskilder, og Byrden paa Købstæderne har altsaa været tilsvarende stor. Forpagtningskontrakterne giver klar Besked om Beløbenes Størrelse, vel at mærke Nettobeløbet, som Regeringen fik; Bruttobeløbet er der ingen Oplysninger om, men det har været betydelig større, idet Forpagteren baade skulde lønne sit Vagtpersonale og selv have en Fortjeneste. I Aarene 1700—1740 laa Forpagtningsbeløbet omkring halvfjerde Tusind Rigsdaler aarlig for Nakskovs Vedkommende, medens den for de andre lollandske Købstæder i Reglen laa helt nede omkring 500 Rigsdaler. I det følgende Tiaar laa Summen for Nakskov nede omkring 2600 Rigsdaler for derefter atter at nærme sig de 4000 aarlig²⁰. I sidste Fjerdedel af det 18. Aarhundrede ophorte man med at bortforpagte Konsumtionen. Der blev nu ansat kgl. Embedsmænd og Betjente til at overvaage og opkræve den, men Smuglerierne blev ikke af den Grund mindre hverken i Antal eller i Dristighed.

Saa længe Nakskov var Fæstning, havde Konsumtionsforpagterne intet at klage over med Hensyn til Byens Indhegning; men efter at Fæstningen var opgivet, klagede de jævnlig, skont Gravene jo ydede en Afspærring, som andre Byer vanskeligt kunde lave bedre. 1693 blev der paa Konsumtionsforpagter Josias Meiers Foranledning foretaget et Syn paa Byens Havn og Indhegning med tilhørende vidtløftige Beskrivelse²¹. Om Langebro berettes, at den for nogen Tid siden var saa brostfældig, at Raadmand Niels Jorgensens Hest og Karl styrtede i Vandet og druknede. Broen blev saa lavet i Stand, saaledes at der kunde køres over den, men Vindebroen kunde ikke trækkes op, saa Adgangen til Byen ikke kunde spærres ved Natte-tide. Bommen, som skulde lukke for Indsejlingen til Havnen, laa paa Land i halvt forraadnet Tilstand. Det 40 Alen lange Bolværk fra Bommen over mod Stranden paa den anden Side var saa ruineret, at enhver, der lystede, kunde ro igennem det. Bommene udenfor Vejlegade og Sondergade Porte var borte, saa kun Stolperne var tilbage, ikke heller var der nogen Akcisebod, hvad der for havde været. Forskellige Plankeværker paa Voldene var raadne og kunde let væltes. Det var jo ikke videre betryggende, og Magistraten lovede da ogsaa at afhjælpe Manglerne; men Akciseboden vilde de ikke bygge, da dette paahvilede Konsumtionsforpagteren. Tid efter anden klagede Forpagterne over Byens daarlige Indhegning og foranstaltede nye Syn paa Manglerne; men som Regel indskrænkede de sig til, at der

**Theisens Sal, hvor Slægtsminderne pietetsfuldt bevares. Over Empiresofaen til
lønborgske Fotografier, fra ca. 1860, af den nuværende Ejer, Købmand Vilh.
Theisens Forældre; paa Silhouetten til højre staar Bedstemoderen som Barn
mellem Oldeforældrene, Apotheker Bagges, der boede paa »Det gamle Apo-
thek« 1796—1828; til venstre Portrætter fra Tipoldeforældrene Nummels' Slægt
i Hamborg.**

hist og her var raadne Plankeværker, der skulde fornyes eller en Havnespærring, der skulde forbedres.

Værst for Konsumtionsforpagteren og hans Afspærring var det naturligvis, naar Gravene fros til eller naar det en Sommer faldt ind med en saa langvarig Torke, at Gravene blev saa tørre, at Folk kunde gaa over dem. Et saadant Tilfælde indtraf 1771, og Konsumtionsforpagteren, Amtsforsvalter Rennemann, modte saa med Forlangende om, at Magistraten skulde bringe Gravene i en saadan Stand, at der ikke kunde bringes Varer ind ad den Vej. Magistraten havde jo Pligt til at holde Byens Afspærring i Orden, men den klarede sig fri af Bekymring og Bekostning i saa Henseende, idet den henviste til, at ifølge Grundtæksten af 1736 havde de Grundejere, der havde Ejendomme ud til Volde og Grave, Pligt til at sørge for, at Kreaturerne ikke kunde løbe over Volde og Grave ud i Markerne. Da Kreaturerne let kunde slippe over den tørre Grav, fik de paagældende Grundejere Ordre til at oprense Gravene, for at hindre »Folk- og Fægang«²² over dem. Oprensningen er dog næppe drevet videre energisk. De fleste har nok været stærkt indstillet paa at trække Tiden ud, til Regnen kom og gjorde Arbejdet overflødigt.

Vindebroerne, der fra at være et Led i Fæstningen, nu var blevet et Led i Konsumtionsspærringen, voldte stadig Udgifter, og Borger-skabet søgte derfor om Tilladelse til at afskaffe dem og fylde Gravene. Rentekamret mente, at Spørgsmaalet var afhængig af, om Byen igen skulde være Fæstning, og indhentede derfor Kongens Svar, der gik ud paa, at det endnu et Aar skulde forblive som hidtil, men det ene Aar blev til mange. Videre androg Borgerne om, at Konsumtionsbetjentene maatte faa Ordre til at opholde sig i Konsumtionsboderne om Natten og lukke vejfarende ind. Rentekamret svarede, at saaledes var det Skik alle Steder undtagen i Fæstninger, og derfor burde Konsumtionsbetjentene i Nakskov ogsaa paalægges denne Tjeneste. Endelig anførte Borgerne i deres Andragende, at de dyrkede en Masse Ærter til Udførsel, hvorfor de ønskede at være fri for at betale Konsumtion af Ærterne, naar de førtes fra Marken ind i Byen. De maatte nu deponere en Mark pr. Tonde, og de mente, at det kunde spares, naar man nøjedes med at lade dem, der i andre Byer konsumerede Ærterne, betale Konsumtionen. Rentekamrets Svar var et blankt Afslag under Henvisning til Forordningen, der bestemte, at Konsumtionen skulde betales ved Indførslen, men godtgøres ved Udførslen, naar den skete inden to Maaneder derefter²².

Konsumtionsforpagternes mange Klager over den daarlige Indhegning og det deraf følgende Smugleri, har næppe haft stort paa sig, dertil var Gravene for godt et Værn, og Klagerne havde da ogsaa som Regel et alt for løst Præg. Som f. Eks. naar det overdroges Byfogden at undersøge om det var rigtigt, naar det fortaltes, at nogen »ved Nattetide slæbte hele Bytter Korn og andet over Graven«²¹. Man tør jo nok formode, at den »Undersøgelse« ikke har givet positivt Resultat. Nu og da faldt der ved Bytinget en Bøde for ulovlig Indførsel af Varer, men lige saa ofte blev Konsumtionsforpagterens Klage afvist, og den indstævnte frikendt. Klagerne lod iøvrigt hyppigst paa Svig ved Brænding og Maltning, d. v. s. at der var brændt eller maltet af mere Korn end angivet. De største Smuglerier blev iøvrigt ikke drevet ved Indsmugling, men ved Udsmugling. Der blev nemlig ikke alene betalt Told af indførte Varer, men ogsaa af udførte, specielt Korn, Heste og Kvæg. Det laa da nær for en eller anden ikke alt for nøjeregnende Købmand eller Skipper, at udføre større Last end opgivet, og Kornmaalere og Toldbetjente havde tit en Finger med i Spillet eller et mindre vagtsomt Øje, naar Sultegagen derved kunde forbedres en Kende. For at nævne et Eksempel fik Købmand Bolt 1706 en Bøde paa 178 Rigsdaler, Skipper Jens Frederiksen en Bøde paa 100 Rigsdaler og Konsumtionsinspektør Bentzen en Mulkt for Embedsforsømmelse²².

Den Embedsmand, der slog ned paa en Synder, havde ingen Tak at vente hos Borgereskabet, der som Regel stod paa Synderens Parti; men var det en Borger, der optraadte som Angiver, blev det naturligvis rent galt, han var for Udskud og Forræder at regne. Det fik »Kirurgis« eller Bartskeerer (Barber) Johannes Hansen at føle, da han 1698 optraadte som Angiver i stor Stil ved at underrette Rentekamret om, at der blev udsmuglet store Mængder Korn fra Nakskov udenom Tolden, og at en Tolder vist nok var impliceret i Besvigelserne. Barberen var Mand for at opklare det hele, blot han fik Lov til at efterse Told- og Konsumtionsprotokollerne. Den Tilladelse fik han omgaaende. Derefter kom han i Tanker om, at da Byfogden var besvogret med Tolderen, vilde det være sikrest, om man fik en anden end Byfogden til at protokollere de konstaterede Besvigelser. Ogsaa dette Ønske fik den ivrige Barber og »Kirurg« opfyldt, og saa skulde det altsaa gaa løs. Men de store Opdagelser udeblev, Synderne — om der var nogen — havde dækket sig godt, og trods mange og vidtløftige Undersøgelser i Bøger og Lagre, blev Resultatet negativt. Johs. Han-

sens Iver voksede, han maatte og skulde naa et Resultat, men der var intet at opdage, og Borgerskabet stod imod ham som en samlet fjendtlig Magt, og vel at mærke en aggressiv Magt. Thi da det trak ud med de ventede Afsløringer, gik alle de Kobmænd, Mistanken var rettet imod samlet til Kancelliet med en Klage over Johs. Hansen. Han havde, skrev de, ved sine Inkquisitioner paafort Borgerskabet den største Uro og Fortræd, og de ansogte derfor Kongen om, at der maatte blive rejst Tiltale mod »Kirurgus« for falsk Angivelse, saa Borgerskabet kunde blive fri for videre Fortræd og Uro. Kancelliet svarede, at han skulde have Lov at fore sine Undersøgelser til Ende, og hvis hans Anklage da viste sig at være urigtig, skulde han blive draget til Ansvar. Og det blev han. Et af Tingbøgens kedelige Huller forhindrer mig i at oplyse noget om Straffen, men 1702 sogte han Herredsfogedembedet i Sonder Herred og motiverer sin Ansøgning derhen, at han var blevet ruineret, fordi han havde rejst Anklage om ulovlig Kornudforsel²⁶. En falsk Anklage skulde jo da ellers ikke være den bedste anbefaling til et Dommerembede og Kancelliet værdigede ham da heller ikke noget Svar.

Den Enhedsfront, Borgerskabet ved denne Lejlighed etablerede mod Barberen havde dels sin Grund i den medfødte Uvilje mod alt Angiveri og dels i Hadel til Konsumtionen og alt, hvad dens var. Den Mand, der det ene Aar var en agtet og respekteret Borger, blev, naar han næste Aar optraadte som Konsumtionsforpagter, en Mand, der skulde chikaneres og fortrædiges det mest mulige. Kobmand Gabriel Jørgensen, der som Raadmand var saare vel anskrevet i Borgerskabet, fik som Konsumtionsforpagter sine Vinduer slaaet ind, hvilket iøvrigt var en yndet Maade, naar man ønskede at vise Konsumtionsforpagteren Bevaagenhed. Huslagning af dyre Ruder var forøvrigt en saare mild Udtryksform. Havde Manden gjort sig fortjent til mere, var der andre og langt kraftigere virkende Midler, f. Eks. en død Hund eller Kat hængt paa Huset. Det kom Konsumtionsforpagter Justus v. Sonsbeck ud for. Først fik han sine Ruder slaaet ud, og nogen Tid efter fandt han til sin Rædsel en død Hund kastet op paa sin Bod. Han klagede til Magistraten over denne forfærdelige Forhaanelse, og Magistraten sendte to Mand hen for at tage Syn paa Hunden; men andet og mere kunde de jo ikke gøre. Og Natmandens Kone, som man sendte Bud efter, vidste nok, hvad hun var værd i en slig Situation; hun forlangte og fik en Daler for at fjerne Kadaveret²⁷.

Man kunde naturligvis ogsaa give sin Harme Luft i Skældsord

eller om man kunde slippe til i Morke at give Konsumtionens Forpagtere eller Betjente et ordentlig Nakkedrag. Der er Eksempler nok i saa Henseende. En mørk Decemberaften blev en af Konsumtionsforpagterne gennempryglet. Der var ingen Vidner, men Forpagteren angav en Mand, der dog nægtede og friede sig ved Ed. Til andre Tider havde man sikrere Hold paa Gerningsmændene, fik dem stævnet og domt. Helt oplivende maatte det have været for Hans Hammer, der af Konsumtionsforpagteren var anklaget for Svig. Han blev frikendt for Sigtelsen, men havde i sit Indlæg anvendt et saa kraftigt Sprog for at bevidne Forpagteren sin Ringeagt, at han herfor blev idomt en Mulkt paa 2 Rigsdaler 4 Mark²⁴.

Naar der trods disse stadige Ubehageligheder aldrig savnedes Folk til Forpagtning af Konsumtionen, havde det naturligvis sin simple Forklaring i, at der kunde tjenes en pæn Skilling paa den; men der er da ogsaa Eksempler paa, at den kunde give ret kraftigt Bagslag. 1690 havde Borgmester Hoppener og Købmand Hans Carstensen forpagtet Konsumtionen, og da Carstensen ikke ansaas for velhavende, maatte der en Kautionsist til, og det gik Sognepræsten Frantz Thestrup (den senere Biskop) ind paa at være; men det kom han til at fortryde. En skønne Dag var Hans Carstensen nemlig væk og med ham en klækkelig Sum af Konsumtionsafgiften. Hoppener manglede desuden 1000 Rigsdaler, der i Form af en Forskrivning var blevet borte for ham. Han blev helt konfus, bombarderede Rentekamret med Skrivelser og truede en Mængde Bonder med Proces, indtil Rentekamret gav ham Ordre til at indstille begge Dele og se at faa betalt sin skyldige Afgift, der beløb sig til 2400 Rigsdaler. Samtidig fik Byfogden Ordre til at hjælpe Hoppener og Thestrup med at faa gjort Udlæg i Hans Carstensens Bo; det indbragte dog kun 151 Rigsdaler. Rentekamret optraadte ret haardhændet overfor Hoppener, der trods ringe Midler maatte betale. Derimod blev der vist megen Mildhed mod Thestrup. Først fik han eftergivet Halvdelen af Kautionssummen paa Grund af sin »slette Tilstand«, og da han endda ikke var i Stand til at betale, blev han i 10 Uger fritaget for den militære Eksekution, der skulde inddrive Restbeløbet; endelig fik han af sin skyldige Skat paa 159 Rigsdaler eftergivet de 100 Rigsdaler²⁵.

Som nævnt fik Byen en Overgang Lov til at ligne Konsumtionen paa Borgerne for en bestemt samlet Sum, saa hele Kontrollen ved Indforslen gennem Portene blev undgaaet. Men ogsaa her krævede Rentekamret Kaution af en Del formuende Borgere, og selv en saadan

Kaution til fælles Bedste, kunde give Bagslag. Borgerne var nemlig mindre end villige til at præstere de paalignede Bidrag; Konsumtion var nu engang Konsumtion, og alt hvad den angik, var af det onde. April og Juli Kvartaler 1702 undlod Borgerne f. Eks. helt at indbetale deres Konsumtionsbidrag. En Række Multker maatte idømmes og inddrives, før det lykkedes at faa Pengene ind, og da Rentekamret ikke vilde vente, maatte Kautionisterne betale. En af Kautionisterne indbetalte saa Pengene, mod at de andre gav ham Gældsbevis for Beløbet. Det varede to Aar, før han fik sine Penge igen, og saa manglede der endda 173 Rigsdaler, som Borgerne af en eller anden Grund nægtede at betale. De tre Kautionister blev ved Højesteretsdom dømt til at betale den fjerde Kautionist Beløbet og siden søge Dækning hos Borgerne, eller hvor de ellers kunde faa dem. Sagsøge alle Borgerne kunde de jo da ikke, og de ansøgte derfor Rentekamret om Tilladelse til at lade Byen betale Summen, der nu 1708 var vokset til 247 Rigsdaler 3 Mark og 5¼ Skilling. Rentekamret gav saa Magistraten Ordre til at betale Beløbet og ligne det paa Borgerne¹⁰. Kautionisterne fik altsaa efter mange Genvordigheder deres udlagte Penge, men man forstaaer, at Affæren ikke lettede den iforvejen vanskelige Opgave at skaffe de fornødne Kautionister.

— *Tolden* var jo i nær Familie med Konsumtionen, men spillede langt fra saa stor en Rolle, skont Tolden som nævnt ikke alene ramte en Række Indførselsartikler, men ogsaa de vigtigste Udførselsvarer som Korn, Heste og Kvæg — naar man da overhovedet maatte udføre dem; thi naar Beholdningerne i Landet var smaa, blev der udstedt Forbud mod Udførsel. I visse Perioder blev Tolden i Nakskov ligesom Konsumtionen bortforpagtet, og Forpagtningssummen laa da gerne omkring et Par Tusind Rigsdaler, altsaa rundt regnet halvt saa meget som Konsumtionens Forpagtningsbeløb. 1706 udbød Rentekamret ved Auktion Toldforpagtningen til 2290 Rigsdaler, men der blev kun budt 1400. I 1749 blev den bortforpagtet for 1720 Rigsdaler og 1754 for 2205 Rigsdaler¹¹.

Skattebuketten.

De direkte Skatter var mangfoldige og brogede og havde som oftest en ekstraordinær Karakter, hvorimod de faste Skatter var baade færre, mindre trykkende, men ogsaa lidet stabile i den Forstand, at de let skiftede Karakter og Grundlag. Den gamle *Byskat* androg sjældent for Nakskovs Vedkommende et Tusind Rigsdaler om Aaret; den

blev først betalt halvaarsvis — ved Paaske- og Mikkeldags-Tider — senere kvartalsvis og fik deraf Navnet *Kvartalsskatten*. 1664 kom her til Matrikelskatten og *Saltskatten*, der 1682 afløstes af *Grundlaksten*, en Bygningsskat, der udfandt paa følgende Maade: Alle Byens Ejendomme blev takseret og bogført; af Vurderingssummen uddroges derefter en Ottendedel, hvoraf der i Grundskat svarede 5 pCt. Ved Takseringen 1682, der foretoges af Mænd, Regeringen havde udsendt, blev Nakskovs private Ejendomme vurderet til 47.508 Rigsdaler. Ottendedelen heraf var 5949 Rigsdaler, 4 Mark og 8 Skilling, hvoraf der altsaa i Skat svarede 5 pCt. eller 247 Rigsdaler 2 Mark og 14 Skilling. Kirkens Ejendomme, der ikke var skattepligtige, var takseret til 787 Rigsdaler². 1694 blev Grundskatten ophævet³; men Grundtakseringen vedblev at være Grundlaget for Ligningen af mange ekstraordinære Skatter, og det gav Anledning til talrige Klager fra Nakskovborgerne, der stadig hævdede, at Ejendommene i deres By var takseret forholdvis højere end i andre Byer. Skatteklagerne skulde som oftest ikke tages videre højtideligt; man skreg nemlig altid i Tide — forresten ogsaa i Utide — men det skal indrømmes, at det ser lidt besynderligt ud, at Nakskov, der i 1682 kun havde dobbelt saa mange Indbyggere som Nykøbing, fik en Grundlaksering, der var tre Gange større, idet Nykøbings kun var paa 15.855 Rigsdaler. I de andre lolland-falsterske Købstæder laa Forholdet mellem Indbyggerantal og Takseringssum paa Linie med Nykøbing⁴. Det er muligt, ja vel sandsynligt, at der har været forholdsvist flere større Bygninger i Nakskov, men alligevel bliver der Rum for Mistanken om, at der har været et Misforhold mellem Vurderingen i Nakskov og de andre Byer.

De fleste Skatter var som sagt ekstraordinære og udskreves efter Behov; men Behovet var stort og meldte sig ofte. I Krigstider havde man Krigsskat eller *Krigsstyr*. Under den skaanske Krig maatte Nakskov i Aarene 1676—79 udrede ialt 12.000 Rigsdaler i Krigsstyr. Under den store nordiske Krig 1700—1720 blev Nakskov hvert Aar paalignet Krigsstyr, der som Regel androg et Par Tusind Rigsdaler om Aaret. Det var næsten umuligt at skaffe Pengene, og et Andragende om Tilladelse til i Stedet at levere Korn og Fødemidler — som man under Usikkerheden paa Havene havde vanskeligt ved at faa afsat — blev afslaaet. Det kneb for Alvor med at præstere Skatten, og Restancerne hobede sig op. 1717 stød man i Restance med 2011 Rigsdaler i Krigsstyr og 1232 Rigsdaler i Kopskat (Skat pr. Hoved);

med enkelte andre resterende Skatter løb det op til et samlet Beløb af 3284 Rigsdaler⁴⁴. Da Rykkerbrevene intet hjalp, greb Regeringen til det skrappe, men velkendte Middel, der hed *militær Eksekution*, og som bestod i, at der indkvarteredes Militær hos den skatteresterende Borger, indtil han betalte. I tidligere Tid var denne Indkvartering bogstavelig, saa Soldaterne kun havde den Opgave at prøve at æde og drikke Manden ud af Huset, til han betalte; men 1683 blev dette ændret i »human« Retning, saaledes at Skatterestanten skulde betale et vist Beløb baade for Nat og Dag, i Reglen $\frac{1}{2}$ Daler og ned efter i Forhold til den »indkvarteredes« Rang, en Fændrik eller Lojtnant kostede f. Eks. $\frac{1}{2}$ Daler, en Korporal 2 Mark og en Menig 1 Mark. Hvis Indkvarteringspengene ikke blev betalt kontant, gjorde man Udlæg i Indbo og hvad der ellers fandtes. Hjalp denne Pengeafpresning ikke Restanten til at betale inden 14 Dage, blev Indkvarteringsbeløbet fordoblet, og hjalp heller ikke det, blev Mandens Løse, Indkomster og udestaaende Fordringer beslaglagt og taget uden Afkortning⁴⁵.

Krig var naturligvis ingen Betingelse for Tilstedeværelsen af Regeringens Pengetrang; den var permanent, og Skatterne havde saa blot andre Navne. Der var først den saakaldte *Kopskat*, d. v. s. en Skat paa hvert Hoved i Staden; en Rigsdaler for hver selvstændig Borger og det halve for Tjenestefolk og Born. Kun Bettlere var fritaget. Kopskatten blev i Skatteopgørelserne gerne slaaet sammen med *Hesteskat*, der jo iøvrigt ikke betød saa meget i Byen. Nogle Stikprover vil vise Kopskattens Betydning. 1682 udgjorde Kop- og Kvægskatten 1755 Rigsdaler 1 Mark 8 Skilling. 1689 var den 1949 Rigsdaler. 1705 var Kopskatten alene 1348 Rigsdaler og 1718 var den 1152 Rigsdaler⁴⁶.

Til Tider havde man ogsaa en *Ildstedskat*, der var ret folelig. For at nævne et Eksempel opførtes den 1677 med 543 Rigsdaler⁴⁷ og et lignende Beløb andre Aar. Saa var der til Tider *Baadsmændsskat* og *Indkvarteringskat* som Afløsning af henholdsvis Pligten til at levere Baadsmænd og modtage Soldater i Indkvartering; de kunde hver især andrage 4—500 Rigsdaler aarlig i de Aar, de blev udskrevne. I denne Forbindelse kan nævnes Pligten til at levere Skibe til vederlagsfri Befordring af Tropper eller Korn for Kongen. Det gik under Betegnelsen: Levering af *Skibsrum*. Her nogle Eksempler: 1675 fik Magistraten Ordre til at skaffe Skibsrum til Overforsel af 400 Mand fra Lolland-Falster til Fredericia. 1678 lod Ordren paa Skibsrum til Overforsel af fremmede Lejetropper, der var indkvarteret paa Lol-

Blomstrende Crimsourambler paa 'Det gamle Apotek' s Havetrappe. *

Officinet i 'Det gamle Apotek'. *

land. Skibene skulde møde ved Albuen og tage Tropperne om Bord, og det skulde ske snarest for at ikke det ved Indkvarteringen halvt ruinerede Vestenskov Sogn skulde »lægges ganske øde«. 1709 rekvireredes 4 Skibe til Hotransport. 1711 skulde 17 Skibe ved første aabne Vande gaa fra Nakskov til København med Korn og Ærter fra Kongens Magasin. Naa, Skibene var jo ikke alle Fregatter. Det største af de 17 Skibe kunde laste 500 Tdr., det mindste 40, og Mængden, de skulde fragte, var kun 2700 Tdr. 1716 lod Ordren paa, at alle Skibe ved Nakskov skulde anholdes og sendes til København; det drejede sig her om »14 Jagter og 2 Galioter«. Regeringen betalte intet for disse Fragter, og det blev Magistratens Sag at affinde sig billigst muligt med Skipperne, og bagefter ligne Beløbet paa Borgerne. Undskyldninger om, at Skibene ikke kunde skaffes, blev ikke taget for gode Varer; thi saa lod Ordren kun paa at præstere Penge i Stedet. Saaledes gik det 1719, da der kom Ordre til Nakskov om at møde i Fladstrand den 15. April med 61 Læster Skibsrum. Raadede man ikke over Skibene, skulde man hyre dem andre Steder for 6 Maaneder — eller betale 4 Rigsdaler maanedlig pr. Læst. Det var med andre Ord et Skattepaalæg paa 1536 Rigsdaler. Forgæves klagede Magistraten og henviste til, at Byen i Forvejen var tyngt af store Skatter, den bad om at blive »benaadet« for Halvdelen af det forlangte Skibsrum og henstillede, at Kongen vilde erstatte Skipperne den Skade, Fartøjerne eventuelt kunde lide. Svaret var Afslag, ingen Moderation, enten det forlangte Skibsrum eller klingende Mont, og det straks, ellers vilde Byen faa militær Eksekution og være pligtig til at erstatte Kongen den Skade, Forsinkelsen kunde medføre⁹².

Naar en af Kongens Sostre eller Døtre skulde giftes, blev de arme Skatteydere ogsaa bærer med Bidrag i den Anledning, Skatten hed saa *Prinsessesstyr* og var ualmindelig ildeset udfra den rigtige Betragtning, at det burde være Kongens og ikke de fattige Borgers Sag at betale Gildet i den Anledning. 1670 opførtes Prinsessesstyret med 440 Rigsdaler for Nakskovs Vedkommende. Skatten gik igen 1680 og flere Gange senere, sidste Gang vistnok 1749⁹³. En anden midlertidig Skat, der ikke i sin Oprindelse vakte samme Uvilje som Prinsessesstyr, men til Gengæld sved ulige haardere, var *Brandstyr*, der udskreves for at komme brandlidte Byer til Hjælp. Brandstyret efter den store Hovedstadsbrand 1728 var dog saa stort og blev gennemtvunget saa haardt i Nakskov, at den vakte Borgerne til Protester og Demonstrationer. 1727 havde Nakskov i Brandstyr betalt 475 Rigsdaler til det af Ilde-

brand hjemsogte Viborg, og Aaret efter kom saa den kæmpemæssige Brand i København. Der udgik Opfordring til Købstæderne om at tegne sig for frivillige Gaver; men Regeringen fandt Resultatet alt for utilfredsstillende og udskrev et stort Brandstyr i Stedet. De frivillige Gaver skulde bortfalde undtagen i de Tilfælde, hvor den tilbudte Gave var større end den udskrevne Skat. 1729 blev Nakskov paalignet 773 Rigsdaler i Brandstyr. Magistraten klagede og henviste til de store Skatter, Byen i Forvejen var besværet med. Men Svaret var lidet imodekommende. Nakskov, hed det, havde intet at beklage sig over; thi de sjællandske Købstæder havde det langt værre, de havde hver især faaet indkvarteret flere Hundrede brandlidte foruden deres sædvanlige militære Indkvartering. De to følgende Aar udskreves der igen Brandstyr til København. Magistraten klagede paany og erklærede, at mange Borgere maatte sælge Dynerne, de laa i, for at skaffe Penge til Brandskatten. Da Pengene ikke indkom, beordrede Regeringen Udpantning hos de »modvillige«. Udpantningen blev foretaget og Godset sat til Auktion, men nu var Borgerne blevet saa harmfulde over den haarde Behandling, at de enedes om, at ingen maatte hyde ved Auktionen, og denne Beslutning blev gennemført. Regeringen maa da formentlig have ladet Godset transportere andet Sted hen. Det varede længe, før Nakskovborgerne forvandt Følgerne af den store kopenhavnske Brand. Endnu ti Aar efter blev de paalagt Bidrag til Genrejsning af Frue Kirke¹.

Regeringens Appetit, naar det gjaldt Skatter, var som sagt stor og frodig. 1717 udskrev den en Skat paa Købstæderne til *Ophjælpning af Frederikshald*. Selv om Skatten kun androg en Rigsdaler af hver 100 Rigsdaler Grundskat², eller for Nakskovs Vedkommende kun 60 Rigsdaler, var den ligefuld ildeset, idet Borgerne med Rette mente, at de selv havde al mulig Trang til Ophjælpning efter mange lange Krigsaar. Med større Velvilje modtog man 1723 en Opfordring om Støtte til den nyoprettede grønlandske Handel under Henviisning til Hans Egedes Arbejde med at kristne de hedenske Grønlændere. Støtten skulde ydes i Form af et *Lotteri*. I Nakskov tegnede man sig for 107 Lodder, hvoraf kun de 8 var udenbys. Men da Lotteriet gav for lidt Penge, udskreves der 1725 en *Grønlandsskat*³, stor var den ikke, men mange Skatter smaa gør en stor Byrde større, og Buketten var righoldig og mangfoldig. Der var *Huslejeskat*, der udgjorde 133 Rigsdaler narlig, *Barnepengeskat* paa 117 Rigsdaler og mange flere Skatter, deriblandt de mere humoristiske som *Parykskat*, *Karosseskat* og

Rangskat; den sidste kunde forøvrigt være følelig nok for de daarligt aflagde Embedsmænd, for hvem Rangens i mere end een Henseende blev et kosteligt Klenodie.

Mulighederne for at trække Penge ind i den bundløse Statskasse var dog ikke udtomt med det lange Skatterepertoire. Tilbage havde man endnu noget der hed: *Forstrækninger til Kongen*, d. v. s. tvungne Laan. Forst kom der selvfølgelig en stillfærdig Forespørgsel om, hvor meget Borgerne kunde forstrække Kongen med. Magistraten gjorde saa et Skøn herover med det Resultat, at Regeringen øjeblikkelig forhøjede Summen med en Trediedel eller mere. Næste Trin i Udviklingen var Borgernes jammerlige Klage og Regeringens ubonhorlige Svar: De havde at betale. Saa begyndte Indbetalingerne, men det gik overordentligt smaat med det Resultat, at Regeringen stillede militær Eksekution i Udsigt, hvis Pengene ikke kom — og saa kom de som Regel. 1700 tilbød Magistraten f. Eks. at ligne en Forstrækning paa 1500 Rigsdaler⁴. Øjeblikkelig kom der Ordre om at gøre en ny Ligning paa 2000 Rigsdaler, og da Borgerne klagede, kom omgaaende Truslen om Eksekution. Paa samme Vis gik det 1712 og flere andre Gange helt op til 1760⁵. De gode Borgere havde skellig Grund til Klage. Det var dem kun en ringe Trost, at man i de fleste andre Købstæder ikke slap billigere.

Badstuestræde med Theisens Pakhuse.

Udsigt over Farverens Stræde og K. Knudsens Gaard. 1920.

Byens egne Krav til Borgerne.

SKATTEN til Dækning af Byens egne Fornødenheder var i Sammenligning med Statskatterne en ren Bagatel. Regnskabets Udgiftsside over de faste årlige Udgifter laa som Regel omkring 400—500 Rigsdaler. I 1689 f. Eks. 499 Rigsdaler, 3 Mark og 11 Skilling, hvoraf de 366 Rigsdaler var udskrevet i Skat¹. Lønningerne var den største Post; de androg nemlig 249 Rigsdaler. Saa var der endda andre Aar hvor Byens Fornødenheder var endnu mindre. Forholdene forandrede sig ikke stort gennem det følgende Aarhundrede; men det maa naturligvis ikke glemmes, at der nu og da kunde komme forholdsvis betydelige Ekstraudgifter. 1697 kostede Langebros Istandsættelse f. Eks. 500 Rigsdaler², hvoraf en Del blev udskrevet som en særlig Skat. Man anvendte i det hele taget den priselige Fremgangsmaade, at naar en Udgift blev vedtaget, lignede man samtidig Udgiftsbeløbet paa Gaarde og Huse, og det selv, hvor det kun drejede sig om nogle Skilling aarlig for hvert Hus. Skattebeløbet kunde derved variere ikke saa lidt fra det ene Aar til det andet, men der blev paa den anden Side ved Beslutningen om hver enkelt Sag taget Hensyn til de Byrder, der i Forvejen var lagt paa Borgerne, og dette Hensyn kunde tit for-

lede til en Smaalighed, der i Nutidsøjne faar et nærmest pudsigt Skær. Sparsommeligheden var stor og maatte nødvendigvis blive større og større. Foruden den direkte Skat paahvilede der Borgerne forskellige andre Byrder, dels i Form af Kirketiende, Offer og lign., dels i Form af Arbejde enten personlig eller med Karle, Heste og Vogne, naar Ilandsættelses- eller Ny-Arbejder skulde udføres for Byen. Og saa var der endelig den personlige Værnepligt ved Delta-gelse i Vagt, Kompagniovelser og Brandtjeneste.

Det borgerlige Hjemmевærn.

Borgernes Uvillie mod Indkvarteringen og den tvungne Mandskabs-udskrivning til udenbys Krigstjeneste var ingenlunde Udtryk for deres Syn paa Krigsberedskab i Almindelighed. Drejede det sig om Forsvaret af deres egen By og nærmeste Landsdel, var deres Interesse og Offervillie levende nok. Aanden fra 1659 var ikke kvalt af Tidens Trængsler, og da der var Fare paa Færde, dannede de unge et frivilligt Spejder- og Vagtkorps til Supplement af de to faste Borgerkompagnier.

Den fra Middelalderen nedarvede Ordning, der paalagde Borgerne at holde sig selv med Vaaben, faldt efterhaanden bort; men den eksisterede dog endnu ved Udbrudet af den korte svenske Krig 1700; thi der udgik da Ordre fra Stiftamtmanden til Magistraten om straks at samle Byens Indvaanere og sammen med Over- og Underoffice-erne forvise sig om, at hver Mand holdt sig færdig med »dygtig Gevær, Krudt og Lod« efter Forordningen. Magistraten udstedte i Henhold hertil Ordre om, at Borgerne skulde holde sig rede, og de, der havde »Musquettere«, skulde være forsynet »et Pund Krudt, 14 Kugler og Lunte«. Fjerdingsmændene skulde hver i sin Fjerding lade Ordren gaa videre til de enkelte. Tilsvarende Ordre tilgik Borgerkaptajnerne Jochum Nymand og Claus Jørgensen². Under næste Krig hedder det derimod 1710, at hver Mand skal holde sig rede med Gevær og Eksercits.

Naar Garnisonen bestod af to Kompagnier, besørgede den naturligvis Vagten, men naar Soldaterne blev udkommanderet i en eller anden Anledning, maatte Borgerkompagnierne overtage Vagten, og det gik ikke saa sjældent paa. Rejste f. Eks. et Medlem af den kongelige Familie gennem Lolland paa Vej til eller fra Tyskland, blev en Del af Nakskovgarnisonen udkommanderet for at gøre Honnor i Rodby og Nykøbing. Undertiden bestod Garnisonen derfor kun af et Kompagni

Soldater, og saa blev Borgerkorpset kommanderet til at tage en Del af Vagten. Det var nær sagt det værste, fordi de »rigtige« Soldater holdt af at haane Borgersoldaterne, og rent galt blev det, naar Officererne aabenlyst viste deres Foragt for disse »Kræmmersoldater«. 1682 klagede saaledes Borgerkorpset over den Haan, Kommandanten viste det. Borgervagten maatte ikke faa Vagtordet (Feltraabet) fra deres egne Kaptajner, men skulde have det fra en af Garnisonens Underofficerer. Borgervagten fik ikke mere som tidligere betroet Hovedvagten udenfor Kommandantboligen, den maatte heller ikke mere gaa Vagtrunden, hverken Hovedrunden eller andre, og Borgersoldaterne blev heller ikke mere betroet at give Meldinger om, hvad der skete ved Portene med Ind- og Udkørsel o. s. v. Det var mere, end deres »Soldaterære« kunde bære, og de ansøgte derfor selve Kongen om at forbyde alle disse nye Paafund fra Kommandantens Side eller helt fritage Borgersoldaterne for Vagt og lade Kompagniet besorge den alene⁴.

Allerede i Marts 1688 havde Borgmester og Raad faaet Meddelelse om, at Garnisonen skulde hæves og Borgerne overtage Vagten, og Magistraten sendte da straks Kongen Andragende om, at Borgerne maatte blive forskaaet for Vagten. Der kom intet Svar. Et Par Maaneder efter beklagede en Del Borgere sig til Amtmanden over den besværlige Vagt, der ramte hver af dem en Gang om Ugen baade Dag og Nat, og bad om, at den maatte blive indskrænket til kun at omfatte Byens Porte. Stiftamtmanden svarede, at han gerne vilde anbefale et Andragende til Kongen om Fritagelse for Vagt alle andre Steder end ved Portene, da han fandt, at al anden Vagt var »lige-saa unyttig som besværlig«⁵. Efter denne Opmuntring gik Borgerne i Juli til Kongen med et nyt Andragende underskrevet af 60 Haandværkere og Daglejere. Som Skik og Brug var, skreg man højt. Vi har, skrev de, nu holdt kontinuerlig Vagt siden Maj, da Garnisonen afmarcherede, og det falder os helt besværligt, formedelst de fleste af Borgerskabet er forarmede Daglejere, som ikke ejer det Brod, de kan vederkvæge sig med; thi naar de skal forrette Vagt, kan de ikke tjene noget. Det var da deres Bøn, at Kongen formedelst denne deres store Fattigdom og Nød vilde befri dem for Vagten eller give dem en Portion Brod om Dagen, hvorved det fattige Borgerskabs Nød-torfthighed nogenledes kunde tilfredsstilles, da de ellers i den forestaaende Vinter maatte elendig krepere og fordærves. — Nodskriget blev hort af den blødhjertede Christian V, der gav Ordre til, at

Borgerskabet skulde være fri for at holde Vagt og kun sørge for, at Portene blev lukket om Aftenen og aabnet i rette Tid om Morgen^e.

Kort efter Udbrudet af Krigen 1701 blev der igen etableret Borgervagt ved Portene og Patrouillering paa Voldene af den nedlagte Fæstning. Ved Søndergade Port skulde Vagten bestaa af en Officer, en Underofficer og 6 Mand, der skulde overvaage Strækningen fra Søndergade ned til Stranden ved Langebro. En Underofficer og 4 Mand skulde holde Vagt ved Vejlegade Port og ved Bommen for Indsejlingen skulde der være en Underofficer og 6 Mand. Der skulde holdes Vagt Nat og Dag og ingen maatte passere ud eller ind uden Pas^s. Da Krigen snart efter var forbi, fik Vagttjenesten ogsaa Ende.

Under den store nordiske Krig viste Borgerkompagnierne deres gode Villie til at gøre bedst mulig Fyldest, idet de overfor Magistraten fremsatte Ønske om at faa særlig Undervisning i Eksercits og Vaabenbrug. En Mand meldte sig frivillig til at give den ønskede Undervisning. Han hed Adam Tessel og underviste hver Dag et Hold paa 24 Mand. Da det var gaaet en Tid lang, bad han om at faa lidt for sin Ulejlighed, og Magistraten lod hans Andragende gaa videre til de 12 Mænd med Henstilling om at yde ham noget. De 12 imodekom Andragendet paa den ikke usædvanlige Maade, at Ydelsen blev tilvejebragt ved Udskrivning af en særlig Skat. Købmænd og Kræmmerer skulde hver give Adam Tessel 1 Mark 8 Skilling aarlig. Skippere og Haandværkere hver 1 Mark, andre Borgere hver 8 Skilling og Resten (Daglejere og andre) hver 2 Skilling aarlig^s. Naar Borgerne gik op i deres Soldaterkald med saa megen Alvor, forlangte de naturligvis ogsaa den Honnor, der kunde tilkomme dem. Da den maliciøse Borgmester Høppener 1711 nægtede at overlade Borgerkompagnierne deres Faner, naar de rykkede ud til Øvelser, klagede Borgerkaptajnerne til Stiftamtmanden, der gav Borgmesteren Ordre til at udlevere Fanerne til Kaptajnerne til Brug ved alle Øvelser. saa længe Krigen varede^s. I Fredstid skulde Fanerne derimod kun føres ud ved de aarlige Monstringer, der som Regel blev overværet af Stiftamtmanden og andre fornemme Folk. Dette aarlige Militæropbud var naturligvis forberedt gennem flere Dages Eksercits og Vaabenøvelser; thi Monstringen med det fine Besøg var en af Byens store Dage, og var der Udsigt til, at Kongen vilde komme, naaede Forventningen og Anstrengelserne højest muligt. En Paamindelse fra Stiftamtmanden om at være forberedt ved et saadant eventuelt Kongebesøg¹⁰ blev da ikke givet forgæves.

Parti af en Dor i Stueetagen i Torvet 7. Se Side 156.

»Leve Deres Majestæter Kongen og Dronningen!»

2/3 1930. Pressens Billedcentral fot. Levet udbringes af Stiftamtmand, Kammerherre W. Oxholm; med Front mod Kongen staar Byraadsmedlemmer, forrest Borgmester A. E. Hansen; til venstre Dronningen.

Borgersoldaterne og deres Officerer var naturligvis trods al Nidkærlighed i Gerningen ikke fri for Skrøbeligheder, der nu og da afsløres i Tingbøgerne. Som Regel var det en alt for ivrig Slukning af en vedholdende Torst, der affødte Balladen. Et enkelt Eksempel kan være tilstrækkeligt. Borgersergent Jacob Hansen Munk — der i Parentes bemærket havde adskillige Drukkenskabsaffærer — havde set sig gal paa Borgerkorporal Jorgen Flensborger, og en Dag, da Jacob Munk mødte drukken paa Hovedvagten, bemægtigede han sig Jorgen Flensborgers Korporalkommandostok og gav sine Underordnede Ordre til at slaa den op paa Straffepælen ude paa Torvet. Det var jo en rent ud blodig Fornærmelse; thi at faa sit Navn eller navnemærkede Ejendele slaet til Pælen var ensbetydende med at blive slaet ud af ærlige Folks Selskab, og det var da ogsaa Bodlens eller hans Hjelperes Sag at »slaa til Pæls«. Munks Undergivne henstillede indtrængende til ham at lade Profossen (Soldaterbødlen) gore det Stykke Arbejde, om det skulde gores, men Munk blev i sin Fuldskab ved sit Forlangende og hjalp selv til at slaa Kommandostokken paa Pælen. Sagen vakte naturligvis stor Opstandelse med Proces og Vidneførsel gennem adskillige Tingmøder, og Munk blev dømt til at gore Jorgen Flensborger offentlig Undskyldning og betale alle Omkostninger ved den vidtloftige Proces¹¹. At hans Befalingsmandstjeneste samtidig fik en brat Ende, er en Selvfølge; thi der stilledes naturligvis visse Krav til Folk, der skulde kommandere Borgerne. Officersposterne var da ogsaa meget ærefulde Tillidshverv; det gjaldt naturligvis først og fremmest de to Kompagniførere: Borgerkaptajnerne, der som Regel horte til Byens mest ansete Borgere. Men det kunde jo ske, at ogsaa en Kaptajn kunde udarte og saa var Vreden og Forargelsen stor. 1750 klagede det ene Kompagni til Stiftamtmanden over Kaptajn Top, der førte en »uordentlig Kommando som et afsindigt Menneske«, og det lykkedes dem da ogsaa at blive ham kvit¹².

Det første *frivillige Korps* blev dannet under den store nordiske Krig. Om Foraaret 1716 viste den fjendtlige Flaade sig i Østersøen, og Borgerskabet besluttede da at danne et ridende Vagtkorps. »Eftersom det var at befrygte, at han (Fjenden) noget Sted her i Landet (Eggen) skulde gore Paafald«, havde Borgerskabet efterset, hvor mange Heste med Sadler og Bidsler, der kunde afses til Dannelsen af et Kompagni unge Karle, der kunde holde »Ryttervagt her omkring Staden eller andre Steder i Landet (Eggen)«. Resultatet var blevet, at der kunde stilles en Styrke paa 30 Mand, og man foreslog saa

Magistraten, at der oprettedes et saadant Korps. Magistraten fandt Tilbudet saare betimeligt, »eftersom Staden i disse vanskelige Tider vel kunne behøve at have en stor Del Karle til Hest«, der kunde ride Bud og holde Udkig, men ogsaa i »Nødens Fald sammen med det øvrige Borgerskab gøre Fjenden Modstand«. Korpset burde derfor oprettes jo før jo hellere, og Magistraten vilde saa sørge for Officerer, der kunde »holde Mandskabet under Eksercits«¹³.

Korpsets Navn blev *de unge Karle*; det fungerede under hele Kri-gen og opløstes af sig selv efter Fredsslutningen 1720. 1729 blev det efter Forslag af Magistraten og Ordre fra Stiftamtmanden oprettet igen; men denne Gang ikke som Rytterkorps, men som Fodfolkskom-pagni. I Stiftamtmandens Resolution hedder det, at da der forhen ved Siden af Borgerskabets to Kompagnier havde været et Kompagni af unge Karle, saa skulde et saadant igen oprettes med Hendrich Struck som Kaptajn. Under Kompagniet skulde »sortere alle unge Karle i Byen af hvad Profession de maatte være«. Fritaget var alle de, der havde taget Borgerskab, sad i offentlig Bestilling eller hørte til et af Borgerkompagnierne. Korpsets Mandskab skulde møde efter Tilsigelse. Stiftamtmanden sluttede med at bemærke, at han ikke tviv-lede om, at enhver Husbond i Byen vilde give sine Folk Frihed og Tid til at møde, naar de blev tilsagt¹⁴. Der er ingen Tvivl om, at Korp-sets Genoprettelse skyldtes et frivilligt Initiativ, men det frivillige Præg blev jo begravet under Paabudet om, at *alle* unge Karle skulde indtræde i Korpset. Ikke alle Unge følte sig tiltalt af »Soldater-livet«, og de søgte ofte med deres Husbonds Billigelse at snyde sig fra Besværet ved at skulke fra Øvelserne. Det blev derfor nødvendigt at fastsætte Boder for Udeblivelse fra Eksercitsen, og de mødte unge Karle fik Bemyndigelse til, under Ansvar af deres Officerer, straks at foretage Udpantning hos den Husbond, der ikke havde ladet sin Karl møde. De fleste Medlemmer af Korpset mødte dog flittigt og gerne og betalte ovenikøbet frivilligt hver en halv Rigsdaler om Aaret til »Tambour, Pibere og Krudt«. Indenfor Korpset var der »Fri-skytter« med »gallonerede Hatte« og »Grenaderere« med guldsnorede Kasketter; de udtoges blandt de anseligste; men baade Friskytter og Grenaderer maatte selv betale deres flotte Hovedbedækning. Det er klart, at disse tjenstivrige saa skævt til de ugidelige, som forsømte fra Øvelserne, og var stærkt opsat paa at pante dem; og da Offi-ceren ved en given Lejlighed forsømte at give Panteordren, nægtede de tjenstivrige at møde, saafremt Pantningsbestemmelserne ikke blev

overholdt. Iovrigt var Tjenesten ikke saa omfattende, at den kunde betragtes som nogen særlig tyngende Byrde. Der var Monstring og Eksercits tre Gange om Aaret, og hver Gang skulde Karlene møde et Par Dage forud for at blive indstuderet. Modstanden hidrorte da ogsaa i de fleste Tilfælde mere fra uvillige Hushønde, der holdt Svenden eller Karlen hjemme og betalte Boden. Denne var ansat til 8 Skilling første Gang, 1 Mark anden Gang og 1 Mark og 8 Skilling tredje Gang, Karlen udeblev; men ogsaa det var jo for Penge at regne, og 1771 opnaaede Købmændene efter Ansøgning at faa Bøderne nedsat til henholdsvis 4, 8 og 16 Skilling. Det gjorde kun ondt værre, og Magistraten bad saa Stiftamtmanden om paany at indføre de gamle Mulktsatser, idet den gjorde opmærksom paa det urimelige i, at de unge Karle kunde slippe med at betale 28 Skilling i Mulk for at forsomme tre Gange, medens Borgerkompagniernes Folk maatte betale 24 Skilling for en enkelt Udeblivelse¹³. De unge Karles Kaptajn blev udnævnt af Stiftamtmanden, men Fændriker og Løjtnanter havde Karlene selv Lov til at vælge, men Valget skulde approberes af Kaptajnen. Der herskede derfor som Regel det bedste Forhold mellem Korpsets Befalingsmænd og Menige, men der kunde naturligvis forekomme uheldige Elementer ogsaa blandt Officererne. Et graverende Eksempel i saa Henseende var Kaptajn og Guldsmed Olaus Randt. Først var der Vrovl med Pengene, som de unge Karle havde leveret ham, senere fritog han egenmægtig en Del unge fra Tjenesten, og da han drog sin Kaarde mod Karlene, nægtede de rent ud at tjene under ham. Under Vidneforslen oplystes det, at han ofte havde rendt drukken omkring ved Nattetide og truet Folk. Det viste sig saa, at han havde adskilligt andet paa Samvittigheden, og ved Bytinget blev han saa dømt til at arbejde i nærmeste Fæstning paa Livstid, »for at Byen og dens Indvaanere kan befries for at føle Virkningen af hans Trusler og Undsigelser«¹⁴.

Nakskov havde en Tid lang ogsaa et andet frivilligt Korps, hvis Oprindelse udelukkende skyldtes visse Borgeres meget store Loyaltet og dito Forfængelighed. Anledningen til dets Oprettelse var intet mindre end et Kongebesøg. 1750 besøgte Frederik V Nakskov og tog Ophold i Ejendommen Nr. 7 paa Torvet, hvor der endnu til Minde om Begivenheden findes et Bræt med følgende Indskrift:

1750 Benaadede H. K. Mayest. Fr. V dette Huus
og var d. 20., 21., 22. Juni her hans Forgemack.

Under Kongens Ophold i Byen gjorde 12 af Borgerkorpsets fineste Soldater og et Par Officerer Tjeneste som Kongens Garde til Hest, og herover folte de sig saa beæret, at de efter Kongens Afrejse ansøgte Stiftamtmanden om, at de maatte indgaa i et særligt Korps under Anførsel af Kaptajn Diderik Dideriksen. Korpsset skulde være beredent og have sin egen flotte Uniform. Ved Dødsfald indenfor Korpsset skulde det suppleres, saa det altid talte 12 Mand og var parat, naar Kongen igen gæstede Nakskov. Stiftamtmanden gav sin Tilladelse og det flotte Korps blev oprettet. Det kom derimod ikke som ønsket til at hedde Kongens Garde, men maatte nøjes med Navnet *det ridende Korps*. Selvfølgelig skulde det fine Korps trods al Stadsen deltage i Øvelser og Eksercits sammen med de andre Borgerkorps, og de første Aar mødte de ogsaa troligt til Hest og deltog som Hærens Ryttere i Monstringen. Senere sløjede de af og blev hjemme. Efter at der 1761 var klaget over, at de saaledes snød sig fra deres Borgerpligt og de havde faaet Reprimande fra Stiftamtmanden, gik det en Tid, inden Sløjheden igen meldte sig. 1770 blev der paany klaget over Forsømmelserne, og de undskyldte sig saa med, at Korpsset nu kun talte 6 Mand i Stedet for 12, og at det ikke havde været muligt at faa nye til at indtræde, fordi Folk i de vanskelige Tider veg tilbage for de store Udgifter til den fine Uniform og øvrige Udstyr. Da det et Par Aar efter ikke saa bedre ud, henstillede Magistraten til Stiftamtmanden at ophæve Korpsset, saafremt det ikke hurtigt sørgede for at blive komplet. Stiftamtmanden indprentede derefter Korpsset dets Rettigheder og Pligter¹⁾, og dermed sluttede Oplysningerne om det; formentlig er det da afgaaet ved en stille Død.

Som Minde om disse Korps bevarer endnu paa Nakskov Raadhus tre Trommer med Messingcylindre, alle omtrent af samme Størrelse og af samme Udseende som den her afbildede Nr. III med Kongekrone, to Vildmænd, Frederik V's Spejlmonogram og Nakskov Segl.

Nr. I er 50 ctm. høj med følgende Indskrift om Seglet: »civitalis naxo-

wiensis sigillum» (Byen Nakskovs Segl). Nedenunder: »Tolle Jensen Vester Compagnii, 1751.«

Nr. II er 46 ctm. høj. Indskrift om Nakskovs Segl: »Officererne ved de unge Karle samt de unge Karle haver« (og nedenunder) »denne Tromme bekostet. 1752.«

Nr. III er 44 ctm. høj. Øverst staar: »Denne Tromme er bekostet af samtlige Norre« (og omkring Seglet fortsættes:) »Fierdings Liv Compagnie udi Naschkoe«. Nedenunder: »Dens Chef er Major Diderich Diderichsen. No. 1 1752.« Denne Tromme har altsaa tilhørt Kongens Livkompagni d. v. s. det ridende Korps.

Trommerne brugtes helt op til vore Dage af den officielt antagne Trommeslager ved Kundgørelser gennem Gaderne.

Brandkorpset.

Vagten medførte jo den Fordel, at Byen stadig var overvaaget med Hensyn til opstaaende Ild, og da Vagten var inddraget, og man ikke havde stor Fidus til Vægternes Aarvaagenhed, levede man i stadig Skræk for natlig Ildebrand. Naar der saa tilmed indløb Efterretninger om odelæggende Brande andre Steder, fik Skrækken et panisk Anstrøg, og det endte med, at 18 Borgere 1703 indgik med et Andragende til Magistraten om at faa etableret en Brandvagt. Som Motivering anførte de det »daglige Spørgemang« om Ildebrand andre Steder; de haabede, Gud naadigen vilde forbyde, at noget saadant skulde forekomme hos os; men det vilde være rigtigst, at man — saa vidt syndige Mennesker formaade — søgte at afværge Faren med Guds almægtigste Bistand. Det var derfor deres ydmyge Begærende til deres gunstige Magistrat, at der maatte blive ordnet en Borgervagt ved Nattetide paa 4—6—8 Mand til Byens Bevarelse mod Ildebrand, Tyvehaand eller anden Ulempe ved at Vagten til alles Frelse i Tide tilkendegav Faren. Vagten skulde i Tilfælde af, at der sporedes Ildebrandslugt, have Lov til uden Modstand at undersøge de paagældende Huse. Borgmesteren svarede, at der ikke kunde gives nogen Resolution herom, før de 12 Mænds Betænkning var afgivet. Den kom snart efter og gik ud paa, at de 12 Mænd godt kunde tiltræde Borgernes Ønsker, men ogsaa kunde tænke sig, at der blev ansat endnu en Vægter foruden de to, man havde, og at de blev pligtet til at raabe hver Nat Kl. 12, 2 og 4. De skulde derfor have 1 Mark aarlig af hver Gaard, ½ Mark af hver Halvgaard og 8 Skilling af hver Vaaning, og disse Penge kunde de selv opkræve kvartalsvis.

Magistraten foretrak at anordne Borgervagt som det billigste og bedste, og gav Borgerkaptajnerne Anders Holm og Mads Horn Ordre om at indføre den begærede Vagtordning. Der skulde ved hver af de to Porte — Søndergade og Vejlegade — være en Vagt paa en Underofficer og 6 Mand. Vagten skulde hver Aften Kl. 9 stille ved Borgmesterens Dør med »fulde Gevær« og derfra marchere til Portvagten. Straks efter at Vægteren havde raabt Kl. 10, skulde de gaa deres Runde gennem Gaderne og gentage den Kl. 12 og Kl. 2 og om Vinteren tillige Kl. 4. I denne Vagt skulde alle i Byen deltage »Mand for Mand, Hus for Hus, ingen undtagen«. Saafremt nogen undslog sig, skulde han straks pantes for 12 Skilling til Betaling af en Mand i hans Sted¹⁹.

Det kunde være meget godt med denne Vagt, men Slukningsmateriale var fremdeles middelalderligt, og i Efteraaret 1703 gjorde man saa Skridtet fuldt ud og anskaffede en Slangesprøjte og byggede et Sprøjtehus²⁰. Det næste Skridt var en Ordre fra Magistraten til de 12 Mænd om at udarbejde Forslag til en Anordning om Byens Sprøjte- og Brandvæsen. Den 11. September 1704 afgav de 12 Mænd deres Betænkning, som blev Nakskovs første Brandvedtægt. Mads Horn blev udnævnt til Branddirektor — en Titel, der senere forandredes til Brandmajor — og Henning Helbeck blev Assistent. 12 navngivne Mænd fik det Hverv »at gaa med Slangen«, 12 andre navngivne skulde ved Hjælp af Sluffer og Kar sørge for at bringe Vand til Sprøjten og 24 ligeledes ved Navn angivne Mænd skulde pumpe. Til hver af Byens Brønde horte et »Brøndlaug«, som hver især skulde forsynes med en Stige og en Brandhage, ligesom ogsaa alle Husejere skulde være forsynede med Læderspande. Endelig paalagdes det alle »baade gamle og unge Mandspersoner, som er dygtige«, at de straks, naar under opstaaet Ildlos Klokkeren ringer eller Trommen gaar, skulde begive sig til Brandstedet og »lade sig kommandere« af de dertil forordnede Ledere²⁰. Udgifterne til det nye Brandvæsen fordeltes saaledes: En Dobbeltgaard 24 Skilling aarlig, en Enkeltgaard 12 Sk. og en Vaaning 8 Skilling aarlig²¹. Rammerne for Brandvæsenet var hermed i Orden, men det nyttede ikke ret meget, eftersom man ikke havde haft Øje for Nødvendigheden af at indføre Sprøjtemonstring eller Øvelser. I 1718 henstillede Magistraten til »de 12 Mænd« at fremkomme med Forslag til Indførelse af »Sprøjte-Ekscercits« to Gange om Aaret, men »de 12« viste Spørgsmaalet fra sig, rimeligvis fordi Tanken modte stærk Modstand og Uvillie hos Borgerskabet, skont man havde Beviser for, at uden den var det hele Sprøjtevæsen

Øvelse med Motorsprøjte paa Torvet. Maj 1928.

ret værdiløst. Magistraten anførte nemlig i sin Skrivelse, at »vores Sprøjte, da sidste ulykkelig Ildebrand« var opstaaet, blev slet betjent af Folkene, der ikke forstod at nytte den og blandt andet hældte Vand fra Rendestenen i den. Naar man erindrer sig det Svineri, der i de Tider herskede paa Gaderne, er det let at tænke sig, hvorledes det Rendestensvand har set ud, og man forstaar godt, at Sprøjten siden har »været fast ubrugelig«. Magistraten henstillede, at det overdroges Hans Jørgensen Skræder, der »tilforn en Tid lang i København er bleven erfaren« paa dette Omraade, at lave Sprøjten i Stand, og den anmodede »de 12 Mænd« om at komme med Forslag om Tilvebringelsen af Penge til Sprøjstens Vedligeholdelse, saa det ikke skal gaa lige saa galt næste Gang, der, »hvad Gud forbyde«, kommer Ildløs. De 12 Mænds Svar gik ud paa, at der af hver Gaard burde betales 8 Skilling og af hvert Hus 3 Skilling, og at Hans Jørgensen Skræder burde have 8 Rigsdaler om Aaret for at holde Sprøjten i Orden. Trods de 12 Mænds Afvisning kom man dog ikke uden om den for-

Brandprøve er altid en Svir for Byens Dreng.

hadte Sprøjtemønstring, der endog blev afholdt fire Gange om Aaret, hvilket fremgaar af en Kontrakt, som Magistraten den 23. Oktober 1725 sluttede med Hans Jørgensen Skræder om begge Sprøjternes Vedligeholdelse; det blev nemlig heri paalagt ham altid at følge Sprøjterne baade hvert Fjerdingaar, »naar de vorder forsøgt«, og »ved paakommende Ildsvaade, som Gud i Naade afvende«. Han skulde da paase, at man behandlede Sprøjter og Slinger godt, paa det »at de ej skal vorde spoleret«²¹.

I den Politivedtægt, hvormed Byfoged Jacob Erickson 1726 velsignede Byen, fandtes ogsaa et Afsnit om Brandvæsenet. Heri hed det bl. a., at der skulde holdes Brandprøve 4 Gange aarlig, og at i Tilfælde af Ild skulde Borgerskabet i den paagældende Fjerding — ingen undtagen — møde »med Gevær udi Haand« for at holde Orden og Vagt ved Ildebranden. Borgerne i det Kvarter, hvor Ilden var mest farlig, skulde alene besørge Redningsarbejdet og gaa dem, der »udi Ildsnød var bestedt, til Haande«²².

Under alt dette maa den i 1703 indførte Brandvagt være gledet ud,

fordi mange af Borgerne folte denne stadige Vagttjeneste besværlig; men 1729 blev den indført igen, idet et Raadstuemøde vedtog, at der paa ny skulde etableres Brandvagt; den nærmere Udformning overlod de 12 Mænd til Magistraten, og paa et senere Raadstuemøde blev den nye Vagtordning oplæst for Borgerskabet²⁴.

1736 udstedtes en ny Brandvedtægt i Overensstemmelse med en kgl. Anordning af 1735. De af Borgerne, der havde Heste, tilpligtedes i den nye Vedtægt til at møde med Tønder og Sluffer for at skaffe Vand til Sprøjterne. I hver Enkeltgaard skulde findes en Læderspand og i en Dobbeltgaard to, forsynet med Ejerens Navn og Nummer. Spandene skulde forevises hver Maj, for at man kunde være sikker paa, at de var vel vedligeholdte og ej skulde vise sig »ubrugelige i Nødens Time«. Der ansattes to Sprøjtemestre til at lede Slukningsarbejdet. Første Sprøjtemester skulde have 24 og anden Sprøjtemester 20 Rigsdaler om Aaret og skulde derfor være forpligtet til at sørge for, at Sprøjterne var i Orden. Tre navngivne »Tommermænd« skulde ved Ildsvaade møde med deres Svende, alle forsynede med Økser, og tage Del i Nedbrydningsarbejdet; det samme gjaldt tre ligeledes navngivne Murmestre, der »saasnart de bliver var en Ild-Fare« ufortovet skal møde med deres Svende, hver forsynet med en Murhammer og en Jernstang, for at »hindre Ildens videre Fremgang, naar Fare er paa Færde og da derudi ingen Flid at spare«. Endelig var der 8 ligeledes navngivne Straalemestre. Dernæst skulde Byfogden udpege nogle Borgere, der efter Tur sammen med Sprøjtemestrene skulde undersøge Ildstederne i »den ganske By« hver Paaske og Mikkelsdag og idomme de forsømmelige Bøder, som uden videre kunde inddrives ved Udpantning, hvis de ikke blev betalt godvillig. Til Bestridelse af Udgifterne ved Brandvæsenet skulde hver Dobbeltgaard svare to Mark aarlig, hver Enkeltgaard en Mark og hver af Boderne (Lejehusene) 8 Skilling²⁵.

Borgmester Baden oplyser i sin Beskrivelse af »Nakskov Forfating« 1796, at Byen havde tre Sprøjter, »nemlig en ny og større og tvende mindre og ældre; til hver af disse er ansat en Brandmester, en Sprøjtemester, tvende Straalemestre, tvende Assistenten, fire til at regere Slangen og to til at øse Vand«, endvidere ved den store Sprøjte 24 til at pumpe, skiftevis 12 og 12, og til hver af de mindre 16, skiftevis 8 og 8, »hvortil man har maattet tage Byens Tjenestekarle af Mangel paa andre«. Baden oplyser videre, at Byen havde »355 Bygninger, hvis Forsikringssum i Brandkassen beløber sig til ialt 183,050 Rigsdaler«²⁶.

Havnegade. Forrest L. M. A. F.'s Pakhus, i Porthammeren står: o. P. M. 1696.
Jan Steenberg fot.

Byens Vantrivsel.

HANDELEN skabte Købstædernes rige Blomstringstid, og Handelsens Forlis resulterede i den Mørkeperiode, som rugede over Nakskov og de fleste andre Købstæder under næsten hele Enevoldstiden. Købstædernes Ruin var ingenlunde tilsigtet af Enevoldsregeringerne, tvertimod; men Ruinen var en uundgaaelig Følge af Regeringernes forfejlede militære og økonomiske Politik. Krigen tappede Borgerne for rede Penge og bragte Udenrigshandelen svære Tab af Skibe og Gods, saa den tilsidst gik helt i Staa, og den økonomiske Politik gjorde det umuligt for Udenrigshandelen igen at komme til Kræfter. Samtidig skadede Konsumtionen Byernes indenlandske Omsetning ved at give Adelens og Bøndernes ulovlige Handel de bedst mulige Kort paa Haanden. *Merkantilismen* eller Selvforsyningslæren, der var Tidens og Regeringens nationaløkonomiske Religion, var i den sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede raadende over hele Mellemeuropa, herfra trængte den ind hos os og dominerede her i Tiden fra omkring 1680 til 1797. Dens bærende Ide var, at Handelsbalancen og Landets Velstand kunde forbedres ved en strengt gennemført Selvforsyning, og Midlet hertil var Importforbud, høje Told-

satser og Monopoler paa Fremstillingen af de Varer, man ellers fik fra Udlandet. Kneb det trods alt med at faa disse hjemmefabrikerede Varer afsat, indførte man Tvangskøb ved at paaligne Købmændene bestemte Mængder af de forskellige Varer, som de *skulde* aftage. Paa denne Vis opstod der Væverier, Fabriker til Fremstilling af Papir, Klæde, Possementvarer, Hatte og meget andet. De allerfleste af de nye Fabriker anlagdes i Hovedstaden, der ogsaa paa mange andre Maader blev favoriseret paa Købstædernes Bekostning. Kunde Fabrikerne alligevel ikke svare sig, udstedtes der Udforselsforbud for de Raavarer, de brugte, for dermed at trykke Produktionsprisen. Varer, man ikke selv kunde fremstille, blev, i sikker Tro paa Centralisationens velsignelsesrige Virkninger, indført gennem monopoliserede Kompagnier, hvortil alle Købmænd henvistes. Gik det til Trods herfor alligevel trent med Handelen, tvang man ogsaa her Købmændene til at aftage bestemte Kvanta. Det er klart, at disse Forhold var til ubodelig Skade for Købstædernes fri Handel og Konkurrencemuligheder; de kvalte tilsidst alt Initiativ og gav Forsagtheden og Selvgivelsen frit Spillerum. Det er nødvendigt at tage disse Forhold i Betragtning for at naa til Forstaaelse af den Udvikling eller Mangel paa Udvikling, der prægede Nakskov og næsten alle danske Købstæder gennem hele det 18. Aarhundrede.

— Da Regeringen efter 6 lange Aars Betænkning endelig bekvemmede sig til at raade Bod paa nogle af de frygtelige Ulykker, Svenskekrigen havde bragt over Nakskov, var den, som nævnt, ingenlunde karrig. Skattefriheden var en rundelig Gave, og Stabelrettigheden betød heller ikke saa lidt, selv om den mange Steder blev omgaaet i ret stor Udstrækning. Toldregnskaberne giver et godt Billede af den øgede Omsætning, Stabelretten bragte Byen. Medens Toldindtægten i Nakskov 1666 udgjorde 1102 Rigsdaler, var den 1668 — Stabelrettens andet Aar — steget til 2488 Rigsdaler, 1669 var den 2548 og 1670 udgjorde den 2717 Rigsdaler¹. Naar Byen alligevel ikke fik den fulde Gavn af Frederik III' store Gave, skyldtes det hans Efterfølger. Thi ganske vist sanktionerede Christian V straks alle Privilegierne, men han sørgede rigtignok ogsaa for Tid efter anden at gøre dem illusoriske. Under den skaanske Krig blev der slaaet en Streg over Skattefriheden, og Nakskov maatte svare sin Krigsskat saa godt som nogen. Skatten androg, som for nævnt, for de tre Aar 12.000 Rigsdaler eller en Fjerdedel af hele Nakskovs Vurderingssum. En sandan Aarelædning betød selvfølgelig en brat Standsning i Genrejsningsarbejdet, og

da man havde forvundet ogsaa dette Tab, blev Stabelrettigheden op-
hævet ved Købstadsforordningen af 1682. Nakskov, der som Stabelstad
hidtil havde haft Eneret paa hele Løllands Udenrigshandel, maatte
nu dele den med Bandholm (d. v. s. Maribo) og Sakskobing. Eneretten
gjaldt altsaa fremtidig kun Rodby, der havde de bedst mulige Be-
tingelser for at gøre den illusorisk. Vel lykkedes det paa Grund af
disse Indgreb ikke helt at genrejse den ødelagte By; men at den
Stotte, der var ydet, havde hjulpet betydeligt, faar man bedst Indtryk
af ved en Sammenligning med Nabobyen Maribo, der ingen Hjælp
havde faaet. I Anledning af den nye Grundskat foretoges der 1682
en Taksation med tilhørende Beskrivelse af Byernes Ejendomme^{*)}.
Taksationen for Maribo viste, at 30 pCt. af Byens Bygninger var helt
borte, og at Halvdelen af de tilbageværende var »meget brostfældige«
eller tildels »øde«. I Nakskov var kun 5 pCt. af Ejendommene borte.
Ca. 80 pCt. af samtlige Huse og Gaarde var velholdte eller nogen-
lunde vedligeholdte. Foretager man en Sammenligning mellem Syns-
forretningen i Nakskov 1664^{*)} og Taksationen 1682, faar man fol-
gende Resultat: Af de 18 Gaarde og 45 Vaaninger, der laa nedbrudte
i 1664, var der 1682, kun 17 ubebyggede Grunde tilbage. Af de 12
Gaarde og 84 Vaaninger, der laa medtagne og ubeboelige i 1664, var
der 1682 kun 1 Gaard og 9 Huse, der betegnedes som ubeboelige, og 11
Gaarde og 14 Huse, der fremdeles fik Karakteren: Helt forfaldne. 4
Gaarde og 6 Huse angaves at staa ledige, uden at deres Tilstand be-
tegnedes som daarlig. Fremskridtet var altsaa meget betydeligt, om
der end var langt igen, for *alle* Ødelæggelsens Spor kunde siges at være
fjernet. Ogsaa Stigningen i Folketallet viser Fremgangen i disse Op-
hjelplingsens Aar. Medens Byen i November 1660 kun havde 1371
Indbyggere, var Tallet allerede 1672 steget til 1563^{*)}. Dette Tal stem-
mer jo ikke med det, der ellers angives at være Nakskovs Folketal i
1672, nemlig 1920, men Forskellen er let forklarlig. I Kæmnerdoku-
menterne hedder det nemlig: »Memorial 1672 den 11. Januar paa alle
de Folk, her i Byen, undtagen de, som er under Militisen«. Tallene er
opgjort Fjerding for Fjerding og giver sammentalt 1563. Listerne i
Geheimarkivet, hvorfra Tallet 1920 stammer, bærer paa Bagsiden en
Notits om, at Listerne skulde tjene til Beregning af det Udbytte, der
kunde ventes af en eventuel Konsumafgift paa Byg og Malt⁴, derfor
er her alle Forbrugere medtaget, ogsaa de militære. Der er altsaa

---

^{*)} Første Bind Side 310.

ingen Modsetningsforhold mellem de to Lister. Det virkelige Indbyggerantal var 1563.

Saarene, som de tre Krigsaar 1676—78 slog, var dybe og smertelige, og selv efter at de omtrent var lægt, jamrede man stærkt over dem og malede af gammel Vane i de sortest mulige Farver, saa tit Regeringen gav Lejlighed dertil, og det gjorde den f. Eks. nogle Gange 1680. Kommercekollegiet lod til en Række Byer udgaa en Forespørgsel om Tilstanden i Byen og om hvilke Midler Magistraten ansaa for egnede til Byens Opkomst. I sin Besvarelse paastod Nakskov Magistrat, at Borgerskabet levede alene af Kredit; thi naar en Mand kunde betale enhver sit, regnedes han at være »vel ved Magt«. Byens Sejlads, hed det videre, gik kun mellem Provinserne eller i det længste paa Bergen og Lybæk, hvis Kræmmere kunde give Nakskovkøbmændene Kredit. Kun to eller tre smaa Fartøjer kunde tvende Gange om Aaret faa Fragt fra og til Lybæk — altsammen fordi de store Udgifter til Krigsstyr og andet havde forarmet Borgerskabet. Manufaktur (Fabriksvirksomhed) var ringe, idet Byen kun havde »gemene Haandværkere«, som Smede, Skomagere, Skrædere og Bagere. Angaaende Byens Flaade, som Kommercekollegiet ogsaa vilde vide Besked om, oplyste Magistraten, at Byen havde 23 Skibe, deraf 5 paa mellem 16 og 50 Læst, og 18 Jagter paa mellem 3 og 12 Læst*). Kommercekollegiet var ikke tilfreds med Svaret og har aabenbart haft ondt ved at forstaa, at Byen trods sine store Privilegier var *saa* slet stillet. Kollegiet krævede derfor, at Magistraten skulde forelægge dens Spørgsmaal for fire af de »fornemste Borgere«. Det skete, men de »fornemme« havde ogsaa Forstaaelsen af, at man af Hensyn til de dyrebare Privilegier maatte male sort, og Svaret gik derfor paa samme Melodi som før. Byen havde, hed det, kun 6 Borgere, der kunde anses for virkelige Handelsmænd. De fleste levede paa Kredit, og skulde hver især betale, hvad han skyldte, var »Byens Ruin at formode«, altsammen fordi Byen havde lidt meget ved Krigsstyr og andre Skattepaalæg. Især havde Kaperne forvoldt store Tab, idet en Del Borgere havde mistet baade Skib og Gods, ja, nogle af dem var endog sat i Fangenskab og var kun ved den »ganske Bys« Pengenhjælp udfriet fra »Fjendens Aag i Dunkirke«. Manufaktur kunde ikke trives i Byen, thi baade en Bøssemager, en Sværdfejer (Sabelsmed), en Knivsmed og en Pottemager havde i Armod maattet forlade Byen. Bedst kunde Byen op-

---

*) En Læst omtrent to Tons.

hjælpes ved at blive forskaanet for adskillige Udgifter »Vi anmoder idelig,« hed det, »med Suk og Taare« om Forskaanelse for Konsumtionen, thi her kan ikke indføres en Kylling uden Afgift. — Kommercekollegiet var stadig ikke tilfreds med Svarene og forlangte nu, at Magistraten skulde raadføre sig med de »fornemste Handelsmænd«, om hvorledes Skibsfarten kunde udvides, saa Varer som Hør, Hamp, Tommer, Jærn, Staal m. m. kunde hentes direkte fra Østersøstaterne. Men enten Kollegiet spurgte her eller der, blev Svaret stadig det samme. Ogsaa de »fornemste Handelsmænd« erklærede, at Borgerskabet var blevet forarmet ved de store Krigsudgifter og ikke havde Midler til Raadighed. Men det vilde hjælpe meget, hvis Kongen vilde tilholde de andre Købstæder paa Lolland om at aftage de ovennævnte Varer i Nakskov³. — Det er med andre Ord de andre Byers Krænkelser af Nakskovs Stabelstadsprivilegium, man her klager over. Kort efter var man i Stand til at sende de høje Herrer i København et nyt Bevis paa Byens Fattigdom, ovenikøbet i Form af et Tingsvidne angaaende de alt for store Krigsskatter; men her udkræves først en lille Forklaring.

Regeringen lod ikke alene Borgmester og Raad paaligne og indkræve Skatten, men gjorde tillige vedkommende Borgmester personlig ansvarlig for, at den ogsaa blev betalt. Hvad der manglede, maatte Borgmesteren indtil videre selv betale, og kunde han ikke, blev han paalagt militær Eksekution, indtil Pengene var skaffet. Gennem denne bekvemme Fremgangsmaade sikrede Regeringen sig, at Skatten blev lagt paa dem, der kunde betale, og at der ikke blev vist nogen Øllebrodsbarmhjertighed ved Inddrivningen. Var der Borgere, der kunde betale, men var for sene i Vendingen, rekvirerede Borgmester og Raad Militær til Indkvartering hos de modvillige, indtil de betalte. Da en Del Borgere i 1680 endnu ikke havde betalt deres Krigsskat, rekvirerede Magistraten ti Menige og to Underofficerer til militær Eksekution hos de sendrægtige⁴. Men nogle af Restanterne var imidlertid blevet saa fattige, at de ikke kunde betale, og Borgmester Thomas Mickelsen Holdense var i den Anledning bleven belagt med militær Eksekution af en Sergent og fire menige. For at blive fri, førte han saa det ovennævnte Tingsvidne for derigennem at bevise, at det var umuligt at inddrive Skatten hos de 32 Personer, det drejede sig om. Deres Skattepaalæg varierede fra et Par Mark til 4 Rigsdaler. Ved Vidneforslen blev det konstateret, at ni af dem havde givet sig i Kongens Tjeneste som Soldater for at opholde Livet, hvilket nu ikke

var lykkedes for dem alle; en var nemlig faldet ved Vismar, en anden ved Ystad og to paa Flaaden. De resterende fem ejede kun deres ringe Soldatersold. Adskillige af de andre Restanter var bogstavelig død Straadøden uden at efterlade sig noget. For hver af de tilbageblevne noteredes under Vidneforslen, hvad de ejede. Det var saa godt som intel. F. Eks. »en Bordskive og Fjæl at sidde paa« eller »nogle gamle Klude at ligge i« o. s. v. Et Par Stykker havde faaet Bolig i »de fattiges Hus«, et Par andre tiggede^r. Alle Restancerne var med andre Ord ganske uerholdelige, og Borgmesteren slap da ogsaa af med de besværlige og paatrængende Soldatergæster.

Hvis Borgerskabet havde haabet, at de grumme Klager skulde paavirke Regeringen og skaffe Byen oget Støtte, blev det skuffet. I Stedet for at yde Nakskov nye Privilegier, begyndte Regeringen at beskære dem, Byen tidligere havde faaet. 1682 blev den som nævnt berøvet Stabelretten. 1683 udlob Perioden for fuld Skattefrihed, og samme Aar blev ogsaa Landsretsprivilegiet frataget Byen; dette Privilegium havde vel ikke økonomisk set betydet stort for Borgerskabet som Helhed, men dets Ophævelse var et Tegn paa, at Naadsens Sol var gaaet ned. Endnu i 8 Aar nød Borgerskabet halv Skattefrihed, men med Udgangen af 1691 ophorte ogsaa denne sidste Rest af Privilegierne af sig selv, og Nakskov var derefter henvist til at klare sig ved egen Hjælp saa godt, som Tider og Vilkaar tillod.

Aaret for den sidste Rest af Skattefriheden forsvandt, klagede »det fattige Borgerskab« til Kongen over Byens »slette Tilstand og Armod«. Borgerne — hed det — flyttede eller blev Soldater, fordi de ikke kunde begaa sig, og som Aarsagerne hertil fremhævede man den daglig opkrævede Konsumtion og saa den høje Grundskat, der fik Gaardpriserne til at synke. Med vanlig Overdrivelse hed det, at den Gaard, der før havde kostet 1000 Rigsdaler, nu kunde købes for Tagstenenes Værdi. Som Eksempel anførte man, at afdøde Borgmester Thomas Michelsen Holdenses Gaard, der stod i Grundskat for 810 Rigsdaler, var blevet solgt for 224. De særlige Omstændigheder, som her har spillet ind, fik man intet at vide om. Det næste Eksempel kom uden Tvivl det virkelige Forhold nærmere; thi det drejede sig om en Gaard, der i Grundskat var sat til 720 Rigsdaler og ved Auktion var solgt for 600. Borgerne bad derfor om Lettelse i Konsumtionen og Grundskatten^o. Andragendet forblev ubesvaret.

Klagerne fra alle Kanter var saa mange og saa høje, at Regeringen stadig maatte vende det døde Øre til. Det er næsten et Særsyn, at

Den forreste Gaard i Torvet 7, som Frederik d. V »benandede« 1750. Ifald man lod Fantasiens raade, kunde man bekvemt anbringe Hans Høysalig Kongelige Møjestøt lyslevende her og tilmed tro, at Allerhøjestamme vilde finde Omgivelserne ret tidssvarende; men en nøgtern Brandtaxations-Protocol melder, at Tværhuset med Porten er bygget ca. 1785 og yderligere ombygget 1831. *

den 1692 pludselig fik Medlidenhed med Købstædernes fattige Borgere og sendte alle de Købstæder, der havde Borgmester og Raad, Meddelelse om, at de havde faaet eftergivet en Fjerdedel af Kop-, Heste- og Ildstedskatten, og at Eftergivelsen skulde komme de fattigste Skatteydere tilgode⁹. Nakskov Magistrat takkede og svarede ikke uden Bitterhed, at hele Skatten var inddrevet med streng militær Eksekution, »saa mange fattige og nødlidende Mennesker maatte sælge Dynen af Sengen og Klæderne af Kroppen« for at faa Skatten betalt¹⁰.

Side om Side med Veraabene om Skatterne lod stadig Klagerne over den ulovlige Handel paa Landet, det saakaldte Forprang. De kongelige Forbud mod disse Krænkelser af Købstædernes Privilegier er lige saa gamle som Købstæderne selv, og hvor lidet Forbudene hjalp, fremgaar af deres idelige Gentagelser. I de efter Enevældens Indførelse givne »Privilegier for den borgerlige Stand« gentages det gamle Forbud mod Handel og mod de finere Haandværk paa Landet. Der maa kun være Grovsmede, Tomrere, Murere, Skindere (Garvere), Skrædere, som kun syer Vadmel og Skomagere, som ikke maa sye finere Sko eller Stovler¹¹. Forbudet gentages igen 1681 og i Købstadsforordningen 1682¹², men lige meget hjalp det. 1687 klager Nakskovborgerne højlydt over Forprang og ulovligt Haandværk og beder om et nyt Forbud, der ogsaa udstedes med Paalæg til Stiftamtmanden om alvorligen at paase, at sliig ulovlig Gerning forhindres og straffes. Trogs deres mange Klager over den ulovlige Handel holdt de gode Nakskovkøbmænd sig ikke selv for gode til at bruge den i Konkurrencen med Kollegerne. 1698 klager de 12 Mænd saaledes til Stiftamtmanden over 5—6 af Kornkøbmændene, der gik udenfor Portene, standsede Bønderne, der skulde til Torvs, og købte Kornet af dem. Ja, Købmændene sendte endog deres Opkøbere ud i Landsbyerne og opkøbte Kornet, skont det kun maatte sælges paa Torvet, men paa Torvet kommer der intel, »saa andre fattige Folk med Hustruer og Børn derover maa krepere; thi det fattige Borgerskab, Haandværksfolk og Daglejere kan ikke faa en Skæppe Korn til Husbehov ej heller faa Brød at købe hos Bageren«; thi Bagerne kan ikke faa Korn hos Købmændene, der har købt det for fremmede Penge og skal sende det væk. Alt dette varede — hævdede de 12 Mænd — ved, indtil Vinteren jog de fremmede fra Byen. Denne kraftige Klage foranledigede Stiftamtmanden til at give Politimesteren, Byfoged Rasch, strenge Ordre til straks uden Ophold at træffe Foranstaltninger til Afskaffelsen af sliig Forprang¹³.

At Handelen mellem Købmænd og Bønder heller ikke altid gik til begge Parterers Tilfredshed, fremgaar af en Klage, som Bønderne i Halsted Klosters Len 1686 sendte Rentekamret. Det skete i Form af en Ansøgning om at maatte betale deres Skatter med Korn i Stedet for Penge, da Købmændene i Nakskov gav dem alt for lidt for det. Stiftamtmanden, der fik Sagen tilsendt, erklærede, at Kornet ikke kunde tages til den Pris, Bønderne ønskede. Rentekamret bestemte saa, at Kornet skulde tages til en lavere Pris end forlangt, men højere end Nakskovkøbmændene bød¹⁴. Afgørelsen har nok virket paa begge Parter, som den skulde. Købmændene, som her havde sammænrullet sig om at give Underbud, fik en Lære om, at sligt kunde fore til tomme Løfter, og Bønderne, der alt for godt kendte Amtsforvalterens haarde Maalingsmetoder, blev belært om ikke at kræve ublu Priser af Købmanden.

Trods alle Klager var Byen i Fremgang, ogsaa efter Ophævelsen af de særlige Privilegier. Det kan blandt andet ses af en Opgørelse 1695 over ubebyggede Byggetomter i Byen. Regeringen forlangte en Specifikation over de ode Pladser, med Bemærkninger om, hvad de kunde bruges til, og Magistraten nævnedes dem alle; der var ialt 23 og af disse var kun to Gaardspladser, paa de andre havde der staaet Vaaninger eller Boder, og de laa næsten alle i Sidegaderne. 15 af dem var udlagt til Haver¹⁵. Odelæggelsens Skær var med andre Ord fjernet. De uopbyggede Boder blev endog savnet. 1702 hedder det nemlig, at der er Mangel paa smaa Vaaninger, og da der i Kongens Tofte var et ubebygget Areal, fik Peder Holm Lov at tage det mod at bygge 8 smaa Vaaninger, hver 8¼ Alen lange, som kunde udlejes til Smaafolk¹⁶.

Ogsaa Flaaden voksede i disse Aar, 1696 blev der bygget en stor Kreiert, som kostede 1600 Rigsdaler, 1698 en Galiot, 1704 lagdes Kolen til et stort Skib 55 hollandske Fod langt. 1706 byggedes der igen en Galiot. Flaaden var dermed vokset til 4 Kreierter, 16 Galioter, 9 Jagter og 3 Baade¹⁷.

Endelig kan man ogsaa gennem de bevarede Bygningsminder konstatere, at Nakskov omkring Aarhundredskiftet stod i Fremgangens Tegn. Over Pakhusporten i Havnegade 67 (se Frisen over dette Kapitel Side 164) sidder en Porthammer, der bærer Bogstaverne P. M. og Aarstallet 1696. Saa vidt man efter Grundtakslisten af 1682 kan konstatere Beliggenheden, er det denne Gaard, der den Gang ejedes af Peder Pedersen Munck — den pligttro Borger og Hovedmand for de

Porthammeren i Fruegade.

12 Mænd, der er omtalt Side 93 —, vistnok en Son af Raadmand Peder Jacobsen Munck, der døde 1674. Peder Munck har altsaa 1696 bygget Pakhuset ved Stranden og dermed lukket det Stræde, der paa Resens Kort betegnes som Borgmester Hans Dusens (skal være Hans Boesens) Stræde. — I Søndergade 25*) ,der endnu har sine Længdesider med Etagefremspring og Knægte nogenlunde i Behold, findes paa 1ste Sal en Dørhammer med Bogstaverne H. S. B. og R. J. D. samt Aarstallet 1695. Dørhammeren har formentlig siddet over Indgangsdøren, og dens Aarstal er utvivlsomt Aaret for Bygningens Opførelse. Saa vidt man kan se af Grundlisten, ejedes Gaarden 1682 af Hans Peitersen Bager og var da enetages og 30 Fag lang og betegnedes som en Del brostfældig. I den Theisenske gamle, vidtstrakte og interessante Gaard sidder over Pakhusporten**) mod Stranden (Havnegade 55) en Dørhammer med følgende Bogstaver, Aarstal og Navnetræk:

17 * Hildtil Høver Herren Hjulpet * 02

J. R. S. — E. P. D. M.

Gaardens lange Pakhus mod Badstuestræde eksisterede ikke 1682, thi da laa her ifølge Grundtakslisten 4 Boder, der horte til Ejendommen. 1702 ejedes Gaarden af Storkøbmanden Jens Rasmussen, der var gift med Else Pedersdatter Munck — en Datter af ovennævnte Peder Munck. Det er deres Navnetræk, der staar paa Porthammeren, og Jens Rasmussen har altsaa bygget de nægtige Pakhuse†) — I Fruegade 19 sidder som eneste Rest af en gammel Gaard ovenstaaende Porthammer; den fortæller formentlig, at der 1705 blev bygget en Gaard her. I Gaarden Søndergade Nr. 1, der bestaar af to—tre Gaarde, findes tre Bindingsværkspakhuse††). Det ældste bærer Aarstallet 1706 og er altsaa ogsaa en Nybygning fra dette Tidsafsnit. De saaledes fra et enkelt Tiaar bevarede Minder er tilstrækkelige Beviser for, at Byen — alle Klager til Trods — var inde i en Periode,

*) Se Billederne i 1ste Bind, Side 215 og 216.

**) Se Billedet Side 82 her.

†) Angaaende Gaardens Historie henvises til V. Paullis Afhandling i Loll-Falst. hist. Aarvog 1931.

††) Se Billedet 1ste Bind, Side 169.

hvor det stot og roligt gik fremad med smaa og sikre Skridt. Den store nordiske Krig bremsede brat denne Udvikling, og denne Gang var Nedslaget saa voldsomt, og de følgende Tidens Kaar saa slette, at der hengik over et halvt Aarhundrede, inden man paany kunde begynde at skiinte Fremgang for By og Borger.

Allerede i Krigens første Aar led Nakskovs Handelsmænd og Skipperne betydelige Tab ved de svenske Kapere. Handelen gik halvt istaa, og det varede ikke længe, før Byen havde Mangel paa Jærn, Tjære og Tommer, ligesom Kornhandelen paa Norge laa stille paa Grund af de svenske Kapere. Fortjenesten var derfor ringe, og Købmændene spurgte saa Borgmester og Raad, om de kunde vise nogen Hjælpsomhed til slig eventyrlig Færd¹⁸, som det var at vove sig ud. Magistraten lod Spørgsmaalet gaa videre til Stiftamtmand og Regering, men inden man naaede at træffe Beslutninger herom, skete der noget højst alvorligt. Christi Himmelfartsdag 1710 blev en Konvoj paa 13 danske Skibe til en Værdi af 8660 Rigsdaler taget under Mon af svenske Krigsskibe. Fire af Skibene var fra Nakskov, deres Besætning blev fort i svensk Fangenskab og maatte udloses med flere Hundrede Rigsdaler for hver.

Der maatte gøres noget, rense Soen kunde man ikke, og saa etablerede man da en Udkigs- og Advarselstjeneste ved Hjælp af Bauner. For Smaalandsfarvandenens Vedkommende havde 12 af de i Sofart kyndigste Nakskovborgere overvejet den bedste Placering af Baunerne. De anbefalede følgende: en Baune paa Albuen, en ved Vester-næs, en paa Maulskov og videre til Rodby og Nysted saa tæt, at man kunde se fra den ene til den anden. Endvidere en Baune paa Korsnakke, en paa Kobelev Marne, en paa Raagø, en paa Fejø, en paa Femo og en paa Vejro; sidstnævnte skulde korrespondere med Bauner paa Sjælland, og den paa Albue skulde korrespondere med Langeland. Der skulde holdes skarpt Udkig ved alle Bauner, og saa snart man observerede fjendtlige Skibe i Soen, skulde Baunerne tændes¹⁹ til Advarsel for vore Handelsskibe. Samtidig blev der anlagt en Skanse ved Indløbet til Albue Havn, og de 30 Mand, der boede paa »de fire Øer i Fjorden«, blev beordret til at holde Vagt i et ved Skansen opført Vagthus²⁰; men Vagten maa ikke altid have været paalidelig, eller ogsaa har Skansen haft sine Mangler; thi den kunde ikke forhindre, at 4 Nakskovskibe 1715 blev plyndret og brændt af de Svenske i Albue Havn²¹. For alle Tilfældes Skyld blev der ogsaa opkastet en Skanse paa Rosnæs²², der kunde give en Velkomst til de

Svenskere, som vilde være næsvise nok til at løbe ind i Fjorden. To gamle Kanoner fra denne Skanse ligger nu i Raadhushaven.

Det var særlig Sejladsen paa København, der søgtes opretholdt. Østersøen var tildels opgivet, i al Fald erklærede Magistraten 1711, at siden 1709 havde Nakskov ingen som helst Handel haft med Meklenborg og de Øst derfor liggende Steder²². Trods Tab og Fæarer gik Sejladsen ikke helt istaa. 1711 udgik fra Nakskov Havn en Række Skibe; de er ikke angivet med Tal, men ved Læst. I Januar udgik 7 Læst, i Februar 3½ Læst, Marts 30½, April 18, Maj 22½, Juni 55½, Juli 77½, August 47½, September 29, Oktober 136, November 42½ og December 43½²⁴. Skibenes Drægtighed laa gerne mellem 3 og 20 Læster, og de mindste var i stort Overtal, saa det er ikke faa Nakskovskipper, der har trodset Færen. Den store Udførsel i Oktober er naturligvis Kornfragter, men iøvrigt har den til forskellige Tider større eller mindre Kaperfare selvfølgelig øvet sin Indflydelse, idet der ligefrem blev udstedt Forbud mod Udsejling, naar svenske Krigsskibe blev meldt i Østersøen²³. Slige Meldinger skabte naturligvis altid en vis Nervøsitet. 1716 mødte Kæmneren f. Eks. med Regning paa en Hest, der var redet ihjel ved Undersøgelsen af et iøvrigt falskt Rygte om, at Svenskerne var gaaet i Land i Gedser. Kæmneren forlangte 55 Rigsdaler for Hesten, men fik kun 20²⁶.

Opgørelserne over de Skibstab, Nakskov led under Krigen, ser saaledes ud: Det svenske Overfald paa Transportflaaden under Møn Christi Himmelfartsdag 1710 medførte følgende Tab: Skipper Jacob Touvs nybygte Galiot paa 14 Læst ladet med Korn, Skipper Niels Storms Galiot paa 7 Læst med Kornlast til en Værdi af 659 Rigsdaler. Erik Bruns Skib »Fortuna« paa 10 Læst ladet med Korn. Skib og Folk blev ført til Karlskrona. Folkene maatte udløse sig med 200 Rigsdaler, Skibet vurderedes til 400 Rigsdaler. Hans Hammers Jagt, Værdi 400 Rigsdaler. Ditlev Schots Skib lastet til København. Skipperen blev ført i Fangenskab og udplyndret for 133 Rigsdaler. Knud Krag mistede Gods til en Værdi af 140 Rigsdaler. Anders Riegelsen klattede ikke med det i sin Opgørelse og regnede med runde Tal, han opgjorde nemlig sit Tab til 1 Mill. Han havde fragtet flere eller maaske alle de mistede Skibe med Korn. De andre Skibstab under Krigen anføres saaledes: 1713 blev Skibet »Abrahams Offer«, der havde en Værdi af 870 Rigsdaler, taget af de Svenske; det ejedes af fire Borgere. 1715 blev Rasmus Pedersens nybyggede Jagt til en Værdi af 500 Rigsdaler taget af de Svenske og brændt ved København, Besæt-

ningen, 4 Mand, blev ført til Ystad og senere til Stralsund, hvor de tilsidst blev udvekslet. 1716 blev Peder Nielsens Jagt paa 7 Læst taget af en svensk Chalup under Stevns. Mandskabet reddede sig i Admiral Kaas' Skibsbaad, der kæmpede med Svenskerne i to Timer. 1711 blev Jacob Cappels Skib »Turtelduen« oversejlet af de Svenske under Rügen. Paaskeaften den 20. April 1715 blev fire Skibe overfaldet af de Svenske i Albue Havn og opbrændt. Den ene af Skipperne, Niels Samsing, mistede derved alt, hvad han ejede, og fik Bevilling til overalt i Lolland-Falster at bede om Hjælp. En anden af Skipperne blev taget til Fange af Svenskerne og var lang Tid i Fangenskab. En af Skipperne fra Ulykken under Møn 1710 var tre Aar i svensk Fangenskab og mistede sin Førlighed. Da han omsider slap hjem, købte han Halvparten i en lille Jagt, og blev paa sin første Tur med den angrebet i Køge Bugt af en svensk Chalup. Med Assistance af Admiral Kaas' Skibsbaad gjorde han kraftig Modstand, men maatte tilsidst romme Skibet, der blev taget af Svenskerne. 4—5 Timer efter tog Kaas det fra Svenskerne og førte det til København. Skibet var da ødelagt baade paa Rigning og Skrog, og Godset var taget af Fjenden. Skibet blev i København solgt for 50 Sletdaler, halvt i Mont, halvt i Sedler, skont det havde kostet 200 Sletdaler²⁷.

Tabene paa Soen repræsenterede — hvor haardt de end ramte de enkelte Interessenter — kun en ringe Del af Krigens Ulykker. Af langt større Betydning var Handelens Sammenbrud, hvis lammende Virkninger føltes ud i det lille Bylegemes yderste Forgreninger. Dertil kom saa de mægtige Skatter, der gennem Krigens 11 lange Aar tappede Borgerne for enhver Reserve, og som Kronen paa Ulykken kom Merkantilismens Statsindgreb, der kvalte, hvad der endnu kunde være i Live af Initiativ og Vovemod. Det er da let at forstaa, at Nakskov maatte blive en fattig By, og der var ingen Trost at søge i den Omstændighed, at i de fleste andre Købstæder var det lige saa galt eller om muligt endnu værre. Regeringen havde vel haabet, at Byerne snart vilde overvinde Krigens Følger og atter gaa fremad i Virke og Velstand, og da det stadig trak ud med Oplydelsen af dette Haab, og Forholdene snarere blev værre end bedre, besluttede den at undersøge Aarsagerne, og 1735 udgik der da Ordre til Stiftamtmandene om fra alle Byer og Amter at kræve Indberetning om Tilstanden og Oplysning om Aarsagen til en eventuel Tilbagegang. For Nakskovs Vedkommende blev det Borgmester Forbus, der afgav Indberetning²⁸, der her som andre Steder fik Karakteren af et langt Klagemaal.

Han indledede med at konstatere den beklagelige Sandhed, at Byen nu »langt mere end tidligere var aftaget i Kjøbmandsskab, Handel og Næring« og som Aarsag hertil anførte han følgende:

1) Byen har mistet sine tidligere Privilegier (af 1667).

2) Kjøbmændene skades i deres Næring ved den ulovlige Handel paa Landet. Tidligere var det kun Adelen, der gjorde sig skyldig i disse Overgreb. Nu er det tillige Proprietærer, Forpagtere, Præster og Forvallere, der ignorerer de givne Forbud. De forvolder, siger Forbus, Nakskov stor Skade ved det store Landprang, de begaar, idet de opkøber det Korn, som Bonden var pligtig at føre til Kjøbstaden. De udskiber derefter Kornet i hele Ladninger og hjemfører til Gengæld »grove Varer« som Jærn, Tjære, Salt, Sten, Humle. — Godsejerne og Proprietærene havde jo Lov til at hjemføre disse Varer til eget Brug, men lod det ikke blive derved, idet de indførte alle mulige gangbare Artikler, og de nøjedes ikke heller med at hjemføre til »eget Brug«, men byttede rask væk Varerne bort til Bonderne og tog Korn i Stedet. Byens Kjøbmænd led stærkt herunder, og det skete, at en og anden af dem da fandt det bedre at flytte ud paa Landet og overtage en Forpagtning og i Ly af denne drive den ulovlige Handel fri for alle Byens Udgifter.

3) Jødernes ulovlige Handel. Der findes i Byen en Del Jøder, som ulovlig »strejfer om paa Landet med alle Slags Kramvarer og i Stedet opkøber Guld- og Sølvsaager, samt Skind, Uld og andet mere.«

4) Andre Omløbere, der Tid efter anden driver ulovlig Handel paa Landet.

5) Haandværkerne lider Skade af det ulovlige Haandværk paa Landet. Overalt omkring Nakskov bør der Haandværkere som Snedkere, Handskemagere, Grovsmede, som gør Klejnsmedearbejde, Vævere, som væver Hørgarn, Dynevaar og Drejl (skønt de kun maa væve Vadmél.) Skrædere, som syer alt, hvad er af Silke og Klæde (skønt de kun maa sy Vadmél), Skomagere, som ulovlig holder Svende og Dreng og ulovlig syer for Herremænd, Præster og Fogder, d. v. s. alt det fine Arbejde paa Landet, som er forbeholdt Haandværkerne i Kjøbstaden, som desaarsag geraader i yderste Armod. Da Proprietærernes Fuldmægtige tager saadanne Bønhaser i Forsvar, er det ikke muligt selv gennem vidtløftige Processer at faa Ram paa dem, hvorfor man maa lade dem sidde upaatalt.

Sofarten — beretter Borgmester Forbus videre — besorges af Byens 39 Fartøjer, der sejler paa Norge, København, Holsten, Lybek, Jylland, Fyn og Sjælland. De udfører Korn og nogle Hollændervarer

Torvet 7. »Landmandshotellet«, Bagbygningen med Gennemkørsel til Havnen, et typisk gammelt Kornpakhus, der nu er omdannet til Værksted og Beboelse. ◦

Samme Sted, Baggaarden. I Længen til højre var i sin Tid Brændevinsbrænderi, »Brændevinsværk«, senere Laanekontor; nu Beboelse. ◦

(Smør, Ost og Flæsk) og hjembringer fra Bergen tør og salt Fisk, Østerfra Trælast, Jern, Stenkul, Tjære og Kalk, og fra Landene herudi Riget Sand som Ballast. Foraar og Efteraar kommer her desuden en Del Flensborgerskibe, som indfører en Del grove Varer, som de ofte ulovlig udsælger i smaa Partier, de udfører en Del Korn, som de ligeledes til Skade for Købmændene kober paa Herregaardene. Undertiden hænder det ogsaa, at en norsk Mand afhenter en Ladning Korn.

De af Regeringen saa heftigt attraaede Fabriker eller »Manufakturer« var der, oplyste Borgmesteren, slet ingen af. Han opremsede derefter Tallet paa de Næringsdrivende indenfor de forskellige Fag, og sluttede saaledes: Desuden er her mange Brændevinsbrændere og Kroersker, som driver Købmandsskab, skont de ikke har Borgerskab dertil. Det var derfor ønskeligt, at man kunde komme saa vidt, at enhver skulde ernære sig ved det, han havde aflagt borgerlig Ed for, og intet andet; thi det var da venteligt, at Byen kunde komme i Stand igen, dersom dette blev overholdt. — Det er, hvad Borgmester Forbus har at sige om sin By. Hans Billede er graat i graat; thi det viser os et fattigt Borgerskab, der kappes om gensidigt at gaa hinanden i Næringen, men som mangler Mod og Magt til at værne om sine Privilegier overfor det omliggende Land.

Forfaldstiden havde selvfølgelig ogsaa sat sit Præg paa Byens Ydre og Antallet af dens Boliger. I et Mandtal for 1731 findes en Opgørelse af Ejendommenes Tal og Art, Fjerding for Fjerding; sammenlagt giver det til Resultat, at der i hele Byen fandtes 145 Gaarde og 168 Boder. Den hundrede Aar ældre Opgørelse fra Perlestikkerbogen*) lod paa 204 Gaarde og 160 Boder, d. v. s. at Byen var forringet med 59 Gaarde og forøget med 8 Boder. Jorderne fra de 59 Gaarde er naturligvis blevet samlet paa de resterende 145; men det er klart, at denne Forringelse i Antallet af større Ejendomme betyder et tilsvarende Tab i Velstand.

Gennem Indberetninger havde Regeringen altsaa faaet sort paa hvidt for Købstædernes Forfald, men denne Viden affødte ingen Erkendelse af, at en ny Kurs var nødvendig; man fortsatte den gamle og havde kun et Raad til de fattige Borgere: Slaa jer paa »Manufakturer«, og kun et Middel at byde til Omsætningens Fremme, nemlig Tvangsaftagelse af de københavnske Fabrikers og de kongelige Magaisners Varer. Iovrigt indskrænkede man sig til indtrængende at

---

*) Se 1ste Bind Side 89.

opfordre Borgerne til selv at finde paa noget til Handelens og Byens Ophjælpning. 1735 udstedtes f. Eks. et kongeligt Reskript om, at der i de bedste Købstæder skulde dannes et Kommercekollegium bestaaende af Magistraten og visse Mænd, der var »kyndige i Kommercesager«. Det skulde holde Møde saa ofte, Medlemmerne fandt det nødvendigt, og ved Udgangen af hvert Aar afgive Betænkning om, hvad der med Hensyn til Forholdene der i Byen kunde tjene til »Kommercens og Økonomiens Forbedring«. Nakskov var blandt de Byer, der modtog en saadan Befaling. Der blev derfor indvarslet til Raadhusmode desangaaende; men Magistraten ventede forgæves paa de »kyndiges« Ankomst. Saa ansatte man et nyt Møde og indvarslede 30 Personer, men de var alle enige om, at Magistraten bedst maatte vide, hvem der skulde indtræde i et saadant Kollegium, og Resultatet blev saa, at Magistraten erklærede, at det var umuligt at faa et Kommercekollegium dannet i Nakskov; men den var villig til at høre de kyndigste Borgeres Mening, naar særlige Tilfælde gjorde det ønskeligt²⁹. Faa Aar efter viste Regeringen igen sin overdrevne Tillid til Byens Kræfter. Nu gjaldt Opfordringen Dellagelsen i Oprettelsen af et Handelskompagni og Tilvejebringelsen af bevæbnede Handelsskibe. Magistraten maatte paany lade de høje Herrer i København vide, at Nakskov var en fattig By, og at dens handlende langtfra havde Kræfter til at interessere sig i Oprettelsen af et Kompagni eller bekoste bevæbnede Skibes Udrustning. Byen var i den senere Tid forringet, saa »at endog 5 af de bedste Gaarde staar saa godt som ledige«³⁰. Regeringens Tillid var dog stadig spiredygtig. 1759 anmodede den Nakskov Borgerskab om at yde Kongen Forstrækning (Laan). Magistraten svarede, at hvis hver Borger skulde betale sin Gæld, vilde de 230 af Byens 250 Familier blive nodt til at gaa fra Hus og Hjem og gribe Bellerstaven³¹, saa laane Penge ud var en Umulighed, selv om det gjaldt Kgl. Majestæt.

Regeringens Omsorg for Byer og Handel gav sig som nævnt Udslag i Fremskaffelsen af Varer, og Ordrene om at tage Varer fra Magasinet i København blev jævnlig fornyet. Var de handlende for sene i Vendingen, blev de efter Skon paalignet Varer for et vist Beløb, som de saa bagefter maatte se at faa reduceret ved ydmyge Andragender med Forsikringer om deres ringe Handel. 1765 var der f. Eks. i Nakskov seks handlende, der solgte Manufakturere fra Fabrikerne og Magasinet. Da de var lidt for trevne til at rekvirere, fik Stiftamtmanden Ordre til at afkræve dem en Opgørelse over, hvad de

kunde sælge af Magasinets Varer. Johan Adam Hintschek oplyste, at han sidste Aar havde købt Varer fra Magasinet for 500 Rigsdaler, og det kunde han ikke afsætte paa et Aar. Mathias Jochum Ditmer havde af almindelige Varer til Bondebrug aftaget for 1000 Rigsdaler. Af finere Varer mente han at kunne afsætte et Par Hundrede Alen forskelligt Klæde og nogle Ruller Bommes, Kattun og Lærred samt nogle Baand og Bændler. Peder Stybe og Frederik Feldthuus kunde hver aftage det halve af Ditmers Portion. Joderne Bendix og Josef Hertz tegnede sig ogsaa for beskedne Kvantaa²².

Regeringen glemte ikke nu og da at spørge til Byernes Befindende, men det var i al Fald for Nakskovs Vedkommende en overflodig Opmærksomhed; thi Magistraten skildrede, saa ofte den kunde finde Anledning dertil, Byens »slette Tilstand« i drastiske Udtryk. 1761 hed det, at Nakskovs meste Handel bestod i Korn, der førtes til Norge, men man vidste ikke ved Afsejlingen, hvor det skulde losses, da man deroppe skulde sælge det, hvor man bedst kunde. 1762 hedder det: »Denne elendige Bys fattige Tilstand er nu i en Del Aar stedse mærkeligen aftagen, saa desværre nu en Fjerdedel af Byens Gaarde staar ledige«, og saa kom Klagen over, at Byen trods denne Fattigdom havde »den slette Skæbne i alle Udgifter at ansættes højere end andre Byer«²³. 1766 klagede man igen højlydt; det var det gamle Tema om den ulovlige Handel, der blev drevet i hver Landsby, hvor Herskaberne hjemførte Varer, som de solgte til Bønderne²⁴; det fattige Borgerskab til stor Skade. — Regeringen kendte naturligvis helt vel Byernes Vane til altid at bruge de stærkeste og mest drastiske Udtryk for Fattigdommen, og Udtrykkene blev derfor heller ikke taget alt for højtideligt eller bogstaveligt. Overdrivelserne var til at tage og føle paa; men dermed være ingenlunde sagt, at Tilstanden i Byerne ikke var slet, endog meget slet, derom vidner Tilbagegangen i Folketal, Kømandsgaarde og Skibe tilstrækkelig tydeligt.

Folketallet, der i 1672 var 1563, var i 1769 — ifølge den officielle Folketælling — kun 1290. I Løbet af disse knapt 100 Aar var Indbyggerantallet altsaa dalet 273 eller 18 %.

En Eftersøgning af Minder om Nybygninger fra 60-Aaret 1709—1769 giver et yderst magert Resultat; der er nemlig kun tre daterede, de stammer fra Aarene 1714, 1719 og 1725. Fra Tidsrummet 1726—1768 findes slet intet Bygningsminde bevaret. Aarstallet 1714 findes paa en Sandstensplade, der nu er indsat paa Bagmuren af Ejendommen Søndergade 28, men tidligere har siddet paa Façaden over

Porthammeren Havnegade 37.

en forlængst tilmuret Port. Pladen bærer følgende Indskrift: 17. J. Struck. J. M. Munck 14. og derunder opsat 1723. I Muren paa en gammel Sidelænge i samme Ejendom er indsat en Porthammer, der tidligere maa have siddet over et Brændehus; thi den bærer følgende Indskrift:

Brende gemmes her i tørre: Gid ej Vaadeld dend røre
Joachim Struck: Ingeborg Magdalene Munck An. 1725.

Bygningen fra 1719 er det ene af de tre fornævnte Pakhuse i Gaarden Søndergade Nr. 1. Dørhammeren, som bærer Aarstallet, er nu indsat midt paa Væggen, den har tillige et Navnetræk, der ved Overkalkning er utydeliggjort*).

Hvad Handelsflaaden angaar, da bestod den 1731 af 40 Skibe, hvoraf det største var paa 30 Læst, samt af 3 Baade paa hver en Læst, ialt repræsenterede Flaaden den ikke videre imponerende Tonnage af 427 Læst (ca. 800 Tons); men 30 Aar senere var den svundet ind til 189 Læst fordelt paa 22 Skibe, hvoraf det største var paa 16 Læst²⁵.

Med Aaret 1769 har Nedgangen kulmineret. Aarhundredets sidste 30 Aar staar i Fremgangens Tegn, omend Fremskridtene paa flere Omraader er yderst smaa. Det gælder f. Eks. Skibsfarten. Thi 1796 bestod Flaaden kun af 20 Skibe med en samlet Tonnage af 226 Læst.

---

*) Medens jeg er ved de gamle Inskriptioner, maa jeg hellere nævne et Par, der burde have været med i 1ste Bind. I Porten paa den forholdsvis nye Ejendom Havnegade Nr. 37 sidder en Porthammer med Navnene Willem Hansen, Karren Christoffersdatter og nedenunder: Anno 1656 den 14. July. Porthammeren stammer sikkert fra et Pakhus, der har staaet her, men hørt til Ejendommen Nr. 13 paa Torvet, der ejedes af Storkøbmanden Willem Hansen, der er omtalt flere Gange i 1ste Bind's sidste og nærværende Bind's første Kapitel. — I Ejendommen Søndergade Nr. 30, der blev opført 1896, er der fra den nedrevne gamle Gaard bevaret en Skæl af en Dørhammer, der har siddet over Indgangsdøren i det gamle Hus. Den bærer Indskriften: Hans Jacobsen + Karen Mathisdatter. Anno 1639. Midt imellem Navnene findes et Bomærke. — Paa en Dørhammer i en gammel Bygning i Hotel »Harmonien«s Gaard staar:

Fra Ild og Tyve, fra al Fare
Gud altid dette Hus bevare.

Af de 20 Fartøjer, var det største og bedste paa 36 Læst. Flaadens Besætning var paa 55 Mand²⁶, Skipperne medregnet. Den ringe Op-gang i Skibenes Antal og Drægtighed betød ikke, at Fremgangen i Handelen havde været tilsvarende ringe; den viste tvertimod en forholdsvis betydelig Stigning, men det var — til den gamle, driftige Handelsbys Forsmædelse — fremmede Skibe, der besørgede den, og Forsmædelsens Navn var *Æro*.

Æroboernes Erhvervskrig med Lolland begyndte i Form af Fiskeri og en i Ly deraf ulovlig Handel. Æroskøbings Haandværkere havde Privilegium paa at forhandle deres Varer paa Markeder i alle andre Byer, og med dette ret betydningsløse Privilegium som Skærmbret medførte deres Fiskerflaade allehaande Kramvarer, som de solgte til Bønderne og købte Korn i Stedet. Byerne klagede ofte nok over denne ulovlige Handel, men det hjalp ikke. Endnu saa sent som 1774 indsendte Nakskovkøbmandene en saadan Klage og bad om, at der maatte blive udstedt Forbud mod Æroboernes Handel paa Landet saavel med Korn som andre Varer. Stiftamtmanden, der fik Klagen og Andragendet til Erklæring, bemærkede kun, at Æroboerne blev straffet, hver Gang man *greb* dem i ulovlig Handel, og derved blev det²⁷. Paa dette Tidspunkt var Æroboerne i øvrigt godt i Gang med at forlægge deres Handelsvirkefelt til Nakskov. De begyndte med at sejle Fragt for Nakskovkøbmandene og endte med selv at købe Kornet og sejle og handle med det for egen Regning. Blev de uenige med den Købmand, de plejede at handle med, skaffede de ham en Konkurrent ved at forsyne en af hans kendte Folk med Penge, saa han kunde nedsætte sig som Købmand, købe Kornet til Æroboerne og aftage de billige tyske Isenkramvarer og andet Kram, som de førte med tilbage fra de tyske og hollandske Handelsstæder, hvor de solgte Kornet. Den af Æroboerne etablerede »Købmand« var saaledes Straamand for hele den ulovlige Forretning. Ifølge Borgmester Badens Oplysninger fra 1796²⁸ udførtes der aarlig ca. 100,000 Tdr. Korn fra Nakskov Told-distrikt, men kun de 70,000 gik gennem Byen, Resten blev udført af Proprietærer og Forvaltere i Oplandet. Om de 70,000, der udførtes fra Nakskov, skriver han: »Men desto værre sker denne Udførsel langt fra ikke af de handlende selv. Mængden udføres af Æroboere fra Marstal. Denne lille Flække er i de sidste tyve Aar, siden dens driftige Indvaanere fik Smag paa Farten til Nakskov, saa betydelig til-tagen, at den i samme Tid har formeret sine Ildsteder til et Antal af hened 500 og sine Fartøjer til 110. Desuagtet hersker i disse Folks

straatækte Hytter den behageligste Tarvelighed sammen med en forundringsværdig Velstand; det er vel tilgiveligt, at Nakskovs Indvaanere ikke uden Krænkelser kan være Øjenvidne hertil. Det er med disse Marstals Penge, at en stor Del af vore handlende — uden enten at have lært Handelen eller eje noget — nedsætter sig paa Guds og Kredittens Forsyn, og saa skal de straks være Kornhandlere. Korn købes paa Gader, Torve og Veje for Penge, som Æroboerne forstrækker dem med, og Købmanden faar kun i Opgæld 4 eller 8 Skilling for Tønden. Man kan næsten sige, at den største Del af Nakskovs Handel er i Æroboernes Hænder. Disse Folk driver fra deres Flække den betydeligste Købstadsnæring uden at bære Købstadens Byrder. • Baden skriver videre, at de sidste Aaringers Forbud mod Udførsel af Korn har givet Marstallerne yderligere Vind i Sejlene, idet de i Kraft af deres Snuhed omgaar Forbudet bedre end andre og udfører Kornet til Lybek og Hamborg. Købmanden, der vil uds mugle Korn, maa derfor have Æroboens Hjælp. De sidste Aars høje Kornpriser har nok bragt en Del af vore handlende paa Benene, men det burde være mere; thi »skont vi vel har 3—4 nogenledes formuende Familier blandt vore handlende, saa er der dog kun en eneste Familie, der i de sidste 10—20 Aar kan siges ene ved Handelen at have erhvervet en Formue af henved 40,000 Rigsdaler.«

Æroskippernes Nakskovfart kan ogsaa belyses fra anden Side, nemlig ved Hjælp af Toldregnskaberne. 1761 var der 59 fremmede Skippere, som lossede eller ladede i Nakskov; det største af disse Skibe var paa 19 Læst. 28 af de 59 var fra Marstal, Resten fra Æroskøbing, Svendborg, Femern og Kiel; ingen helt udenlandske. 1796 anløb 55 fremmede Skippere Byen, men Skibene var gennemgaaende større. 1798 blev Nakskov anløbet 270 Gange med en samlet Tonnage af 5706 Tons. De 70 af de 270 Gange var det af Nakskovs egne Skibe repræsenterende 1872 Tons⁹⁹. Her er altsaa ikke Tale om Antallet af Skibe, men kun om Antallet af Rejser. For Nakskovflaadens Vedkommende kan man gennemsnitlig regne med tre à fire Rejser af hvert Skib.

Som Hovedaarsag til Byens Fattigdom nævner Baden de trykkende Skatter og Konsumtionen. Ekstraskatten skal, siger han, betales af ethvert Barn over 12 Aar. Tænk, en Haandværksmester skal betale Skat for sig, Kone, Born, Svend, Dreng og Tjenestefolk. I Konsumtionsafgift betales 4 Mark for en Tønde Malt til Øl og 9 Mark for en Tønde Malt til Brændevin. Hver Bid, den fattige putter i sin Mund, er be-

skattet, Vand alene undtaget. Baden opgør Byens samlede Skatter — Told- og Konsumtionsafgifterne medregnet — til godt 8000 Rigsdaler, og Byen havde kun 370 Familier med ca. 1600 Individuer. Videre nævner han Manglen af et eller flere Krammarkeder i Byen, den daarlige Forbindelse med Omverdenen og sidst men ikke mindst den Ugenerthed, hvormed Nakskovs og andre Byers Købstadsrettigheder krænkedes. Købstadens Eneret til Handel og Haandværk i sit Opland respekterede ingen. Alle Slags Haandværkere nedsatte sig uden videre paa Landet, Herremanden drev Handel ikke alene med sit eget, men ogsaa med sine Bønders og med Fremmedes Korn og indkøbte og solgte til Bønderne Varer, som kun maatte sælges i Købstaden. Ja, »enhver Forvalter agerer nu Købmand uden af denne Næring at svare mindste Afgift«. Det gaar saa vidt, at »ethvert Gods har en eller flere Skrædere og Skomagere, der syer ikke alene for Bonden, men endog for det naadige Herskab, Forvalteren, Ladefogden, Præsten, kort sagt hver og en paa Godset, og som oftest er Klædet endda ikke købt i nærmeste Købstad, men vel af en Skipper, som lægger an i den Herregaarden nærmeste Vig, hvorfra han igen udfører Landets Produkter. Ja, jeg kender Steder, hvor man gaar saa ublu til Værks, at man ved en saadan Vig kan finde mangan Gang et større Torv og større Udskibning end i Købstaden.« Hvorledes skal vel en handlende og en Haandværksmand i en Købstad, der har Grundskat, Næringsskat, Indkvarteringsskat, den fæle Konsumtion og mange andre Skatter — hvorledes skal han, som desuden har kostbare Bygninger at vedligeholde, kunne konkurrere med en handlende eller Haandværker paa Landet, der aldeles ikke kender til disse mange Byrder^o.

Borgmester Badens Klager er altsaa ganske de samme, som 60 Aar tidligere var fremsat af Borgmester Forbus. Men man maa ikke af disse Klager lade sig forlede til at tro, at Nakskov paa Grund af særlig Udygtighed blandt dens Borgere stod tilbage for de andre Købstæder. Saa underligt det end lyder, stod Nakskov al Elendighed til Trods fremdeles i Købstædernes forreste Række. For Femaaret 1769—74 var den gennemsnitlige Toldindtægt i Nakskov 1300 Rigsdaler aarlig, i Randers og Aarhus 1600, i Aalborg 1500. Fraregner man Helsingør, hvor der raadede ganske særlige Forhold, laa alle de andre Købstæder under Nakskov. I Svendborg var Toldindtægten 1200 Rigsdaler, i Horsens 1100 og saa fremdeles nedefter. Statistiken over Skibsfarten viser et tilsvarende Billede, her laa (Helsingør er stadig fraregnet)

Løjtoftevej 216 i Abildtorpe i det 1921 under Nakskov inddragne
„Nakskov Landsogn“.

I Abildtorpe Mosee staar i de senere Aar mellem de straatækte Huse flere,
faste Boligvogne.

Aalborg og Aarhus over Nakskov med Antallet af anløbende Skibe og deres Tonnage. Odense, Svendborg, Randers og Kalundborg stod omtrent lige med Nakskov, men alle de andre Købstæder laa under. 30 Aar senere var Forholdet omtrent uforandret med Hensyn til Skibsarten. Aalborg, Aarhus og Randers laa over Nakskov med Tallet paa Skibe og deres Tonnage. Odense laa paa Linie med Nakskov, alle de andre under.

Ser vi paa Folketallet, gør der sig et andet Forhold gældende; thi der stod Nakskov med sine 1290 Indbyggere nederst i Rækken af de 9 Provinsbyer, der havde den mest anseelige Omsætning⁴¹ — et Forhold, der jo ingenlunde yderligere forringer Respekten for Nakskovborgernes Indsats i en fattig og vrang Tid.

Hvad Kornudførslen angaar, da blev den i Aarhundredets sidste Trediedel fordoblet. I 1761 udførtes der 52,500 Tønder Korn fra Nakskov. 1796 derimod 101,400 Tønder til en Værdi af 22,550 Rigsdaler. I store Træk fulgte Tallene paa Kornudførslen Velstands- eller om man vil Fattigdomskurven gennem hele Perioden fra 1660 til 1800. I 1668, da Trykket fra Svenskekrigen endnu laa med hele sin Tyngde over By og Egn, var Kornudførslen fra Nakskov kun 23,735 Tønder. 1698 var den steget til 30,977 Tønder, 1731 var den kun steget til 38,800 og 1761 kun til de nævnte 52,500. I Løbet af Aarhundredets første 60 Aar steg den altsaa kun med en Snes Tusind Tønder for saa i dets sidste 30 Aar at stige med 50,000. Af Kornsorterne udgjorde Hveden ca. Halvdelen af det samlede Kvantum, derefter kom Byg, medens Rug, Havre og Ærter kun udførtes i mindre Partier⁴².

Ogsaa Konsumtionsregnskaberne giver Udtryk for den ogede Omsætning. Medens denne Afgift tidligere indbragte tre à fire Tusind Rigsdaler aarlig, var den 1796 steget til 5,080 Rigsdaler, deraf stammede 1411 Rigsdaler fra Konsumtionsafgiften i Portene, 329 Rigsdaler for indførte eller tillagte Avlsdyr og 78 fra Sokonsumtionen. 87 Rigsdaler var Græsgangspengene, 91 var Folkeskat og 23 var Milepenge⁴³, altsammen angivet i hele Rigsdaler. Det er, som man ser, med god Grund, Baden klager over den trykkende Konsumtion.

Fremgangen ytrede sig selvfølgelig ogsaa gennem en Stigning af Indbyggerantallet. Fra 1290 i 1769 steg Folketallet gennem de følgende 30 Aar med over 300. Den nærmeste Folketælling blev foretaget i 1801, og da havde Nakskov 1671 Indbyggere.

De i Perioden foretagne Nybygninger viser ligeledes Liv og Fremgang, særlig i Byens Centrum: Torvet. Theisens smukke gamle Hus,

Apotekets Forhus og de to store Ejendomme i Torvets sydvestlige Hjørne er alle byggede i Tidsrummet 1771—1786*). 1796 bestod Byen af 356 Bygninger med en Forsikringssum paa 183,000 Rigsdaler. Det trange Aarhundrede sluttede saaledes i en Lysning, der desværre paany efterfulgtes af en Mørketid paa et kvart Aarhundrede.

De smaa Næringsdrivende.

Der savnes ikke Oplysninger om Antallet af Byens næringsdrivende i de forskellige Perioder⁴, og disse Oplysninger horer naturligt hjemme i dette Kapitel, skønt de ikke i større Grad kan tjene til Belysning af Byens økonomiske Stilling, idet der ikke oplyses noget om Bedrifternes Omfang. Storrelsen af den indenbys Omsætning foreligger der selvfølgelig intet om, men der savnes desværre ogsaa i Reglen Oplysning om Antallet af Svende og Medhjælpere; thi det er jo ikke Antallet af Mestre, men Antallet af de Folk, de beskæftigede, der giver det rette Billede af Næringslivets Tilstand.

1692 oplyste Magistraten, at Borgerne deltes i 5 Klasser. *1ste Klasse* omfattede Kirkens og Skolens Personale, ialt 8 Personer. *2den Klasse*, der talte 20 Personer, omfattede Handelsfolket. De 10 drev en nogenlunde Handel »som her i saadanne smaa Steder falder«, de 8 drev kun en ringe Handel, men deres Kredit og Midler var iøvrigt Magistraten ubekendt, og endelig var der 2 »unge ledige« (ugifte) Karle, som nylig havde begyndt paa Handelen. *3die Klasse* omfattede Haandværkerne og med dem ligestillede. Der var 23, som »drev en ringe Næring« og kunde fortjene Brødet til sig og sine, andre 23 i denne Klasse var endnu »ringere til at tjene Brødet«. *4de Klasse* var Skipperne; de var 19 i Tal og ernærede sig udelukkende ved at sejle med Fragt. *5te Klasse* omfattede Somænd, almindelige Haandværksfolk og Daglejere, som arbejdede hos andre for Løn. Der var 25 Matroser og 48 Daglejere. Borgmester, Raadmænd og Statens Embedsmænd svævede formentlig over det hele; thi de er slet ikke nævnt. Sammentalt bliver det kun 166 Personer, saa det maa formentlig være en Liste, der er affattet i et eller andet skatteteknisk Øjemed.

1705 gav Magistraten en mere specificeret Liste over de næringsdrivende. Der var 9 Kornkøbmænd, der desuden handlede med Fisk, Jærn, Staal o. s. v. 11 Kræmmere, som holdt Krambod, dog uden Silke og fint Klæde. Af Haandværkere, som havde dannet Laug, var der: 4 Drejere, 12 Snedkere, 2 Tømremestre og 4 Murmestre, 4 Grovsmede,

*) Se Billeder og Billedtekster i 1ste Bind Side 97 og 317.

4 Kleinsmede, 11 Skrædere, 12 Vævere, 21 Skomagere og 2 Hattemagere. Af Haandværkere uden Laug var der: 3 Feldberedere, 3 Handskemagere, 1 Sadelmager, 3 Slagtere, 1 Kandestøber, 3 Badskærere uden Privilegium, 1 Kobbersmed og 2 Farvere. Af privilegerede næringsdrivende var der: 1 Vinskænker og 1 Apoteker. Endelig nævnes 2 Tobaksspindere; det var Jøder, som indførte »store Partier« Tobaksblade. Det øvrige Borgerskab ernærede sig ved Høkeri, Søfart og Dagleje.

I Borgmester Forbus Indberetning 1735 gives følgende Oplysninger om de næringsdrivende. Af privilegerede var der Apotekeren og tre Vinhandlere; de beklager sig, hedder det, højligt over, at de er for mange til at leve af Vinhandelen. 1) Fordi der for 30 Aar siden kun var een privilegeret Vintapper foruden Apotekeren. 2) Fordi en stor Del Skippere og Baadsmænd hjemfører Vin og fransk Brændevin i Ankere og sælger det ulovligt i Pottetal til hvem som helst baade i By og paa Land, ja, det sælges endog hemmeligt i mange Værtshuse. Her er to privilegerede Farvere, som svækkes meget i deres Næring ved, at Søfolk ulovlig tager Varer med sig her fra Byen og faar det farvet i Lybæk eller andre Steder. — Endvidere er her to Guldsmede og en privilegeret Hestemøller, der meget klager over, at han har anvendt al sin Formue paa Indretning af en saadan Maskine, saa alle uden Ophold kunde faa malet, hvad de ønskede. Alligevel har han ringe eller liden Næring undtagen i stille Vejr eller naar de otte Vindmøller udenfor Byen har mere, end de kan overkomme. I fire Mils Afstand fra Byen er her ingen Vandmøller. — Her er seks Jøder, som har faaet kongeligt Brev paa at nedsætte sig her i Byen. De tre holder aaben Krambod; de tre andre løber paa Landet med Kram og Tobak. Det var ønskeligt, ingen Jøder maatte faa saadanne Bevillinger, for man havde indhentet Magistratens Erklæring om deres Tilstand, saa de ikke ved deres urigtige Foregivender kunde komme her til Borgerskabets Skade. — Af Købmænd, som handler med Korn og grove Varer, er her 14, hvoraf de 4 holder aabne Kramboder. Her er 6 Kræmmere og 41 Skippere, hvoraf flere handler baade med Korn og andre Varer og Øl og Brændevin. Matroserne handler desuden ulovligt med Smaasager, som de hjembringer hemmeligt. Her er to Tobaksspindere, der beklager sig over Skippere og Matrosers ulovlige Tobakshandel. Den ene maatte derfor holde op med at spinde Tobak og slaa sig paa Brændevinshandel. — Haandværkerne bestaar af 9 Laug. Bagerlauget har 6 Mestre, hvoraf den ene tillige driver Købmandsskab. Tre af de andre har hver sin Mølle, som de driver ved

en Mollersvend. Bagerlauget klager over, at de ikke kan faa Dreng, fordi de, som har udlært hos dem, ikke kan faa Arbejde som Svende i København, for de har staaet et Aar i Forbundt, skont dette er i Strid med Forordningen. Tommermændene beklager sig over det samme. Her er tre Tomrermestre og to Murmestre, der har Laug sammen. Skomagerlauget bestaar af 21 Mestre, Smedelaug af tre Kleinsmede og en Grovsmed; her var vel Plads til flere Grovsmede, om de kunne faas. Snedkerlauget bestaar af 6 Mestre, Skræderlauget af 8, Handskemagerlauget af 3, Slagterlauget af 3 og Væverlauget af 6 Mestre. Uden Laug er her tre Feldberedere, to Hattemagere, en Maler, en Glarmester og en Bødker.

I en Indberetning fra 1767 opgives følgende: Borgernes Antal er 181. Her er 26 Købmænd, der handler med Korn og grove Varer; en af dem har Kommission for Glasfabriken, en for Tobaksoplaget og en har Stempelpapiret, en er tillige Vinhandler og en Herberger, to af dem handler med Kramvarer. — Her er 22 Fartøjer og 22 Skippere. Af Haandværkere med Laug er her 5 Bagere, 7 Handskemagere, 3 Murmestre, 4 Grov- og Kleinsmede, 6 Snedkere, 22 Skomagere, 10 Skrædere, 2 Tomrermestre og 4 Vævere. Uden Laug er: 3 Bødkere, 3 Slagtere, 4 Hattemagere, 2 Sadelmagere, 2 Drejere, 2 Malere, 2 Kobbersmede, 2 Feldberedere, 1 Blikkenslager, 1 Bogbinder, 1 Glarmester, 1 Gortler og 1 Hjulmand. — Af privilegerede er her: 1 Apoteker, 1 Kirurg, 1 Instrumentist, 1 Guldsmed og 2 Farvere.

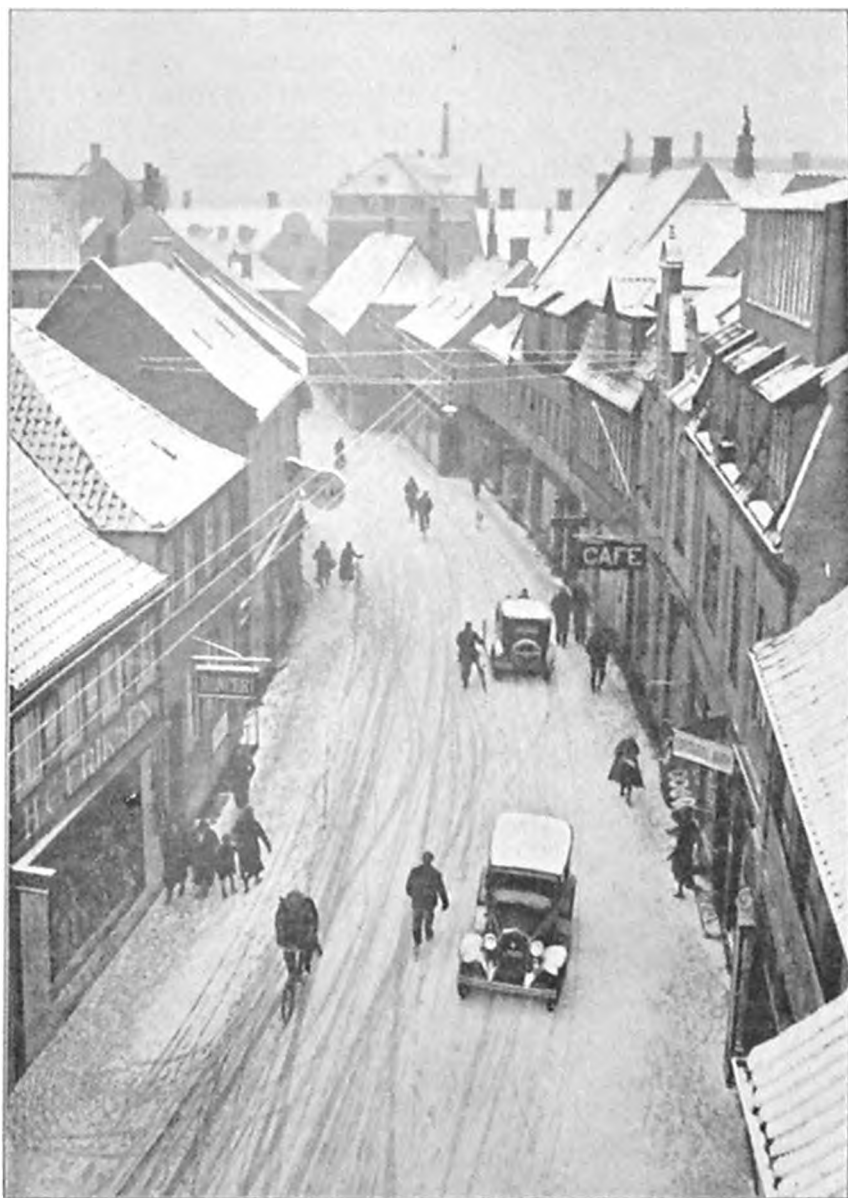
Baden opgør i sin oftnævnte Afhandling af 1796 de næringsdrivendes Antal saaledes: Af privilegerede var der 1 Apoteker, 1 Farver, 1 Stadsmusikant og 1 Gæstgiver eller Herberger. Købmændenes Antal nævnes ikke. Der var 22 Værtshusholdere, 21 Suffolk, deraf 9 Skippere, 41 Daglejere, 216 Tjenestefolk. Af Haandværkere i Laug var der 3 Bagere med 2 Svende og 1 Dreng, 5 Handskemagere med 6 Svende og 1 Dreng, 27 Skomagere med 28 Svende og Dreng, 8 Skrædere med 6 Svende og Dreng, 7 Smede med 7 Svende og Dreng, 4 Snedkere med 5 Svende og Dreng samt to Frimestre, 5 Tomrer- og Murmestre med 14 Svende og Dreng samt en Frimester, 3 Vævere med 3 Svende og Dreng. — Uden Laug var der 2 Barberer, 2 Blikkenslagere, 1 Blegmand, 1 Bogbinder, 3 Bødkere, 2 Drejere, 1 Farver (foruden de privilegerede), 4 Feldberedere, 1 Gartner, der havde Keglebane, 1 Gortler, 1 Glarmester, 1 Guldsmed, 3 Hattemagere, 2 Hjulmænd, 2 Kobbersmede, 4 Malere, 5 Mollere, 2 Haarskærere og Parykmagere, 2 Rebslagere, 3 Slagtere, 1 Stolemager og 2 Urmagere.

De forøømte Færdseleaarer.

Havnen, der før Svenskekrigen var beskeden nok, fik i de følgende Tider Lov at forfalde mere og mere; de ringe Vedligeholdelsesarbejder, man nu og da blev tvungen til at foretage, formaaede ingenlunde at standse Ødelæggelsen. I lange Tider indskrænkede Vedligeholdelsen sig til hvert Foraar at forny Vidjekostene, der viste Vej gennem det smalle og stærkt bugtede Løb fra Enehoje og indtil Byen. Udgiften hertil androg 10 Sletdaler aarlig; men Havnekassens Midler var ganske vist ogsaa minimale. 1680 var Havneafgiften 4 Skilling pr. Læst af udenlandske Skibe og 2 Skilling pr. Læst af indenlandske, Byens egne Fartøjer var derimod helt fri for Losnings- og Ladeafgift; men alle Skibe maatte yde 2 Skilling af hver Læst til Pæle og Vidjer i Løbet. Baade under en Læst var dog fritaget for denne Afgift. De faste Udgifter anførtes samme Aar saaledes: Bomslutteren for at tage Vare paa Bommen over Indløbet til Havnen 2 Rigsdaler aarlig. De, som sætter Vidjer i Stranden, 6 Rigsdaler. Strandfogden — der skulde sørge for, at Skipperne meldte deres Ankomst til Borgmesteren, samt paase, at de ikke smed Ballast i Havnen eller lindrede Tjære udenfor den dertil anviste Plads — 2 Rigsdaler aarlig⁴⁵. Disse beskedne Udgifter var nok til at sluge det meste af Havneindtægten, og derfor var der overladt Byen en Del af Akcisen med det bestemte Paabud, at den skulde anvendes til Vedligeholdelse af Havnen og Broerne; men Magistraten, der var bevilget en anden Del af Akcisen, havde i Stilhed tilvendt sig ogsaa Havnens Part. De 4 Mænd, som Kommissionen af 1682 havde sat til at efterse Byens Regnskaber, paatalte dette Forhold og skrev, at de »med Forundring og Ynk« havde set, at Skibsbroerne var udygtige, og at Bolværkerne, der skulde befri Havnen for at blive opfyldt med Urenlighed, næsten var borte, saa »Stranden ser ud som ved en øde By«. Kommissionen befalede derfor Borgmestre og Raad, at der af Regnskaberne for de sidste 10 Aar skulde tilregnes Byen dens Part af Akcisen, der saa skulde anvendes til Havnens Forbedring⁴⁶. Det saa jo meget godt ud — paa Papiret, men Havnen blev ikke bedre af den Grund; thi om de Magistratsmedlemmer, der skulde betale disse Beløb, hed det, at en Del af dem var »bortdøde i Armod«, og de efterlevende ejede ingenting, saa Beløbene kunde ikke indkræves. Et Havnesyn tre Aar efter gav da ogsaa til Resultat, at Bolværket fra Bommen og til Langebro, ialt 580 Alen, var »ganske brøstfældig«⁴⁷, og de Pæle, der endnu fandtes, var »ganske fordærvede«.

Hvad dette Syn har affodt af Vedligeholdelse, har ikke været stort; thi da Generalprokurator Niels Benzon 1603 besøgte en lang Række Købstæder for at se paa Samfærdselsmidlernes Tilstand, var Nakskov blandt de Stæder, hvis Brygger og Bolværker betegnedes som »aldeles forfaldne«⁴⁰. Et af Rejsens Resultater var, at Generalprokuroren udstedte en Instruks til alle Politimestre (Byfogder) om at paase, at Havne, Broer og Veje var ordentlig vedligeholdte. 1607 forlangte Byfogden i Henhold hertil afholdt Syn over Havnen, der efter hans Mening var saa forfalden, at Sejladsen rent vilde ophøre, hvis ikke der blev raadet Bod paa Manglerne. Magistraten tog hara dette Forlangende meget ilde op og bestred rent ud hans Adkomst til at blande sig i de Dele; men da Byfogdens Instruks blev fremlagt i Tinget, viste det sig, at hans Adkomst var i Orden, og Rentekamret gav Magistraten Ordre til at reparere Skibsbroen⁴¹. Det er betegnende, at Magistraten, trods Paatalen af Kommissionen 1682, kunde vedblive at tilegne sig ogsaa den Part af Akcisen, som skulde anvendes til Havnens Forbedring; thi Ulovligheden blev paatalt igen 1702⁴². Forholdene var da efterhaanden blevet saa slette, at selv de Smaaskibe, paa hojst 100 Tons, der sejlede paa Nakskov, ikke kunde lægge til ved Bolværksresterne eller de saakaldte Skibsbroer, men maatte losse og lade ved Hjælp af Baade⁴³, der roedes frem og tilbage mellem Skibet og Skibsbroen ud for den paagældende Købmands Gaard. 1708 var Forstaaelsen af, at der maatte gøres noget alvorligt, endelig vaagnet, og der udmeldtes 4 Mænd til at besigtige Havnen og stille Forslag til dens Forbedring. De havde let ved at konstatere, at der manglede Bolværk, saa Jorden skred ud, og at Strædernes Rendestene førte en Mængde Skarn ud i Havnen med det Resultat, at der, hvor en Baad for faa Aar siden kunde flyde, kunde »Folk og Svin nu gaa tørfodet«. Der burde, erklærede de, derfor udstedes Forbud imod, at Folk fra Mikkel Skrivers Stræde og Borgmesterens Stræde (henholdsvis Farverens- og Tolderens Stræde) udbar deres Urenlighed til Stranden, »som hidtil er sket«. Det var desuden højt fornødent, at der til Optagelse af Skarnet fra Rendestenerne blev lavet Skarnkister (Kloakbrønde), der hyppigt burde renses. Strandfogden burde tilpligtes at holde Tilsyn med, at Skarnet ikke fremdeles kom i Stranden. Og da den største Skade skete af Mangel paa Bolværk, fandt de fire Mænd, at der aarlig burde sættes et Stykke Bolværk, saa Havnen ikke »efterdags skal være saa skammelig fordrøvet, som den i senere Tider er blevet«⁴⁴. Viljen var aabenbart god nok, men Evnerne ringe og den menneskelige

Skrobølighed stor; thi endnu 1725 maatte Beboerne i Bybrostræde have strengt Paalæg om ikke vedblivende at »bære deres Husfejning i Stranden«²¹, og der stillede Mulkt i Udsigt for de ulydige. Det er dog vist blevet ved Truslen; thi 14 Aar senere var Svineriet ikke blevet mindre. Flere Skipperne klagede til Borgmester og Raad over Urenligheden ved Stranden, hvor de rent ud vadede i et Morads af Skarn. De henstillede, at der blev lagt Stenbro med Rendesten. Magistraten viste imidlertid Sagen fra sig med en Erklæring om, at da for et Aar siden Stranden var rengjort, fik Beboerne ved Trommeslag Paalæg om at holde deres Fortoug ryddeligt for Dynger og Urenlighed, Overtrædelser vilde blive straffet med Boder, og Magistraten maatte derfor henvise Klagen til Byfogden, der som Politimester havde at foretage det fornødne overfor de skyldige. Byfoged Ramel gav surt igen for usødet, idet han hævdede, at Klagerne vilde have Stenbro og Rendesten samt Bolværket istandsat; naar det var sket, skulde han nok tage sig af Urenligheden²². Resultatet blev alligevel, at en Del af Beboerne ifaldt Boder for Overtrædelsen af Forbudet mod Urenlighed; men det er saare betegnende, at de paagældende opfattede dette som et Overgreb og indgik til Stiftamtmanden med Klage over, at man havde inddrevet Mulkter hos dem, fordi de nu som alle Tider tilforn havde kastet Skarn i Stranden²³. Opsætningen af Bolværk gik kun langsomt og blev tit gjort efter Reglen billigt og slet. 1725 havde man opsat 70 Favne nyt Bolværk; men tre Aar efter var det allerede i »slet Tilstand«. Plankerne var gaaet lose og »flød i Stranden«, og 1732 klages der igen over, at det nye Bolværk ikke var forsynet med Grundplanker, saa det, der udkastedes bag Bolværket, flød under det og ud i Stranden²⁴. Det giver jo en ret tydelig Forstaaelse af, hvad man den Gang indfattede under Begrebet Bolværk. En i 1732 bogfort Opmaaling giver god Besked om Havnens Udstrækning. Der var 378 Favne Bolværk, 10 »Skibsbroer«, der tilsammen var 25 Favne lange og 27 Favne brede, 28 Fortøjningspæle langs med Bolværket, og 4 Pæle i Strømmen til Varpning. Der var 4 Skarnkister, en ud for hvert af Stræderne Badstuestræde, Mikkelskrivers Stræde, Bybrostræde og Borgmesterstræde, og til Slut noteres det med Stolthed, at Renovationen ved Stranden blev sat til Licitation hvert tredje Aar²⁵. I den efterfølgende allerfattigste Periode er Havnen sikkert kommet yderligere i Forfald, men positive Oplysninger derom savnes, idet Periodens Fattigdom ogsaa omfatter Kildestoffet. Fra 1740 og Aarhundredet ud savnes baade Raadstueprotokoller og Magi-

Sondergades østre Del har stadig den Krumning, vi ser paa Resens Plan, følgende Kystlinjen. Ældgammel er ogsaa Fremrykningen af Husene i Svinget; se I Bind Side 86 og følgende.

stralens Kopibøger, og i Rækken af Amtmandens Kopibøger er der et Hul fra 1735 til 1764.

I Aarhundredets sidste Tiaar var Spørgsmaalet om en grundig Forbedring af Havnen stærkt fremme. Der var dannet et Opmudrings-selskab, der raadede over et Aktiebeløb paa 1200 Rigsdaler fordelt paa 48 Aktier à 25 Rigsdaler. Planerne blev 1791 indsendt til Kancelliets Konfirmation, men Regeringskontorerne lagde Sagen hen uden saa meget som at svare paa den. Da man i fire Aar forgæves havde ventet paa Svar, blev Sagen indsendt paany, og efter mange Formaliteter og meget Skriveri kom man endelig 1798 i Gang med Arbejdet^{*)}. Havnen og Løbet blev opmudret til 8 Fods Dybde, og saaledes, at Skibene nu kunde lægge ind til Bolværket og losse og lade.

— *Landevejen* var lige saa mangelfuld som *Vandvejen*. Grofter langs *Vejene* var sjældne; om Vinteren korte man i et Pløre med dybe, forræderiske Huller, indtil Frostens var saa venlig at slaa Bro over Faldgruberne, og om Sommeren sneglede man sig af Sted i en Sky af Agemel. Nakkov havde Vedligeholdelsespligten af de *Landeveje*, der gik gennem Byens Marker, altsaa *Vejen* fra *Søndergade Port* til *Markskellet* ved *Krukholm* og *Vejen* fra *Vejlegadeport* til *Markskellet* mod *Branderslev*, og *Klagerne* over *Vejene* gjaldt lige saa meget *Købstadens* *Veje* som de andre. Blev det rigtig slemt, udkommanderedes alle *Byens* *Jordejere* med *Heste* og *Vogne* samt det fornødne *Mandskab*. Der taltes da stadig om den daarlige »*Stenbro*«, d. v. s. de uslagne *Sten*, der var lagt paa *Vejen*, og som *Tid* efter *anden* forsvandt i *Mudderet*. 1698 lyder *Ordren* f. Eks. paa 13 *Vogne* og 91 *Mand* samt *Kampesten* til *Vejene* og *Stengærder* om *Milepælene*. Der blev nemlig langs *Vejen* til *Taars* anbragt *Milepæle* af *Eg*, der skulde beskyttes ved *Stensætninger*. Gik det alt for trevent med *Vedligeholdelsen*, lod *Herredsfogden* tage *Syn* paa *Vejen* og truede med at lade *Arbejdet* udføre paa *Byens* *Bekostning* og inddrive *Beløbet* ved *Udpantning*^{*)}. *Vejen* fra de sydvestlige *Sogne* ind til *Byen* gik fremdeles over *Vaderne* mellem *Stubbelandet* (*Hollebyhuse*) og *Mellemlandet* (*Færgelandsgaarden*) og mellem dette og *Færgelandet*^{*)}, og denne *Vej* var for ukendte eller omtaagede *Folk* rent ud livsfarlig, og adskillige satte da ogsaa i *Tidens* *Løb* *Livet* til i *Vaderne*. *Belegnende* i saa *Henseende* er et *Andragende*, som *Forvalteren* paa *Rudbjerggaard* 1734 sendte *Magistraten* paa sit *Herskabs* *Vegne*. Hans *Skrivelse* lyder saaledes:

*) Se 1ste Bind Side 136, 137 og 138.

»Ved den Genvej, som falder over Stranden igennem de saakaldte Vaad fra Nakskov og herind i Sønderherred, er det at beklage, at mange af Herredets Beboere ved lang blivende udi Nakskov kommer til Forkort og Ulejlighed ved deres alt for sildige Hjemrejse, idet nogle maa miste Heste og Vogne og endelig ere bleven saa lykkelige at slippe derfra med Livet; andre saa ulykkelige at sætte baade sit og Kreaturerens Liv til; ligesom nu i Torsdags Nat er en Bonde fra Dannemare saaledes omkommen; en anden fra Raarup for faa Dage tilsat baade Heste og Vogn, og kom endelig selv med Livet derfra; men ikke meget troligt, han det ret længe vil beholde. At forebygge saadan desværre ej sjælden Ulykke og Død, er jeg paa mit høje Herskabs Vegne befojet at bede Deres Velvisheder, at Porten for Langebro om Vinteren maa være og blive lukket, naar Klokken er 5 à 6 om Aftenen, ligesom Dagen aftager, og om Sommeren 9 à 10, ligesom den igen tiltager; paa det, om nogle Bønder fra Herredet efterdags imod Forhaabning over den Tid maatte være i Byen, da de der til Morgenstunden kan forblive for at se og være i Stand til at forvare sig og altsaa finde den rette Vej i disse Vaader«^{*)}.

Magistraten vilde selvfølgelig ikke gaa med til denne Lukning og derved sikre sig at have Fyldebøtterne raabende og skrigende paa Gaden hele Natten. Naar Kusken var tilstrækkelig omtaaget, lod det sig desuden ogsaa gøre at sætte Livet til i Vaaderne ved højlys Dag.

For Beboerne i Sønderherreds sydøstlige Sogne var Vejen til Nakskov ikke mindre livsfarlig; thi den gamle Svinholm Bro^{*)} var — hvad forskellige Synsforretninger^{**} viser — som oftest i en saadan Forfatning, at der skulde Held til at slippe over med Liv og Førlighed i Behold. 1685 var den saa medtaget, at den maatte rives ned, og da en ny Bro var meget dyr, og en Pram i Sammenligning dermed meget billig, greb man denne Udvej og gav Holger Wulf i Nakskov Privilegium paa Færgeret med den af ham byggede Pramsfærge, der blev trukket over med Reb. Wulf skulde af hver Gaard i Kappel, Vestenskov og Tillitze Sogne have to Skæpper Hvede aarlig, og en Gang om Aaret skulde han have Korselshjælp til Færgens Reparation. Desuden maatte han opkræve en Færgeafgift af 2 Skilling pr. Vogn og en Skilling af hver Person[†]. Wulf fik desuden »Krattet« — det nuværende Lienlund^{**}) — der var paa to Tønder Hartkorn, saa han der

*) Se 1ste Bind Side 136 ff.

***) Jeg kommer til at rette en Misforstaelse i 1ste Bind. Side 136 staar, at Lienlund tidligere hed Svinholm. Det er urigtigt. Lienlund benævnedes »Krattet«, men denne Betegnelse brugtes ogsaa om Skovresterne paa Madeskov, deraf Misforstaelsen. Navnet Krattet blev senere til Pramholm og derefter til Lienlund. Svinholm var den lille Ø paa Fjordlobets modsatte Side (dens Navn er nu »forffinet« til det meningsløse Svingholm). Broen og senere Pramsfærgen laa altsaa mellem Krattet og Svinholm.

kunde opføre en Bolig; altsammen paa hans og Konens samt deres Sønns Levetid. I Sammenligning med den faldefærdige Bro, der, hvad Øjeblik, det skulde være, kunde brase sammen under Hest og Vogn, var Prammen naturligvis et Fremskridt, men jo et stort Tilbageskridt fra en god og solid Bro. Først skulde den vejfarende over Vadestedet mellem nuværende Nygaard og Svinholm, dernæst skulde han med Hest og Vogn ud paa den gyngende Fladpram, sluppet vel fra denne Tur, skulde han mase sig gennem Krattets bundlose Vej og saa over et Vadested mellem Krattet og Møllemarken — omtrent der, hvor Rødbybanen nu gaar — for saa endelig over Voldgravens skrøbelige Broer at slippe ind i Byen. Wulf, der havde faaet Krattet eller Pramholmen til gratis Benyttelse, fandt sig ikke forpligtet til at holde Vejen over den i Stand; han paastod, som rigtigt var, at Vejen var til offentlig Færdsel og derfor ikke vedkom ham, og da heller ikke andre gjorde noget ved den, blev den efterhaanden saa bundløs, at vejfarende, der var daarligt kørende, ofte blev stikkende i den uden at kunne komme af Stedet. Da den energiske Amtmand Newe under sin korte Lollandstid tog sig for at inspicere alle Vejene, kom hans Indberetning til at lyde paa, at Vejene overalt var i slet Tilstand, men værst var det med Vejen over Pramholmen, som ingen vilde kendes ved og som der ikke var gjort det ringeste ved i mange Aar. Kanceliet gav saa Ordre til, at Bønderne i Nørreherred — hvortil Landsognet og dermed Pramholmen horte — skulde holde Vejen vedlige. Derimod skulde Nakskov Borgerkab være Prammanden behjælpelig med at sætte (Anlobs-)Broen i Stand⁹².

1703 brændte Wulfs Hus. Assurance kendtes ikke, og den brandlidte maatte ud og bede gode Folk om Hjælp. Det forslog ikke, og saa søgte og fik han Tilladelse til at stille »Bækken« udenfor Kirkedørene paa Lolland-Falster, saa Folk kunde kaste en Skærv i Bækkenet, naar de gik fra Kirke. Det var grumme lidt, der kom ind ad den Vej, og saa var der kun tilbage at søge Kongen om Stotte. Det var Konen Dorete Wulf, der her optraadte som Ansøger. Hun kunde nemlig i sit Bønskrift anføre, at hendes Fader Joachim Bruun var blevet »henrettet af de Svenske paa Malmö Torv for Troskab mod Danmark«. Han var med andre Ord en af de tre Malmoborgere, der efter den mislykkede S sammensværgelse mod Svenskeregimentet blev halshugget 1659. Under Henvisning hertil bad Dorete Wulf nu Kongen om at give dem Krattet og Pramholdet — som de havde Privilegium paa i deres og Sønnens Levetid — til Arv og Eje⁹³. Som Løn for

Skaaningernes Troskab under den skaanske Krig havde Christian V udstedt et Reskript, der gav Skaaninger, som vilde nedsætte sig i danske Købstæder, Frihed for borgerlig Skat og Tyngte i tyve Aar. Wulf og hans Kone havde nedsat sig i Nakskov 1684 og erhvervet det skaanske Privilegium⁶⁴, og var altsaa belønnet paa Forhaand. Alligevel kunde Kongen ikke modstaa et Andragende med en saa gribende Motivering, og Wulff og hans Kone fik skænket Krattet som Ejendom⁶⁵. Wulf havde iøvrigt ikke faaet Kvaler med sit Pramprivilegium, som han ingenlunde havde faaet gratis, men som Betaling for et Tilgodehavende hos Kronen paa 2496 Rigsdaler⁶⁶; thi Bønderne vilde gerne snyde sig baade fra Korn og Korsel, og der maatte som Følge af Prammandens Klager adskillige Gange udstedes Ordre til Bønderne om at opfylde disse Forpligtelser⁶⁷. Efter Holger Wulffs Død overtog Sønnen Christopher Wulf 1718 Pramprivilegiet og Pramholmen, og Aaret efter blev han tillige Birkedommer paa Halsted Klosters Gods. Alligevel kunde han ikke klare sig, thi 1730 blev hans Gaard paa Pramholmen stillet til Tvangsauktion⁶⁸, og kort efter døde han; hans Enke var 1734 gift med Søren Bay Tønnesen, der søgte og fik Færgeprivilegiet for sin og Konens Levetid. Søren Bay levede endnu 1767, da han fik fri Proces i en Sag om Pramkornet⁶⁹.

I de følgende Aar skiftede Pramholmen og Pramprivilegiet flere Gange Ejere. 1777 havde Westerhollz Enke erhvervet det for Livstid, og hun købte det for en aarlig Afgift af 60 Rigsdaler og 12 Rigsdaler for Skødet, saaledes at hun frit kunde sælge det med den paahvilende Afgift af 60 Rigsdaler. 1786 ejede Baron Knuth Færgeprivilegiet, og 1796 tilhørte det Proprietær Dons. Navnet *Lienlund* forekommer første Gang i Protokollerne 1793⁷⁰.

— En af de Udgiftposter, der stadig klagedes over, og som oftest blev skaaret ned under det forsvarlige, var Vedligeholdelsen af *Broerne*. Efter Fæstningens Nedlæggelse vilde der jo have været god Grund til at erstatte alle Træbroerne over Fæstningsgravene med Jordbroer og Stenkister, men saaledes gik det ikke. Broerne foran Hovedvolden — nuværende Østergade og Vejlegadebro — blev ved at bestaa endda som Vindebroer, formentlig fordi de lettede Kontrollen med Konsumtionen og forringede Mulighederne for Smugling. Foruden de to Fæstningsbroer havde Byen ogsaa Langebro over til Færgelandet at vedligeholde, men her slap man dog allerede 1697 af med Vinden, idet man ved Broens Reparation uden videre afskaffede den. Reparationen af Broen var anslaaet til at koste ca. 300 Rigs-

daler. Magistraten var stemt for at laane de 200, men de 12 Mænd, der fik Sagen til Erklæring, vilde ikke være med at gøre Gæld; de foreslog at ligne 100 Rigsdaler paa Borgerne, og da Kongen havde skænket det fornødne Træ til en Værdi af 60 Rigsdaler, manglede der kun 140, en Del deraf kunde indkomme ved Salg af det gamle Træ, Borgerne kunde gøre en Del af Arbejdet ved Broen, og Bestillingsmændene, der var fri herfor, kunde yde noget. Saaledes blev det; men Reparationen kom til at koste over 500 Rigsdaler, og de paalignede Beløb gik saa sendrægtigt ind, at man maatte skride til Udpantning for at faa Ende paa det. Borgerskabet androg saa om Tilladelse til at opkræve Broafgift, og det blev bevilget saaledes, at der af hver Ridende og hver Bondevogn maatte opkræves 1 Skilling og af hver beslaget Vogn 2 Skilling. Broen var som sagt lavet som fast Bro, men bagefter kom Magistraten i Tanker om, at det var uheldigt af Hensyn til Konsumtionen, som den var interesseret i, og krævede Broen lavet om til igen at være Vindebro. Det kom til stor Strid i den Anledning. Rentekamret erklærede, at Regeringen ikke havde nogen Interesse i Vindebroen, men da Magistraten stadig skød Smuglerspørgsmaalet i Forgrunden, fik det baade Stiftamtmanden og Rentekamret til at vakle. De 12 Mand protesterede ivrigt mod Kravet om Vindebroen og anmodede Regeringen om dog at tage i Betragtning, at »naar nu Broen paa det fasteste Sted brækkes, hvor hun har det bedste Hold, er hun snart igen af Is og højt Vande fordærvet og øde, som Byen igen ej formaar at slikke«. De bad derfor indtrængende om, at Broen ikke igen maa blive opbrudt, og overfor Henvisning til, at der ad den faste Bro kunde smugles Varer fra Landet ind i Byen uden Erlæggelse af Konsumtion, lover de højt og helligt, at »der intet skal mangle til Konsumtionens Befordring herved, thi vi vil med Porte, som ved andre Købstæder findes, saaledes forsyne Langebro oven og ned, at ingen Underslæb derved skal kunne begaas⁷¹. Saa vidt man kan skønne, har de da ogsaa paa disse Betingelser faaet Lov at beholde den faste Bro, mod at den paa Midten blev forsynet med en solid Port.

Skønt der nu gennem Broafgiften var bevilget rigeligt til Broens Vedligeholdelse, kneb det ofte med at faa disse Penge anvendt efter Formaalet. Ofte var Broen i en saadan Forfatning, at det i lange Tider var ret livsfarligt at passere den til Hest eller Vogns, thi Broen var ganske uden Rækværk. Der laa kun en smal Planke paa Højkant ved hver Side. Som Følge heraf skete der ogsaa jævnlig Ulykker. Lene Else, Enke efter salig Knud Krog i Nakskov, skulde f. Eks.

en Gang i Aaret 1718 en Rejse til Rudbjerggaard. Just som hun kørte over Langebro, blev Hestene kyste og sprang tilbage, saa det ene Baghjul kom ud over Broen og Lene Else plumpede i Vandet; hun blev dog heldig reddet. Langt værre gik det 1733 en af Baadesgaards Bønderkarle, som stod paa Broen med en Kornvogn og selv stod ved Siden af Vognen. Ladefogden fra Fritzholm, der til Hest ligeledes holdt paa Broen, rykkede nemlig sin Hest tilbage paa ham og skubbede ham derved i Vandet, saa han druknede. Ladefogden blev arresteret men atter løsladt, da han beviste, at der kun forelaa et Uheld. Etatsraad Landdorph, Baadesgaard, klagede samtidig til Magistraten over Broens livsfarlige Tilstand, og der blev saa omsider opsat solidt Rækværk paa begge Sider af Broen.

I Begyndelsen lod Magistraten de bevilgede Bropenge opkræve, men man kom hurtig ind paa at skyde denne Ulejlighed fra sig ved at bortforpagte Bropengene; 1702 bortforpagtede man dem til den indvandrede reformerte Justus von Sonsbeck. Bønderne var voldsomt utilfredse med Skillingsafgiften, og de fandt saa paa at holde udenfor Broen og spadsere ind i Byen. Sonsbeck var naturligvis meget misfornøjet med dette Udslag af Bondedefiffigheden og indsendte Ansøgning om, at de paagældende Bønder blev forpligtet til at betale Bropengene alligevel, ligesom han ønskede, at Folk, der betalte, naar de kørte ind i Byen, ogsaa skulde betale, naar de kørte ud. Han fik rent Afslag. Kancelliet erklærede, at naar Folk ikke sled paa Broen ved at køre over, skulde de naturligvis heller ikke betale til dens Vedligeholdelse, og at Folk, der havde betalt ved Indkørslen, ikke skulde betale, naar de kørte hjem, forudsat at det skete samme Dag²¹. Det gjorde naturligvis et Skaar i Indtægten. Alligevel kunde Skillingen løbe saa højt op, at Broforpagtningen androg 40 à 50 Rigsdaler aarlig. Naar Buddene blev for smaa, akkorderede Magistraten med Konsumtionsforpagteren om Bropengenes Optræning; det skete f. Eks. 1721, da der kun blev budt 24 Rigsdaler; man traf da Aftale med Konsumtionsforpagter Jochum Struck om, at han mod en Godtgørelse af 4 Rigsdaler skulde opkræve Bropengene ved sine Betjente²².

1722 lykkedes det at faa Tilladelse til ogsaa at opkræve Bropenge af de to Broer over Fæstningsgravene. Magistraten havde allerede 1699 indgivet Andragende derom, men Stiftamtmanden, der fik Sagen til Erklæring, fraraadede det, eftersom mange Borgere var imod det, da de var bange for, at det vilde skade dem i deres Næring. Desuden havde Magistraten til Broers og Havns Vedligeholdelse faaet bevilget

Akseisen, som de burde gøre Regnskab for. 1722 var Broerne saa forfaldne, at de skulde fornyes, og staaende overfor denne Udgift blev Borcherskabet enige om at ansøge om Bropengetilladelsen og fik den. Afgiften blev den samme som for Langebro; men Byens egne Folk skulde naturligvis ikke betale noget¹⁴. Afgiften af de tre Broer blev hurtig en ikke ringe Indtægt. 1733 indbragte de ved Bortforpagning 260 Rigsdaler 2 Mark, 1739 endog 287 Rigsdaler¹⁵. 1766 indbragte de to Fæstningsbroer alene 242 Rigsdaler eller langt langt mere, end Broerne trods deres store Udstrækning krævede til Vedligeholdelsen. Deres samlede Længde var $97\frac{2}{3}$ Favne, deraf Langebro alene $51\frac{1}{3}$ Favne.

Byen havde altsaa Broer nok at trækkes med, saa man forstaaer, at den skarpt afviste et Forsøg paa at læsse endnu mere Brovedligeholdelse over paa den. Baroniet Juellinge androg nemlig 1739 Kancelliet om, at det maatte blive paalagt Nakskovs Borcherskab at forny Isseholtz Bro, der laa, hvor Maribo Landevej skærer Halsted Aa ved Juellinge Dyrehave. Motiveringen var, at Broen befærdedes meget af Vogne med Tømmer og Brænde til Nakskov. Baronens paa Juellinge var dog villig til at holde Broen vedlige uden Afgift, hvis hans Bønder og Betjente blev fri for at betale Bropenge i Nakskov. Magistraten svarede, at Isseholtz Bro laa en Milsvej fra Nakskov og ikke i ringeste Maade vedkom Byen¹⁶. Baronens Forslag om Broafgiften værdigede Magistraten end ikke et Svar.

— *Postbefordringen* var for Nakskovs og Lollands Vedkommende slettere end de fleste andre Steder, idet den forblev uforandret i hele Perioden 1660—1800. Den under Frederik III organiserede Postbefordring gav Lolland Post en Gang om Ugen, og Nakskov maatte endog selv hente og bringe sin Post fra og til Stokkemarke og betale en Mand derfor. 1680 var Udgiften hertil 2 Mark 8 Skilling for hver Rejse om Vinteren og 2 Mark om Sommeren, og da Afhentning var én Rejse og Tilbringning én, blev det altsaa to Rejser hver Uge eller ca. 40 Rigsdaler om Aaret — en ikke ubetydelig Udgift i de Tider. Endnu 1796 var man ikke kommet videre med Postbefordringen. Baden klagede med god Grund herover, idet han pegede paa, at selv de mest afsides liggende Steder i Jylland fik Post to Gange om Ugen, men Nakskov kun én Gang. Ja, siger han, »Nakskov er endog saa unaadig behandlet, at den for at faa Posten til sig, selv skal bekoste den herfra befordret tvende Mile, som aarlig koster den 50 Rigsdaler. Ikke alene dette er ubilligt, men og at Nakskov og hele Lolland, der

Hjørnet af Kattesundet og Fruegade. *

Søndergade, »Krogen« mellem Nr. 40, »Harmonien«s gamle Længe, og Nr. 42.

Se I Blod Side 201. *

horer til Fyns Stift og ligger Fyn saa nær, dog skal lade sine Breve til og fra Fyn gaa over Kobenhavn«. Videre klagede han over Postens uregelmæssige Ankomst, saa Ekspeditionstiden ofte blev alt for kort. »Den lollandske Post afgaar,« skriver han, »fra Kobenhavn hver Lørdag Eftermiddag og skulde saa komme hertil Mandag Eftermiddag, men kommer aldrig før Mandag Aften ud paa Natten, ja ofte endog ikke før Tirsdag Morgen og skal afgaa igen Tirsdag Eftermiddag«. Postføreren skod Skylden paa de daarlige Veje, og at det var andet og mere end en tom Undskyldning, fik man Bevis for, da Generaldepartementet gav sig til at undersøge Sagen. I Sommeren 1797 sendte det nemlig en af sine Embedsmænd ud for at undersøge Vejen fra Kobenhavn til Nakskov, og hans Indberetning⁷⁸ er i al sin Torhed overbevisende nok. Vejen mellem Kobenhavn og Koge betegner han som nyanlagt og god; men mellem Koge og Nakskov er den dels maadelig, dels slet og dels næsten ufremkommelig. Hele Strækningen fra Koge til Maribo har efter Beskrivelsen for det meste været slet, ja somme Steder endog meget jammerlig; men Vejen mellem Maribo og Nakskov har været endnu værre, ja flere Steder livsfarlig, især hvor der kun var Rester af Broer over Vandløb og Moradser. I Nakskovs Protokoller forekommer som før nævnt ofte Betegnelsen »Stenbro« om Vejene, en Betegnelse, der absolut ikke maa opfattes i Nutids Forstand. I den her omtalte Beretning faar man gennem følgende Beskrivelse Oplysning om, hvad en saadan »Stenbro« betød: »Stenbroen er overalt meget maadelig og paa sine Steder saa ujævn og opkort, at den snarere ligner en opbrudt end en befaren, brolagt Landevej. Stenene, hvormed Broen er lagt, er for store og upassende til Brolægning, saa de synes bedre at kunne have tjent Landmanden til Grundsten for Bygninger end til Brolægning for Landevejen. Jorden og Leret, hvori Stenene er lagt, er bortskyllet, og Stenene opkorte, hvorved Vejen nu er over al Maade vanskelig at passere.« Videre hedder det om et Vejstykke mellem Sorup og Stokkemarke: »Dette Stykke Vej skal kaldes Stenbro, men Stenene deri er overordentlig store og ligger saa langt fra hinanden mellem Pøle og Morads, at man næppe med hele Lemmer er i Stand til at komme igennem.«

Havnegade 25, Hjørnet af Billestræde.

Borgerkaar og Borgerliv.

DEN LILLE NÆRING, d. v. s. Hjemmehandelen, Haandværket og Landbruget, prægede mere end noget andet Byens Hverdagsliv. Det meste, der er at sige om *Handelen*, er sagt i det foregaaende Kapitel. Det var stadig den ulovlige Handel ved Dørene, Købmændenes Opkøb paa Landet i Stedet for paa Torvet og Proprietærens og Bonders ulovlige Handel paa Landet, der optog Sindene og gav Anledning til Strid og Klage. Borgmester Baden skrev 1706: »Torvehandelens Forfald er til stor Skade, Opkobene udenfor Torvet florerer overalt; paa Landevejene, ved Portene saavel som for Godtfolks Døre omkring i Gaderne, og det gælder alle Slags Varer, Korn, Torv, Kod, Æg, Smør, kort sagt alt, hvad Bønder har at sælge. Det, Købmanden har ulovlig opkøbt paa denne Maade, udhøkrer han senere til de fattige i dyre Domme. Det bringer ham Fordele at have fattige Haandværkere i sin Bog, idet han da kan tinge med dem om Arbejdet. Det bidrager meget til Levnedsmidlernes Dyrtid; men Magistraten har forgæves søgt at ændre Forholdet. Bonden er saa vant til at handle paa Vejen, i Byportene og for Dørene, han ved, det er ulovligt, men fortroster sig til, at hans Jorddrot vil forsvare ham og chikanere Byfogden, hvis denne skrider ind mod Bonden. En Favn

Brænde, der paa Torvet vilde koste 4—5 Rigsdaler, kommer nu hos Købmanden til at koste 7 Rigsdaler. Korn er en Rigsdaler billigere paa Torvet end hos Købmanden, og lignende Forhold gælder for Smør, Kød, Ost m. m. Det vilde være til stor Nytte, om denne Ulovlighed blev hævet; men dertil er en Torvefoged nødvendig¹.

Saavidt Baden. Hans Klage var langt fra ny, den havde lydt gennem Hundreder af Aar, og Torvefogden, som han anbefalede, havde forgæves været prøvet. I Vedtægten af 1650*) fastsattes Straffen for at opkøbe Varer udenfor Torvet til en Bøde af 40 Mark til Kongen og 40 til Byen. Alene Bødens store Dimensioner er saa godt som Bevis for, at Straffen aldrig blev udmaalt efter Loven. Politivedtægten af 1726 truede med Konfiskation af de Varer, der opkøbtes udenfor Torvet, et Opkøb, hedder det, der drives af mange »saavel Mandsom Kvindepersoner«. Selve Politivedtægtens Bemærkninger er et Bevis for det frugtesløse i Kampen; thi 6 Aar i Forvejen var der med stor Højtidelighed affattet en Torvefærdselsordning med tilhørende Torvefoged, der skulde paase, at alt, hvad Bonden havde at sælge, blev falbudt paa Torvet og ikke andre Steder². Torvefoged-tjenesten var et borgerligt Ombud og derfor upopulær, og den hele Ordning er formentlig hurtig kvalt.

Klassedeling og Rangforordning spillede en stor Rolle, selv indenfor samme Stand. De Købmænd, der handlede med Korn, Jærn og grove Varer, følte sig hævet over Kræmmere, der kun solgte Klæde og Varer *en detail*. 1726 sendte Storkøbmandene Rentekamret en Ansøgning, hvori de først beklagede sig over, at de tre Specier — d. v. s. Salt, Vin og Tobak — nu skulde købes i København, hvilket fordyrede disse Varer for Købmændene og gjorde det lettere for Æroboerne at tage et Par Læst Salt i Holsten og sælge det paa Lolland uden om Toldvæsenet. Ansøgerne mente, at man lettest kom dette for København og Landet tabvoldende Uvæsen til Livs ved, at de Købmænd, der handlede med Kornvarer, Jærn, Tommer, Tjære, Humle, Salt, Hør, Hamp, Kalk, Sten og Fiskevarer, fik Lov at danne et Købmandslaug med Eneret paa Handel med disse Varer. Kræmmerne, der skulde staa udenfor Lauget, maatte kun handle med Kræmmervarer og Isenkram, Vintapperne med Vin og Brændevin. Skipperne skulde ernære sig alene ved deres Hyre og Fragt og Haandværkerne af deres Haandværk, d. v. s., at ingen af dem maatte drive nogen som helst Handel. Rentekamret sendte Andragendet til

*) 1ste Bind Side 227.

Danske Kancelli, der udbad sig Stiftamtmandens Erklæring, og Stiftamtmand Reichov, der selv var en stor Hartkornsbesidder, var nærmest forfærdet over dette Forsøg paa at berøve Godsejerne deres gamle Ret til at handle med alle de ovennævnte Varer til eget Brug (et Privilegium, de jo i høj Grad misbrugte), det vilde efter hans Mening drive Priserne, som Købmandslauget kunde foreskrive, stærkt i Vejret, visse Familier kunde derved florere, men Landet derimod ruineres, og mangen Mand i Købstæderne blive til en Betler³. Ansøgningen blev derefter til Smaakøbmændenes Glæde afslaaet.

Lige fra Middelalderen havde Nakskov-Købmændene købt Størstedelen af deres Varer i Lybæk, og til Tider var deres Gæld hos de lybske Købmænd meget stor. 1697 androg den f. Eks. ikke mindre end 12,720 Rigsdaler⁴, og i Aarene lige efter Svenskekrigen var den — hvad Tingbøgerne viser — betydelig større. Da der 1727 udstedtes Paabud om, at Øerne skulde aftage visse Varer fra København, kom Nakskovkøbmændene i stor Forlegenhed, idet Lybækkerne forlangte deres Tilgodehavende straks, hvis Handelen standsede. Købmændene bad saa først Kancelliet om Lov til at afvikle Handelen med Lybæk lidt efter lidt, og da det blev afslaaet, bad de om Hensstand med Betalingen for de Varer, de aftog fra Magasinerne i København, saa de paa den Maade kunde afvikle Mellemværendet med Lybækkerne, men ogsaa dette blev afslaaet⁵, og Nakskovkøbmændene henvistes til at klare sig med Lybækkerne, som de kunde bedst. 1763 besværede Købmændene sig igen over, at de skulde tage alle deres Varer fra København, hvilket ofte medførte Varemangel og Forringelse af deres Handel. Samtidig klagede de over de frem-

Gamle, grønne Knopglasruder paa Theisens slange Loft.

mede Skipperne, der smuglede Varer ind paa Landet, og over Godsejerne og Bønderne, der drev ulovlig Handel. Stiftamtmand Raben, der fik Klagen til Erklæring, benægtede paa det heftigste, at Godsejere og Bønder drev ulovlig Handel; han havde befaleet Byfogden at fore nøje Tilsyn med, at Bønderne førte deres Varer til Torvs, men det havde ganske vist resulteret i, at Købmændene var mødt paa Torvet og havde — som om det var Auktion — budt Indvæernerne over og derved hindret dem i at faa de fornødne Varer, og saaledes tvunget dem til bagefter at købe Varerne hos Købmændene til forøjet Pris. Ogsaa Klagen over Skipperne maatte Stiftamtmanden afvise. I den Post, der ikke berørte ham og hans Standsfæller, nemlig Klagen over Varemangel og høje Priser i København, gav han derimod Købmændene Medhold⁹. Klagen gik saa til Københavns Magistrat, der indhentede Erklæring hos Grossisterne, der skød Skylden paa Nakskovkøbmændene. Det ses ikke, at der er kommet andet og mere ud af den Sag.

Markederne, der for mange andre Byer spillede en ret stor Rolle, havde ingen eller ringe Betydning for Nakskov. Krammarkederne var doet ud af sig selv, og Hestemarkederne, der altid var henlagt til Fasten, trak jo ikke i samme Grad som Krammarkederne Folk til Byen. Oprindelig holdtes Hestemarkederne hver Lørdag i Fasten, men 1744 blev det forandret til hver Torsdag. 1785 og 1786 bevirkede en Trykfejl i Almanaken stor Forstyrrelse, idet Torsdag var blevet til Tirsdag, saa fremmede kom om Tirsdagen og maatte vente til Torsdag; der maatte en kgl. Kundgørelse til for at ophæve Trykfejlen⁷.

— I de smaa Købstæder stod *Haandværket* ikke videre højt. Byerne ydede i deres Fattigdom for faa Chancer for Dygtigheden og Opdriften. Unge, raske Svende vandrede ganske vist i stort Tal til Udlandet for at fuldende deres Uddannelse, men de bedste af dem vendte aldrig tilbage til den lille By, enten blev de derude eller tog efter Hjemkomsten Arbejde i Hovedstaden eller i de faa Byer, som Helsingør og Aalborg, der frembød bedre Muligheder end Fødebyen. Trods Fattigdom og Brøst var Fagstoltheden dog stor indenfor de enkelte Laug. Naar Købmanden saa ned paa Haandværkeren, var der saa megen større Grund for denne til at vise sin Overlegenhed overfor den ufaglærte og bryste sig af sit »ærlige Haandværk«. Og denne »Ærlighed« var andet og mere end en Talemaade, en »ægte« født Læredreng taalles ikke i noget Fag, og Ordet om Fædrenes Synd,

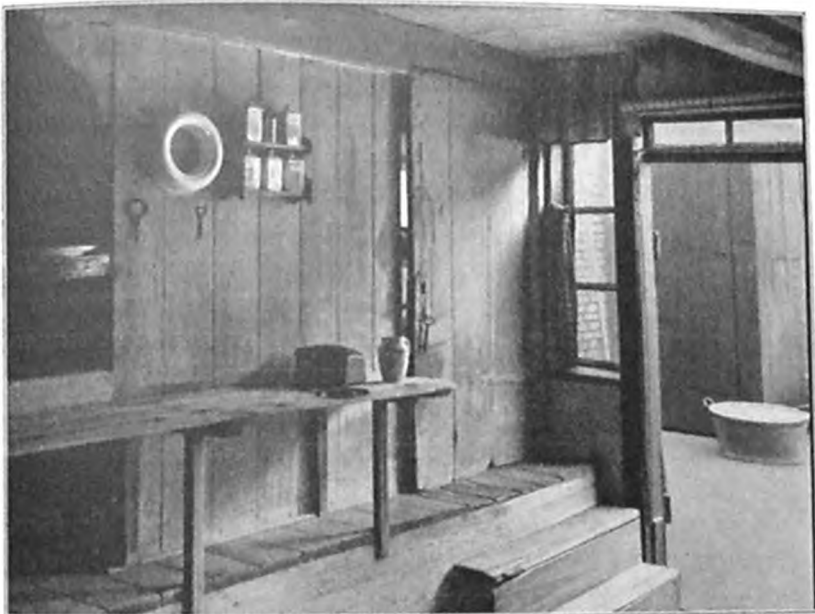
der skal straffes paa Bornene, toges rent bogstaveligt i al Fald i første Led. Var Drengen end »ægte«^o født og uden Lyde, saa var Faderens eller Moderens Fejltrin dog nok til at lukke ham ude af det ærlige Haandværks Paradis. Ja, man har Eksempler paa, at den dygtige Svend blev forment Adgang til Mesterrækken, fordi hans Fader nu havde bragt sig i en uheldig Stilling. 1695 vilde de Naskov-Vævere f. Eks. udelukke en Kollega, Christen Laursen, af Faget, fordi hans Fader havde modtaget den foragtelige Stilling som Fogedsvend. De indrømmede, at de ikke havde noget som helst at sige Christen Laursen paa, men han burde ikke have Lov at »betjene Haandværket«, efter at hans Fader var sunket saa dybt^o. Selvfølgelig fik de Paalæg om ikke af den Grund at »kaste Foragt«^o paa Christen Laursen, men naaede de end ikke at tvinge ham ud af Lauget, saa har han nok alligevel faaet deres Ringeagt at føle. 1714 er det igen galt med Vævernes Ære, der har lidt Skaar ved, at en Væver har taget Tjeneste som Raadstueljener^o.

Laugsinstitutionen hidrog gennem sin eksklusive Aand og sine ofte noget mystiske Ceremonier stærkt til at bevare og styrke disse undertiden rent taabelige Æresbegreber. Et af de grelleste Eksempler paa disse mystiske Ceremoniers Magt er vel nok »Behovlingen«^o i Snedkerfaget. Naar Snedkerdrengen havde gjort sit Svendestykke og faaet det godkendt, skulde han »behovles«, og først naar denne Ceremoni var overstaaet, var han at »eragte som en ærlig Svend«. Behovlingen fandt Sted i Laugshuset i Overværelse af samtlige Mestre og Svende. Den unge Svend blev ledet ind og taget under Behandling af fire Svende som »Behovlere«. Først holdt den ene en Tale til ham — naturligvis paa Tysk, som var det ægte Haandværkersprog — derefter blev han anbragt paa en Bænk, og de fire Behovlere traadte frem med de forskellige Stykker Værktøj, Sav, Økse, Hammer, Hovl o. s. v., alt af Træ, og bearbejdede ham dermed paa forskellige Steder af Kroppen under Anvendelsen af diverse Formularer. Saa blev der igen holdt en Tale til ham med mange Spørgsmaal og gode Raad, og disse Taler og Svarene skulde en Svend kunne udenad, saa han var i Stand til at svare ordentlig for sig, naar han ude i det fremmede blev eksamineret, thi kunde han ikke sine Ting, fik han ikke Lov til at slippe ind i Svendenes Lag. Selve Behovlingen var ikke alene brutal i Udførelsen, men ogsaa iblandet adskillige Sjofelheder. I Laugsloven 1681—82 blev Behovlingen derfor forbudt. Det interessanteste ved Sagen var imidlertid, at Skikken i al sin Taabelighed

viste sig at være stærkere end Regeringen. Resultatet af Forbudet blev nemlig, at de ikke-behovlede danske Snedkersvende ikke kunde faa Arbejde noget Sted i Tyskland; de maatte for at opnaa Svends Rettighed og Respekt dernede gaa i Lære (i Forbundet) et helt eller halvt Aar og derefter lade sig behovle. Regeringen vovede sig saa et Skridt længere ud med det Resultat, at dens Nederlag blev saa meget større. 1681 udstedte den nemlig et Reskript, hvori det hed, at den Svend, der efter de gamle »usommelige Vedtægter« havde ladet sig behovle i Tyskland, skulde gaa i Lære igen, naar han kom hjem, og tjene tre Aar som Dreng. Den Mester eller Svend, der tillod sig at kaste Foragt paa de Svende, der ikke var behovlede, skulde straffes med Kæmpebøder paa henholdsvis 8 og 4 Rigsdaler. — Det hjalp altsammen intel. Naar Tyskland var lukket for danske Snedkersvende, maatte Faget nødvendigvis gaa tilbage. Regeringen saa det og gav Køb. Behovlingsretten blev ganske vist ikke givet fri overalt, men i den ene By efter den anden erholdt Snedkerlaugene dog Ret til at behovle deres Svende, først i København og saa hist og her i Provinsen, f. Eks. 1705 i Aalborg og 1713 i Nykøbing F. gældende for alle Lolland-Falsters Købstæder. Som Resultat af denne Sejr fo'r Hovmodets Djævel i de behovlede; de »kastede Foragt« paa deres ikke behovlede Kolleger og nægtede dem Laugets Rettigheder, saa Regeringen maatte give Ordre til at suspendere vedkommende Oldermænd og idomme Bøder. I Nakskov gik Bolgerne lige saa højt som mange andre Steder. 1712 hævdede Laugets behovlede Mestre overfor Magistraten, at de kun vilde have en behovlet Mester til Oldermann. De andre Mestre blev ikke Svar skyldig, men indgav en Moderkklæring med nedsættende Bemærkninger om Behovlingen. I deres Gensvar erklærede de behovlede, at de andre ikke kunde snakke med om Faget; thi de havde knapt arbejdet et halvt Aar hos en ærlig Mester for Ugeløn, Læredrenge havde de ingen af og fik heller ingen, for Magistraten gav Lauget en behovlet Mester til Oldermann, nemlig Herman Meyer, som var indstillet med de fleste Stemmer. Der veksledes en Masse hvasse Indlæg, men Resultatet blev ligefuldt, at en ikke-behovlet Mester blev Oldermann, idet Magistraten fastholdt, at Nakskov ikke havde Behovlingsret. Det endte saa med, at Nykøbing — som ovenfor nævnt — fik Behovlingsret for hele Lolland-Falster, men afstod den senere til Nakskov. Det varede ikke længe, før alle de gamle Unoder igen dominerede under Behovlingsceremonien, og saa blev den igen forbudt. Resultatet blev det samme som før: De

I Restaurationen Havnegade 25
findes denne hyggelige gamle Skænk.
Se Billedet Side 203. *

Ogsaa Køkkenet med den ejendommelige Trappe op til Fadeburet
stammer fra de gode, gamle Dage.

ikke-behovlede danske Snedkersvende kunde ikke finde Arbejde noget Sted i Tyskland og blev saaledes forhindret i at dygtiggøre sig gennem Arbejde under større Forhold i de tysktalende Lande, og de tyske Svende, der kom herop, nægtede rent ud at tage Arbejde blandt ubehovlede Svende eller paa Steder, hvor Behovlingen ikke var i Brug. Overfor denne Stormagt af tyske Snedkere, maatte Regeringen paany strække Gevær. 1738 fik Snedkerlauget i København Ret til vedblivende at behøve sine Læredrenge, naar de »forargelige eller anstødelige Handlinger og Talemaader« blev afskaffet og alle »utilbørlige, syndige og forargelige« Misbrug holdt ude fra Ceremonien. For at være sikker herpaa forlangte Regeringen alle de anvendte Taler, Spørgsmaal og Svar forelagt i en ny og uskyldig Form, og efter at have afdæmpet Udtrykkene yderligere gav Regeringen Talerne og Svarene sin Sanktion. Det er betegnende, at baade Taler og Svar, der var paa Tysk og paa Rim, aftryktes i Reskriptet. Til yderligere Sikkerhed for Ceremoniernes anstændige Forløb, skulde de altid overværes af et Medlem af Magistraten. Tilladelsen gjaldt 1738 kun København. Provinsens Snedkere følte sig desaarsag degraderede til 2den Klasses Haandværkere; men der gik 11 Aar, før ogsaa de fik den attraaede Behøvlingstilladelse. Ved Reskript af 10. Februar 1749 fik Provinsens Snedkerlaug Lov til at behøve deres Drenge, eftersom »denne Ceremoni, saa unyttig den end er, synes fornøden« for de unge Svendes Dygtiggørelse i Udlandet. Byfogden eller en Magistratsperson skulde dog altid overvære Ceremonien og være ansvarlig for, at intet anstødeligt eller forargeligt forekom. Efter mere end trekvart Aarhundredes Kamp mod en i sig selv betydningløs Ceremoni, havde Regeringen givet tabt, og Snedkerne havde ovenikøbet den Triumf at se deres Ringeagt for de ikke-behovlede vinde Plads i Sproget, idet en uopdragen Person den Dag i Dag betegnes som »ubehøvlet«. Først ved Laugsforordningen af 21. Marts 1800 fik man afskaffet alle »Fordomme, Misbrug og udenlandske Skikke og Vedtægter«. Alle Ceremonier med »Præg af ældre Tiders raa og vilde Sæder« saasom Behøvling, Sværten i Ansigtet og lignende skulde være forbudt^o.

I Forholdet til Tyskland stod alle Fag paa Linie med Snedkerne. Overalt sad tysk Aand og tysk Sæd til Højbords, hvert Fag havde sine Ceremonier og sine Skikke, der var alt andet end blodsødne, men helige og ukrænkelige. Øvrigheden tog mange Steder sin Tilsynspligt med Laugene let, og disse indrettede sig, som de fandt for godt og lod

Kunstdrejler Th. Clausen bruger endnu af og til dette Drejelad, som hans Oldefader har lavet. I 8 Slægtled har Familien været Drejere: Blokke-, Træ-, Pumpe- og Kunstdrejere, i Farverens Stræde, paa Torvet og fra 1796 i Søndergade 47.*

Loven sove. Paa Papiret blev den naturligvis bevaret, og de Laugsvedtægter, der indleveredes til Sanktion, var i den nydeligste Overensstemmelse med Loven af 1621; men Livet i Lauget var sjælden i Overensstemmelse hverken med dens Bogstav eller Aand. Af Nakkovs Laugsvedtægter fra denne Periode er Skomagernes bevaret. Den var stadfæstet 1643, men blev under Svenskekrigen røvet og tilintetgjort af Fjenden, og Skomagerne havde derefter selv indenfor Lauget affattet »nogle visse Vilkaar«, som Øvrigheden havde gennemset og revideret og tiltraadt den 23. December 1663. Ifølge denne Vedtægt¹¹ skulde Laugsmestrene »om Behov gøres« samles hver Torsdag med en Raadmand som »Hossidder« (Tilsynsførende) og en Laugsskriver til at føre Laugsprotokollen. Den nye Mester skulde ved sin Indtræden i Lauget betale en ungarsk Gylden til Laugshuset »eller Stueleje«, en Sletdaler til Oldermænden og en halv Daler til Skrивeren. De to første Aar skulde han desuden give 6 Sletdaler til Laugets fattige; blev han senere »rig eller formuende«, skulde han give de fattige yderligere 4 Sletdaler. Vedtægten indeholdt ikke mindre end 43

Punkter, hvoraf en hel Del angik Bøder for Udeblivelse fra Laugsmøderne, Ulydighed mod Oldermændene, Ukvemsord og Eder i Lauget, ukollegial Optræden m.m. Hver Lørdag skulde to af »Laugsbrødre« gaa fra den ene Mester til den anden og sync Arbejdet, baade »paa Gaden og i deres Huse«, fandt de noget, som ikke var godt, skulde det bringes til Oldermændene, og den skyldige bøde 6 Mark. Hvis en Mester købte et Læs Bark eller et Par Huder, skulde han, om en anden Mester stod i Mangel, aflevere Halvdelen til samme Pris, han selv havde givet. Ingen maatte stævne en Laugsbroder for Retten, før der var søgt Forlig indenfor Lauget og Tilladelse til Sogsmaalet givet. Baade Mestrene og deres Hustruer skulde følge Lig ved Begravelser indenfor Lauget og følge den efterlevende tilbage til hans Hus. Ingen maatte undslaa sig for at bære Lig. Enken maatte, saa længe hun var ugift, fortsætte Mandens Forretning uden Laugsyndelser. Naar fremmede Svende kom til Byen, skulde de søge Herberg hos den dertil udsete Mester, og kun i Herberget maatte Mestrene træffe Aftale med Svendene om at gaa i Arbejde. Hvis der var flere Mestre, der ønskede samme Svend, skulde denne gaa i Arbejde hos den Mester, der ingen Svend havde, eller hos den, der meldte sig først. En Svend, der havde forladt sin Mester uden lovlig Afsked, maatte ikke tages i Arbejde af nogen anden. Den Svend, der havde faaet Afsked, skulde inden tre Dage gaa i Arbejde hos en anden Mester eller forlade Byen, saa »Lediggang forekommes og de andre Svende ikke forfores til Drik«. Svenden skulde være hjemme i Mesters Hus om Aftenen inden Kl. 9. Til Hjælp ved Sygdom og Begravelse skulde hver Svend lægge 2 Skilling dansk i Bøssen hver Fjerdingaar. Blev en Svend syg og intet havde at hjælpe sig med, skulde han have 8 Skilling af Bøssen, og af denne skulde ogsaa en Vaagekone betales. Hjælpen skulde betales tilbage, naar Svenden blev rask, eller af hans Bo, hvis han døde. Enhver Mester maatte antage saa mange Læredrenge, han vilde, men forsømte han at oplære Drengen ordentlig, skulde han betale 10 Rigsdaler i Bøde. Læretiden var som Regel 3—4 Aar, men var Drengen modvillig eller forsøgte han at løbe af Læren, skulde Læretiden forlænges. Løb Drengen anden Gang af Lære, skulde han »sendes til Kgl. Maj. Tugthus«. (Ved Tugthus forstaaes dog her nærmest en skrap Opdragelsesanstalt). Af Bøderne skulde Fagets fattige have Halvdelen, Oldermændene, Hossidderen og Skriveren skulde dele den ene Fjerdedel, og den anden skulde gaa til Vedligeholdelse af Laugshuset. Den, der nægtede at betale sin Bøde, skulde »straffes

udi (Raadhus)-Kælderen med Vand og Brod*. Intet af Boderne maatte bruges til Gæstebud eller Drik, og der maatte ikke drikkes, naar Lauget samledes til Beslutning.

Ja, saaledes saa Vedtægten ud paa Papiret, om den er efterlevet i Praksis er en hel anden Sag. Efter de skarpe Forbud, der udstedtes gennem Forordningen af 1681¹², har man Lov at nære sine Tvivl; thi den giver klart Indtryk af de Misbrug, der efterhaanden er blevet gældende Regel i Laugene, og da først og fremmest de store Bekostninger til Indskud og Traktement, som paalagdes den nye Mester ved hans Optagelse i Lauget. Forordningen fastsatte en Kæmpebøde paa 200 Lod Sølv (à 1 Mark og 4 Skilling) for den, der ydede Mestertraktement i Lauget, og 20 Lod Sølv i Bøde for hver Deltager i Festen. Ved Indskrivning i Lauget maatte der kun erlægges følgende Gratialer: to Lod Sølv til Laugshuset, to Lod til Laugets Fattige, to Lod til Oldermænden og et Lod Sølv til Raadstueskriveren, der skulde indskrive den nye Mester. Den, der krævede eller gav mere, skulde bøde 20 Lod Sølv. Aflæggelsen af Mesterproven bibeholdtes, men fortes der Klage over, at et Mesterstykke uden Grund var kasseret, var det Magistraten alene, der traf den endelige Afgørelse. Laugsmøder maatte ikke holdes uden et Magistratsmedlems Tilladelse og Nærværelse. Overtrædelse straffedes med en Kæmpebøde paa 200 Lod Sølv af Laugskassen og 20 Lod Sølv af hver Deltager i det ulovlige Møde. Enhver Mester maatte herefter have saa mange Svende, han vilde og Mestrene maatte ikke ved fælles Aftaler sætte fast Pris paa deres Varer. Der maatte ikke mere holdes Frimandag eller Drikkedag. Der skulde fores en Laugsbog over Laugsmødernes Beslutninger, som ogsaa skulde underskrives af det tilforordnede Magistratsmedlem. Forordningen sluttede med et Paabud om, at saa snart en Oldermann var valgt, skulde han for Magistraten aflægge Ed paa, at han vilde overholde de udgivne Forordninger. Med Trusten om Tiltale for Edsbrud hængende over Oldermændens Hoved, regnede man med at have Krammet paa ham.

1682 udstedtes en Forordning om Svende og Læredrenge Forhold¹³. Den forbød alle Svendskraaer og Vedtægter, og forbød under 20 Dalers Mulkt den nybagte Svend at gøre Svendegilde. Han skulde for sit med Laugets Segl forsynede Svendebrev kun betale en Sletdaler til Oldermænden. Naar en Svend forlod sin Mester skulde han i sin Svendebog have Mesterens Udtalelse om sit Forhold i Tjenesten, der skulde paategnes af Oldermænden og forsynes med Laugets Segl.

Som Supplement til den ovenfor refererede Forordning om Laugene i Almindelighed udkom i Aarene 1682—85 Forordninger med Laugsvedtægter for hver enkelt af de gamle Laug. De indlededes alle med Forbud mod at nogen paatog sig det paagældende Haandværks Arbejde uden at have erhvervet Borgerskab og være indtegnet i Lauget. De, der uden denne Adkomst drev Haandværket, skulde 1ste Gang de paagrebes, betale 4 Rigsdaler i Mulkt, 2den Gang det dobbelte og 3die Gang skulde de »straffes paa Kroppen«, d. v. s. med haardt Fængsel. Denne Bestemmelse har tændt Fryd i hver ærlig Haandværkers Hjerte, thi hadede han ikke andre her i Verden, saa hadede han oprigtig og inderlig alle »Bonhaser«, d. v. s. dem, der uden retslig Adkomst fuskede i Haandværket, specielt paa Landet. Gennem Aarhundreder var der atter og atter udstedt Forbud imod, at der paa Landet blev drevet andet Haandværk end de aller groveste til daglig Behov, og gennem Hundreder af Aar var dette Forbud daglig blevet overtraadt og havde givet Anledning til adskillige blodige Batailler, naar Kobstad-Mestrene i Flok og Følge var draget ud paa Landet for at revse en eller anden »Bonhas«, der saa havde faaet Undsætning og Hjælp af sine nærmeste Naboer. — Nu hed det i alle de nye Laugsartikler, at Oldermændene maatte udtage 4 Mestre, der sammen med ham og Byfogden (eller hans Underfoged) skulde opsøge Bonhaserne og afkræve dem Mulkten, og hvis de ikke straks betalte, slæbe dem ind i Stadens Arrest. Det saa helt godt ud paa Papiret, men kom næppe til at virke stærkt i Praksis, om end det nu og da lykkedes at faa mulkteret en og anden af Fagets frække Snyltere.

Svendene var Medlemmer af Lauget saavel som Mestrene, men man havde trods Forbudet som Regel ogsaa et særligt Svendelaug med selvstændig Lade og Segl. Grænsen mellem Mester og Svend blev al ligevel nøje overvaaget, og hver havde sit Lokale, hvor de kunde drøfte deres specielle Interesser og Fornøjelser. Svendenes Deltagelse i Laugsforsamlingerne gjaldt som Regel kun ved lystige og festlige Anledninger.

Hver af de store Laug havde sit eget Laugshus, hvor Forsamlingerne og Festlighederne holdtes. De mindre Laug holdt deres Møder i Oldermændens Hus. Laugets Skraa og øvrige Dokumenter opbevarede i et mere eller mindre kunstfærdigt forarbejdet Skrin, der kaldtes Laden. Naar Laugsmødet begyndte blev Laden sat paa Bordet og højtideligt aabnet, og den aabne Lade krævede Ærbødighed, al Banden, usømmelige Ord, »Ulyd« eller andet utilborligt var da

strengt forbudt. Naar Lauget flyttede hen i et andet Hus, blev Laden i højtidelig Procession og under Opbud af alt, hvad Lauget talte af Mestre, Svende og Dreng, ført fra det gamle og hen i det nye Laugshus, hvor der saa festedes i Anledning af Begivenheden. Det var derfor intet mindre end en Skandale, at en Skræddermester 1737 nægtede at deltage i Flytningen af Nakskovlaugets Lade. Det affødte en højtidelig Klage og meget Postyr¹⁴, der formenlig endte med, at »Oprøreren« betalte klækkelige Boder. Laden var altsaa Laugets Allerhelligste. Næst efter den i Fornemhed stod »Velkomsten«, en Pokal, der gik fra Mund til Mund, naar den fremmede Gæst skulde bydes velkommen eller den nybagte Svend optages i Lauget. For den nye Svend var det en saare højtidelig Stund, naar han ovenpaa Ceremoniernes haarde Skærsild fik overrakt Velkomsten og drak sig ind i Lauget og Svendenes Rækker. Af Laugets andre Klenodier maa først og fremmest Seglet nævnes, det var som Regel kunstfærdigt udskaaet med Symboler af Laugets fornemste Værktøj. Det anvendtes under Svendebreve, Mesterbreve og andre officielle Laugsdokumenter. Endelig var der Skafferstokken, en Slags Marskalstav for »Skafferen«, der forestod alle Gilder og Festligheder i Lauget. Paa Stiftmuseet i Maribo findes Signeter af Jærn fra Smede-, Snedker-, Bager- og Væverlaugene i Nakskov, Laugslader fra Nakskovs Vævere og Handskemagere, Velkomster af Tin eller Messing fra Væver- og Handskemagerlauget i Nakskov samt Skafferstokke fra de samme to Laug. Baade Lader og Velkomster er ret jævne, medens Hovedstadslaugenes Lader ofte er rene Kunstværker og deres Velkomster af ædelt Metal. Tre af Seglene gengives her. Nakskovvaabnet i Væverlaugets

Væverlaugets Segl.

Smedelaugets Segl.

Snedkerlaugets Segl.

Segl er jo temmelig udartet og vil være en Gaade for alle, der ikke forud er klar over, hvad det skal forestille, men Sproget er rent dansk, og det kan jo ikke siges om de to andre meget yngre Segl. For Smedene har Dansk ikke været nær fint nok; de har ikke kunnet modstaa Fritstelsen til at vise deres Berejstthed og Slægtskab med det tyske Haandværk, og Resultatet er blevet alt andet end pynteligt. Indskriften paa deres Segl lyder: »De eeksmiderns Ptier i Nasschov«. Ptier er naturligvis en mangelfuld Gengivelse af det tyske Petschier (Segl). I Skjoldet ses to korslagte Nøgler, en Hestesko og et Laasehaandtag. Ogsaa Sproget i Snedkerlaugets Segl er fortylset, der staar: »Dete er Snidkernis Pidzer i Nagschov«. I Skjoldet ses Træet fra Byvaabnet, bærende en Sav, en Vinkel og en Passer. Over Skjoldets Hjelm er anbragt en Hammer og to Stemmejern overkors. Af Laugsprotokoller fra det 17. og 18. Aarhundrede har Landsarkivet følgende: Væverlaugets begynder 1683, Skomagerlaugets 1685, Pelsner- og Handskemagerlaugets 1707, Snedkerlaugets 1738, Skræderlaugets 1748, Smedelaugets 1750, Bagerlaugets 1758, Tømrer- og Murerlaugets 1757. De indledes med en Afskrift af vedkommende Laugs Vedtægt, der var fælles for hele Landet, og hvis Hovedpunkter er omtalt i det foregaaende. Deres Indhold er hovedsagelig Lærningekontrakter, Oldermandsvalg, Bødedomme og lignende, men lidet af almen Interesse. 1753 vedtog f. Eks. en Skrædermester en Bøde paa ikke mindre end 4 Rigsdaler for at have lokket en Svend fra en anden Mester ved at byde en Svendeløn paa 4 Mark om Ugen, hvilket altsaa maa have ligget en Del over den mellem Mestrene vedtagne Svendeløn. Det fremgaar af alle Lærningekontrakterne, at der ikke var nogen fastsat Læretid. Der er Eksempler paa, at den i Smedelaugget kunde variere fra 3 til 5 Aar, i Bagerlauget 3 til 7 Aar, ja, i Skræderlauget endog fra 3 til 8 Aar. Hvis Drengens Fader selv holdt Sønnen med Kost og Klæder og gav en halv Snes Rigsdaler een Gang for alle, kunde Drengen slippe med den kortest mulige Læretid, der vistnok i alle Fag var 3 Aar. Skulde Drengen derimod have baade Kost, Logi og Klæder hos Mester, blev Læretiden lang, og desto længere jo fattigere Drengen var.

Eftersøger man Laugene i Raadhus- og Amtstueprotokoller og Tingbøger, er det Klagerne, der dominerer, snart er det Bønhaserne paa Landet, snart Medlemmer af andre Laug, der »gør Indpas« i Fagets Næring. Klagen over Bønhaserne gik til Amtmanden og af-fødte som Regel en Resolution med Forbud mod at overtræde Fagets

Udsigt fra et Loftsværelse Vejlegade 38, Freuchens Gaard,
over Freuchengades røde Tegltage.

Privilegier. For blot at nævne et Par Eksempler, saa fik Skomagerne i Nakskov udvirket saadanne Resolutioner i 1692, 1705 og 1723, Handskemagerne 1713, 1716 og 1723, Skræderne 1695 og Slagterne 1723¹⁶. Resolutionerne er der altsaa ingen Mangel paa, men netop deres Talrig- heds maa vel tages som Udtryk for, at de ikke nyttede stort, især da de efterhaanden indskrænkedes til kun at gentage det i Laugprivilegierne indeholdte Forbud. Mere velkommen for det klagende Fag var det naturligvis, naar Resolutionerne tillige indeholdt Befaling til Embedsmændene om at hjælpe de forurettede. 1695 befalede f. Eks. Amtmanden Herredsfogederne i Nørre- og Sonderherred samt Sognefogederne at være Skræderlauget i Nakskov behjælpelig med at forfølge Bonhaserne. 1714 hedder det lidt mere afdæmpet, at Skomagerne selv med Herredsfogdens Hjælp maa paagribe og anholde dem, der gaar dem i Næringen¹⁶. Men Amtmændene var ikke altid til Sinds at tage Købstadshaandværkernes Parti. 1720 klagede Snedkerne i Nakskov til Kancelliet over Fuskernes paa Landet, og bad om dets Hjælp, fordi Fuskernes Herskaber truede Lauget med Processer, som det ikke havde Magt til at bære. Da Sagen som sædvanlig blev sendt til Stiftamtmandens Erklæring, fik Klagerne baade læst og paaskrevet. De var, skrev Stiftamtmand Lützow, baade dyre og dovne, skulde en Bonde have lagt et Loft, forandret en Dør eller sammenslaaet en Ligkiste, troede Nakskovs-snedkerne straks, at det var Arbejde, de havde Krav paa, men det vilde blive Landsbymanden alt for kostbart at tage slikt ringe Arbejde fra Købstaden, desuden var Haandværkerne i Byen saa slette, at Betalingen altid oversteg Varens Værdi, og naar man bestilte noget hos dem, var det ikke til at faa, for efter et halvt Aars Forløb. Hvis de gjorde forsvarligt Arbejde til en rimelig Løn, vilde Folk paa Landet ogsaa gaa til dem i Stedet for til Fuskernes¹⁷. Stiftamtmand Lützow talte derimod ikke om Herskaber- nes tagen Parti for Fuskernes, og dog var Klagen herover fuldt be- rettiget. Hans Efterfølger i Embedet, v. Reichov, vedgaar det ærligt i en Erklæring til en af Handskemagerne i 1723 indsendt Klage. Han siger, at det burde være saaledes, at naar Retsbetjenten sammen med Laugsmestrene konstaterede Overtrædelse af Privilegierne, burde han have Ret til foruden at konfiskere Varen, straks at idømme en Mulkt og pante for den, eftersom Lauget ikke kan bære en Proces mod den Husbond, paa hvis Gods de skyldige boer¹⁸.

Iovrigt kunde det undertiden falde lovlydige Landboere overordent- ligt besværligt at respektere Købstadshaandværkernes Privilegier. Et

Andragende, som Sognepræsten m. fl. i Birket indsendte 1775, er et godt Eksempel i saa Henseende. Birket Sogn, hed det i Andragendet, ligger to Mil fra Nakskov, og Vejene dertil er saa slette, at det ved Vintertide næsten er umuligt at komme frem, og naar Sogneboerne skal have en Ligkiste fra Nakskov, maa de ofte betale mere i Vognleje, end Kisten koster. Nu boer der i Torrig en Mand, Nicolaj Wick, som tidligere har været Snedker i Nakskov, og han vil pantage sig at forfærdige Sognets Ligkister, og man andrager da om, at han maa faa Tilladelse dertil. Amtmanden anbefalede Andragendet under Hensyn til Vejenes Længde og daarlige Beskaffenhed, og den ansøgte Tilladelse blev da ogsaa givet¹⁹.

Blandt de indenbys Klager over »Indpas i Næringen«, er Skrædernes Klager over Fruentimmerne nogle af de hyppigste. Saa snart en Kvinde havde syet et Stykke Tøj for en anden og taget Betaling derfor, blev hun indstævnet og dømt; thi der var altid en eller anden velvillig Sjæl, der fortalte Begivenheden til en Skræder, og saa fik Oldermændene travlt. Selv den mindste Ting skulde paaales og forfølges, og her indenfor Byens Grænser kunde man, i Modsætning til Landet, altid faa fat paa »Forbryderne«. 1730 blev f. Eks. Ursula Andersdatter idømt 4 Rigsdalers Mulkt for at have syet en hvid Trøje og ændret en Klædning. Men Ursula vidste Raad; hun gik til Kancelliet, fremstillede sine fattige Kaar, den ringe Forseelse og den store Mulkt og bad om Fritagelse for Mulkten og Frihed til at ernære sig ved egne Hænders Arbejde med Syning. Hun fik bevilget begge Dele²⁰. 1737 prøvede Skræderlauget igen at faa Ram paa Ursula og indstævnedes hende sammen med flere andre. Anklagen mod Ursula afvistes, da hun havde »kgl. Bevilling«; de andre blev dømt. Trods Skrædernes onde Øjne og stadige Chikanerier blev Ursula ved at drive sin lille Næring, og saa prøvede Skræderlauget, om ikke Vold kunde hjælpe. De trængte ind hos Ursula, overfusede hende og fratog hende med Magt nogle færdigsyede Fruentimmerklæder. Resultatet blev et ynkeligt Nederlag for dem. Ursula indstævnedes nemlig Lauget og fik det ved Bytinget idømt nogle vældige Boder, nemlig 12 Rigsdaler til Byens fattige, 12 Rigsdaler til Justitskassen samt Sagsomkostninger og Erstatning²¹. Det var forøvrigt ikke hverken første eller sidste Gang, Skræderlauget anvendte Vold²², naar det gik saa galt for dem denne Gang, var det naturligvis, fordi de ved deres Overgreb »kastede Foragt« paa kgl. Bevilling.

Af de talrige Tilfælde paa Selvtægt indenfor de forskellige Fag, skal

jeg endnu kun nævne et; det er hentet hos de haardhændede Smede og kan staa som fuldgyldigt Eksempel. 1764 havde Kleinsmed Peder Lenstrøm faaet Bevilling til at nedsætte sig i Nakskov. Tilladelsen var naturligvis Byens andre Smede en slem Torn i Øjet, og værre blev det, da det viste sig, at den nye Konkurrent var en dygtig Mand. En skønne Dag blev han saa overfaldet af Byens andre Smedemestre. De trængte ind i hans Smedie, pryglede ham, saa han hverken kunde gaa eller staa, forhold ham i Laugets Navn at bruge sin Blæsebælg og Skruestik, forseglede baade disse og andre af hans Værkstedsmestremedier og truede ham til Slut med al Landsens Ulykker, hvis han vovede at bryde Seglene. Den arme Mand klagede paany til Magistraten, der bad de 12 Mænd udtale sig om Sagen. Deres Erklæring var ikke til at tage Fejl af; de udtalte, at Peder Lenstrøm var en brav Mand i sin Profession og som dygtig Kleinsmed højst fornoden i Byen, hvorfor han burde beskyttes saaledes, at han kunde forblive i sin Næring. Stiftamtmanden gav derefter Magistraten Ordre til paa alle lovlige Maader at beskytte Peder Lenstrøm mod hans hadske Kolleger. Et Par Aar efter befriede Døden Smedemestrene for den generende Kollega. Enken fik saa en Svend, Niels Madsen, til at bestyre Værkstedet; men han var ikke mere velset end den afdøde Konkurrent, ogsaa han fik Smedemestrenes Brødnid og haarde Næver at føle. For at faa Ende paa disse generende Forhold, ønskede Niels Madsen at gore Mesterstykke og finde Optagelse i Lauget, men Mestrene stillede nu saa haarde Betingelser, at han umuligt kunde opfylde dem. Han klagede saa til Stiftamtmanden, som gav Mestrene strenge Ordre til at optage Niels Madsen, naar han havde gjort forsvaerlig Mesterstykke. Samtidig fik Magistraten Ordre til at paase, at Lauget ikke gjorde Madsen ubillige Vanskeligheder med Mesterstykket eller paalagde ham unødige Omkostninger ved Optagelsen i Lauget. Mestrene var stadig modvillige, og Affæren er vist endt med Laugets Oplosning; thi da en Smed faa Aar efter androg om Tilladelse til at nedsætte sig i Nakskov, svarede Stiftamtmanden, at der ikke i Nakskov fandtes noget Smedelaug, der kunde udelukke andre fra Næringen²¹.

En Særstilling indenfor Haandværket indtog Bagerne og Slagterne, fordi deres Produktion og Priser var under offentlig Kontrol. To af Magistraten beskikkede Mænd fastsatte et Par Gange om Aaret Prisen paa Kød og Brod, og de skulde jævnlig paase, at Priserne blev holdt, at Kvaliteten var tilfredsstillende og at Brødet havde den lovbefalede

Vægt. 1698 fastsattes f. Eks. følgende Takster for Kød og Brød: Fedt og godt Oksekød $3\frac{1}{2}$ Skilling Pundet, middelmagert $2\frac{1}{2}$ Skilling, slettere 2 Skilling. Kalvekød fedt og godt 5 Skilling Pundet, middelmagert $3\frac{1}{2}$ Skilling, de ringere Stykker 2 Skilling. Lammekød og Faarekød fedt og godt 3 Skilling Pundet, middelmagert 2 Skilling og ringeste Sort $1\frac{1}{2}$ Skilling Pundet. Af Hvedebrød som Simler, Kringler og deslige skulde der for hver dansk Skilling leveres $9\frac{1}{2}$ Lod, af Rugsimler af sigtet Rug 11 Lod for en Skilling, af Kavringer (Rugsigtemel) 7 Lod for en Skilling, af Rugkavlinger (usigtet) 25 Lod for to Skilling, af godt Ruggrovbrød et Pund og 8 Lod for to Skilling^{*)}. Bagerne skulde til Kontrol forsyne Brødet med deres Stempel, men naar de solgte undervægtigt Brød, glemte de ofte at stemple det; blev det opdaget, blev Brødet konfiskeret og uddelt til de fattige og Bageren idomt Mulkt. Til Gengæld klagede Bagerne jævnlige over de to Mænd, der satte Brødtaksten, men Klagen blev altid afvist. Men det kunde ogsaa ske, at en Bager slap fri baade for Konfiskation og Bøde ved en begaaet Formfejl. 1675 indklagede f. Eks. Hans Petersen Bager en Byfogeddom for Magistraten og fik den underkendt. Byfogden havde konfiskeret hans Grovbrød som undervægtigt og noget Hvedebrød som ustempled; men Hans Bager paaberaabte sig, at Grovbrødet ikke var vejet i »Dannemænds Nærværelse« d. v. s. med Vidner, og at han ikke havde solgt af det ustemplede Hvedebrød, men foræret det bort. Da Byfogden ikke kunde afkræfte disse Paa-stande, slap Hans Bager for Mulkten og fik af Byfogden Erstatning for det konfiskerede Brød²⁴. Slagterne var naturligvis ikke bedre end Bagerne, og der klagedes ofte baade over Kodets Kvalitet og Pris, baade af Taksationsmændene og de 12 Mænd. Omvendt mangler der naturligvis heller ikke Eksempler paa, at Slagterne klagede. Mange af Byens Folk slagtede jo selv, og tit kneb det for Slagterne at klare sig, snart var der for mange til, at de kunde finde Livsophold, snart for faa til at forsyne Byen, i saa Tilfælde blev Slagtningen givet fri for enhver, der vilde benytte den, for atter at blive bunden Næring, naar der var tilstrækkelig Antal (d. v. s. tre) til at danne et Laug. 1713 blev der f. Eks. dannet et Slagterlaug paa tre Mand; 10 Aar efter var der kun een tilbage; de andre var »bortdøde i Armod«. 1727 var ogsaa den sidste død, og en Kvinde, Anna Giese, fik da Lov til at drive Slagternæring. Da der 1735 igen blev oprettet et Slagterlaug paa tre Mand, vilde man forbyde Anna at slagte; hun

^{*)} Et Lod $\frac{1}{28}$ Pund = $15\frac{1}{2}$ Gram.

klagede saa sin Nød for Kancelliet, og Magistraten bevidnede, at hun i otte Aar havde drevet sin Næring, uden at der i mindste Maade havde været klaget over hende. Hun fik saa Lov til fremdeles at drive Slagterprofessionen med »egne Hænder« d. v. s. uden Svend eller Dreng. Bemærkningen om, at der aldrig var klaget over Anna Giese, havde dobbelt Vægt paa Baggrund af de mange Klager, der Tid efter anden fortes over Slagterlauget. 1743 indklagede f. Eks. en Del Borgere Slagterne for Bytinget som et »ilde forsynet Slagterlaug, der gør, hvad det vil, og kun sælger, naar det vil uden al Undseelse«. 1752 var Lauget igen uddød, idet det var svundet ind til een Mand, og der blev ikke gjort Forsøg paa at danne et nyt²⁵.

Ogsaa over Murerlauget fortes der undertiden Klage. Saaledes 1776, da Apoteker Jessen skulde bygge sin nye Gaard paa Torvet. Han havde da sluttet Kontrakt med en Underofficer (der formentlig har været Murer), men trods sin Krigerstilling turde Manden ikke staa ved Kontrakten af Frygt for Murermestrenes Trusler. Jessen ansøgte saa Amtmanden om Tilladelse til at antage en fremmed Murermester, eftersom Byens Murere aldrig havde opført en grundmuret Gaard. Magistraten anbefalede Andragendet under Henviisning til, at Byens Murermestre var optaget med Arbejde ved Kirken. Et Par Aar efter var Mureren afhjulpen, idet Magistraten indberettede, at den havde faaet to habile Murermestre til at nedsætte sig i Byen²⁶.

De stramme Laugsbaand blev efterhaanden slappet ikke saa lidt ved Regeringens Indgriben, specielt ved Fremelskning af de saakaldte »Frimestre«. Frimester-Reskriptet af 1761 bestemte, at overalt i Købstæderne, hvor ikke noget »sluttet Laug« eller særlige Privilegier var til Stede, kunde enhver tage Borgerskab og drive sin Profession. Øvrigheden maatte ikke forlange særligt Borgerskab for den enkelte Profession eller nægte paagældende Haandværker Borgerskab med den Motivering, at der var Mestre nok i Faget i Forvejen. Ved et »sluttet« Laug forstodes et Laug, der havde kgl. Bevilling paa, at der ikke maatte være mere end et bestemt Antal Mestre i Byen. I Nakskov var der kun et eneste saadant Laug; det var Bagernes. (De havde nemlig 1748 gennem kgl. Bevilling faaet fastsat, at der ikke maatte være over 8 Bagermestre i Byen.) For at forhindre, at Frimesterinstitutionen skulde fore ud i den rene Oplosning, blev det bestemt, at Stiftamtmanden i hvert enkelt Tilfælde skulde give Tilladelse til, at en Frimester nedsatte sig, og det blev i al Fald for Nakskovs Vedkommende hurtigt Reglen, at Stiftamtmanden kun gav

sin Tilladelse, naar det paagældende Laug ikke havde det Antal Mestre, der skønnedes hensigtsmæssigt for Byen²⁴. Ideen med Frimestrene var maaske nok et brugeligt Modtræk overfor Laugs-Misbrug og -Hovmod; men den var ikke egnet til at højne Haandværket, idet Frimestrene ikke gennem Mesterstykke skulde bevise deres Dygtighed, og med den kunde det til Tider være skralt nok hos mangan Haandværksmester i Provinsen. 1734 klagede f. Eks. Nakskovs Bagerer over, at de hos dem udlærte Svende ikke blev anset for Svende i København, før de havde staaet et Par Aar i Lære (Forbundt), og Folgen var, at Nakskovbagerne næsten ingen Læredrenge kunde faa. Københavns Magistrat, der fik Klagen til Erklæring, udtalte, at Grunden til de københavnske Mestres Stilling var, at de Nakskovmestre ikke havde noget Laug og ikke havde gjort ordentligt Mesterstykke; hvis Københavnermestrene alligevel tog Nakskovsvendene for gode, vilde Resultatet blive, at ingen ordentlig Svend vilde arbejde sammen med dem. Nakskovmestrenes Ansøgning om, at der maatte blive givet Københavnsmestrene Paalæg om at tage Svendene for gode, blev derefter afvist²⁵. Nakskovbagerne maatte saa indhente det forsømte og se at faa dannet Laug, og de gjorde det saa grundigt, at de som før nævnt endog blev et kgl. privilegeret, sluttet Laug.

— En Særstilling indenfor Handel og Haandværk indtog *de privilegerede Erhverv*. Disse Privilegier blev udstedt, naar den paagældende Næring var saa ringe i Byen, at det kneb med at faa en habil Mand til at nedsætte sig, og Privilegiet lod da ofte ikke alene paa, at han skulde være ene Mand i det Fag, men ogsaa ofte paa, at han skulde være fri for alle Byens Skatter og Ombud. Undertiden gjaldt Eneretten ikke alene Byen, men ogsaa Halsted Amt og Maribo By og Amt. Det var f. Eks. Tilfældet 1707, da Gabriel Wulfeld blev Stadsmusikant i Halsted og Maribo Amter, og 1721, da hidtilværende Hoboist ved Generalkorpset, Quirius Steltzner, fik Bevilling paa at være Instrumentist i Nakskov og Halsted Amt og faa Aar efter tillige i Maribo. Det betød, at paa hele Vest- og Midtjylland maatte ingen anden spille for Betaling ved Gilder eller Fester²⁶. Ofte gik disse privilegerede Stillinger i Arv fra Fader til Son eller Svigersøn. 1696 træffer man en privilegeret Urtekræmmer i Nakskov, et Fag som ellers ikke forekommer her. Farverne indtager derimod en fremskudt Plads blandt de privilegerede, men man træffer ogsaa en Bogbinder, Urmager, Vinhandler og først og fremmest Gæstgiver eller Herberger. I Tidens almindelige Klageraab over Forurettelser

savnes heller ikke de privilegeredes Rost. Snart er det Bogbinderen, der forgæves forlanger Forbud mod, at Kræmmerne sælger indbundne Bøger, baade »Skolebøger og Almanakker«, snart er det Farveren, der ligesaa forgæves forlanger Indskriden mod Folk, der sender deres Toj til Farvning i andre Byer, og endnu oftere er det Stadsmusikanten, der kræver og faar Dom over en og anden Fyr, der har spillet op til Dans ved et Gilde paa Landet. Men det kunde jo ogsaa ske, at den privilegerede Stilling forledte vedkommende til saa megen Sløjhed og Optrækkeri, at han fik en privilegeret Konkurrent; det skele f. Eks. 1724 med Farveren Mads Jensen²⁹. Et af de Privilegier, der ofte savnede en Indehaver, var Herbergerens. Den gamle Skik at gøre Herbergeriet til et tvunget kommunalt Ombud eksisterede ikke mere, og i Stedet gjorde man Gæstgiveriet til privilegeret Næring og gav dets Indehaver Frihed for alle borgerlige Ombud og Skatter. Alligevel kneb det med at faa nogen til at overtage Næringen, fordi de Rejsendes Antal var yderst faa, og da Privilegiet ikke gav Eneret paa Værtshushold — det vrímlede tværtimod med Steder, hvor Godtfolk kunde faa Torsten slukket — kunde Herbergeriet ikke give Levebrød til en Familie. 1682 hed det f. Eks., at da der nu paa lange Tider ikke havde været noget Herberg for rejsende, havde Magistraten givet Enken Else Pedersdatter Ret til at drive »Herberg og Traktement for billig og ordentlig Betaling saa ej nogen derover med Billighed sig kan besvære«. Hvor længe Else Pedersdatter har holdt paa med Herberg og Traktement, er ikke opklaret, men 1695 er Privilegiet igen ledigt og overdrages nu til den entreprenante, reformerte Justus von Sonsbech, som Læserne af foregaaende Kapitler har modt baade som Bro- og Konsumtions-Forpagter. Han har næppe egned sig for Stillingen; thi Aaret efter klages der over, at han er uhoflig og grov. 1758 klages der igen over, at der nu i nogen Tid ingen Herberger har været i Byen, og Magistraten anbefaler derfor varmt Postholder Niels Priersgaards Ansøgning om Tilladelse til at drive Herberg og dertil knytte Ret til Udskænkning af Vin, skont der var en privilegeret Vinhandler. Andragendet blev da ogsaa bevilget, men ret længe varede det ikke, før man igen var i Herbergnød. Det var, siger Baden, ofte saa galt, at Rejsende ikke kunde opdrive et Logi i hele Byen og maatte tage bort igen. 1795 forsøgte Regeringen saa at ordne Spørgsmaalet gennem Lovgivningen. Der udstedtes en Forordning om offentlige Herberge. I Herberget skulde der være Plads til et passende Antal rejsende og til deres Heste og Vogne, og det skulde være vel-

Freuchens Gaard med den ejendommelige Port til Nørre Boulevard. *

Hotel Harmoniens Gaard. I Længen med det store, røde Tag var i gamle Dage Gæstgivergaard og Købmandshandel. Porten fra Gaden ses paa Billedet Side 201.

forsynet med Mad og Drikke. Priserne skulde hvert Halvaar fastsættes af Magistraten og opslaas paa en Tavle. Herbergeren skulde have Ret til at bage, brygge og brænde (Brændevin) og sælge Øl og Brændevin i Pottemaal ud af Huset, og Magistraten kunde hertil føje andre af Byens Privilegier. I Henhold hertil fik Naskovborgeren Johannes Hage »Frihed for alle personlige og reelle Tynger« mod at paatage sig at drive Herberg og Værtshus for rejsende. Men trods alle Privilegier kunde Hage ikke klare sig; thi efter et Aars Forløb overgav han sit Bo til Skifterettens Behandling. Der var paa det Tidspunkt ikke mindre end 22 Værtshusholdere i den lille By paa 1600 Indbyggere, saa Konkurrencen paa Beværteromraadet har været stor^{*)}. Retten til at brænde Brændevin var heller ikke meget værd. Omtrent alle Købmændene i Byen brændte Brændevin i det smaa (det største Brænderi producerede kun 7 Tonder om Aaret), thi Naskov-Brændevinen var ikke højt i Kurs og stod langt tilbage for Maribo, der havde et til det Brug fortrinligt Vand, medens Naskovs Vand var mindre velegnet. Vandet i Brøndene kunde slet ikke bruges hverken til Øl eller Brændevin, og Vandet hertil blev derfor hentet i Lovgravene udenfor Byen. Navnet stammede formentlig fra, at det ved Lov var forbudt at forurene Vandet i disse Grave.

Blandt Privilegierne maa endnu nævnes de reformertes, der udstedtes 1685 og gav alle fremmede af den reformerte Religion, der vilde nedsætte sig i de danske Kobstæder, Frihed i 20 Aar for alle »personlige Tynger og Besværinger samt Kontributioner, Indkvarteringer, Krigsstyr, Kopskat og alle andre Paalæge«. Formaalet hermed var at faa dygtige Fabrikanter og Haandværkere kaldt ind i Landet til Ophjælpning af Regeringens Kælebarn: Industrien. Den før nævnte Justus von Sonsbech^{*)} nedsatte sig paa dette Privilegium i Naskov uden at drive hverken Industri eller Haandværk²¹.

— *Agerbruget* var den mindste Næring, i al Fald saa længe Jorderne var delt mellem de oprindelige 204 Gaarde; thi da hele Byens Tilliggende kun androg ca. 1000 Td. Land, kunde der jo kun blive ca. 5 Tdr. Ld. til hver Gaard, et Forhold, der efterhaanden ændredes ved, at adskillige Gaardes Jorder samledes paa enkelte Mænds Haand, men saaledes, at Inddelingen i de 204 (senere nævnes 202) Lodder bibeholdtes for hver Mark. Ifølge Badens Oplysninger var der 1796 kun 65 Jordbrugere i Byen, men kun de 34 havde til Stadighed Heste og

^{*)} Om hans uheldige Frierfærd hos den noget berygtede Dorte Skov se Lol. Falet. hist. Aarbog 1916 Side 22 ff.

Vogue; de andre lod Jorden drive af Medborgere eller omboende Bønder. Der var Folk, som havde erhvervet sig indtil 14 Gaardes Jord. Prisen for en Gaards Jord var da 100 à 120 Rigsdaler. Af de oprindelige 204 Jordbrugere var der altsaa 1796 kun 34 tilbage; de 31, som bortforpagtede deres Jord, tæller jo ikke med som egentlige Jordbrugere. Denne Sammenlægning af Gaarde var begyndt tidligt. Medens der paa Anders Perlestikkers Tid var de fulde 204 jordbrugende Borgere, var deres Tal Hundrede Aar efter mere end halveret; thi 1726 er der kun 81 Jordbrugere, der deltager i et yderst vigtigt og hidstigt droftet Jordspørgsmaal, som der senere bliver Lejlighed til at omtale. Men Sammenlægningen af Jorderne gav sig ikke Udslag i Driften; den Mand, der ejede 14 Gaardes Jord, havde ogsaa 14 forskellige Lodder i hver af Markerne. De egentlige Kornmarker var Rosnæs-, Mølle-, Krogshølle- og Stor-Marken. De gamle Fæstningsarealer paa Færge-, Mellem- og Stubbe-Landet skulde ligge i Græs og maatte ikke plojes. Det meste af Madeskov laa ligeledes i Græs hist og her med noget Krat som Rester af den tidligere Skov. Madeskov-Overdrevet strakte sig ind over Branderslev Sognegrænse, saa Græsningen var fælles for Nakskov-Jordbrugerne og Branderslev Bønder. De skulde derfor ogsaa dele Hegnspligten, hvilket gav Anledning til adskillig Uenighed. Fællesskabet blev først ophævet i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Først da kom Madeskov under Plov. Fra sin Skovtilstand i den tidlige Middelalder og indtil Landboreformerne revolutionerede Landbruget, havde Madeskoven »Græsning« kun bestaaet i Kvikgræs og andre vildtvoksende »Foderplanter«. Det højeste man havde drevet det til i Retning af Dyrkning, var Opgravning af Tidsler og andre stærkt generende Gæster i det vilde Selskab. Værdien af denne Plantebestand var altsaa saare ringe; den var dog for Nakskovs Vedkommende fastsat til 230 Kreaturers Græsning, men om der var Føde til 30 eller 230, ahang naturligvis af Sommerens Vækstbetingelser. Der var ingen Bygninger paa Markerne; baade Stalde og Lader laa i Gaardene inde i Byen. Malkekvæget blev drevet ud paa Græsningen om Morgen og hjem om Aftenen. Til at vogte det havde Byen en Hyrde, der blev lønnet efter Antallet af Kreaturer. Hver Jordbruger havde selvfølgelig sine Koer mærket, og han maatte naturligvis ikke slippe flere Koer paa Græs, end hans Jordareals Størrelse berettigede ham til. Om Morgen blev Køerne drevet ud; det foregik oprindeligt paa den Maade, at Byhyrden begyndte ved den ene Ende af Byen og ved Trutten i sit Horn opfordrede Folk til at

slippe Kvæget ud af Portene, paa den Maade voksede Flokken, indtil den ved Uddrivningen af den modsatte Byende var fuldtallig. Ved Inddrivningen om Aftenen blev Portene atter oplukkede og Kvæget fandt saa Vej hver til sit.

Kornafgrøderne stod næppe over det, man opnaaede i Samtidens Bønderbrug, hvor Foldudbyttet aldrig naaede over 5 à 6, men meget ofte laa under. Her som paa Landet var Fællesdriften den eneste tænkelige Form. Oldermanden og Fjerdingsmændene traf i Fællesskab Bestemmelse om, naar der skulde pløjes og saaes; alle rykkede da ud paa en Gang og udforte Arbejdet i Fællig, ligesaa med Høsten, men hver Mand fik naturligvis Avlen af sin egen Lod. Sædskiftet var — i al Fald paa Papiret — følgende 1) Vinterkorn, 2) Byg, 3) Ærter og 4) Byg. Andre Afgrøder kendte man som Regel ikke, og det overrasker derfor at se, at »Sieglers Mark« i 1713 var besaaet med »Frøvipper«, der »hostes for andet Korn«. Hvert femte Aar skulde Marken efter denne Brugsplan hvile, men det blev sjældent overholdt. 1698 klagede f. Eks. 30 Borgere over, at en af Markerne ikke kom til »Udlæg som Fæland« og dermed til at give den Grøde, den kunde, nu gav den, hed det, kun Tidsler og ofte ikke Udsæden igen²². Som Regel skulde der træffes særlig Bestemmelse, naar en Mark skulde i Udlæg, og saa kneb det ofte med Enigheden. 1725 var der saaledes stort Tovtrækkeri om Udlæget af Stormarken. 51 Borgere havde vedtaget Udlæget, men 30 var imod det og blandt dem Borgmester Forbus. Sagen blev indanket for Amtmanden, og Flertallet anførte her, at Marken ikke »i mange Mænds Minde« havde ligget i Udlæg. Amtmanden forsøgte forgæves en Mægling, og Borgmesteren gik saa til Kancelliet med en Klage. Han skrev, at han som Borgmesterjord havde 6 Td. Land i Marken, men Svingelen, som ogsaa var tillagt hans Embede, og som han havde opelsket med Underskov og unge Ege, vilde blive ødelagt af det paa Udlægsmarken løsgaaende Kvæg, og skulde Marken i Udlæg, maatte han derfor forlange Svingelen indhegnet, men helst saa han, at Marken ikke kom i Udlæg. Kancelliet overlod Amtmanden at afgøre Sagen, og han resolverede da tilsidst, at Marken skulde i Udlæg, eftersom det er bekendt og »daglig Erfaring viser, at naar en Jord hviler og derefter igen tilsaas, bærer den ubestridelig mere Korn«²³.

Fællesskabet havde selvfølgelig sine Vedtægter som Rettesnor for Driften, de blev fornyede en Gang imellem, men Hovedtrækkene var de samme Aarhundreder igennem. Vedtægten af 7. Februar 1752 er

Dette skal være Nakskov, et stærkt misvisende Billede i Pontoppidans
»Danske Atlas« 1767.

bevaret³⁴ og gengives her i et kort Resumé: Fællesskabets øverste Myn-
dighed var Oldermændene, der valgtes hvert Aar; Hvervet var tvunget
Ombud, der skulde gaa paa Omgang, saaledes at man begyndte med
de største Jordbrugere og sluttede med de mindste. Endvidere valgte
hver Fjerding sin Fjerdingsmand, der skulde hjælpe Oldermændene
med at føre Tilsyn, tilsige Borgerne, naar noget skulde forhandles
eller der skulde gaas »Gærdegang«, hvilket skete fire Gange om Aaret,
nemlig 14 Dage før Paaske, 1ste Maj, næste Sogndag efter Sankt
Hans og naar Sæden var fredlyst. Ved Gærdegangen skulde man kon-
statere, om Gærderne ud for hver Lod var i Orden og Grøfterne mel-
lem Agrene tilbørligt oprensede, saa Vandet kunde »faa sit Løb«. Blev de ved Gærdegangen paaatalt Mangler ikke afhjulpne, ifaldt
Synderne en Marks Bøde, der kunde inddrives ved Udpantning. Ved-
ligeholdelsen af Ledene ved Indkørslen til Markerne paaahvilede Fjer-
dingsmændene, der ligeledes mulkteredes ved Forsømmelser. Selv-
følgelig var der Paabud om at holde Heste, Køer og Svin af Korn-
markerne, og om, at Gæssene ikke maatte slippes derud, for Kornet
var indhøstet. Oldermændene og Fjerdingsmændene i Forening be-
stemte, naar »Auret (Ævred) skulde opgives«, d. v. s. at Indhøstningen
blev erklæret for tilendebragt og Gærderne om Stubmarken optaget,
saa Kvæget kunde slippe derud og græsse, hvor det vilde^{*)}; men før det
skete, skulde Markerne med Vintersæden fredes ved Indhegning. Den
1ste Maj holdtes der »Samling« i hver af de fire Fjerdings. Der valg-

*) Herfra stammer den gamle Talemaade: at »opgive Ævret« d. v. s. at lade
alt gaa, som det bedst kunde.

tes da Fjerdingmænd for det kommende Aar og blev fastsat »Tyre-skud« (det hver Gaard skulde betale til Holdet af Fjerdingens Tyr om Vinteren), og endelig drøftede man Emner vedrørende Markernes Drift og Fredning. Ved denne Lejlighed flød Ollet rigeligt, og Munden løb tit over med det onde, som et eller andet Hjerte var fuldt af, oftest med Adresse til Øvrigheden, der altid var repræsenteret. Disse Samlinger skulde nemlig i Lighed med Laugssamlingerne altid overværes af et af Magistratens Medlemmer, et Hverv, de altid følte sig meget besværet af, især naar Stiklerierne begyndte. 1755 sendte Magistraten Stiftamtmanden et Brev, hvori det hed, at man var hørt op med at deltage i disse Forsamlinger, fordi det paagældende Magistratsmedlem ofte blev »saaledes begejnet, at det kunde være ulideligt for en privat Mand endsige for en Øvrighedsperson«; men nu forlangte Borgerne, at Magistraten skulde være repræsenteret for at give de trufne Vedtagelser større Vægt, og den ansøgte da om Tilladelse til at blive fri for at møde og faa Lov til i Stedet at beskikke en eller to Borgere til at deltage og »regulere al Ting uden at anrette nogen Drikken paa almindelig Bekostning«. Jeg ved ikke, om Ansøgningen blev bevilget, men det er ogsaa temmelig ligegyldigt; det interessante ved Brevet er det Embedshovmod, der lyser ud af Bemærkningen om den »private Mand« og »Øvrighedspersonen«, især naar man erindrer, at Øvrighedspersonen oftest var en ludfattig og dybt forgældet Mand.

Markvogteren, der holdt Opsyn med Markernes Hegn m. m., skulde ifølge Vedtægten have to Skilling af hver Hest, Ko og Svin, der var i hver enkelt Gaard, og en Skilling af hvert Faar og Gaas. Paa Made-skov gik kun Malkekøer og Faar, og Hyrden, der vogtede dem om Sommeren, fik en Skilling for hver. Ungkvæget blev derimod sluppet ud paa Karleby Heed i Fællesskab med Ungkvæget fra de andre Parthavere i dette Overdrev. Kreaturbestanden blev 1779 opgivet til 93 Heste, 295 Køer og 23 Faar, hvoraf der betaltes 98 Rigsdalers Skat i Form af »Græsgangspenge«²². Den ringe Kvægbestand blev ofte stærkt reduceret ved de Kvægsygeepidemier, som med større eller mindre Mellemlum hærgede Landet. Man stod ret hjælpeløst overfor dem, og selv de simpleste Forsigtighedsregler blev ofte tilsidesat af uforstaaende Borgere. 1728 blev Jacob Bødker f. Eks. idømt en Bøde paa 6 Mark, fordi han, paa Trods af udstedt Forbud, havde sluppet en Hest med smitsom Sygdom ud paa Rosnæs Mark. Aaret efter havde en anden Mand holdt sine syge Bræster tøjret paa Færgelandet

under Paaskud af, at de intet fejlede og ingen Skade kunde gøre. Der blev udnævnt fire Mand til at syne dem, og deres Kendelse lod paa, at »Dyrene var udygtige« til at være paa Marken. Han lovede saa at ihjelskyde den ene Hest og holde den anden hjemme. En saa radikal Kur som at slaa dem begge ihjel turde man altsaa ikke foreslaa. Man følte sig forpligtet til at begrænse Kreaturejernes Tab saa meget som muligt, da Erstatning jo var et ukendt Begreb. 1746 klagede Detmers Enke over, at hun kun havde én Tyrekalv tilbage af sin store Besætning paa 20 Kreaturer; alle de andre var døde af Kvægsyge, hvorfor hun androg om Moderation i Skatten. Under de første Kvægepidemier fik Kadaverne af de døde Kreaturer ofte Lov at ligge i Huller og Grofter og forpeste Luften. Senere lærte man dog at nedgrave dem; det var naturligvis Natmandens Arbejde, men for at være sikker paa, at han gjorde Arbejdet ordentligt, blev Vægterne eller Tjenerne beordret til at overvære »Begravelsen«, en foragtelig Bestilling, som de ingeniunde agtede at udføre gratis. 1746 klager saaledes Raadstuetjeneren og Byens Tjener over, at de endnu ikke har modtaget Betaling for at overvære det døde Kvægs Nedgravning²⁴.

Lige fra Middelalderen havde Jordprocesser været en yndet og ofte meget indbringende Sport for de store Jordbesiddere, og Nakskov fik ogsaa sin Part af dem, om end de efter de store Stridigheder om Madeskov*) kun drejede sig om mindre Arealer; men det var stadig Besidderen af Lundegaard (Christiansdal), der rejste Kravene med efterfølgende vidtloftige Processer; snart drejede det sig om et Par Holme ved Byfogedsøen, snart om Fællesgræsningerne paa Madeskov, Krogshølle Fang og Karleby Heed. Processen om Byfogedsøen fortes lige til Højesteret og tabtes, efter Byens Sagførers Mening, fordi man havde lagt for ringe Iver i Sagen. I de andre Sager fortes Processen for de i den Anledning nedsatte Kommissioner; men nogen større Betydning kan man ikke tillægge dem, hvorfor jeg heller ikke her skal fordybe mig i dem, men nøjes med at henvise til det omfattende Kildestof²⁷. Af større Betydning var det, at Regeringen uden nogen som helst Lovhjemmel disponerede over Byens Ejendomme og henlagde vigtige Dele af dem som Tjenestejord for Embedsmændene. Borgmesteren fik, som før nævnt, tillagt Svingelen, og Byfogden fik 1715 Nakskov Sø, der efter den Tid benævnedes Byfogedsøen²⁸.

— I nær Tilknytning til Jordbruget stod *Vognmandskørslen* eller rettere Befordringspligten. I ældre Tid omfattede denne Pligt kun

*) Se første Bind Side 13—16.

Kongen og hans Følge, og Udgiften dækkedes da af Byen. Senere blev Befordringspligten udvidet til at gælde alle rejsende mod en vis lovfæstet Godtgørelse pr. Mil, og Pligten omfattede nu kun Byens Jordbrugere, der efter Tur skulde levere de nødvendige Heste og Vogne. Denne Ordning var lige ilde set baade af de befordrede og de befordrende. Jordbrugerne var utilfredse med at blive jaget fra deres Arbejde og præstere Korslen til en utilfredsstillende Betaling, og for de rejsende var det en Tortur at blive befordret med daarlige Heste og elendige Vogne ad hullede og hundlose Veje. Regeringens Bestræbelser gik derfor ud paa at faa dannet Vognmandslaug i alle Byer, saaledes at der overalt fandtes velegnede Heste og Vogne parat til de rejsende. I større Byer kunde Laugene meget vel klare sig med de forordnede Takster, men i mindre og mere afsides liggende Byer som Nakskov kunde Forretningen ikke bære sig, og derfor var Lauget heller ikke levedygtigt, selv om det gentagende lykkedes at faa det dannet. 1704 var der efter Ordre fra Amtmanden oprettet et Vognmandslaug af alle de Jordbrugere, der raadede over Heste og Vogne, og Befordringspligten gik saa paa Omgang mellem dem. Det var Synd at sige, at Ordningen var populær, og det skete ikke sjældent, at den tilsagte rent ud nægtede at køre. Amtmanden gav da Magistraten Ordre til i saa Tilfælde at hyre en Mand paa den vrangvilliges Bekostning og yderligere idomme ham en Mulkt til Byens fattige; men Lauget døde alligevel stille hen, og alt faldt tilbage i det gamle. 1721 fik Nakskov paany Ordre til at danne et Vognmandslaug, og Magistraten indsendte saa en Ansøgning til Kancelliet om, at Lauget maatte faa tilstaaet samme Takster som Vognmandslaugene i København og Korsør. Med de hidtil gældende Takster var det umuligt, at et Laug kunde klare sig og det af følgende Grunde: 1) Nakskov ligger saa afsides, at der ingen større Fortjeneste kan haves af Korslen. 2) Her er kun ringe Græsning og Fouragen er dyr. 3) Vejene er meget onde og undertiden impassable. — Amtmanden attesterede Rigtigheden af det anførte, specielt Udtalelsen om de daarlige Veje. Stiftamtmanden fik derefter Ordre til sammen med Magistraten at gøre Indstilling om Laugets Oprettelse paa de anførte Betingelser. Indstillingen gik ud paa at danne et Vognmandslaug paa 12 af Byens større Jordbrugere, deriblandt Borgmesteren og Byfogden. Taksten skulde om Sommeren være 2 Mark og 12 Skilling Milen og om Vinteren 3 Mark og 4 Skilling; skulde der et Spand ekstra for Vognen, vilde Betalingen stige med en Fjerdedel. Der kom intet Svar fra

1870. Ad. Lønborg fot. Hjørnet af »Maribo Landevejs og »Nygade» med E. F. Daus gamle Købmandsgaard.

1935. Samme Sted. E. F. Dan opførte den nye Gaard 1875; Stueetagen blev helt ombygget, da P. Hatten & Co. købte Ejendommen 1921. *

Kancelliet, og Magistraten fornyede derfor Andragendet forsynet med Stiftamtmandens Paaskrift, men Svaret blev et Afslag. Borgerne fik saa Ordre til efter Omgang at befordre de rejsende, men da Resultatet stadig var lige utilfredsstillende, oprettedes omsider Lauget 1727. Vedtægtens Indhold var følgende: Lauget skulde bestaa af 9 Medlemmer, der hver især skulde have »en dygtig beslagen Kurvevogn med tvende gode Heste, der baade Vinter og Sommer, i ond og god Vej, kunde køre fra Nakskov til nærmeste Købstad med tvende Personer, der medførte en Vadsæk eller en Kurv«. Da Vejene til Maribo, Rodby og Taars Færge var saa onde, at et Par Heste havde nok med at trække en tom Vogn, maatte der ekstra Forspand til, hvis de to Personer medførte et Skrin, og Taksten vilde da være at forhøje; den var normalt 2 Mark og 12 Skilling pr. Mil i Tiden fra Paaske til Mikkelsdag, og 3 Mark og 4 Skilling i den øvrige Tid. Hvis nogen af Vognmændene leverede daarlige Heste, Vogn eller Køresvend, eller nægtede at køre sin af Oldermænden beskikkede Tur, skulde han bøde 4 Rigsdaler første Gang og siden dobbelt op. Vedtægten synes mærkelig nok ikke at være blevet konfirmeret af Kancelliet, og da der senere blev gjort Indsigelse mod Taksterne, svandt Lauget ind. 1744 androg Magistraten saa om, at faa Taksten konfirmeret og faa gjort det til Pligt for alle Borgere med Heste og Vogne at transportere de rejsende til nævnte Takst, og Stiftamtmanden anbefalede, idet han dog gjorde opmærksom paa, at den opkrævede Takst aldrig havde faaet kgl. Konfirmation. Heller ikke denne Gang synes Taksten at have faaet Godkendelse, og 1748 var Lauget derfor i fuld Oplosning, og man skred saa til at paaligne Borgerne »Milepenge«, der blev brugt til Supplering af den lave Vognmandstakst, naturligvis til Borgerskabets store Utilfredshed²⁹. Det er ikke vanskeligt at danne sig et Indtryk af de »Rejsebehageligheder«, der ventede Folk, som uden egen Befordring drog til Nakskov: frygtelige Veje, elendige Befordringer og sendrægtige Kuske, og saa i Tilgift en Dags Forsinkelse, fordi Manden, der skulde køre, gjorde alle mulige Ophævelser og kviede og vendte sig det længst mulige, indtil det var for sent at starte den Dag. Lystrejser i lejet Befordring var saa vist et ukendt Begreb. 1761 gjorde Stiftamtmand Raben et Forsøg paa at faa ordnede Forhold. Da ingen frivillig vilde paatage sig Befordringen af de rejsende, befalede han, at Magistraten skulde udpege 4, 6 eller saa mange, der var nodig, af de Borgere, der havde Hest og Vogn til efter Tur og Takst at befordre de rejsende det Aar; næste Aar skulde der saa beskikkes andre i til-

svarende Tal og saa fremdeles, indtil det lykkedes at faa dannet et Vognmandslaug. 1765 gav han Ordre til Laugets Dannelse, men det gik hverken værre eller bedre end, at man straks maatte skride til Udpantning hos dem, der rent ud nægtede at have noget med de rejsendes Befordring at gøre⁴⁰. Ogsaa dette Laug fik en hurtig Død, og man vendte atter tilbage til den gamle utilfredsstillende Ordning med Befordringspligt paa Omgang, og den varede ved indtil Aarhundredets sidste Tiaar.

1791 sendte Nakskovs elegeerede Borgere Kancelliet en Ansøgning om at faa forhøjet Befordringstaksten til samme Beløb som paa Sjælland, 3 Mark pr. Mil om Sommeren og 3 Mark og 8 Skilling om Vinteren samt en Fjerdepart mere for ekstra Forspand. Som Motivering anførte de, at Vejenes Slethed baade Vinter, Foraar og Efteraar var saa stor, at der til en Rejse paa 4 Mil frem og tilbage, f. Eks. fra Nakskov til Rødby, ofte medgik to Dage. Det havde derfor været umuligt at faa dannet noget Vognmandslaug, saa man stadig var henvist til at lade Befordringen gaa paa Omgang mellem Jordbrugerne. Kancelliet imødekom saa Andragendet paa Betingelse af, at Vognmændene holdt forsvarlige og rummelige Vogne, samt at Postillionerne forsynedes med den anordnede Postmundering og Posthorn⁴¹. Men end ikke den bevilgede Forhøjelse af Taksten gjorde Vognmandsnæringen saa tillokkende, at der ad Frivillighedens Vej kunde dannes et Laug, og først, da man som Tilskud til Taksten stillede Forslag om yderligere at paaligne hver Gaards Jord 2 Mark i aarlig Tilskud, lykkedes det 1794 at faa dannet et Laug paa 6 Mand, saa Jordbrugerne omsider blev fri for Befordringspligten. Ordningen var uden Indsigelse vedtaget ved en Raadstuesamling, hvortil alle Jordbrugere havde været opkaldt, og da den var konfirmeret, blev Vogne, Postmundering m. v. anskaffet, og Lauget begyndte sin Virksomhed, der vakte almindelig Tilfredshed baade hos de rejsende og Vognmændene. Men ogsaa i dette Paradis var der en Slange i Form af en Krakiler, der gik rundt blandt de mindre Jordbrugere og bildte dem ind, at de var forurettede ved Ordningen og burde nægte at betale. Ophidselsesarbejdet lykkedes, og da Terminen kom, hvor den ene af de to Mark skulde erlægges, nægtede ca. 30 Jordejere at betale. Beløbene skulde saa inddrives ved Udpantning, men nu var Gemytterne kommet saadan i Kog, at man tilskrev Magistraten fornærmelige og truende Breve, og da Udpantningen fandt Sted, var adskillige og ikke mindst Konerne kommet saa vidt i Galskaben, at de havde

rottet sig sammen om med Magt at modsætte sig Udpantningen. »Sammensværgelsen« var endog sat saa vidt i System, at der var Straf for den, der ikke deltog i Udfaldet mod Udpantningsfolkene. Det blev selvfølgelig til en højst alvorlig Proces, der førtes lige til Højesteret og endte med vældige Bodepaalæg til »Oprørerne«. En af deres Førere, Glarmester Olsen, der var eligeret Borger, blev tillige højtideligt fradomt denne Værdighed¹². Vognmandslauget fortsatte uanfægtet sin forlignstfulde Virksomhed.

Borgerskabets Glæder og Fristelser.

Ikke alle Indvaanere henregnedes i daglig Tale til Borgerskabet. De, der havde lost Borgerskab og aflagt Borgered, betragtede sig selv som de eneste virkelige Borgere. De fattige regnedes slet ikke med i Borgerlaget, og Daglejere og andre, som ikke drev selvstændig Næring, kunde være glade, om man undte dem Prædikat som anden Klasses Borgere. Snobberiet florerede livligt i det lille Bysamfund som i det hele Land. Der blev holdt strengt paa Rangforordningen, og Indbildskheden var stor hos enhver, der havde lidt at kro sig af. Særlig blandt Embedsmændene var Hovmodet levende, hvor spinkelt et Grundlag det end havde at hvile paa. Læserne af de foregaaende Kapitler har modt adskillige Eksempler paa dette Embedshovmod. End ikke den i Borgerkredse ansete Købmandsnæring fandt altid Naade for en selvfolende Borgmesters Embedsøjne. 1749 skrev f. Eks. Borgmester Kalle til Stiftamtmanden, at Magistratsemedbederne kun søgtes af Folk, fordi de derved kunde »komme i Anseelse«; han ønskede, at Borgmestre og Viceborgmestre aldrig maatte faa Tilladelse til »at indmænge sig i nogen borgerlig Næring«. Det er vel at mærke sagt paa en Tid, da man næsten udelukkende var henvist til at hente sine Raadmænd og Borgmesteremner i Borgerskabets Rækker, og da Borgmestre, Byfogder og ligestillede var sultefattige. Da Regeringen 1737 udstedte Indbydelse til Tegning af Tilskud til Opretelse af en Silke- og Uld-Manufaktur i København, havde Borgmester Forbus og Byfoged Ramel hver tegnet sig for fem Rigsdaler, for at de høje Herrer i Hovedstaden ikke skulde betragte dem som uvillige. Bagefter fritog Stiftamtmanden dem fra at betale Indskudet, og Motivering for Fritagelsen var, at deres Fattigdom ikke tillod dem at afse disse fem Rigsdaler. Takket være Fattigdommen fik en svag eller udelig Embedsmand ofte Lov at blive i Embedet, da han ellers vilde do af Sult. 1769 var Borgmester Lund f. Eks. saa svag »baade

paa Sind og Legeme«, at han ikke kunde »dirigere hverken sig selv eller sit Embede«, som han »ikke kunde forrette det ringeste«, alligevel blev han siddende og oppebar sin Gage⁴¹, medens en anden af Magistraten maatte udføre de Forretninger, der paahvilede Borgmesteren. Enhver Lejlighed til at blære sig overfor Borgerskabet blev selvfølgelig udnyttet, og man har ikke ondt ved at fatte den Vigtighed, der slog ud hos Borgmesteren, da Eleonora Christine 1693 maatte anmode ham om at attestere hendes Underskrifts Ægthed⁴² paa en Fuldmagt, der skulde sendes til Udlandet, eftersom Maribo ikke havde nogen Borgmester, og der udtrykkelig var forlangt et Borgmestervedne. Det er forbavsende, at Snobberiet og Embedshovmodet kunde gøre sig gældende under denne fine Elendighed; men en af Forklaringerne herpaa var vel nok den almindelige Fattigdom. De virkelig rige var saa faa, at der kom til at staa en hel Eventyr-glans om dem midt i den ellers saa graa og fattige Hverdag. De enkelte, som formaaeede at samle nogen Rigdom, var altid at finde blandt Købmændene. Haandværkeren naaeede i bedste Tilfælde aldrig udover et godt jævnt Livsophold, dertil var Laugsreglernes Baand paa den indbyrdes Konkurrence for stramme. Mestrene var altid mange i Tal, men hver enkelt Næring kun ringe i Omfang. Naar der f. Eks. var en Snes Skomagermestre i en By paa halvandet Tusind Indbyggere, siger det sig selv, at der ikke kunde blive større Arbejdsmængde til den enkelte. Den Mester, der havde et Par Svende og Dreng, var han at regne blandt de største. De fleste maatte nøjes med en Svend og en Dreng, og somme Tider med Drengen alene. Den ledige Arbejdskraft blev man nemt og smertefrit af med. En ledig Svend havde som tidligere berørt at forlade Byen, og ledige Tjenestefolk blev behandlede efter samme Recept. Viste der sig efter en Skiftedag, at der drev ledige Folk omkring, fik Trommemanden Ordre til at gaa rundt og »slaa« Magistratens Befaling til alle tjenesteløse Piger og Karle om at møde paa Raadhuset til den og den Tid, og her fik de saa kort og godt Besked om at tage Plads inden 14 Dage eller lide den Tort at blive vist ud af Byen af Stodderfogden eller en anden uværdig Person⁴³.

Festligheder af større Karakter var sjældne. Kranmarkederne med dertil hørende Lystighed kendtes ikke i Nakskov, og den eneste faste aarlige Borgerfest var vel Papegojeskydningen, hvor Skydelauget under fuld Musik drog ud til Papegojestangen og plaffede Fuglen ned, medens Byens Ungdom og Smaafolk tog den Lystighed, Dagen

ellers havde at byde paa. Papegojeskydningen var ældgammel. Anders Perlestikker nævner den tilfældigvis, idet han beretter, at en Dreng 1625 druknede ved Papegojestangen. Vi faar hermed Oplysning om, at Stangen har været rejst paa en Banke ved Fjorden, antagelig Indrefjorden. Under Svenskekrigen og dens Efterspil blev Papegojeskydningen indstillet, men 1678 var den paany kommet til Liv og Kræfter; thi Oldermændene for Papegojelaugget indklagede da Folk, der havde brugt Laugets Ligklæde uden at betale for det. Det oplystes, at Borgmestre og Raad var de fornemteste i Lauget, men at dette nu i mange Aar ikke havde været ved Magt. Nu var det igen vaagnet til Daad, og de indstævnte maatte betale⁴⁶. Af andre celebre Begivenheder var der Stiftamtmandsbesøg med tilhørende Mønstring af Borgerkompagnierne. Den Dag hvilede Arbejdet, og alle var ude at se paa Borgersoldaternes Øvelser, og da det var forbi, slog man Gækken løs, hver i sin Kreds. Heller ikke Stiftamtmanden tog tordmundet hjem, derom vidner de Poster, man nu og da kan falde over i Regnskaberne, f. Eks. Stiftamtmandens Fortæring 28 Rigsdaler⁴⁷, en ganske pæn Sum for en Dags Traktement, men Borgmestre og Raad har naturligvis gjort deres høje foresatte Selskab. — Festlighederne og Glansen af dem var naturligvis endnu langt større, naar »Kongelige Majestæt« gæstede Byen. Det skete for blot at nævne nogle Tilfælde 1678, 1718, 1720, 1734 og 1750. 1718 boede Kongen paa Halsted Kloster, men Byen maatte levere Senge til Følget og Heste til Kongens Karosse. De øvrige Gange boede Kongen i Nakskov, og der var da stor Modtagelse med Æresporte, Kanonsalut og Jubel af et loyalt Folk. 1716 havde Nakskov endog den Ære at huse »hendes kejserslige Majestæt af Moskva«. Kæmneren var i Taars baade den 29. og 30. Juni for at modtage hende; førstnævnte Dag modte han forgæves, men næste Dag ankom den høje Dame, som han under Kanonsalut fra Volden førte til Borgmesterens Hus. Da hun Dagen efter rejste videre, tordnede atter Kanonerne⁴⁸, som derefter igen bragtes ned af Volden og til deres Plads i Raadhuset.

Bortset fra disse store Begivenheder havde Fornøjelserne et stærkt eksklusivt Præg indenfor de forskellige Kredse. Embedsmænd og enkelte velstaaende Købmænd dannede deres sluttede Kreds, ligesaa Laugene, medens andre Sammenkomster fik et mere tilfældigt Præg. Fornøjelserne var da Musik og Dans og navnlig Drik. Beværtninger var der ingen Mangel paa, og der var altid en eller anden Borger, der aabnede sit Hus for en snævrere, men iøvrigt ret tilfældig Kreds.

der selv sørgede for Musik og Drikkevarer, — til stor Forargelse for Præsterne og tilfældige Dydsmonstre, der aldrig blev trætte af at klage til Magistrat og Byfoged over Udskejelserne, og naar det ikke hjalp, til Stiftamtmanden. Snart lød der Veraab over »den Uskikkelighed der begaaes baade udi Letfærdighed, Klammeri og Drukkenskab af en Del gemene Folk, som ikke ejer det, de kan skjule sig i« — snart klagedes der over Sang og Spil Natten til en Helligdag, Handel paa Helligdage og Forsømmelser af Gudstjenesten o. s. v. o. s. v. Raadstueprotokoller og Tingbøger bærer Vidnesbyrd nok om, at disse Overtrædelser nu og da baade blev paatalt og straffet. Der er Bødedomme for at have spillet Kegler om Søndagen, for Spil og Dans Aftenen for en Helligdag, for Drik og Svir under Gudstjenesten o. s. v. Værst var det naturligt, naar Lystigheden blev saa stor, at den ikke kunde rummes indenfor fire Vægge, men maatte have Luft med Raaben og Skrigen, Sang og Musik Gade op og Gade ned. Saa stod de solle Vægtene ganske magtesløse og havde kun at indlevere Rapport næste Dag⁴⁹. Men Drikkelaget kunde jo ogsaa udarte til større Slagsmaal, der satte Byen paa den anden Ende og gav Anledning til Retssager, der forttes lige til Højesteret. Det var f. Eks. Tilfældet flere Gange i Aarene 1671—85, hvor en drabelig Slagsbroder, Jacob Hansen Munck, altid fik Bersærkergang under Drikkelaget, snart »beskadigede« han Hovedet paa en Kældersvend, snart gik det ud over nogle Skomagersvende, snart krænkede han Husfreden og brød ind og ovede Vold mod en tilfældig Uven, og Resultatet blev altid, at Munck havnede i Arresten i Bolt og Jærn, og bagefter appellerede sin Dom. Paa Baggrund af slige Sager forstaar man bedre de drastiske Bestemmelser i Politiforordningen af 1726, hvori det hedder: Ingen maa beskænket eller ubeskænket »med draget Gevær gaa Grassalgang«. Naar Klammeri opstaar, skal alle samle sig med deres korte Gevær og afværge Klammeriet, gribe saavel den skyldige som den uskyldige og føre dem til Byfogden. Forsømmes det og Ulykke sker, skal de 12 Huse nedenfor og de 12 Huse ovenfor det Sted, hvor Ulykken sker, betale hver 10 Rigsdaler^{49a}.

Men selv uden Slagsmaal og Klammeri skulde der undertiden skrapere Midler til i Form af Fængsel eller Vand- og Brødstraf. Som f. Eks. da Johan David Ballestad og hans Kone forgæves havde faaet Tilhold om at afholde sig fra i Drukkenskab at ligge og ryge Tobak ved Nattetide med Gulvet fuldt af Høvlspaaner — og da en drukken Snedker undsaagde hele Borgerskabet og truede

med at brænde sit Hus og maaske hele Byen af. Han sad tre Maaneder i Fængsel og maatte endda bagefter betale sin Forplejning i Arresten. Men det var iøvrigt ikke altid lige let at være Ovrighed og gribe det rette i slige Drukkenskabssager. Musikant Steltzner og Skipper Stisen var f. Eks. 1730 under et Drikkelag i Peder Muncks Hus kommet op at slaas. Byfogden satte Steltzner i Arrest og beholdt ham der i længere Tid med det Resultat, at Steltzner anlagde Erstatningssag imod ham og fik ham domt til at udrede en Kæmpeerstatning paa 200 Rigsdaler²⁰. Undertiden kunde en i Drikkelag opstaaet Uenighed mellem et Par Sviregaster udarte til en hel Krig efter de bedste Skoledrenge-Hærregler. Det var f. Eks. Tilfældet 1695, da en Strid mellem en Skomager og en Somand udartede til et helt Stormangreb. En Aften sad Skomagersvendene »fredelige og samdrægtige i den Dannemand Jacob Andersen Ridefogeds Huus« og tomte et Bæger, da Somændene under Anførsel af »Skipper Jacob Holm her af Staden« kom og »undsagde Skomagerne, saa de maatte fly Huset« og de turde nu ikke for samme Undsigelses Skyld forblive her i Byen, men vil, klager Mestrene, »vores Værksteder kvitere«, hvormed der sker os stor Afbræk i vor Næring²¹. I Anledning af denne Klage blev Skibsfolkene stævnedes til at møde paa Bytinget, og her lykkedes det at opnaa Forlig, saa Byens Affolkning for Skomagersvende blev lykkelig undgaaet.

Til at holde Øje med alle de nævnte Udslag af Drikkelyst og Uskikkelighed havde Præsten en saakaldt Medhjælper, det var i Reglen Kirkeværgen, men i Perioder, hvor Pietisme og Bigotteri førte det store Ord, var det ikke tilstrækkeligt, og saa maatte ogsaa Fattigforstanderen tage Del i dette Posekiggeri og Angiveri. Det blev tit drevet for vidt, som f. Eks. da der højtideligt blev klaget til Stiftamtmanden over et nygift Par, der havde forlystet Bryllupsgæsterne med Musik og Dans, skont det var i Fasten²²; de paagældende har naturligtvis ment, at der ved et Bryllup da skulde være lidt Lystighed udover Mad og Drikke, hvoraf der altid var Overflod, skont Gæsternes Tal ofte var meget stort. Ved Skoleholder Rasmus Bruns Bryllup 1765 var der f. Eks. inviteret 64 Personer, skont Skoleholderembedet var yderst beskedent. Rasmus blev da ogsaa bagefter forskrækket over Udgifterne. Bedemanden Peder Top, der havde inviteret de 64 og assisteret ved Festen, forlangte en Rigsdaler og 2 Mark for sin Ulejlighed. Rasmus vilde kun give 6 Mark; men ved Bytinget blev han domt til at betale det forlangte og fik yderligere paalagt 4 Rigsdaler

Nygade 1870. Ad. Lonborg fot. Til højre T. G. Kroyers Gaard. *

Samme Sted 1935. Nr. 8, det hvide Hus med Frontspicen, der ses paa begge Billeder, er fra 1863.

i Sagsomkostninger^{*)}. Den arme Skoleholder maatte slide længe for at dække Udgifterne til denne Bryllupsglæde.

Gik det end stort til ved Bryllupper og Begravelser, saa var den daglige Levevis derimod saare beskeden; det er mest Tørsten, der er krævende. Herom giver Toldregnskabernes Indførselslister forskellige interessante Oplysninger. 1672 indførtes der 20 Oxehoveder fransk Vin og Eddike (de to Vareposter er desværre slaaet sammen i Regnskabet), yderligere 7 Oxehoveder fransk Vin, $\frac{1}{4}$ Oxehoved og 4 Ankre fransk Brændevin, $\frac{1}{2}$ Ame og 4 Ankre Rhinskvin, 51 Tønder Rostokkerøl og 10 Tønder^{*)} Mjød. Endvidere 641 Pund Annis, 187 Pund Korender, 1142 Pund Svedsker, 520 Pund Rosiner, 70 Pund Figener og 135 Pund Ingefær. Sukker er der ikke brugt meget af i de Tider, thi der er kun indført 200 Pund Puddersukker og 73 Pund Topsukker, Ris figurerer med 190 Pund og en Nutidsnødvendighedsartikel som Stenkul med — 12 Tdr. Til en Befolkning paa godt 1900 (Militæret medregnet) er det jo for de fleste Posters Vedkommende meget smaa Portioner. I Sammenligning hermed er Tobaksforbruget ikke helt ringe, nemlig 303 Pund. Der blev næsten udelukkende røget paa Kridtpiber, og heraf indførtes $5\frac{1}{2}$ Gros eller 792 Stk. Det ringe Luksusforbrug konstateres ogsaa paa Klædedragtens Omraade. Da der 1687 forlangtes Oplysning om, hvor mange fremmede Silkevarer, der fandtes i Byen, lod Svaret: Slet ingen, da saadant ikke her kan sælges. Sammenligningen med de senere Toldregnskaber giver et interessant Billede af »Luksus«-Forbrugets Stigning. 1732 er de 163 Pund Sukker fra 1672 steget til 877 Pund, nemlig 519 Pund hvid Sukker, 341 Pund Kandis og kun 17 Pund Puddersukker. Tobaksforbruget er fra de 303 Pund i 1672 gennem de 60 Aar steget til 1663 Pund. Stenkulsforbruget er fra 12 Tdr. steget til 278, der fremdeles ikke virker imponerende, og det stiger ikke yderligere i de følgende 30 Aar. Derimod er Sukkerforbruget i Nakskov og Opland 1761 vokset til 6716 $\frac{1}{4}$ Pund, og nu optræder Kaffebonnerne med 288 Pund, Theen med 224 Pund og »Eau de levande« med — ét Glas. 1796 er Kaffebonnerne faret op til 1342 Pund og har ganske distanceret Theen, der staar omtrent paa samme Trin som 35 Aar tidligere. Sukkerforbruget er 1796 steget til 16,151 Pund, Tobakken til 9033 Pund. Det ene Glas lugtende Vand i 1761 er nu blevet 84 Dusin Glas. Urtekramvarer figurerer som ny Post med 20,423 Pund. Chokoladen

^{*)} Et Oxehoved = 240 Liter, et Anker = 38 Liter, en Ame lidt mindre end et Oxehoved, en Tønde = 144 Liter.

har holdt sit Indtog med 4 beskedne Pund, og Stenkulsforbruget er kommet op over 1000 Tønder, og saa er der af Brændevin indført ikke mindre end 6426 Tønder²⁴. Det hænger vel sammen med Badens Oplysning om, at Nakskovs Vand ikke var velegnet til Fremstilling af Brændevin. Derfor kom det store Forbrug andre Steder fra. Baden mener iøvrigt, at den megen Kaffe- og Brændevinsdrik er en ikke ubetydelig Aarsag til Lediggang²⁵.

Naar Brændevinen løsnede Tungen, fik Næsten jo gerne det glatte Lag, ikke mindst den fraværende, og saa kunde det jo hænde, at en venlig Tilhører bragte de stærke Ord for den paagældendes Øren, og saa var Spillet med Processer og Vidneafhøringer gaaende. De fleste af disse Trætter er ikke Omtale værd, men en Gang imellem kunde Sagen jo antage uventede Dimensioner. Det var Tilfældet 1710, da Prokurator Anders Krag i et Drikkelag lod sig forlyde med, at Skipper Tolle Gutormsens Kone Anneche var en Troldkælling, der havde slaaet hans Broder Studiosus Jacob Krag i Maribo med »en mærkelig Svaghed«, som ingen kunde forklare. Den grove Beskyldning blev forebragt Anneche, og hendes Mand stævnedes straks den løsmundede Prokurator for Nakskov Byting, men Prokuratoren brugte — vistnok i Forstaaelse med Byfogden — saa mange af sine Kneb, at Sagens Førelse stadig blev forhindret. Skipperen gav dog ikke op; han skulde og maatte have sin Kone rensat for Trolddomsbeskyldningen, og da han ikke saa anden Udvej, gik han til Kongen. Han androg om, at der maatte blive nedsat et Kommissariat til Sagens Undersøgelse. Han skrev: at hans Kone var »paakastet en meget ærerørig Skamplet som den, der ved Trolddomskunster har forgjort en anden og hanner Svaghed paaført«, og da han ved Retten med lovlige Midler havde søgt hende friet for denne slemme Beskyldning ved at stævne Ophavsmanden Prokurator Krag og føre Tingsvidner imod ham, havde bemeldte Krag paa Trods af Loven brugt saa mange Udflugter, at det ikke har været muligt at faa Sagen fremmet. Skipperen bad derfor Kongen om at forordne Kommissarier til at afhøre Vidner og afsige Dom. Kongen bevilgede Andragendet og anmodede Stiftamtmand Lützwow og Landsdommer Storgaard om at tage sig af Sagen. Det skete. Og nu fik Skipperen sin Ret. Efter mange vidtloftige Vidneforklaringer blev Prokuratoren domt til at gøre Konen Afbigt og betale hende Sagsomkostninger samt en Mulkt paa 100 Sletdaler til de fattige. Hans Afbigt blev læst i Bytinget, hvor Prokurator Krag gjorde Anneche Tolle Gutormsens fuld Afbigt for at have beskyldt hende

for at være en Troldkone, der havde forgjort hans Broder. — Saaledes fik den gode Skipperkone sin Ære og sit Kristennavn rensset for den værste Beskyldning, der overhovedet kunde hæftes paa hende; men Prokuratoren var ikke i Sinde at give op eller betale Erstatning. Han anlagde Sag mod Skipperen og krævede paa yderst tyndt Grundlag 1000 Rigsdaler, men tabte Sagen. Da han stadig ikke betalte de idømte Sagsomkostninger, foretog Skipperen og hans Venner en Art Indespærring af ham i hans Hus som en Slags Gældsarrest. Det var lige, hvad Krag behøvede, han anlagde straks Erstatnings-sag mod Skipperen og de tre Borgere, der havde hjulpet ham med »Indespærringen«. De hævdede, at de kun havde tilsigtet at give Krag en Mindelse om at betale det nu tre Aar gamle Krav, men Landstinget domte Skipperen til at betale Anders Krag 150 Rigsdaler i Erstatning og 30 Rigsdaler i Sagsomkostninger, medens Skipperens tre Hjælpere slap med Bøder. Sagen gik saa til Højesteret. Domsprotokollen er ikke bevaret, men af Voteringsprotokollen fremgaar, at selv om der var Uenighed blandt Dommerne, voterede de fleste dog til Underkendelse af Landstingsdommen, eftersom det hele smagte alt for meget af Prokuratorkneb fra Krags Side. Hans Krav er da antagelig blevet afvist. Men den hele Affære havde sat et Stempel paa Krag, som ikke var heldig for hans Prokuratornæring, og Stemplet blev siddende saa fast, at han en Snes Aar senere fandt sig foranlediget til at søge at faa det højtideligt afvasket. Han indgik nemlig 1729 med et Andragende til Kongen, hvori han anførte, at han 1710 overfor nogle, han troede var hans Venner, havde sagt, at han havde Anneche Gutormsen mistænkt for ved Trolddomskunster at have paaført hans Broder en stor Sygdom. Derefter havde han »dels af Enfoldighed, dels af Fatigdom« underskrevet en Afbigt, hvori han tilbagekaldte og gjorde Undskyldning for, at han »af Ubesindighed og et skarnagtigt Gemyt« havde kastet Trolddomsbeskyldningen paa Anneche. Det var denne Afbigt, han nu, da baade Anneche og hendes Mand var døde, ansøgte om at blive befriet for, saa den ikke længere kunde »komme ham til nogen Last eller Skade paa hans ærlige Navn og Rygte«; thi Dommen var i de forløbne Aar ofte blevet revet ham i Næsen. Stiftamtmanden anbefalede Andragendet, som da ogsaa blev bevilget⁶⁶.

Det var altsaa ikke Smaating, der kunde komme ud af en løsmundet og ondsindet Udtalelse i et Drikkelag. Omvendt var det ogsaa dyrt at beskyldte en Mand for at være Ophav til en Skarnsstreg, naar det ikke kunde bevises. Her er et Eksempel: Den 4. Februar 1756

var der paa en af Kirkedørene opslaaet et »Skandskrift«, der i haa-
nende og skammelige Ord omtalte de Lystigheder, Borgerskabet be-
drev i Arrilds Hus. Peder Pedersen Top, der var en af Laget, sigtede
i Omtale Tønnes Schiøl for at være Forfatter til Skriftet og erklærede,
at det burde opslaaes paa Kag'en og piskes, og at Forfatteren burde
have samme Behandling. Tønnes Schiøl anlagde Sag mod Peder
Top, og da denne intet kunde bevise, dømtes han til at gore Tønnes
Schiøl Afbigt og betale Sagens Omkostninger med 4 Rigsdaler samt
udrede 4 Rigsdaler i Mulkt til Justitskassen og 4 Rigsdaler til de
fattige³⁷.

Gav Drukkenskaben saaledes Anledning til mange Sager, saa stod
Sædeligheden i saa Henseende ikke stort tilbage, eftersom Samleje
udenfor Ægteskab fremdeles var strafbart gennem hele den her skil-
drede Periode og medførte Bødestraf og offentlig Skrifte i Kirken.
Den sidstnævnte Del af Straffen kunde man dog i Størstedelen af det
18. Aarhundrede blive forskaanet for efter Ansøgning, men Bøde-
straffen skulde betales, og kunde Synderen eller Synderinden ikke
betale denne saakaldte Lejermaalsbøde, maatte de afsone den i
Fængslet, i ældre Tid endog »i Bolt og Jærn«, i yngre Tid paa Vand
og Brød. I det 17. Aarhundrede levede endnu den gamle Skik, at en
besøvet Kvinde ikke maatte staa Brud med Haaret sat som unge
Piger brugte. Endnu 1669 maatte Peder Rasmussen og Martin Ander-
sen bøde hver 10 Rigsdaler, fordi deres Hustruer var gaaet »Bar-
hovedgang« baade til deres Trolovelse og Vielse, skont de var besøvet
af deres senere Ægtemænd³⁸. Denne Straffebestemmelse var forsvun-
det inden Udgangen af det 17. Aarhundrede. Lejermaalssagerne blev
derefter som Regel kun rejst, naar Forholdet havde haft Følger, og
som Regel samlede Byfogden en Bunke sammen og afgjorde dem
under et. 29. Januar 1714 stod f. Eks. 6 Par tiltalte for Bytinget for
begaaet Lejermaal. De tre Par blev idømt Mulkt, Kvinderne 6 Rigs-
daler og Barnefaderen 12 Rigsdaler samt 10 Mark i Omkostninger.
De to af Kvinderne ejede intel, og Mændene var forduftet. Den ene
Kvinde oplyste, at hun »ejede intel uden et Ægtebarn og et Uægte-
barn, som hun gik om og bellede med«. Begge disse Kvinder blev
dømt til at »straffes paa Kroppen«, d. v. s. sættes i Fængsel i Bolt
og Jærn. Hvis det syndefulde Par giftede sig, fik de et væsentligt Af-
slag i Straffen. Var en af Lejermaalssynderne gift, blev Straffen be-
tydeligt skærpet. 1737 blev Hans Blomme, der, skont gift, havde gjort
sig skyldig i Lejermaal, dømt til at staa i Halsjærn paa Torvet.

Denne vanærende Straf fandt Magistraten for haard, og annodede Stiftamtmanden om at moderere den, og den blev da formildet til 14 Dages Fængsel paa Vand og Brød, og Kvinden slap med samme »milde« Straf. Men selv for gifte Syndere kunde der findes undskyldende Momenter. 1754 blev Hans Pedersen for anden Gang begaaet Lejermaal idomt Bøde og Forvisning af Landet (Lolland-Falster). Han ansøgte om Benaadning under Henvisning til, at hans Kone var 80 Aar, og han blev da ogsaa benaadet for Landsforvisningens Vedkommende. Denne Straf synes iøvrigt ikke senere at være praktiseret for denne Forseelse. 1765 fik den gifte Anders Hansen Lov at »slippe« med 30 Rigsdaler Mulkt og 14 Dages Vand og Brød. Underliden kunde Synderne være saa forhærdede, at hverken Fængsel eller Landsforvisning gjorde Indtryk paa dem; men saa havde man heldigvis haardere Midler at anvende. 1720 blev en saadan forhærdet Kvinde sendt i Københavns Tugthus (Spindehus) og Manden til Tvangsarbejde paa Holmen, begge for Livstid⁹⁹.

1767 blev »Kirkens Disciplin« afskaffet som Straf i Lejermaalsager og erstattet med 10 Rigsdaler Mulkt eller 8 Dages Vand og Brød, og 1812 blev Straffen for Lejermaal endelig helt ophævet.

Et andet Forhold, der stadig kaldte Præsterne til Aktivitet overfor Menighedens sortplettede Faar, var Trolovelsen og dens nedarvede Skikke. Trolovelsens Oprindelse skal maaske søges helt tilbage i Hedenskabets Mørke. Efter Reformationen blev den lyst i Kon som en kirkelig Handling, der skulde indgaas for Præsten og altid gaa forud for Vielsen. Kun Adelen var fritaget herfor og kunde nøjes med »Jaordet«. Det var Skik, at de trolovede straks flyttede sammen, og at de Børn, som blev født før Vielsen, ogsaa blev betragtet som ægtefødte. Trolovelsen var lige saa bindende som et Ægteskab; men da der ofte kunde gaa lange Tider mellem Trolovelse og Vielse, kom Ordningen efterhaanden i Miskredit hos Kirken, og da Adelen var fri for Trolovelsen, søgte de rige i stadig stigende Tal at blive fri for den mod kontant Betaling. Præsterne skulde jo paase, at de trolovede ikke helt glemte at gifte sig, og hvor der var Tegn dertil, maatte Præsten stadig minde de glemsomme, og saa kunde det endda tilsidst ende med, at den ene Part nægtede at gaa med til Vielsen. Saa maatte Sagen indberettes til Stiftamtmand og Biskop, for at der kunde trædes kraftigt op mod den modvillige. 1720 blev f. Eks. en Møllersvend i Nakskov, der havde ladet haant om alle Opfordringer til at ægte sin trolovede og levet et ryggesløst Liv, sendt til Tvangs-

arbejde paa Holmen. Der skulde ganske særlige Omstændigheder til for at slippe for at ægte den trolovede, men det kunde ske, og var Pigen saa den forurettede, kunde hun ogsaa faa Bevilling til at »blive anset for Ægtekone« og hends Barn for ægte-født. 1735 blev Maren Andersdatter ved en Tamperetsdom skilt fra sin trolovede Niels Fladstrand, med hvem hun havde et Barn. Da Skilmissen var begrundet i den haarde Medfart, hun stadig maatte lide af ham, og da hun i alle Maader artede sig vel, fik hun 1740 Bevilling til at anses for Ægtekone og hendes Son, Jørgen Nielsen, skulde anses for ægte-født. Som Regel var det jo Manden, der vilde snyde sig fra sine Forpligtelser overfor den trolovede, men det kunde ogsaa hænde, at Pigen fik saa svare Betæneligheder, at hun sagde Nej. 1753 sagsogte Drager Reinholdt Rosentræder sin trolovede, der nægtede at ægte ham⁹⁰. Sandsynligvis har hun fundet, at Ægteskabet med ham ikke — trods hans Navn — vilde blive en Dans paa Roser. Om det lykkes hende at slippe, véd jeg ikke.

1783 udstedtes der Forbud mod Afholdelse af Trolovelsesgilder og mod, at trolovede boede under samme Tag. For at fremskynde Vielsen skulde Præsten Søndagen efter Trolovelsen lyse til Ægteskab for Parret, enten de havde begæret det eller ej, og senest 6 Uger efter skulde Brylluppet staa; for hver Uge det blev udskudt herudover, skulde der betales en Rigsdaler i Mulkt. Blev de trolovede enige om ikke at gifte sig, skulde Trolovelsen lyses opløst fra Prædikestolen, og de separerede maatte da søge kgl. Dispensation, hvis de senere vilde trolove eller gifte sig. Endelig 1799 blev Trolovelsen helt afskaffet. Den havde ogsaa givet haade Præster og Øvrighed Bryderier nok.

I det 16. og en Del af det 17. Aarhundrede indgik den efterlevende Ægtefælle ofte nyt Ægteskab faa Uger efter, at Døden havde bortrevet den elskede Mage. Herfor blev der sat en Stopper ved Loven om, at ingen maatte indgaa nyt Ægteskab for »Sørgeaaret« Udlob. Bestemmelsen blev dog ingenlunde strengt overholdt. Der er talrige Eksempler paa, at Folk i Nakskov har faaet Dispensation fra denne Bestemmelse; i de fleste Tilfælde skyldtes det naturligvis, at der var Barn i Vente⁹¹.

Tidsaanden gav sig selvfølgelig ofte Udslag gennem Mandens haardhændede Behandling af Konen, men at Forholdet ogsaa undertiden kunde vendes om, saa det blev Manden, der var den fortrykte, derom vidner en Klage, som Skomager Michael Michaelsen i Nak-

skov 1696 indgav til Magistraten. »Høj Nød og Trang driver mig fattige Mand,« skriver han, »til at indgive denne Klage over min Hustru, idet jeg ingen Rolighed eller Fred udi Huset for hende kan have Nat eller Dag.« Han har, fortsætter han, »baaret dette store Huskors« i de 1¼ Aar, de har været gift, og den hele By er Vidne til den onde Medfart, han lider. Forleden Søndag Nat har hun »mig angrebet udi Sengen, revet min Skjorte udi Stykker og bidt mig fordærvet udi Hænderne.« Formodentlig har Manden skreget bravt om Hjælp; thi han fortsætter: »Hun var bleven min Overmand til endnu mere Fordærvelse for mig, dersom Folk ikke med Magt havde opbrudt mine Døre og var kommen ind i Stuen og med Magt skilt hende fra mig.« Han gaar nu i stadig Angst og er »befrygtende hver Time,« at hun skal gøre en Ulykke paa ham, saa han enten bliver en skamslaet eller død Mand; »thi der er intet andet hos hende end som Rasenhed og Galenskab,« intet vil hun forrette i Huset »uden slaa i Stykker, hvad som kommer for hendes Øjne,« og han henvender sig derfor til Øvrigheden og beder den »forhjælpe mig fattige Mand« med at faa Konen »hensat et Sted,« hvor Øvrigheden »tykkes kan være bedst for hende at være«⁶². Det er vel højst tvivlsomt, at Øvrigheden har fundet et saadant »Sted«, i al Fald findes der ingen Oplysning herom.

— Overalt i det daglige Liv mødte man Indgreb fra Regeringen; Jen bestemte, hvilke Klæder, der maatte bæres ved Bryllupper og Begravelser, hvor mange Retter Mad, der maatte spises ved slige Lejligheder, ja, Forskrifterne ved Begravelser rakte lige fra Ligets Klædning og Kistens Udseende til Følgets Sørgedragt o. s. v.⁶³. Magistraten var under Strafansvar forpligtet til at anmelde mulige Overskridelser af de udstedte Forordninger, og 1683 indberettede Magistraten i Nakskov derfor til Kancelliet, at der ved Støckjunker (Artilleriofficer) Pofwel Lenters Begravelse var sket Overtrædelse af de givne Forbud, idet Skoledisciplene havde sunget foran Liget paa Gaden, og Ligtoget var ikke gaaet den nærmeste Vej fra Lighuset til Kirken, men var gaaet Torvet rundt og forbi Hovedvagten⁶⁴. Klagen rettedes mod den overste Artilleriofficer, Støckhauptmand Peter Johansen Wildphist, der svarede, at Begravelsen var foretaget i Overensstemmelse med almindelig Skik og Brug ved Officersbegravelser; formodentlig er der da ikke kommet mere ud af den Sag.

Et Regnskab fra 1692 giver forøvrigt Oplysning om, hvad en »velfornemme Borgers Begravelse« kostede i de Tider. Præsten fik 12 Rigsdaler, Kapellanen 4, Kisten kostede 15 Rigsdaler 3 Mark, dertil

Udsigt fra Kirketaarnet mod Nordvest. Fotograferet af Collin mellem 1874, da Kommuneskolen byggedes, og 1881, da det gamle Skandinavien nedreves. Ved Møllebugten ses Bays Marienlyst Mølle. *

Samme Udsigt taget med et Kamera med større Spændvidde end Collins.

kom Klæde og anden Udsmykning, Penge til Degn og Klokker og Graver, alt i alt 153 Rigsdaler, saa Regeringens Bestræbelser for i nogen Maade at bremse Flotheden kan ikke siges at være upaakrævet; men forovrigt var Regeringen ikke kneben med at give Dispensationer, naar en eller anden vilde have en noget flottere Begravelse, end hans Rang hjemlede ham. 1730 fik f. Eks. den rige Købmand Andreas Riegelsen og hans Hustru Karen Holm Tilladelse til, naar de engang døde, at lade deres Kister betrække med sort Bay^{es}, hvilket efter Forordningen kun tilkom Adelen, Borgmestre, Raadmænd og Hovedstadens Præster. Et respektabelt Lig skulde altid bæres til Kirken; men det var ikke enhver tilladt at optræde som Ligbærer. Haandværkerlaugene havde Privilegium paa at bære deres døde, men Skipperne, der ingen Laug havde, søgte flere Gange Tilladelse til at oprette et Laug med den udtrykkelige Motivering, at de saa kunde bære deres døde til Graven. Andragendet blev stadig afslaaet med Henviisning til, at Byen havde et særligt Ligbærerlaug, som kunde betjene saavel Skipperne som alle andre, der var uden Laug. Ligbærerlauget bestod af 12 Mand, der var godkendt af Magistraten. De var udrustet med lange, sorte Kapper og høje, sorte Hatte med Slør. Taksterne var forskellige efter det Antræk, Ligbærerne mødte i. Var det Købmænd eller andre fornemme Folk, der stedtes til Jorden, mødte Bærerne baade i Kappe og Slør, og Betalingen var da tre Mark til hver, altsaa ialt 6 Rigsdaler. Var Liget af ringere Stand, mødte de uden Slør, og Betalingen var da to Mark til hver Mand, og var det Haandværksfolk eller ligestillede, der blev »henbaaret uden Kapper«, men kun i sorte Klæder, gik Betalingen ned til en Mark, og for Daglejere og ligestillede 12 Skilling. Endelig blev de fattige bortbaaret uden al Stads og helt gratis^{es}.

Gennem et Par bevarede Ligtaler faar man et godt Indtryk af den Fornemhed, der omgav en rig Borgers Begravelse. Den 23. September 1674 blev Købmand, Raadmand Peder Jacobsen Munck begravet i Nakskov Kirke i Overværelse af »en højjanseelig og folkerig Forsamling af adelige, gejstlige og verdslige«. Ligtalen, der blev holdt af Sognepræst Rostorp, fylder 206 trykte Sider og har sikkert varet i over to Timer. De 174 Sider er gudelige Betragtninger, Resten er biografiske Data af den afdødes Liv, og de er ikke uden Interesse; thi de viser, hvilken haard Skole mange af disse Købmænd havde gennemgaaet. Fem Aar gammel blev han sat i den danske Skole, hvor han næppe har erhvervet sig nogen større boglig Lærdom; thi han var kun 10 Aar, da Faderen, som ogsaa var Handelsmand, tog ham med

ud at sejle, og unge Munck fortsatte med Sejladsen, ogsaa efter at han i 24-Aars Alderen havde giftet sig. Han dojede, hedder det, »megen Kuld og Aarvaagenhed« og fik deraf »store, besværlige Sygdomme, som tiltog med Aarene«, ogsaa af »Skorbug og Hoste« havde han været »højlig anfægtet«. Men en haard Gut havde han været; thi paa sin Sotteseng »beklagede han sin Ungdoms Daarlighed«. 1670 blev han Raadmand, han var da meget velstaaende og kunde glæde sig over at se ogsaa sine Born i Velstand (hvilket jo ikke helt rimer med Borgerskabets stadige Veraab over den almindelige Fattigdom). Peder Munck hensov »i sin efterladte bedrovede Hustrus, samtlige Borns, Svogerskers og andre fornemme Godtfolks Nærværelse« 55 Aar gammel, efter at han ligeledes »i mange fornemme Folks Nærværelse« havde faaet Sakramentet. Hele den sidste Uge af det haarde Sygeleje kom Præsten daglig og trøstede Peder Munck; Kl. 8 den sidste Aften laa han, siger Præsten i Ligtalen, »ganske stille og svarede mig ikke, jeg raabte da ind i Øret paa ham og bad ham sukke, hvis han ikke kunde raabe, og han kunde være forvissat om, at Gud vilde være tilfreds dermed«, men den syge rørte sig ikke. Præsten troede saa, han var død, og lod Sonnerne lægge ham til rette, men Peder Munck kom til sig selv igen og døde først senere paa Aftenen.

Den anden Ligtale blev holdt af Sognepræsten Fr. Rodrigues over Købmand og Kirkeværge Hans Rasmussen Holm den 6. Maj 1701. Ogsaa da var Kirken fyldt af »en anselig og højfornem Forsamling af adelige og gejstlige og andre Guds Born«. Ligtalen, der senere blev udgivet paa Tryk, er en Bog paa 425 Sider, hvoraf de 400 Sider er selve Prædiken. Det maa have taget Præsten flere Timer at holde den, saa den »højfornemme Forsamling« har sikkert faaet tilstrækkelig aandelig Føde og har været vel præpareret til at gaa i Gang med den legemlige, der ventede dem, efter at Kisten var sænket ned i Familiebegravelsen i søndre Sideskib i Kirken. Traktementet har selvfølgelig været, som Fornemheden krævede. De adelige Gæster har næppe haft noget at beklage sig over i saa Henseende. Hans Rasmussen Holm — der forøvrigt var gift med en Datter af Sognepræst Mortensen-Vedsted — efterlod sig en betydelig Formue, saa et Begravelsesgilde til nogle Hundrede Rigsdaler var en saare naturlig Ting. I Bogen med Lignprædikenen har hans Svoger, Biskop Thura i Aarhus, forøvrigt skrevet et Digt, hvori han priser Holm for Flid, Redelighed, Guds frygt og Gavnildhed mod Guds Hus⁹⁷.

— Om Hjemmenes Indretning, Møblement og Interiører siger de

offentlige Protokoller, som man hovedsagelig skal ose sin Viden af, desværre intet. De faa Oplysninger, man nu og da moder ved Opførelse over Dødsboer og lignende, tyder alle paa, at Møblementet i et almindeligt Borgerhjem har været baade faatalligt og beskedent, Skabe og Dragkister var det fornemste, som Regel af Eg, hvorimod Borde og Bænke og Senge var af en simplere Vare. Luft og Lys var der ikke for meget af, og hygiejniske Begreber eksisterede praktisk talt ikke. Den Tilstand, hvori Gader og offentlige Pladser henlaa, giver Ret til at formode, at Renligheden inden Døre ogsaa har været af en noget tvivlsom Karakter. Svineriet udenfor maatte nødvendigvis sætte sine tydelige Spor ogsaa inden Døre. I et Par foregaaende Kapitler (Side 90, 91 og 192) er der lejlighedsvis talt om den — iøvrigt lidet energiske — Kamp, man nu og da førte mod Skarnet paa de offentlige Pladser. Naar man véd, at denne frugtesløse Kamp fortsattes op over Midten af det 18. Aarhundrede, kunde der være Grund til at forbavses over den strenge Tone, Borgmester og Raad anslaa saa tidligt som 1685, ret som om det var en uhørt Ting, at Gaderne ikke blev holdt rene. Dokumentet lyder: Borgmester og Raad gør vitterligt, at skont Fjerdingsmændene har tilsagt alle om at rense Gaderne, hvor stor Urenlighed er overalt, saa er Paabudet ikke efterkommet. Til Overflod befaler vi derfor een Gang for alle Fjerdingsmændene, at de førstkommende Mandag under Pantning og Straf tilsiger enhver, som har Heste og Vogne og andre med Greb og Kost at møde og rense Gader og Stræder saavel som Torvet og bortføre Skarnet, der gør Gaderne til Moddingssteder af Urenlighed. Ingen Efterladenhed maa heri finde Sted, og kan Arbejdet ikke gores paa en Dag, maa det fuldføres den næste. Saa har I og at optegne de udeblevne, saa de kan blive pantet og straffet, og hvis I (Fjerdingsmændene) heri noget forsømmer, skal ogsaa I blive alvorlig straffet⁶⁶. I Belysning af de Tilstande, der fremdeles raadede gennem de følgende halvt Hundrede Aar, er denne Magistratsordre nærmest af en komisk Karakter. 1736 var man nemlig ikke et Skridt videre end i 1685. Det var da Byfogden, der paany søgte at ruske Magistraten op af Ligegyldigheden. Han indfandt sig en Dag paa Raadhuset og krævede, under Henvi- ning til Politiforordningen, at der blev gjort noget alvorligt for at holde Byens offentlige Pladser rene. Han forlangte, at Magistraten skulde anvise Maaden, hvorpaa Renholdelsen kunde ske, saa skulde han nok sørge for, at Paabudene blev efterfulgte. Magistraten gav sig straks til at fortolke Udtrykket »offentlige Pladser« og kom til det

Resultat, at som saadan kunde man kun betegne Storetorv, Gaasetorvet og »ved Stranden« indenfor Bolværkerne. Magistraten sendte derefter Sagen til de 12 Mænd for at »fornemme deres Tanker« derom. Efter at have meddelt, hvad der var sket, stillede Magistraten de 12 Mænd følgende 3 Spørgsmaal: »1) Hvad de herom til fornøden Anstalt tjenligst eragter. 2) Hvorledes eller hvorfra de fornødne Bekostninger bekvemligst kan være at tilvejebringe. 3) At ved saadan Anstalt kunde blive fastsat de Steder og Pladser, som bør betegnes til publique (offentlig) Nytte at renholde og om tillige ikke alle andre almindelige Gader og Pladser af Byens Beboere, enhver for sit Fortoug, burde renholdes, og Maaden dertil med (hvad) mere (der) kan være at observere. Derom vi de velfornemme gode Mænds Betænkning allersnarest ville fornemme her paategnet til vores Efterretning«. De 12 Mænds Betænkning eller »ydmyge Besvaring« forelaa allerede en halv Snes Dage derefter. Den indleddedes med følgende Udtalelse: »Byens Beskaffenhed og slette Tilstand i at udgive rede Penge til mange Udgifter, som fordres, er velædle Magistraten bedre bekendt end vi dem den kan forestille; men siden de befaler de 12 Mænd at erklære os paa det forlangte, da er vore Tanker derom:« Derefter følger Betænkningen, der begynder med Torvet og sætter her som allerførste Betingelse, at det forbydes dets Beboere at udkøre eller udbære deres Skarn fra Huse og Gaarde og kaste det paa Torvet, »som de til denne Tid har gjort«. Torvet var med andre Ord endnu i 1736 en almindelig Losseplads, hvor Folk anbragte deres Urenligheder af alle Slags, Fejeskarn og Kokkenaffald, og det som værre var. At den Renlighed, der tilstræbtes, ikke var ensbetydende med, hvad vi nu forstaar ved rene Gader, fremgaar klart af det efterfølgende i Betænkningen; thi heri siger de 12 Mænd, at hvis Urenligheden paa Torvet blev indskrænket til det, som hidrører fra Torvehandelen og fra de Heste og Vogne, som holder og beder der, saa kunde »dette Torveskarn magelig 2—3 eller 4 Gange om Aaret sammenskovles« af Byens Beboere efter Tur og bortkøres af de, der har Heste og Vogne. — Med Hensyn til Gaderne foreslaar de 12 Mænd, at hver Husejer holder sin Halvdel af Gaden ren, at Politiet holder Opsyn med at det sker, og at Vægterne udfører Arbejdet for de Forsømmelige og betales af de Bøder, som falder i den Anledning. Om Havnepladsen hedder det: »Ved Stranden er nu mangfoldig Urenlighed, som paa ubillig Maade er sammenbragt og udføjet, det vil (bør) endelig sammenkastes og imod Foraaret borttages, naar det bliver

•Nøyagtig Grundris af Kiøb og Handels Staden Nakskov. Opmaalt og karteret i Aaret 1798 af C. Heinen.•

Det vides ikke, hvor Originalen til Kortet findes. Ovenstaaende er reproduceret efter et Rids, som Hr. Stadsingeniør C. Christensen, Nakskov, velvilligst har udført efter en Kopi, der findes paa hans Kontor. Forklaring findes i hosstaaende Fodnote.

saa tort, at det kan ligge paa Vogne.« Det henstilles til nærmere Overvejelse, om Rengoringen af Havnepladsen skal ske ved, at det paalægges Folk hver efter sin Tur at gøre Arbejdet uden Betaling eller det skal betales af »Broskillingen«. Endvidere, hedder det i Betænkningen, burde det forbydes Beboerne ved Husene samt i Gaderne og Stræderne, at »udbære om Nattetider nogen Urenlighed, som hidtil sket er.« Endelig fremgaar det af Betænkningen, at de Skarnkister, som man under et tidligere Renlighedsanfald havde faaet anbragte udfør Badstuestræde og Bybrostræde — havde man undladt at rense; thi de 12 Mænd siger, at det er højst nødvendigt at faa dem rensed og gjort i Stand, »naar de er tilbørlige og rengjorte, kan Skarnet af dem uden stor Bekostning for Brokassen 3 å 4 Gange om Aaret vende opkastet og bortført, hvilket nok skal vise sig at være meget nyttigt og behageligt«⁹⁹.

Gadens Skarn kom jo let i intim Berøring med Brøndene paa Gader og Torve, der forsynede Borgerne med Drikke- og Husholdningsvand. 1749 blev der f. Eks. klaget over Brønden mellem Farver Tolde Jensens og Moses Jødes Ejendom. Vandet var »ganske tyndt og klart, men det havde en aparte Lugt hos sig«; man formodede, at Rende-stensvandet var sivet derved. Det viste sig at være helt rigtigt; thi da man tog sig for at rense Brønden, var der fem Læs Pladder i den. Ellers blev Brøndene kun tomt og rensed, naar — hvad mere end en Gang hændte — en fuld Mand fik Overbalance og faldt i Brønden og druknede. Det var 1685 Tilfældet ved Brønden i Nordenkirke, og man vedtog da at erstatte den alt for lave Karm samt Vinden med et Dæksel og Pumpe. Det kunde jo ogsaa ske, at et ondsindet Menneske kastede en død Kat eller Hund i en Brønd, saa maatte Natmanden i Funktion med at fiske Aadslet op og bære det bort, inden et Par ærlige Mænd kunde gaa i Gang med at lænse Brønden⁹⁸.

Kampen mod Svinenes Roden rundt i Gaderne var mindst lige saa frugtesløs som Kampen mod Skarnet. Forbudene med dertil hørende

---

»De offentlige Bygninger samt Gadernes Navne:

a Store Torv, b Gaase Torv, c Sønder-Gade, d Vejle Gade, e Tile Gade, f Kloster Gade, g Breed Gade, h Norden Kirken, i Præste Strædet, k Hollønder Gade, l Kalle-Sund, m Frue Gade, n Koe Gade, o Kongens Tofte, p Told Stræde, r Farve Stræde, s Badstue Stræde, t Dronningens Stræde, u Stranden, v Fattig Kirkegaard, x Bleeg Damen, A Kirken, B Rektor Bollig og latinsk Skole, C Spinde Skole, D Mar. Piping Hospital, E Mad. Rigels Hospital, J Byens Fattighuus, G Randstuen, H Jøde Kirken, I Veyer Boed, K Consumtions Bode, L Heste Mølle, M Lange Broe, O Sønder Gads Broe.«

Bødestraffe var der nok af, men de virkede kun under Pestepidemier, ellers fik Svinene Lov at muntre sig overalt. 1733 lod Byfogden i Nakskov bekendtgøre, at »de her paa Gaderne om Dagen som om Natten drivende og liggende Svin, der i Klyngetal søger Skjul paa Raadhustrappen, i Borgernes Forstuer eller Indgange skal optages. Efter en saadan Krigserklæring førtes der et kort Felttog mod Svinene, men inden længe havde de igen taget Gaderne i Besiddelse som deres rette Tumbleplads. Endnu 1778, 1796 og 1798 udstedte Regeringen Forbud mod, at Svinene gik løse paa Købstædernes Gader og Marker⁷¹, men disse Forbud gjaldt ganske vist Købstæderne i Almindelighed og siger ikke noget om Forholdene i Nakskov, der, grundet paa Manglen af Raadstueprotokoller, ikke lader sig undersøge for Aarhundredets sidste Halvdel. Vanen med at lade de døde Kreaturer ligge og raadne paa Markerne havde man ogsaa ondt ved at komme bort fra. Endnu 1740 maatte Magistraten ved Trommeslag bekendtgøre Stiftamtmandens Paabud om, at Aadsler ikke maatte henligge paa Marken, men straks skulde nedgraves⁷². Selve Gadebilledet og Bebyggelsen var, som omstaaende Kort viser, ikke undergaaet nævneværdig Forandring i det 18. Aarhundrede, nogle Stræder skiftede Navn efter Ejeren, og det ærværdige Bybrostræde blev forvansket til det meningsløse Bibrostræde.

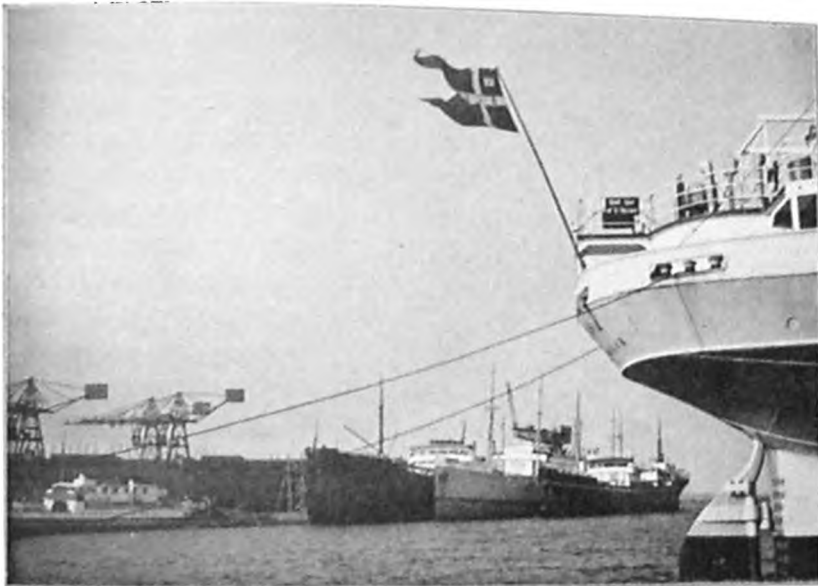
Jøderne.

Jøderne i Nakskov indtog en Særstilling. Trods deres Borgerskab taaltes de ikke i Borgernes Kreds, og Byen var alt andet end taknemlig for, at Nakskov, Fredericia og Ribe lige til 1760 var de eneste danske Købstæder, hvor Jøder efter Ansøgning kunde faa Regeringens Tilladelse til at nedsætte sig paa Betingelse af, at de købte Hus eller Gaard og løste Borgerskab. Efter 1760 blev Maribo, Nyborg og Helsingør aabnet for Jøderne, senere fulgte flere Byer efter, 1800 fik Jøderne endelig Lov til at nedsætte sig, hvor de vilde, og 1814 fik de lige Rettigheder med andre Undersaatter. Den første Tilladelse til Jødebosættelse i Danmark blev givet 1657; den gjaldt da rige portugisiske Jøder, som kunde forstrække Regeringen med Laan. Langt senere blev der givet tyske Jøder, der var erfarne i Tobaksspinderi, Lov til at nedsætte sig, for at Tobaksavlens, som var et af Regeringens Selvforsyningsprojekter, kunde desbedre fremmes.

1683 kom de første Jøder til Nakskov. En af Kongens Livgardeofficerer havde faaet Privilegium paa at oprette Tobaksspinderier, og

Udsigt fra Skibsværftets store Kran over Rosnæs.

Ø. K.s Flag vajer paa »Meonia«. Ved Værftet fra højre: »Mexico«, tildl. Ø. K. nu Rhederiet Hannevig, Ansgaardsstrand, Ø. K.s »Fionia«, Nybygningen »Brasil« til The Texas Company og Færgen »Mommærk«. De er alle Dieselmotorskibe. Paa Bedding bygges »Canada« til Ø. K. Pol. 7/1 1935.

han akkorderede med den kristnede Jøde Fr. Chr. Cantor om at oprette og drive Spinderiet i Nakskov. Fr. Cantor medførte to jodiske Tjenere, nemlig Isak Cantor og Levin Samuel. Fr. Cantor hører man ikke mere om, men hans to Tjenere erhvervede sig 1692 Hus samt Borgerskab som Tobaksspindere i Nakskov. Isak Cantor fik 1693 udvidet sin Bevilling til ogsaa at drive Handel med Smaakram. Hidtil havde de haft fælles Hus og Husholdning, men nu giftede de sig med Trostæller fra Hamborg, og Levin købte selv en Gaard, flyttede ind i den og fik ligeledes Bevilling til at drive Handel med Smaakram. Det er troligt, at de to Jøder ikke har taget Begrebet Smaakram alt for bogstaveligt, i al Fald oparbejdede de sig i et vist Fællesskab, hvori Cantor var den førende, en ikke ringe Handel, der efterhaanden vakte de andre Nakskovkøbmænds Misundelse, og 1700 begyndte de at bombardere Kancelliet med Klager over Jøderne. Først indgav to Købmænd paa »samtlige lolland-falsterske Borgere«s Vegne Klage over Isak Cantor, der borttog deres Næring ved Forprang. Klagen afvistes. En Maaned efter indsendtes der en ny Klage, og denne Gang indhenter Kancelliet Stiftamtmandens Erklæring. Den var nærmest i Jødens Favør og gik ud paa følgende: Cantors Kramhandel kan ikke have været stor, han er to, tre Gange om Aaret rejst til Hamborg for at købe Tobak, og har da samtidig forsynet sig med Kramvarer som Forklæder, Silketøj, Stromper, Lærred, Baand og lignende for ca. 600 Rigsdaler. Disse Varer har han hver Gang i Lobet af et Par Maaneder solgt fra en Krambod i sit Hus. Kvaliteten har været ringe, og han har derfor kunnet sælge til en mindre Pris end sine Konkurrenter. I Skat er de to Jøder temmelig højt takseret, næsten højere end deres Anklagere, det samme gælder det, de svarer i Told og Konsumtion. — Denne Erklæring, der blev afgivet, efter at Stiftamtmanden havde haft begge Parter til Forklaring, var jo, hvad den første Del angaar, i Jødernes Favør, om end den sidste Bemærkning om den høje Skat og Toldafgift pegede paa en ikke ringe Omsætning. Klagen over Handelen paa Landet nævnedes slet ikke. Nakskovborgerne klagede da ogsaa endnu en Gang, og Resultatet blev, at de to Jøder skulde indsende deres Bevilling til Konfirmation, og denne blev da kun givet for Tobaksspinderiets Vedkommende. En anden Jøde ernærede sig som Slagter, men ham tog Magistraten i Forsvar, da andre tilfældige Slagtere klagede over ham; han havde, skrev Magistraten, ernæret sig som Slagter i mange Aar paa fuldt forsvarlig Maade¹⁾.

Jødekirkegården. Paa denne Del af Kirkegården findes de nyere Begravelser: Stenene har baade hebraisk og dansk Indskrift i Modsætning til de gamle, rent hebraiske Stene.

Hvor hurtig Jødekolonien i Nakskov er vokset, savnes der Oplysninger om. Men omkring ved 1710 fik de deres egen Kirkegaard, der endnu er bevaret og fredet. Isak Cantors Gravsten, der er afbildet Side 261, er Kirkegaardens ældste. 1714 fik Kolonien sin første Synagoge, der blev indrettet i en dertil erhvervet Ejendom i Fruegade paa Hjørnet af Sondergade. I Synagogen fandtes et Eksempplar af Thoraen (de fem Mosebøger), der var over 500 Aar gammel¹⁴.

De to første Tobaksspindere, Isak Cantor og Levin Samuel, er sikkert kun forbignaaende berøvet Retten til at drive Kramhandel; thi det blev inden længe en fast Regel, at alle Nakskovs Joder maatte drive »en ringe Handel«; 1711 fik f. Eks. Isak Cantor Bevilling til, at hans Svigeren, Moses Aron Nathan, maatte nedsætte sig i Nakskov og »bruge Handel som andre Jøder¹⁵. Det viste sig endnu en Gang, at det var farligt at give Joderne en lille Finger; thi den »ringe Handel« voksede og voksede under deres slittige og profitivrige Hænder, saa de tilsidst spændte over alle Handelens Felter og havde lagt selv den saakaldte »Handel med grove Varer« ind under deres Virkefelt. De »grove Varer« var Korn, Tommer, Jærn, Salt, Tjære, Hamp m. m.,

d. v. s. Storkøbmændenes Omraade. Det gik en Tid lang; men saa tog Købmændene Affære og fik 1742 Magistraten og de 12 Mænd til at indgaa til Kancelliet med en alvorlig Klage over Jødernes omsiggribende Handel. Den havde, skrev man med vanlig Overdrivelse, efterhaanden antaget en saadan Karakter, at det maatte befrygtes, at Byens Borgere omsider blev nødt til at flytte. Man ansøgte derfor om, at det maatte forbydes Jøderne at bruge Handel med grove Varer, samt at det blev dem forbudt at holde aabne Boder. Stiftamtmand Raben anbefalede Andragendet, og Resultatet blev derfor et Reskript, der forbød Jøderne at drive den grove Handel, hvorimod man ikke kunde formene dem at holde aabne Boder, hvad deres Privilegier berettigede dem til. Det var et haardt Slag for Jøderne, men de opgav ikke Haabet og søgte ved stadige Henvendelser til Stiftamtmand Raben at overbevise ham om, at der blev gjort dem Uret, og det lykkedes dem virkelig at ombestemme ham. Halvfemte Aar efter, at han i sin Indstilling til Kancelliet havde givet Magistraten og de 12 Mænd Medhold, sendte han gennem Geheimeraad Holstein Kancelliet en Skrivelse, hvori han i stærke Ord fordømte Magistraten og de 12 Mænd og gav Jøderne Medhold. Han skrev, at hans forrige Indstilling i Sagen var afgivet ud fra den Forudsætning, at Magistraten og de 12 Mænd havde talt Sandhed, da de forebragte ham Sagen, men det havde de, efter hvad han nu erfarede, ikke gjort. De fleste af Magistraten og de 12 var selv Købmænd og indbyrdes beskægtede og besvogrede, og den Erklæring, de havde afgivet, var mere Udtryk for deres Had og Misundelse mod Jøderne end Udtryk for, hvad der baadede Byen bedst. Det, at man berøvede Jøderne Retten til den grove Handel, vilde blive deres Ruin, skønt de havde købt Hus og Gaard i Byen, svarede deres Skatter som andre Borgere, røgtede saa godt som dem Byens Ombud som Fjerdingsmænd, Rodemestre, Stokkemænd og lignende, ja, efter Sognepræstens Udsagn gav Jøderne endog af egen Drift Offer, og de, som havde Formue dertil, gav fattige Skoledisciple Underhold, Kost og Penge. Stiftamtmanden kunde derfor ikke se, at Jøderne skulde være mindre berettigede til at drive den omskrevne Handel end de tre fremmede Købmænd fra Lybæk, Rostock og Sverrig, som ligeledes drev denne Næring i Byen. Desuden kunde Jødernes Konkurrence ikke være saa generende som paastaat; thi i Modsætning til de fleste andre Købmænd, havde Jøderne ikke Skibe, men maatte leje andre til at tage deres Gods med. Da Jøderne desuden havde opført sig upaaklageligt og vist sig som gode Under-

Isak Cantors Sten   og   Josua og litche Cantors Sten.

De to ældste Gravstene paa Jødekirkegaarden.

Paa Isak Cantors Sten staar: »Herunder hviler en gammel Mand, der regnedes blandt de fremragende; han tjente Gud i Sandhed og Oprigtighed; han har skabt sig et Navn blandt Vismænd; til at øve gudbehagelige Gerninger ilede han Nat og Dag til den Dag, da han blev kaldt bort til det evige Liv: Den værdige Herre Isak Sekkele, Son af afdøde Baruch, som drog ind til sit [sande] Liv Torsdag d. 6te Ijar i Aaret [5]482 (23nde April 1722). Gid hans Sjæl maa blive optaget i de levendes Kreds.«

Paa den dobbelte Sten staar: Til højre: »Herunder hviler en Mand, der øvede Ret og talte retfærdigt; han vandrede alle sine Levedage paa den rette Vej; han gav af sit Brød til de fattige; det er den brave Mand Hr. Josua, Son af den afdøde Isak Cantor; han døde Søndag d. 15de Sivan 5502 (17de Juni 1742). Gid hans Sjæl maa blive optaget i de levendes Kreds.«

Til venstre: »Herunder hviler den dydige og fornemme Kvinde, hun var sin Mands Krone; hun udførte nøje Herrens Bud; hun drog sin Vej her til sin Jord for at finde Hvile for sin Sjæl, den brave Kvinde litche, Datter af den afdøde Herre Jacob af Levis Stamme; hun døde Søndag d. 6te Tannus 5502 (8de Juli 1742). Gid hendes Sjæl maa blive optaget i de levendes Kreds.«

Oversættelsen er venligst foretaget af Hr. Bibliothekar Josef Fischer.

saatter, henstillede han, at deres indsendte Andragende, om igen at faa Tilladelse til at handle med grove Varer, blev bevilget. Kancelliet fulgte ogsaa denne Gang Stiftamtmanden og gav Joderne Ret til igen at handle med de oftnævnte Varer. Købmændene var dybt skuffede og prøvede at overbevise Kancelliet om, at de havde Ret og Stiftamtmanden Uret. Den givne Bevilling vilde, skrev de, føre til, at Borgerne blev ruinerede, og Jødernes Kreditorer blev snydt. Som Eksempel paa det sidste anførte de, at en Jøde, Marcus Moses Valentin, nylig havde »spillet en anseelig og efter Nakskovs Forhold tilforn uhørt Bankerot paa 10—11.000 Rigsdaler«, og de tilføjede ikke uden Malice, at det netop var denne Jøde, der havde vundet Stiftamtmandens Bevægenhed og faaet ham venlig stemt mod Joderne, skønt det maatte forbyse alle, at saadanne Bedragerer skulde være sli­g kongelig Naade (som den givne Bevilling) værd. Købmændene henstillede, at Generalprokuroren fik hele Spørgsmaalet til Undersøgelse, saa Joderne atter kunde blive berøvet Adgangen til at ruinere Borgerskabet. Kancelliets Svar blev et Afslag⁷⁴. Købmændene forsøgte ikke destomindre endnu en Gang, men fik atter Afslag. De androg tillige om, at Jødefamiliernes Antal, der for Tiden var 7, maatte blive formindsket til 4, derved at der ikke ved Dødsfald blandt dem blev givet andre Tilladelse til at nedsætte sig, og dette Andragende blev bevilget, men fik, som det efterfølgende vil vise, ikke stor Betydning.

Den milde Luftning, der saaledes mødte Joderne paa Handelens Felt, mærkede de intet til paa andre Omraader, tværtimod. Kom der nye Bestemmelser vedrørende deres Færd, var det sjældent af det gode. 1725 blev det dem forbudt at holde kristne Tjenestefolk, og hvis en Jøde indlod sig i Forhold til en kristen Kvinde, skulde han straffes meget strengere end sædvanligt for disse Forseelser. Den førstnævnte Bestemmelse blev efter Jødernes »vemodige« Klage faa Maanedere senere ændret derhen, at de vel maatte have kristne Tjenestefolk, men Mandfolkene skulde være over 30 og Kvinderne over 50 Aar. Den anden Bestemmelse blev ophævet 9 Aar senere. 1742 blev det forbudt at indtage Jøder i noget Laug⁷⁵. Dette Forbud ser ret overflødigt ud, eftersom det Had og den Foragt, hvormed de andre Borgere omfattede Joderne, var saa voldsom, at man ikke i noget Forhold vilde optræde sammen med dem. Da der f. Eks. 1749 var Forhandlinger om Borgernes Forpagtning af Konsumtionen og Toldindtægterne i Nakskov, hød Joderne Borgerne over og forlangte iøvrigt at være sammen med dem om Forpagtningen. Borgerne forhøjede saa deres Bud paa

Betingelse af, at Joderne blev holdt ude. Stiftamtmand Raben viste atter her sit venlige Sindelag mod Joderne ved at anbefale deres Deltagelse, men Kancelliet mente, at det ikke gik an, og Israels Børn blev holdt ude. Da Kongen 1750 gæstede Nakskov, vilde Joderne — formentlig som Tak for Handelsbevillingen — absolut være med om den Æresport, Borgerne vilde rejse; men de blev paa det haanligste afvist og maatte rejse deres egen Æresport. Da to kristne Daglejere 1740 havde gravet en Grav til en Jøde, blev baade de og vedkommende Jødefamilie mulkteret⁷⁸. Det skete jo, at en Jøde under Trykket af denne Foragt mente at se sin Regning ved at gaa over til Kristendommen, men det var som Regel en fejl Spekulation; thi nu blev han hadet og foragtet af sine tidligere Trosfæller uden at vinde større Støtte eller Indpas hos de nye. 1726 blev, for at nævne et Eksempel, en Jøde kristnet under Navnet Christian Ernst og søgte derefter Privilegium som eneste Tobaksspinder i Byen, for at hans »haarde Modstandere i Religionen ikke skulde triumfere over hans stadig fattigere Tilstand«. Svaret var et i sin Korthed yderst barskt Afslag⁷⁹.

Joderne var som Regel hjælpsomme overfor deres fremmede ildestedte Trosfæller, der, hundset og jaget, søgte Tilhold i Nakskov, Joderne her aabnede gerne deres Døre og holdt Flygtninge skjult, til de kunde komme godt af Sted. Naar Magistraten saa en Gang imellem faldt paa at anstille Ransagning, kom Staklerne som Regel for Dagen, og deres Værter blev mulkteret. Var der større religios Jødefest i Nakskov, blev Agtpaagivenheden endnu større. 1735 blev Joderne saaledes opkaldt for at gøre rede for deres mange Gæster, der blev svaret, at der for tre Dage siden kom 10 fremmede Jøder, men de 8 var nu rejst igen, og de to tilbageværende var Rabbieren og hans Tjener⁸⁰.

Antallet af jødiske Familier var i Koloniens første halvt Hundrede Aar sjældent over 6—8 Familier, og Borgernes Bestræbelser gik stadig ud paa at forhindre flere Tilflytninger. 1751 fik de, som nævnt, udvirket, at Tallet skulde bringes ned til fire Familier. 1759 var man naaet til dette Antal Familier plus en Enke; men de følgende Aar steg Tallet igen. 1796 var der 12 Jødefamilier i Byen. De talte tilsammen 58 Personer; men kun de seks Familier havde Opholdstilladelse⁸¹; Jødehadet var med andre Ord kolnet, saa man nu ikke tog det saa nøje med Tallet. Et Træk i samme Retning finder man i Skrædernes Laugsprotokol for 1799, hvor der er indført en Lærlinge-

kontrakt med en Jodedreng^{*)}. Det ses ikke at have vakt det ringeste Anstød, at man nu aabnede en Jode Adgang til et »ærligt Haandværk«. Et halvt Hundrebaar tidligere vilde et Forsøg i den Retning have sat det hele Laug i det vildeste Opror. Man stod med andre Ord nu paa Tærsklen til en ny Tid.

De fattige.

Gennem hele det 17. Aarhundrede skete der ingen Ændring i de fattiges sorgelige Kaar. Deres Forsorgelse var helt og fuldt henvist til den private Godgørenhed, der dels ytrede sig gennem Oprettelsen af Legater^{*)}, dels ved Ydelser gennem Offer og Fattigblokke og dels gennem de Almisser i Form af Mad eller Penge, som de fattige kunde tigge sig til hos Godtfolk. Var det slemme Tider for Borgerskabet, fik Fattigfolk det at føle haardt i Liv og Død. Elendighedsaaret 1661 kan endog møde med et saa drastisk Eksempel som, at fattige blev begravet uden Kiste^{*)}. En efter Omstændighederne hæderlig Jordefærd stod for alle som en overordentlig betydningsfuld og eftertragtellesværdig Ting, og det at blive puttet i Jorden som et andet Kreatur uden Kiste var noget saa forfærdeligt, at Mindet herom maa have vakt Gru gennem flere Slægtled. Til slige Yderligheder er det næppe kommet senere. En Fyrretræskiste og et Lagen til Ligklæde var de fattige under alle Omstændigheder sikker paa. Tiggeriet var fremdeles i hele det 17. Aarhundrede et autoriseret Led i Fattigforsorgen. Autorisationen bestod i et Tegn, som blev syet paa Klæderne. 1671 stillede saaledes Fattigforstanderen i Nakskov Forslag om at lade lave et Par Hundrede Bliktegn, hvori der stod N. S. (Nakskov Sogn) til at give Byens fattige, saa Folk kunde skelne mellem Byens egne og de mange fremmede Bellere, som omløb ved Dørene. Naar han forlangte saa mange Tegn, maa det vel være for stadig at have nogle paa Lager, thi slet saa mange fattige havde Byen ikke. Deres Tal rammes sikkert bedre i Fattigregnskabet for 1668—69, hvor der findes følgende Post: For »42 Blytegn til de fattiges Klæder 1 Mark 14 Skilling«. Byen havde altsaa det Aar et Par Snese autoriserede Tiggere, der Dag for Dag rendte Borgerne paa Dørene og fremviste deres Ynkelyghed. De Penge, der indkom gennem Legatreanter, Offer og Fattigblokke blev administreret af Fattigforstanderen og anvendt dels til Klæder og ugentlige Pengebidrag til Staklerne i Fattighuset, dels til Husets Vedligeholdelse. Som omtalt i 1ste Bind (Side 165) var

^{*)} En samlet Opførelse over Fattiglegaterne vil blive givet i III. Bind.

Torvet 15. Skrædder Mikkelsens Gaard, i hvis Hovedbygning der oprindelig for Enden af den smalle Gaard har været Gennemkørsel til Torvet; i Gavlen over Porten var der Hejseværk til Loftsrømmet. Se I Bind Side 101.

Fattighuset i Bybrostræde 1655 faldet sammen, og Grunden solgt til Kæmneren, men Byen fik hurtigt et nyt Fattighus i samme Stræde, det nævnes i al Fald 1676 i en Forbindelse, der viser, at man i høj Grad havde ogsaa de fattiges evige Vel for Øje, hvilket jo ogsaa var adskilligt billigere end deres timelige. Fattigforstanderen noterer nemlig, at han har leveret Stodderfogden en Husbon, som efter kgl. Befaling skal læses der i Huset hver Morgen og Aften. Stodderfogden havde som de fattiges overordnede Bolig i Fattighuset og fik til sit daglige Underhold 4 Skilling, medens Husets gamle Kone og Born kun fik 2 Skilling. Stodderfogden eller Stodderkongen, som han almindelig hed, blev ogsaa favoriseret noget ved de aarlige Uddelinger af Toj. 1695 bekom 11 voksne og to Born, som da var i Fattighuset, til »deres Legemes Skjul« hver 6 Alen Vadmel, 4 Alen Blaarlærred og 2 Alen Hørkærred. Andre Aar blev der sikkert givet noget lignende foruden det nodtørftige Fodtoj i Form af Sko og Træsko⁶⁴. Indkomsten gennem Offer og Fattigblokkene var slet ikke ringe. »Mikkelsdags- ofret paa Herrens Alter« gav f. Eks. 1671 24 Sletdaler og 19 Skilling, og Fattigblokkene gav 30—40 Sletdaler aarligt⁶⁵.

Ved Fattigforordningen af 1708 gjorde Regeringen det første famlende Forsøg paa at reformere Fattigplejen. Det paalagdes alle Embedsmænd at svare 1 pCt. af deres Aarsløn som Bidrag til fattiges Underhold. Alle andre skulde tegne sig for en frivillig Gave i en dertil fremlagt Bog. Storrelsen af Gaven kunde de selv bestemme, men hvad de havde tegnet sig for, skulde de betale. Ved Auktioner skulde der ydes et Beløb til de fattige, og ingen Mægler maatte bringe nogen Handel i Stand, uden at begge Parter gav deres Skærv. Endvidere skulde der ombæres en Fattigbøsse ved Bryllups- og Barsels-gilder, ligesom der skulde hænge en Bøsse i hvert Herberg, Værtshus og Vinkælder samt hos Øl- og Brændevinstappere og Høkere, og Værten skulde kræve et Bidrag af hver Gæst, der bandede eller forte »uterlig Snak«. Der skulde til Fattigkassen gives Afgift af folkelige Forlystelser, og Joderne skulde udrede en vis Afgift. Alt Tiggeri skulde dermed vorde afskaffet. Forordningen havde ogsaa Tanke for de fattiges evige Velfærd, og derfor hed det, at man i Kirken skulde indrømme de fattige et »vist Sted«, hvor de kunde være for sig selv, men saaledes, at Præsten let kunde iagttage, hvorledes de teede sig under Prædikenen. Udeblev de, skulde Klokkeren undersøge Aarsagen, og var Grunden Ugudelighed, skulde de straffes. Om Arten af denne Straf er der ingen Tvivl; det var Gabestokken. 1734 gav Borg-

mester Forbus Ordre til Fattigforstanderen om at lade forfærdige en Gabestok og opstille den udenfor de fattiges Hus. De var, skrev han, saa ugudelige, at de forsømte Gudstjenesten og laa i indbyrdes Kiv og Strid og Spektakler, og da hverken Formaninger eller Trusler havde hjulpet, skulde de fremtidig sættes i Gabestokken, hver Gang de forsømte Prædikenen eller paa anden Maade viste sig uskikkelige⁶⁶.

Svagheden ved Forordningen af 1708 var naturligvis Frivillighedsprincippet i Fattiggaverne, idet de fleste var yderst beskedne i Vurderingen af egne Kaar og det deraf flydende Bidrag til de fattige. Undertiden kneb det ogsaa med Betalingen af det, der var tegnet, og Forordningen bestemte derfor, at Præsterne fra Prædikestolen skulde oplæse Navnene paa dem, der ikke betalte, hvad de havde lovet. I Nakskov fik man straks Beviser for, at den indførte Ordning ikke var fyldestgørende. Magistraten klagede 1709 over, at alt for mange havde tegnet sig for yderst ringe Beløb, og mange havde helt undladt at opfylde Paabudet om at tegne sig. Stiftamtmanden svarede, at Magistraten skulde endnu en Gang formane Borgerskabet og true dem med, at hvis der ikke indkom nok ad denne Frivillighedsvej, vilde det blive paabudt at ligne de nødvendige Midler paa Borgerskabet. Næste Aar blev der udpeget 4 Borgere, som skulde gaa rundt med Kollektbøgerne og opflamme Borgerne til at tegne sig for et passende Beløb⁶⁷, og nu synes det at gaa bedre, ikke mindst fordi Nakskovborgerne havde faaet revet i Næsen, at Nykøbingborgerne havde været anderledes flinke til at tegne sig.

1708-Forordningens Paabud om, at alt Tiggeri skulde ophøre, blev naturligvis et Slag i Luften. Dertil var Tiggeriet for indgroet, og de anviste Midler, der skulde afløse det, for utilstrækkelige. De fattige gik derfor fremdeles rundt og tiggede, og Frivillighedsprincippet i Ydelserne gav stadig Skuffelser. Ved Forordningen af 6. Oktober 1731 blev det da paalagt Øvrigheden i Byerne, at sætte alle de Borgere, der ikke tegnede sig frivilligt, i Skat. Forbudet mod Tiggeriet blev yderligere skærpet, og Navigationsskolen i Stege blev omdannet til Tugthus (Tvangarbejdsanstalt) for Tiggere og Losgængere. Det blev dog kun de mest uforbederlige Dovenkroppe, der sendtes til Stege, de Tiggere, der ikke kunde arbejde, fo'r man ikke saa haardt frem imod. Derimod gik man i Nakskov hurtig over til at ligne Fattigudgifterne paa hele Borgerskabet. Biskop Ramus skriver i sin Visitsatsbog 1733, at der ikke hortes nogen Klage over de fattiges Væsen;

thi Borgerskabet havde vedtaget at underholde deres fattige og udelukke fremmede Bøllere. Bispfen fandt denne Vedtagelse god nok, men mente, at man burde sørge for at være i Overensstemmelse med den kgl. Forordning, der jo ikke gav Hjemmel for at udskrive det hele i Skat. Nakskovborgerne er dog ganske rolig blevet ved deres egen Ordning, som jo ogsaa var langt den bedste. 1736 blev der f. Eks. i Fattigskat udskrevet 340 Rigsdaler, men 1739 kun 270 Rigsdaler 1 Mark. Maaske er det dalende Beløb et Udtryk for, at man saa mere og mere gennem Fingrene med Tiggeriet. Der er i al Fald Eksempel paa, at Magistraten 1737 gav en Kone med 6 uforsorgede Børn Ret til at gaa om at søge Almisse²². Som det gik i Nakskov, gik det nok mange Steder; thi 1745 fandt Regeringen det nødvendigt at føre et nyt Slag mod Tiggeriet og fastsætte strenge Straffe for dem, der blev grebet i Bølleri. Første Gang, de blev antruffet, skulde de straffes med at staa en Time i Byens Halsjern, blev de truffet anden Gang, skulde de et Aar i Mons Tugthus, hvorunder Delinkventer fra Lolland-Falster horte; tredje Gang skulde de straffes med 3 Aars Tugthus og fjerde Gang med livsvarigt Tugthus. De strenge Bestemmelser viser, at det trods alle Forordninger stadig ikke var lykkedes at komme Tiggeriet ved Dørene til Livs. Det var nu ikke altid Tiggernes Skyld; thi ogsaa med Overholdelsen af de Paabud, der var givet til de fattiges Underhold, kneb det ofte, og hvad skulde de arme Stakler gøre, naar Sulten gnavede i deres Tarme og Kulden bed i deres Krop. Det hele ahang i høj Grad af Fattigforstanderen og den Maade, hvorpaa han rogtede sit Hverv. 1732 var der foruden de 16 i Fattighuset kun 6, der var optaget paa de fattiges Rulle, og disse Tal dækker ikke nær den Skare fattige, Byen havde. 1736 havde man faaet nogen flere med og inddelt dem i 5 Klasser efter deres større eller mindre Trang²³. 1796 gav Baden i »Iris og Hebe« følgende Oversigt over Fattigvæsenets Forhold. I Fattighuset eller »Hospitalet« boede foruden Fattigfogden og en Opvarterske 16-18 fattige, der fik frit Hus og Varme og noget til Klæder, og de syge fik fri Medicin og Læge. To private Stiftelser havde Plads til fire Lemmer i hver; de fik frit Hus og Varme samt tilsammen 10 Rigsdaler eller 8 Rigsdaler aarlig. Hver af samtlige disse fattige, ca. 25 ialt, fik ugentlig fra 24 til 8 Skilling, der udrededes af den aarligt lignede Fattigskat, og ved Aarets Slutning fik hver af dem fra 3 Rigsdaler til 3 Mark. Fattigvæsenets Kapitaler var ca. 6500 Rigsdaler, Renten af disse, samt Fattigskat, de fattiges Anpart i Akcise, Tavlepenge, Blokpenge, Boder,

Huskob, Bryllupsgaver o. s. v. administreredes af Fattigvæsenet. Bestyrelsen bestod af Sognepræsten og Magistraten samt en af Borgerne, der som Kasserer besorgede den ugentlige Uddeling.

De syge.

Den Lægehjælp, der stod til Raadighed for en lille By som Nakskov, var helt op til Midten af det 18. Aarhundrede indskrænket til en eller to Bartskeerere (Barberere), der paa egen Haand havde fusket lidt i Lægekunsten og højt regnet havde faaet lidt Uddannelse som Medhjælper hos en Feltskærer, d. v. s. en af Hærens Operatører, der selv havde faaet samme minimale »Uddannelse«. Ved Forordningen af 1672 blev det paabudt, at ingen maatte øve medicinsk Lægegering uden at have taget medicinsk Doktorgrad paa Kobenhavns Universitet. Kirurgisk Lægevirksomhed maatte derimod udøves af Bartskeerere med ovennævnte »Uddannelse«, naar de fik privilegeret Bevilling som »Chirurgus«, men de maatte ikke foreskrive eller tilberede Medicin, men skulde, hvor ingen Mediciner var at finde, henvende sig paa Apoteket^o. Følgelig var Kirurgien en lidet estimeret Virksomhed, som de medicinske Læger ikke nedlod sig til at have noget som helst at gøre med. Skont Næringen som Chirurgus var privilegeret, saa ingen uden kgl. Bevilling maatte beskæftige sig dermed, kunde Magistraten dog give omrejsende Specialister Lov til at praktisere i Byen nogle faa Dage. En saadan »Lægeautoritet« medførte som Regel sit eget Telt og slog det op i Byen som et andet Markedstelt og gav Kur; men uden anbefalinger nyttede det naturligvis ikke at søge om Tilladelse. 1697 gav Magistraten saaledes Okulist, Tand- og Broklæge Nicolaus Kutticks anbefaling for hans gode Kure^o. Da Videnskaben var saa tvivlsom, vilde Folk som Regel gerne forud være sikret et godt Resultat af Kuren, og det var da almindeligt, at Aftalen lød paa saa og saa meget straks og saa og saa meget senere, naar det havde vist sig, at Kuren havde hjulpet. 1680 finder man f. Eks. i Fattigregnskabet følgende Udgiftspost: »Betalt Mathias Lydthen for Hans Errebos Datter at kurere 2 Daler, dersom noget har frugtet, skal han Resten bekomme«. Resten har han næppe faaet; thi næste Aar hedder det i Regnskabet: »En Ligkiste til Hans Errebos Datter 2 Rigsdaler 2 Mark«. At Overtro og Sygdom hørte noje sammen, kan ikke forundre, og ligesaavel som man kunde faa en Sygdom paaført ved Trolddom, kunde nogle velanvendte Trolddomskunster ogsaa slaa Sygdommen paa Flugt; men det var naturligvis en forbudt og farlig

Sag. 1693 var Peder Sorensens Hustru i Nakskov blevet syg efter Barsel og kunde ikke komme sig. Peder Sorensen og hans Ven Niels Gundersen blev saa enige om, at der maatte gores noget alvorligt, og de fik saa fat i en Kvinde, Karen Gregers fra Lommelev paa Falster. Bemeldte Karen var ved Hojesteret domt til Kagstrygning for Trolddom og havde ogsaa faaet Dommen eksekveret og mistet sin Ryghud. Hun var domt for overalt i Landet ved Signen, Manen, Blystobning*) at have besværgt forskellige Sygdomme, og det paastodes, at hun havde forbundet sig med Satan. Karen Lommelev kom ogsaa anstigende og brugte sine Kunster, men der mangler desværre Oplysning om Resultatet, og man vilde næppe have erfaret noget om den, hvis ikke den havde bragt de to Mænd i Forlegenhed. Sognepræsten skred nemlig ind, nægtede dem Deltagelse i Allergang og forlangte, de skulde staa »aaenbar Skrifte« for hele Menigheden. I denne deres Nød henvendte de sig til Kongen og bad om at blive fri for den af Præsten dikterede Straf, idet de forsikrede, at de ikke vidste, at Karen Lommelev var blevet domt for Trolddom, og de havde kun set hende bruge en Salve fra Apoteket. Borgmesteren gav de to Mænd det bedste Lov; den ene var Skomager og havde boet i Byen i ti Aar, den anden var Rebslager og havde været i Nakskov i to Aar. Efter Borgmesterens Indstilling eftergav Kongen dem da ogsaa deres Forseelse**.

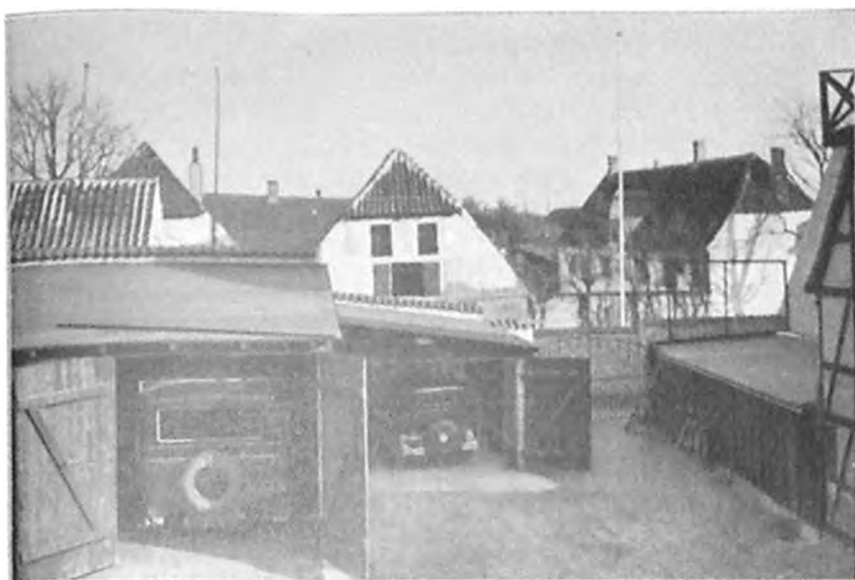
Trods mangelfuld Uddannelse kunde der findes »Kirurger«, som med Held kunde præstere selv ret vanskelige Operationer. I Nakskovs Byarkiv findes en Beretning om en saadan Operation. Den er dateret 6. Juli 1699 og underskrevet og besejlet af August Ludvig Schmidt og Jens Gymast. I Dokumentet beretter de to Herrer følgende om en Operation, som deres Husholderske blev underkastet: En Dag, hun vilde køre til Kirke, væltede Vognen og hun fik vredet den højre Fod af Led. Den tilskadekomne blev bragt ind i Vesterborg Præstegaard, og der gik Bud efter »Maren Skaffers i Skovhuse« — formodentlig en klog Kone i Vesterborg-Skovhuse —, der kom til Stede og anlagde en Forbinding. Dernæst hentede man »Balberen fra Nakskov«, der hed Baldur Engel. Ogsaa han forbandt Husholdersken »og var hos hende i fire Dage«; men da det stadig ikke »saa ud til Forbedring«, spurgte de ham om, han kunde kurere hende snart, hvortil han svarede nej og tilføjede, »at ingen Balber var kapabel det at gore«; han turde sige, at hvis nogen kunde kurere hende, »vilde han

*) Blystobning anvendtes ved særlige Sygdomme; der skulde benyttes tre Slags Bly, hvoraf det ene skulde være Kirkebly.

lade skære det højre Øre af sig og give det til Pant«. Den ene af Underskriverne red saa til Nakskov, hvor der boede en Mand, der var Tyrker af Fødsel og var berømt for sine Kure. Han kom straks til Pederstrup og forbandt Patientten. Men medens han havde hende »under Kur«, gik der Koldbrand eller, som det den Gang kaldtes, Koldfyv i Benet. Der var nu gaaet 6 Uger siden Ulykkestilfældet, og man var klar over, »at Tyrken bedrog Patientten og forstod ej den Skade at kurere«. Man gav ham derfor Løbepas. Imidlertid led Patientten forfærdelige Smerter, der blev værre og værre og tilsidst var »det arme Menneskes Pine ej at beskrive«; Koldbranden bredte sig, saa Benet tilsidst var »sort anloben« omkring Vrysten og tre Tommer op ad Benet. I denne svære Nød henvendte de to Mænd sig til Lorentz Møller, der for kort Tid siden var kommet hertil; han opholdt sig i Horslunde Degnegaard og havde allerede haft flere Patientter. Han kom og erklærede, at han kunde »med Guds Hjælp kurere den Skade«, men han savnede de nødvendige Instrumenter. Det viste sig, at der »var ingen andre Instrumenter at bekomme i Hast end en lille, gl. god Sav«, som de fandt hos Mathis Skytte. Med denne Sav »tog han hende an i Jesu Navn«. De to Mænd holdt hende, medens Mirakeldoktoren savede i Benet, medens den ulykkelige Kone ved fuld Bevidsthed fulgte Savens Gang gennem det. I Beskrivelsen hedder det, at det store Skinneben blev afsat 3 Tommer over Anklen, »saa vidt som det var sort anloben.« Operatøren rensede derefter Saaret og standsede Blodet og Marven, som flød ud af Benet, hvorefter han igen satte Foden paa Plads og forbandt hende. Patientten kom sig hurtigt og kunde »gaa og staa, hvor hun vilde.« Selvfølgelig er Beskrivelsen noget mangelfuld. Der har ikke været Koldbrand i Benet, men derimod Betændelse, som har givet Blodet og dermed ogsaa Benet den sorte Farve. Betændelsen har angrebet selve Benet, hvilket Mirakeldoktoren har været klar over; han har derfor, som man allerede den Gang brugte, aabnet Saaret paa langs af Benet, blottet Kød til Side og skaaret Benet over for at faa den betændte Marv fjernet; men han har selvfølgelig ikke skaaret gennem Kød, saa hele Foden er sat af. Efter at have rensat Saaret og Benet for alt betændt Blod og Marv har han sat Benstumperne sammen igen og lukket Saaret. Kuren er god nok; det er kun den rædselsfulde Maade, hvorpaa den er udført, der er saa betegnende for hin Tid. Dokumentet har sikkert været Bilag til Lorentz Møllers Ansøgning om at blive »Chirurgus« i Nakskov, og det blev han. 1720 gav Stiftamtmanden ham det

Lov, at han først havde virket 14 Aar i Ribe og nu 14 Aar i Nakskov, og at han begge Steder havde vundet stor Berømmelse⁹². Men selv den dygtige Lorentz Møller maatte doje den Tørt, at Fuskere gik ham i Næringen. 1713 klagede han over, at Barber Lutherman gjorde Indgreb i hans Næring, og næste Aar blev Tørtten endnu større, idet Lutherman ogsaa fik Privilegium som Chirurgus i Nakskov. Ube-gribeligt, at han skulde have det, for han var trods sit kirkelige, fine Navn en lidet estimeret Person, laa altid i Kiv og Proces med Folk, mishandlede Konen og blev omsider skilt fra hende. I Amtmandens fornævnte Indberetning, hvor han roste Lorentz Møller, udtalte han sig nedsættende om Lutherman, han havde opført sig ilde mod Konen, og der havde været flere Protester mod hans Kure. Næppe havde Lutherman faaet Bevilling, for han ogsaa fik travlt med at klage over Indgreb i Næringen. 1715 var det galt med en Snedker Herman Meyer, der havde indkaldt en Fuskere fra Landet til sin Datter. Meyer forklarede, at Lutherman var ubillig; han forlangte 16 Rigsdaler, men vilde ikke opfylde Meyers Forlangende om Garanti for, at Kuren vilde hjælpe. En anden Gang indklagede Lutherman en Skomager, der havde gaaet ham i Bedene ved at aarelade Folk. Skomager Fr. Larsen forklarede, at han kun havde aareladt sine Venner og uden Betaling. Forklaringen blev næppe taget for gode Varer; thi Sagen affødte langvarige Processer, der ødelagde den arme Skomager økonomisk⁹³. Mod Slutningen af Aarhundredet fik Lolland baade en Medicus med Bopæl i Nakskov og to Overkirurger; den enes Distrikt var Nakskov og Halsted Amt, den andens det øvrige Lolland⁹⁴.

Medens Nakskov led voldsomt under Pestepidemierne i det 17. Aarhundredes første Halvdel, synes Byen at være sluppet billigt fra Epidemierne i Aarene 1710—20. Naar en Epidemi var i Opmarsch, blev Adgangen til Byen ad Sovejen sat under Kontrol. Denne var ganske vist saare beskedent; den bestod kun i, at nogle Daglejere mod en Godtgørelse af 24 Skilling pr. Dag blev stationeret ude paa Fjorden, hvor de skulde anraabe alle Skibe og tilbagevise dem, der kom fra en smittet Havn. Desuden udstedte Stiftamtmanden Bekendtgørelse om nogle Forsigtighedsregler, Borgerne skulde iagttage; de maatte f. Eks. ikke spise Æbler, Pærer, Blommer og — Nodder. Enten det nu skyldtes disse Foranstaltninger, Heldet, den forholdsvise ringe Trafik eller alle Dele i Forening, saa slap Byen som nævnt naadig, medens Hovedstaden led frygteligt og som tidligere nævnt savnede

Torvet 13, K. Knudsen's Gaard. Over Garagen lyser Gavlen paa en aeldgammel Staldlønge i Entverens Stræde.

Samme Sted. Indkørslen fra Torvet mellem Hovedbygningen og Nr. 11. Røde Benzintanke mod en gul Bindingsværksmur.

Ligbærere og søgte ved Lofter om høj Lon at faa Folk fra Provinserne til at paatage sig det farlige Arbejde.

Var Folk med legemlige Svagheder og Sygdomme daarligt hjulpne, saa var de sindssyges Stilling dog mangefold værre. Langt ind i det 18. Aarhundrede blev Sindssyge blandt Almuen opfattet som en Besættelse af onde Aander, og den almindelige Praksis var at spærre den syge inde i et tilmuret eller tilspigret Rum som et vildt Dyr, der vel fik skubbet noget Æde og Drikke ind gennem en Lem, men manglede den simpleste Renlighed. I Slutningen af Aarhundredet var man naaet til en bedre Erkendelse af Sygdommen, fordomte den gamle Praksis og krævede en mere menneskelig Behandling af de sindssyge. Teorien var altsaa i Orden, men derfra og til Indretning af Anstalter, der kunde byde de syge menneskelige Kaar, var der et meget langt Skridt. Nykobing Hospital, der havde Forpligtelser overfor fattige fra hele Lolland-Falster, fik allerede 1737 Ordre til at indrette en Daarekiste, men den kom aldrig længere end paa Papiret, og i det følgende halve Aarhundrede stod man fremdeles herved ganske raadvild overfor Udbrud af en for Omgivelserne farlig Sindssyge. Man havde stadig ikke anden Udvej end at spærre den syge inde og betale et fattigt Menneske en Skilling for at have Opsyn med den ulykkelige. I Kopibøgerne træffer man ikke sjældent disse kortfattede, men talende Meddelelser⁹⁷. I Slutningen af Aarhundredet havde man ved Arresterne i Nakskov indrettet to smaa Rum til de sindssyge som et almindeligt Opholdssted, indtil »Daarekisten« i Maribo, der skulde gælde for hele Stiftet, 1792 blev til Virkelighed. Den var aabenbart tænkt som en human Indretning, men blev i Virkeligheden en Torturanstalt. Det var en yderst tarvelig Bindingsværksbygning med seks smaa Rum adskilt med simple Bræddevægge. Der var ingen Skorsten paa Huset og folgelig heller ingen Kakkellovne i »Værelserne«. Om Sommeren var der ulidelig kvalmt og hedt i de smaa Rum, og om Vinteren herskede der en endnu ulideligere Kulde. Den første Patient var en Karl, der havde været tinget i Kost hos en Gaardejer for 20 Rigsdaler om Aaret; i denne »Pleje« var den syge i »adskillige Aar bleven holdt i Lænker«. — Længere var man trods alle humane Teorier altsaa ikke kommet.

1798 fik Nakskov sit første Sygehus, men Omtalen heraf udskydes til næste Bind under en samlet Skildring af Sygehusene gennem de skiftende Tider.

Forbryderne.

Retfærdigheden var ogsaa i den her skildrede Periode en barsk Gudinde; hendes Midler til Syndernes Straf og Forbedring var fremdeles Sværd og Økse, gloende Tænger, Jærn til Brændemærkning og Knut til at slaa Huden af Rygstykkerne. Da Straffen ogsaa skulde tjene ligesindede til Skræk og Advarsel, blev den iscenesat med en vis Effekt. Misdæderen, der skulde lade Livet, blev transporteret til Retterstedet paa Natmandens Sluffe, der stank af Latrin og Uhumskheder. Med Strikke om Halsen, sammenbundne Hænder og blottet Hoved foretog han denne sidste Tur gennem Byen. Var hans Forbrydelse særlig ondartet, og laa Gerningsstedet ikke for langt borte, blev Vejen lagt der forbi, for at man ud for Stedet kunde gøre Holdt, medens Bødlen trakterede Forbryderen med gloende Tænger. Paa Retterstedet gjaldt det om at faa det mest mulige ud af den blodige Handling ved at partere Liget, sætte Hoved og Hænder paa Stage og Kroppen paa Stejle. Det er ikke Middelalder, her er Tale om, det er det 18. Aarhundrede. Ja, saa sent som 1767 fandt man paa, at hvis Forbryderen havde øvet sin Misgerning for selv at slippe af med Livet, skulde man ingeniunde tjene ham i at faa dette Ønske opfyldt. Saa skulde hans Liv tværtimod skaanes, men kun for at blive saa pinefuldt som muligt. Ført til Retterstedet skulde han kagstryges og brændemærkes og derefter arbejde i Bolt og Jærn sin Livstid; men hvert Aar paa Forbrydelsesdagen skulde han igen paa Natmandens Sluffe fores til Retterstedet og kagstryges. Det lyder frygteligt i vore Dage og ligger dog kun halvandet Hundrede Aar tilbage. Det var Tidsaanden, og det er i dens Skær, Samtiden saa paa de blodige Skuespil, som ikke var i Stand til at ryste Nerverne ud af Ligevægt. Henrettelserne var overordentlig hyppige, og der gik vel næppe et Aar, uden at Bødlen var i Virksomhed i Nakskov med Økse, Sværd eller Strikke især i den her omhandlede Periodes første Halvdel. Men heller ikke i det 18. Aarhundredes senere Tiaar var Henrettelser nogen Sjældenhed, 1760 var det en Barnemorderskes Hoved, der faldt for Øksen, 1768 en geme Tyv, der blev hængt, 1773 en Kirketyv, der blev lagt paa Stejle og Hjul, og 1788 var det en Voldtægtsforbryder, der sad paa Natmandens Sluffe. Hvis en dødsdømt Forbryder spillede Retfærdigheden det Puds at dø i Fængslet, blev Nakskovitterne ikke af den Grund snydt for det altsammen; thi saa blev som i 1769 Syndersens døde Krop lagt paa Natmandssluffen og af ham udskræbt til

Retterstedet og begravet der.⁹⁹ Ja, efter Forordningen af 1767 kunde det i visse Tilfælde være paabudt, at Liget af den forlængst afdøde Forbryder skulde sonderdeles paa Retterstedet og Delene anbringes paa Stager og Stejle.

De mindre og oftere forekommende Bøddelforretninger bestod i Brændemærkning og Kagstrygning. Medens Retterstedet laa udenfor Byen, stod Kag'en paa Torvet udfør Raadhuset. Den bestod af en muret, et Par Alen høj, Platform, der paa Midten var forsynet med en svær Pæl eller Søjle med Lænker til Fastgørelse af Delinkventen. Øverst endte Søjlen i en Figur, der forestillede Bødlen med Sværd i Haand og Kalot paa Hovedet. 1680 fik Kæmneren Ordre til at lade »Retterstedet Kag'en paa Torvet reparere med Kalk og Sten«, og fem Aar efter maatte man forny hele Kagstøtten. Det hedder herom i Kæmnerens Regnskab: »Udgift til en ny Kagstøtte 30 Sletdaler 1 Mark 2 Skilling, deraf til Billedhuggeren for Billedet (Figuren) at gøre 12 Sletdaler. Kleinsmeden for et Sværd til Billedet og en Kalot 1 Sletdaler 3 Mark«. 1749 trænger Kag'en igen til Fornyelse. Billedhuggeren i København har forlangt 30 Rigsdaler for en ny Kag-Mand; men de 12 Mænd mener, den maa kunne faas for 20 à 25 Rigsdaler. Støtten skal staa paa Grundmur, hvortil der er bevilget 16 Rigsdaler⁹⁹. Naar Afstraffelsen f. Eks. Kagstrygning skulde foregaa, besteg Bødlen og Delinkventen Platformen, saa de var synlig for den paa Torvet samlede Mængde. Synderen eller Synderinden blev med Lænker fastgjort til Støtten og fik sin Ryg blottet, hvorefter Bødlen brugte sin Knut, til Huden overalt paa Ryggen hang i Laser; derfor kaldtes Straffen ogsaa at »miste Huden«. Jeg skal nøjes med ganske faa af de talrige Eksempler. 1708 blev en letfærdig Kvinde kagstrøget og ført ud af Byen af Bødlen. 1708 blev tre Smaatyve kagstrøgne, men blev benaadet for Brændemærket. 1771 blev en Kvinde kagstrøget for Tyveri og 1773 blev en Tyv kagstrøget og brændemærket og derefter sendt til København at arbejde i Bolt og Jærn¹⁰⁰. Brændemærkningen foregik ligeledes paa Kag'en ved, at Bødlen trykkede et glødende Stempel paa Tyvens Pande. Kag'en var ikke det eneste Straffemonstrum, der prydede Torvet. Der var Gabestokken med Halsjærnet, der var Træhesten eller »Træmæren«, og der var »Pælen«, som nærmest var beregnet til mindre Afstraffelser af militære, og som derfor forsvandt, efter at Byen havde faaet Vished for, at den ikke mere fik Indkvarteringer. »Pælen« var ligesom Kagstøtten forsynet med en Lænke til at binde Synderen, som skulde have Tamp. I Kæmner-

regnskaberne kan man derfor møde en Post som: »Hans Kleinsmed for Lænker paa Pælen 1 Mark«¹⁰¹.

Fængslerne, hvori Forbryderne afventede Dom og Straf, var et værdigt Sidestykke til Apparaterne paa Torvet. Med fuld Ret skelnes der i Protokollerne mellem den »borgerlige Arrest« og »Fanghullerne«; thi medens Arresten var et Lokale over Jorden i Raadhuset, var Fanghullerne nogle mørke Kælderrum uden Lys og Luft. Nedgangen til dem var gennem Lemme i fri Luft, den ene paa Torvet, den anden i Raadhusgaarden. I Kæmmerregnskaberne hedder det f. Eks. 1701: »En Taskelaas til at hænge for Lemmen paa Torvet for Fangekælderen« og 1741: »Købt Tagsten, Lægter og Fjælle til Skuret over Arresthullet i Raadstuegaarden« og 1738: »Et Kvindemenneske fra Juellinge indsat i et af Byens Fanghuller«. Om Inventaret hedder det saa sent som 1772: »I det Arresthul, Kirketyven laa i, er en Tommerseng, ellers er i dette og de 4 andre Huller kun Lænker«. I et Syn over Fængslerne hedder det 1733, at der fandtes: »Fire Haandklor med Jærnlænker, tvende Haandbøjer med Jærnlænker, ni Fodbøjer med Jærnlænker og fire Bolte. To Jærnstænger til at skyde over Lemmene til Fanghullerne«¹⁰². Der var for Fangerne et Gode ved disse Fanghuller: De var trods Bolt og Jærn ikke vanskelige at bryde ud af. 1705 brød Jørgen Væver to Gange ud af Fanghullet. Efter hans sidste Udbrud blev »den store Bolt til bedre Tjeneste repareret«. 1738 brød det før nævnte Kvindemenneske fra Juellinge ud, skønt hun sad i »Bolt og Jærn«, og 1740 undveg to fra Pederstrup indsatte Arrestanter; men de havde ogsaa haft god Tid til at forbedre Flugten; thi de havde siddet henholdsvis 21 og 23 Uger i de frygtelige Huller med Fugt, Kulde, Mørke og Utoj. Naar Undvigelsesne blev alt for hyppige, blev der »taget Syn paa Fanghullerne«. 1719 blev der udmeldt fire Borgere til at »undersøge Fængslet, specielt Kælderen til Misdæderne«. Det tør jo nok siges, at Synet afslørede visse Mangler. I Kælderen ud til Torvet var Døren fastsat med to Som i Stedet for de oprindelige Nagler, Hængslerne var slette, og Naglerne, der holdt dem, helt fortæret af Rust. Skillemuren var »ganske udygtig« og der var Hul i den. Den nye Blok (hvortil Fangerne blev lænket) var »ikke beslaget med Jærn, og den gamle fattes ogsaa noget«¹⁰³.

Fanghullerne var selvfølgelig ikke værre i Nakskov end andre Steder. Edv. Holm skriver i sin Danmarks Historie 1720—1814, at Arresterne var slette alle Vegne, og det at sidde i Raadhushullet ved

Vintertid var det samme som at krepere og blive ædt op af Utoj. Den Behandling, Fangerne fik, kunde altsaa nok vække Barmhjertigheden i en eller anden, der var i Stand til at række dem en hjælpende Haand ud til Friheden. Det kunde ogsaa ske, at den, som havde faaet Fangen ind, fik nok af det og hjalp ham ud igen. Endnu langt ind i det 18. Aarhundrede paahvilede det nemlig Sagsøgeren — f. Eks. den bestjaalne — at faa Forbryderen fængslet, fremskaffe Beviserne og betale hans Varetægtsarrest, indtil Dommen faldt. Han fik saa tildomt Erstatning af Forbryderens Bo — men det var naturligvis i Reglen en meget tvivlsom Fordring. Det er da forstaaeligt, at de fleste foretrak at tie med det Tab, et Tyveri havde forvoldt dem, fremfor at faa megen Ulejlighed og Udgift paa den Fornøjelse at se Tyven bestige Kag'en. Det kunde jo ogsaa ske, at en Sag — som den ovennævnte fra Pederstrup — trak ud i Maaneder, saa Sagvolderen tilsidst for at faa Ende paa det, ønskede Tyven langt bort, og selveste Arrestforvareren var meget ofte villig til at give Fangen en Chance for Flugt. 1766 bebrejdede Stiftamtmanden Magistraten det daarlige Fængselsopsyn. Han skrev, at siden hans Embedstillrædelse*) var ikke een af de i Fangehullerne indsatte Delinkventer blevet straffet; de var alle undvigte af Arresterne i Købstæderne paa Grund af usikker Bevogtning, idet Arrestforvarerne enten af utidig Medlidenhed eller af Skodesløshed havde givet dem Anledning til Flugt. — Naar Arrestforvareren gik alt for aabenlyst til Værks, blev der naturligvis anlagt Sag imod ham. Det skete f. Eks. 1765 og 1783 mod Arrestforvareren i Nakskov. I det førstnævnte Tilfælde havde Arrestforvareren Rasmus Buck ladet to Arrestanter undslippe. Amtmanden beordrede ham arresteret og domt for Utroskab, og han fik ogsaa Fængselsstraf og Afsked plus Sagsomkostninger. 1783 var det Arrestforvarer Erich Erichsen, der ved »skodesløs og uforsvarlig Bevogtning« var Aarsag til hele tre Tyves Undvigelse, og da det ikke var første Gang, blev han tiltalt, men slap under Hensyn til hans Alder, Helbred og Fattigdom med at blive afskediget og betale de fattige et Fjerdingsaar af sin Løn. 1767 undslap Tyven Anders Hansen af Fangehullet, skønt han, »paa Grund af sin Færdighed til at undvige«, var saa haardt belagt med Bolt og Jærn, at det var utroligt, at han havde klaret det uden Hjælp. Der blev iværksat en Undersøgelse, som ikke synes at

*) Hans Godske v. Krogh var en af Frederik V's Svirebrødre og blev af den Grund 1764 Stiftamtmand over Lolland-Falster. Han havde stor Uorden i sine Regnskaber og meget ofte Underbalance.

have givet noget Resultat. 1791 blev Raadhuset underkastet en større Reparation*) og samtidig blev ogsaa Fangehullerne sat i en saadan Stand, at Stiftamtmanden efter Inspektionen erklærede sig tilfreds med den Sikkerhed, de bød; men de hygiejniske Forhold var ikke stort bedre, et Par Huller i Muren til Lys og Luft var vist de væsentligste Forbedringer. Baden kritiserede dem skarpt og paastod, at de var Skyld i en Arrestants Død. Han foreslog at lade Arrestforvareren fraflytte sin Lejlighed og omdanne den til Arrester¹⁰⁴, og det blev vistnok ogsaa gjort, inden Aarhundredet løb ud.

Tyven var jo som Regel en yderst foragtet Person, men der er ogsaa Eksempler paa, at Borgerne af Medlidenhed tog hans Parti og vovede Trojen for at befri ham for den frygtelige Skæbne, der ventede ham. 1774 blev Tyven Drejer Niels Sørensen i Kolding ved Nørrejylland's Landsting dømt til Kagstrygning og livsvarigt Fæstningsarbejde. Inden Dommens Fuldbyrkelse lykkedes det ham at flygte. Han kom efter et Par Aars Omflakken til Nakskov og fik under Navnet Søren Drejer Arbejde hos en Drejermester paa Torvet. Her var han et og et kvart Aar, før han blev opdaget, og det skete kun, fordi han letsindigt havde betroet sig til et Par Venner, som heller ikke holdt tæ. Et Par fattige Daglejere, Rasmus Hansen og Christen Brun, faldt for Fristelsen til at tjene et Par Skilling ved at angive ham. Han blev fængslet og indsat i Arresten, indtil Politiet fra Kolding kunde hente ham. De to Mænd, der skulde bringe ham til Kolding, slap godt nok til Taars Færgegaard med ham, men heller ikke længere. Da de skulde over med Færgen, gjorde Færgemanden saa mange Ophævelser, at det omsider blev for sent at fare den Dag, og baade Fangen og hans Vogtere fik anvist Ophold i Færgestuen til næste Morgen. Men midt om Natten brød en Skare Mænd ind gennem Vinduet, overmandede Vogterne og befriede Fangen. Denne romantiske Historie fik selvfølgelig ikke Lov at gaa upaaagtet hen. Der blev nedsat et Kommissariat til at undersøge og domme i Sagen, og den fik hurtigt opklaret, hvem der havde været med i Affæren. Hovedmanden var selve Arrestforvareren i Nakskov, han blev straks arresteret og sammen med ham blev Møller Jonas Johansen og tre Bønderkarle sat fast, hvorimod Smededrengen Bertel Mejer og Rebslageren Joen Jensen, der ogsaa skulde været fængslet, flygtede. Senere arresteredes yderligere Drejermesteren paa Torvet og fire andre Bor-

---

*) En samlet Fremstilling af de forskellige Raadhuse vil — saa vidt Kilderne strækker — blive givet i III. Bind.

Torvet 13 og 15 opførtes efter den paa næste Side omtalte Ildebrand i 1778. Under de røde Tegltage, der i al deres Borgerlighed har et palæagtigt Rokoko-sving, var fordem Malt-Kiølne- og Kornlofter. *

gere. Kommissionsdommen har jeg desværre ikke fundet; men der er ingen Tvivl om, at adskillige af de sammensvorne er idomt strenge Straffe, Fæstningsarbejde eller lignende. Færgemanden var ogsaa sat fast, men slap fri, da man ikke havde tilstrækkelige Beviser paa hans Meddelagtighed. De to Angivere fik udbetalt 10 Rigsdaler¹⁰⁵, men blev siden forfulgt af Borgernes Spot og Foragt.

Til andre Tider kunde Borgerne være lige saa ivrige i at gøre Jagt paa en Forbryder. 1705 blev Nakskovborgeren Jørgen Væver anklaget for som Barnefader at have hjulpet Johanne Christoffersdatter med at dræbe sit nyfødte Barn og begrave det paa Klosterkirkegaarden. Han blev sat i Fangehullet, men brød ud og flygtede. Tre Nakskovborgere traf ham senere i Nyborg og satte ham fast. Han kom hjem, brød ud igen og blev atter taget; men endelig blev han og Pigen ved Bytinget dømt fra Livet. Kancelliet, til hvem Sagen var indberettet, kasserede Dommen og krævede nærmere Undersøgelse, eftersom Bevisligheder og Oplysninger ikke var af en saadan Beskaffenhed, at man paa det Grundlag kunde domme Folk fra Livet. Barneliget skulde opgraves for at faa konstateret, om det havde været fuldbaarent, og forskellige Erklæringer og Vidnesbyrd skulde fremskaffes¹⁰⁶. Et Hul i Tingbogen skjuler Sagens videre Forløb.

I Nakskov Vedtægt fra 1650 fastsattes Dødsstraf for den, der ved uforsigtig Omgang med Ild foraarsagede Ildsvaade i Byen. Der blev heldigvis aldrig Anledning til at fælde Dødsdom i den Anledning, og Synet paa denne Forseelse blev vel ogsaa med Tiden mildere; men endnu 1778 var Uforsigtighed med Ild dog nok til at skaffe den paa-gældende flere Aars Fængsel. Den 10. Februar 1778 brændte to Ejendomme paa Nakskov Torv og det konstateredes, at Pigen Anna Hansdatter var Skyld i Ulykken. Hun var af sin Husbond opmuntret til at opsamle alle ikke udbrændte Kulstykker af Asken, og om Aftenen den nævnte Dag tog hun i Bryggershuset nogle endnu ikke udbrændte Kul og hældte dem i en Tønde, hun havde staaende til samme Brug. Ud paa Natten opkom der Ild, og de to Ejendomme nedbrændte. Anna Hansdatter blev tiltalt og for sin Uforsigtighed idømt fire Aars Arbejde i Københavns Tugthus. Da hun iøvrigt havde ført en ulastelig Vandel, blev der indgivet Ansøgning om hendes Benaadning; men den blev afslaaet; hun maatte afsone de fulde fire Aar¹⁹⁷. Hendes Husbond, der havde tilladt hende at bruge en Trætønde til Opsamling af de farlige Kulstykker, tænkte ingen paa at drage til Ansvar. Paa Brandtomten rejstes de to smukke Ejendomme med den ejendommelige store Tagkonstruktion, der er afbildet omstaaende.

Udenfor Havnegade 65 staar en Bænk, hvor i umiddelige Tider Byens, Havnens og Havets Problemer er drøftet ved tallose Piber Tobak.

Attensol paa Vinhandler Ebbesens Skilt paa Hjørnet af Torvet og Farverens Stræde. 1888

TILLÆG

Fortegnelse over og Noter til Billederne.

Af V. PAULLI.

Ligesom til Bind I har Hr. cand. phil. *Henrik Larsen* foretaget Uddrag af Protokollerne i Arkiverne i København. Jeg bringer ham en hjertelig Tak for hans omhyggelige Arbejde. Om de lønborgske Billeder er fortalt Bind I Side 315. I »Kilder og Beviser« Side 301 gøres Rede for, hvorfra Oplysningerne stammer.

<i>Indsejlingen til Nakskov</i>	11
Fotograferet 14/7 1934. I Dokken Ø.K.'s M.S. »Indien«; ved Kajen Ø.K.'s M.S. »Meonia« og en Nybygning til Compagnie Franco-coloniale. S. A., Nantes, S. S. »Alice Robert«.	
<i>Nakskov i Resens Atlas</i>	16
<i>Flyverbilled af Nakskov</i>	17
<i>Torvet Juledag 1934</i>	25
<i>Nylorv, Gaaselorvet</i>	33
<i>Toldkammerbygningen</i>	39
<i>Vejlegade set fra Gaaselorvet 1870 og 1935</i>	41
I 1870 ejedes Gaarden til venstre, nuværende Nr. 26, af Etatsraad Herredsfoged L. G. Fasting. Til højre i Nr. 25 boede Maler F. M. Bruhn.	
<i>Morgensol paa Gavlen, Farverens Stræde 2</i>	48
<i>Østergade 1870 og 1935</i>	49
Hvor Pakhuset til højre, Nr. 6, ligger, fandtes endnu i 1857 »Bomhuset ved Søndergades Port«, den gamle Konsumptionsbod. Pakhuset brandtakseres 15/3 1861, tilhørende Købmand L. Reimer. Paa Kortet fra 1798, se Side 254, ses i Gennemkorslen i Fæstningen til Maribo Landevej det Knæk, vi genfinder i den nuværende Østergade, og Komsumptionsboden.	
<i>Frikvarter i Kommuneskolen paa N. Boulevard</i>	50
<i>Eksamensdag, Diktal</i>	57

<i>Den gamle Latinskole</i>	64
<i>»Rask afsted, vi skal i Skole!«</i>	65
<i>Vejlegade ved Freuchens Hjørne 1870 og 1934</i>	73
<p>Freuchens Hovedbygning er opført af Købmand J. Kieler 1847—48, brandtakseret 27/5 1848; det var for Datidens Vestlolland et meget imponerende Hus; Kieler kom ved Opførelsen i Pengevanskeligheder, Takseringen i 1848 sker for hans »Ophudsbo«. Aug. Freuchen, der fik Borgerskab 10/10 1850 og drev Forretning her i Gaarden, købte den 14/3 1856 (S.). Pakhuset med Lemmene takseredes 15/10 1846. I en Aarrække for Lollandsbanens Aabning 1874 var der Postkontor og Diligencestation i Freuchens Gaard; endnu efter Aar 1900 er det sket, at en gammel Landbo er kommet ind paa Freuchens Kontor i den Tro, at her stadig var Posthus. Realskolen brandtakseredes som ny 17/6 1873. Omnibussen kørte sin første Tur 27/11 1923 (Avertissement i »Tidende« 24/11).</p>	
<i>Gadeposten i Nordenkirke</i>	80
<i>Det ældste Nakskov og det yngste Nakskov</i>	81
<i>Theisens Strandloft</i>	82
<p>Initialerne i Porthammeren <i>I. R. S.</i> og <i>E. P. D. M.</i> betyder Jens Rasmussen og Else Pedersdatter Munk, der ifølge Kirkebogen viedes 9/2 1700. Jens Rasmussen tog Købmandslørgerskab 6/9 1700.</p>	
<i>Badstuestræde. Theisens Strædeloft</i>	89
<p>Alderen kan ikke nøje bestemmes; i Grundtaksten 1682 omtales her i Badstuestrædet »4 Boder«, saa Pakhusene er bygget senere; de er dog næppe meget yngre end Strandloftet fra 1702, men der findes ingen Taksation for 1761; her beskrives baade »Strædeloftet« og »Det lange Loft«.</p>	
<i>Gaardspladsen i Theisens Gaard</i>	97
<p>Paa gammeldags Vis kaldes Pakhusene her »Lofter«, hvis tre Etager benævnes »Gulvloftet«, »Mellemløftet« og »det overste Loft«. Stalden bag Rytteren findes i Taksationen 1761, den er dog senere ombygget; »det nye Loft« findes ikke i 1827, men i 1837, saa helt nyt er det jo ikke.</p>	
<i>Pakhuse i Havnegade, Theisens lange Mellemløft</i>	105
<i>Theisens »Det gamle Hus« set fra Gaarden</i>	113
<i>Theisens »Det gamle Hus« set fra Torvet</i>	121
<p>Anna Elisabeth Smith, f. 1750, var, da hun lod Huset bygge, Enke efter Amtsforvalter Henrik Smith. Hun solgte Huset 1807 (S.). I 1818 købtes det af N. L. Theisen, hvis Fader fra 1791 (S.) havde</p>	

ejet den øvrige Del af den nuværende Theisens Gaard. Det Theisenske Firmas Grundlæggelse regnes fra 13/12 1756. Forretningen ophævedes i April 1932 (avert. i »Tidende« 8/4 32); men Købmand Vilh. Theisen ejer og bebor stadig Gaarden; se iøvrig »Lolland-Falsters historiske Samsunds Aarbog« 1931, Side 31--50.

<i>Indskrift over Porten i Theisens »Det gamle Hus«</i>	123
<i>Torvet 1870 Nrr. 1, 3 og 5</i>	124
<i>»Salen« og »Spisestuen« hos Købmand Theisen</i>	128
I Følge Familietraditionen huskede L. S. Theisen (1819—1896), at Papirstapetet blev sat op, da han endnu var en lille Dreng.	
<i>Chr. d. VIII Mobler og Klaveret i »Salen«</i>	129
<i>Familieportrætter og Empiresofaen i »Salen«</i>	137
<i>Havehuset og Officinet i »Det gamle Apotek«</i>	145
Havehuset er antagelig den Bygning, der i 1791 nævnes »indrettet til Laboratorium, Havestue og Brændehus med videre«.	
Officinsinventarets Alder kan ikke bestemmes nøje; men Boghandler C. F. Pontoppidan, der 21/6 1850 fødtes her paa Apotheket, som hans Fader ejede 1846—68, erindrere Søjlereolerne fra sin tidligste Barndom.	
<i>Badstuestræde</i>	148
<i>Udsigt over Farverens Stræde</i>	149
<i>Kongebesøg</i>	153
<i>Tromme, Hugo Matthiessen fot.</i>	157
<i>Brandprove</i>	160, 161
<i>Havnegade 67</i>	164
<i>Torvet 7, forreste Gaard</i>	169
Mellembygningen nævnes 1. Gang 1791, omb. i Taksationen 1831	
<i>Torvet 7, Baggaarden</i>	177
Tværhuset til Stranden er 1781 12 Fag nyt Hus, enkelt Stok, 1837 dobbelt Stok. Det er Egebindingsværk i gammelt Byggesæt med gennemslukne Bjælkehoveder. Sidehusets Alder kan ikke fastsættes, 1761—1817 har det 20 Fag, fra 1827 24 Fag; i Protokollerne nævnes her »et Brændevinsværk« og »et Brændevinsredskab«.	
<i>Abildtorpe, Boligvogne</i>	185
<i>Søndergade i Sne</i>	193
<i>Kallesundet-Fruegadehjørnet, »Krogen« i Søndergade</i>	201
Hjørnehusets Alder kan ikke nøje bestemmes, det synes at være fra 1850 (Taksation 26/6).	

»Harmonien«s gamle Længe, Nr. 40, findes 1761, den er stærkt ombygget i Tidens Løb. Nr. 42 takseres om nyt 31/10 1846; Stueetagen er nu helt ombygget. Se Billederne Bind I Side 201.

Havnegade 25, Hjørnet af Bibrostræde 203

Knopglasruder i Theisens Gaard 205

Havnegade 25, Restauration og Køkken 209

Skænkens og Køkkenets Alder er ubestemmelig; i Taksationerne nævnes det første Gang i 1847, at her er Gæstgiveri.

Drejer Clausens gamle Drejelad 211

Claus Andreassen fik $\frac{11}{12}$ 1798 Skøde paa Ejendommen Søndergade 47, hvor Virksomheden stadig er.

Væver-, Smede- og Snedkerlaugets Segl 215

Udsigt fra Vejlegade 38 217

Freuchens Gaard, Hotel »Harmonien«s Gaard 225

Freuchens Bindingsværkspakhuse, som ogsaa ses paa Billedet Side 217 og I Bind, Side 281, bevarer trods Ombygninger Præget af at stamme fra det 18de Aarhundrede, i hvis Taksationer de da ogsaa delvis kan paavises.

Nakskov i Pontoppidans Atlas 229

Hjørnet af »Maribo Landevej« og »Nygade« 1870 og 1935 233

Se Billederne I Bind, Side 233, og Noten dertil Side 321. I 1870 ejedes Hjørnestedet til venstre af Værtshusholder Søren Jensen, der tidligere havde været Tomrer, hvorfor Værtshuset kaldtes »Øksen«. E. F. Dan byggede Kobmandsgaarden om i 1875 (Taksation 2/10).

Nygade ved Krøyers Gaard 1870 og 1935 241

Den nuværende Krøyers Gaard er dateret 1898. Nr. 8 brandforsikredes som nyt 14/1 1863. I 1870 ejede T. G. Krøyer (1817.—1892), der fik Borgerskab 23/10 1843, alle Ejendommene paa Gadens højre Side; længst til højre (Nr. 4) boede han selv, i Nr. 6: Dr. J. N. Becker (»Gamle Becker«).

Udsigt fra Kirketaarnet mod Nordvest c. 1875 og 1935 249

Skolen takseredes som ny 17/6 1873, »Skandinavien« (under Opførelse) 31/10 1881.

Kort over Nakskov 1798 254

Udsigt over Rosnæs fra Værstlets Kran, Havnebillede 257

Jødekirkegaarden 259

De to ældste Gravstene paa Jødekirkegaarden 261

<i>Gaarden, Torvet 15</i>	265
<i>Gaarden, Torvet 18</i>	273
Staldlængen i Farverens Stræde (Torvet 9) findes i Brandstationen 1761.	
<i>Torvet 13 og 15</i>	280
Husenes Alder er tilnærmelsesvis bestemt i Bind I, Side 317, i Billednoten til Side 97. Efter de nu foreliggende Oplysninger om Branden er de byggede tidligst i 1778 (Nr. 13 senest 1779, Nr. 15 senest 1781). At det er de Huse, der laa her, som brændte, er fastslaaet ved Matrikelnumrene. Malt-Kiølne- og Kornloftet i Nr. 13 omtales i Skodet 11/12 1779; paa Loftet i Nr. 15 fandtes til for faa Aar siden et Kornhejseværk.	
<i>Bænken Havnegade 65</i>	281
<i>Aftensol paa Vinhandler Ebbesens Skill</i>	282
Vinhandler L. N. Ebbesen (1850—1927) fik Borgerskab 7/10 1875.	
<i>En rødlaakeret Stovle i Præstestræde</i>	289
<i>Huse i Kongenstofte</i>	301

En rødlaakeret Stovle i Præstestræde.

Kilder og Beviser.

Smaalandske Tegnelser, Smaalandske Registre, Rentekammerets Protokoller, Indkomne Sager til Danske Kancelli, Kommissiondokumenter og Indberetninger til Regeringen samt Topografiske Samlinger findes i Rigsarkivet. Amtmandens Kopibøger, Pakker med Breve til Amtmanden, Tingbøgerne, Raadstueprotokollerne, Magistratens Kopibøger, Fattigprotokollerne, Bysbogen (anbragt som Nr. 1 i Rækken af Borgerskabsprotokollerne), Auktionsprotokollen, Pakker med Kæmnerregnskaber o. a. m. findes i Landsarkivet. Resen findes i Det kgl. Biblioteks Manuskriptsamling under Uldall Saml. Folio 186. Poul Rogerts Dokumentsamling samme Sted under Thott Saml. Fol. 730. I Nakskov Byarkiv findes en Mængde Dokumenter — samlet og nummereret i to tykke Bind — Perlestikkerbogen m. m. For andre Arkivalier er Stedet angivet med følgende Forkortelse: Rigsarkivet (R. A.), Landsarkivet (L. A.), Byens Arkiv (B. A.) Det Kongelige Biblioteks Manuskriptsamling (K. B. M.).

Ved den tomme Krybbe.

1) Smaalandske Tegnelser 1660 den 28. Maj. 2) Rogerts Manuskripter Blad 21 ff. 3) Fogtmanns Reskripter 19. Marts 1662. 4) Rogerts Manuskripter Blad 21—30. 5) Smaalandske Registre 1664 den 18. August. 6), 7), 8) og 9) Raadstueprotokollen og Raadstuekopibogen 1663 den 4. Maj, 1664 den 15. Juni, 8. December og 17. November. 10) Bysbogen 1651 den 14. April, 1652 den 15. Marts. Smaalandske Registre 1653 den 4. Juni. 11) Raadstuekopibogen 1662 den 12. og 21. December. 12) Tingbogen 1663 den 2. Januar. 13) Raadstuekopibogen 1663 den 2. Oktober. 14) Raadstueprotokollen 1665 den 2. Juni, 9. August, 10. August, 4. Oktober, 15. November og 13. December. 15) Højesteretsdombog 1666 Nr. 114, 115, 120, 121. 16), 17) og 18) Byarkivet Nr. 347, 348 og 349. 19) Smaalandske Registre 1670 den 10. November. 20) Tingbogen 1678 den 8. April. 21) Rogerts Manuskripter Blad 33, Tingbogen 1647 den 27. September. 22) Det danske Folks Historie V Side 103. 23) Rentekammerets Protokoller 1660 den 10. November. 24) Smaalandske Tegnelser 1660 den 8. Juni og 1. September. 25) Fogtmanns Reskripter 1661 den 23. Februar. 26) Smaalandske Registre 1660 den 6. Oktober. 27) Smaalandske Registre 1661 den 23. Marts. 28) Raadstueprotokollen 1662 den 24. og 30. Juli. 29) Smaalandske Registre 1653 den 20. Juni og 1655 den 18. August. 30), 31), 32) og 33) Raadstueprotokollen 1664 den 12. Juli, 1666 den 14. og 22. Februar, 1667 den 27. August og 23. Oktober.

34) Tingbogen 1668 den 20. Januar. 35) Smaalandske Tegnelser 1669 den 24. Juni og Raadstueprotokollen 1669 den 8. September. 36) Skifteprotokollen (Nakskov Bornebog) 1667—74 Folio 205, 223. 37) Gl. kgl. Sml. Folio 1143 (K.B.M.) 38) J. J. F. Frils: Mindeblade om Nakskov Fortid (1886) Side 25. 39) Raadstuearkivet 1671 den 28. April og Raadstueprotokollen 1673 den 28. Marts. 40) Smaalandske Tegnelser 1661 den 22. Juli, 41) og 42) Raadstueprotokollen 1670 den 1. Marts og 30. Oktober. 43) Smaalandske Registre 1671 den 8. Februar. 44) Skifteprotokollen 1671 Folio 240 n. 45) Skifteprotokollen (Bornebog) 1641—46 Folio 213 b og 1658—68 Folio 364 n. 46) Hofesterets. 47) Raadstueprotokollen 1672 den 11. Oktober og 1674 den 8. April. 48) Tingbogen 1682 den 13. Februar. 49) Byens Arkiv Nr. 232 og 233. 50), 51) 52) og 53) Smaalandske Registre 1667 den 7. Februar, 1669 den 1. Marts og 1675 den 10. Marts.

Fæstningens Udsættelse.

1) Fogtmanns Reskripter 1661 den 21. Maj. 2) Smaalandske Tegnelser 1662 den 15. August. 3) Magistratens Kopibog 1682 den 26. April. 4) Magistratens Kopibog 1689 den 13. Juli. 5) Smaalandske Tegnelser 1702 den 11. August. 6) og 7) Fynske Rentekammers Deliberationsprotokol 1705 den 28. September, 1707 den 1. Februar. 8) Byens Arkiv Nr. 42. 9) og 10) Amtmandens Breve og Resolutioner 1727 den 4. December, 1726 den 23. August og 25. November, 1727 den 27. Maj og 27. August. 11) Amtmandens Kopibog 1726 den 13. December og 1727 den 31. Maj. 12) Fynske Rentekammers Deliberationsprotokol 1727 den 3. Marts og 17. April, 1730 den 11. November. 13) Amtmandens Brev og Resolutioner 1728 den 19. August. Indgaende Breve til Amtmanden 1728 den 1. Juni, 28. og 30. Juli, 12. og 17. August. 14) Breve til Amtmanden 1736 den 10. Oktober. 15) Magistratens Kopibog 1709 den 31. Maj. 16) Raadstueprotokollen 1723 den 17. November. 17) Amtmandens Breve og Resolutioner 1727 den 28. August. 18), 19, 20) og 21) Magistratens Kopibog 1727 den 15. Juli, 1735 den 2. og 12. December, 1736 den 16. Januar, 8. Marts, 4. og 12. Maj, 1737 den 13. og 14. Juni og 1. Oktober. 22) Byarkivet Nr. 45. 23) Breve til Amtmanden 1750 den 25. August og 6. Oktober, 1751 den 10., 13. og 16. Marts, 17. April, 11. Maj. Byarkivet Nr. 62. 24) Magistratens Kopibog 1729 den 18. November og 24. December. 25) og 26) Breve til Amtmanden 1749 den 6. Oktober og 2. December, 1705 den 30. Maj, 3., 12., 13., 14., 16., 19. og 21. Juni.

Lærdømmens trange Vej.

1) Herredsbogen for Nørre Herred uden Dato Tiden 1668—92. 2), 3) og 4) Perlestikkerbogen Side 145 ff. og 1065 ff. 5) Nakskov Skoles Dokumenter og Breve 1734 den 17. August. 6) og 7) Perlestikkerbogen 145 ff. 8) Fattigregnskaber 1630—31, 1636—37, 1637—38, 1667—68 og 1668—69 (L. A.). 9), 10) og 11) Kirkens Regnskabsprotokol 1635 den 4. Juni og 1636—37 uden Dato, 1644—45 den 27. August, 1646—47 den 4. Juli. 12) Breve til Amtmanden 1673 den 26. August og Smaalandske Registre 1674 den 15. Juli. 13) og 14) Magistratens Kopibog 1698 den 2. Januar, 1699 den 30. Juni, 6. og 27. September og 1701 den 2. Juni. 15) Magistratens Kopibog 1687 den 30. December. 16) Smaalandske Registre 1697 den 24. April. 17) Magistratens Kopibog 1701 den 18. Oktober. 18) Byarkivet Nr. 314, Magistratens Kopibog 1692 den 28. November. 19) Tingbogen 1689 den

23. Oktober, 1697 den 27. September, 1698 den 31. Januar, 1710 den 24. Marts og 1745 den 11. Januar. 30) Smaalandske Tegnelser 1785 den 4. Januar. 31) Skolens Regnskabsprotokol 1728—29. 32) Magistratens Kopibog 1718 den 18. December. 33) Nakskov Tingbog 1711 den 12. og 19. Januar og 3. Februar, Smaalandske Tegnelser 1711 den 12. Januar. Højesterets Voteringsprotokol (Domsprotokollen findes ikke) 1713 den 17. Oktober. 34) Fogtmanns Reskripter 1682 den 31. Januar. 35) Skolens Regnskabsprotokol 1723—24. 36) Fogtmanns Reskripter 1805 den 27. December. 37) Kæmnerregnskabet 1680 den 13. Marts. 38) Raadstueprotokollen 1657 den 27. November. 39) og 40) Skolens Regnskabsprotokol 1718—19 og 1746. 41) og 42) Tingbogen 1712 den 3. og 31. Oktober, 14. November, 1713 den 20. Februar og 27. Marts. 43) Indkomne Sager til danske Kancelli 1712 andet Halvaar Nr. 1541 og Tingbogen 1712 den 14. November. 44) Smaalandske Registre 1636 den 25. Juni og 20. November, 1741 den 3. November. 45) Herredsbogen for Nørre Herred 1690 den 20. Juli, 46) Nakskov Skoles Dokumenter og Breve 1740 den 4. Marts og 22. Juni, Smaalandske Tegnelser 1669 den 3. November, 1778 den 10. Juni. 47) Kirkens Regnskabsprotokol 1699. 48) Smaalandske Registre 1697 den 24. April. 49) Nakskov Latinskoles Programmer 1769 og 1770 (K.B.). 50) Fogtmanns Reskripter 1740 den 4. Marts. 51) Rentekammerets Protokoller 1742 den 17. November, 1743 den 2. November, 1745 den 30. Oktober, Amtmandens Kopibog 1783 den 29. April, 21. og 27. Maj og 2. December, 1785 den 26. April, 1792 den 11. September og 1794 den 2. December. 52) Smaalandske Registre 1767 den 27. November, 1780 den 27. Oktober. 53) Herredsbogen for Nørre Herred 1690 den 20. Juli. 54) Raadstuearkivet 1682 Skrivelse af 15. December fra Danchel. 55) Breve til Amtmanden 1739 den 24. Februar. 56), 57), 58), 59) og 60) Kirkens Regnskabsprotokol 1640 den 19. September og 13. Oktober, 1659 den 13. Juni, 1760 den 28. August, 1708 den 20. December, 1697 Inventariefortegnelserne, 1714 den 30. Oktober, 1715 den 13. Maj, 1730 den 23. Oktober og 1640 den 29. September. 61) Ny kgl. Sml. Fol. 1564, Johs. Boyes Papirer. 62) Skodeprotokol 1790 den 14. December. 63) »Iris og Hebe« 1796 II Side 159 ff. 64) Breve til Amtmanden 1794 den 23. Marts. 65) Rentekamrets Protokol 1795 den 12. Marts. 66) Danske Kancelli, Oversekretærens Brevbog 1795 den 28. Maj. 67) Smaalandske Tegnelser 1796 den 25. November. 68) Brandtaxationsprotokollen 1801 Mnr. 87. 69) og 70) Dokumenter vedrørende Nakskov Latinskole 1783—1806. 71) Hafmans Fundationer VI 2 Side 99 ff. 72) »Iris og Hebe« 1796 II Side 153 ff. 73) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1782 Nr. 463. 74) »Iris og Hebe« 1799 III—IV. 75) Kirkehistoriske Samlinger 3. Række II Side 257. 76) Schous Forordninger 1806 den 12. December. 77) og 78) Ny kgl. Samling 2270 4° (K.B.M.). 79) »Iris og Hebe« 1799 III—IV Side 121. 80) Nakskov Latinskoles Dokumenter (K.B.M.). 81) Raadstueprotokollen 1657 den 21. Oktober. 82) Magistratens Kopibog 1701 den 22. Juni. 83) Kirkens Regnskabsprotokol 1690 den 20. Juli og Skolens Regnskabsprotokol 1718—19. 84) Magistratens Kopibog 1722 den 22. Juni. 85) og 86) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1727 andet Halvaar Nr. 151 og første Halvaar 1728 Nr. 713. 87) Smaalandske Registre 1728 den 30. April. 88) Amtmandens Kopibog 1726 den 27. Maj, Magistratens Kopibog 1728 den 8. Oktober. 89) og 90) Magistratens Kopibog 1728 den 8. November, 1729 den 1. Januar og 1726 den 16. og 20. Juli. 91) Byrarkivet Nr. 235, Smaalandske Registre 1728 den 2. Januar og 1731 den 24. August.

62) Tingbogen 1729 den 28. November, 1731 den 24. December. 63) Magistratens Kopibog 1735 den 2. og 31. December, 1736 den 16., 22. og 25. April og 9. Maj. 64) Danske Samlinger 2. Række III Side 161. 65) Fogtmanns Reskripter 1809 den 5. Maj. 66) I. H. Larsen: Lolland-Falster Side 22. 67) Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog XVI Side 29 ff.

Øvrigheden og dens Tjenere.

1) og 2) Geheimearkivets Aarsberetninger II Side 122 og 142. 3), 4) og 5) Fogtmans Reskripter 1661 den 23. Februar, 1670 den 3. August og 1681 den 24. Juni 6) Smaalandske Registre 1662 den 19. Marts. 7) Smaalandske Registre 1667 den 7. Februar. 8) Magistratens Kopibog 1704 den 31. Oktober. 9) Schous Forordninger 1688 den 15. September. 10), 11), 12), 13), 14) og 15) Smaalandske Registre 1667 den 21. Juni, 1705 den 24. Marts, 1740 den 29. Januar, 1752 den 16. Juni, 1795 den 23. November, 1787 den 9. November, 1781 den 2. Maj, »Iris og Hebe« 1799 II Side 133. 16) og 17) Magistratens Kopibog 1678 den 23. September og 1681 den 27. Juni. 18) Raadstueprotokollen 1716 den 25. September. 19) Schous Forordninger 1736 den 10. Februar. 20) Indgaaede Breve til Amtmanden 1764 den 2. Januar. 21) Smaalandske Registre 1682 den 13. December og 1684 den 28. Maj. 22) Breve til Amtmanden 1744 den 3. Oktober. Smaalandske Registre 1732 den 4. April. 23) Indkomne Breve til Danske Kancelli 1781 Nr. 367 og 569 (7 G. a.). 24) Raadstueprotokollen 1680 den 2. Januar. 25) Magistratens Kopibog 1686. 26) Raadstueprotokollen 1670 den 7. September. 27) Kæmnerregnskaberne 1695—99. 28) Raadstueprotokollen 1731 den 9. Maj. 29) Breve til Amtmanden 1767 den 2. Maj. 30) Byens Arkiv Nr. 228. 31) Magistratens Kopibog 1726 den 12. Juni, Stiftamtmandens Kopibog 1726 den 24. August. 32) og 33) Magistratens Kopibog 1726 den 22. og 8. Juli. 34) Raadstueprotokollen 1661 den 6. November. 35) Raadstueprotokollen 1737 den 30. Januar, Magistratens Kopibog 1693 den 11. Oktober, 1694 den 21. og 30. Marts. 36) P. Munch: Købstadsstyrelsen i Danmark I Side 78 ff. 37) og 38) Magistratens Kopibog 1708 den 15. Juni, 1693 den 5. November. 39) Byens Arkiv Nr. 54. 40) og 41) Breve til Amtmanden 1746 den 31. Januar, 1745 den 9. Marts. 42), 43) og 44) Magistratens Kopibog 1723 den 14. Oktober, 1694 den 21. Marts, 1715 den 24. Maj, 1735 den 4. Oktober. 45) og 46) Indkomne Sager til dansk Kancelli 1787 Nr. 851 (7 h. a.), 1788 Nr. 1918 (7 W. b.), 1789 Nr. 1911 (7 Y. b.). Stiftamtmandens Kopibog 1788 den 20. April. 47) Stiftamtmandens Kopibog 1791 den 15. og 19. Marts, 12. og 26. April, 26. Juni og 4. August. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1791 Nr. 1317 (8 A. a.) Fogtmans Reskripter 1791 den 22. Juli. 48), 49) og 50) Magistratens Kopibog 1793 den 29. Oktober og 1795 den 13. Januar, 1685 den 17. Januar. 51) Raadstueprotokollen 1665 den 3. Februar, 1673 den 12. Februar, Bysbogen 1677 den 28. Februar. 52) Magistratens Kopibog 1730 den 13. Januar og 1731 den 12. Januar. 53) Raadstueprotokollen 1714 den 3. Januar, 1726 Januar, 1732 den 26. Januar, 1735 den 14. Januar, 1738 den 8. Januar, Magistratens Kopibog 1727 den 10. Januar og 1731 den 12. Januar. 54) og 55) Raadstueprotokollen 1739 den 14. Januar, 1662 den 3. og 5. Marts. 56) Bysbogen 1677 den 28. Februar. 57) og 58) Byens Arkiv Nr. 229 og 230. 59) Kæmnerregnskaberne 1671 og 1682. 60) Byens Arkiv Nr. 105. 61), 62), 63) og 64) Magistratens Kopibog 1707 den 9. Februar, 1724 den 4. December, 1729 den 9. Oktober, 9. og 10. November. 65) Højesterets

Stævningsprotokol 1686 den 16. Februar, 1689 den 6. Juli, 1690 den 1. Oktober. Rentekammerets Deliberationsprotokol 1688 den 24. Oktober. Smaalandske Registre 1697 den 24. April, Smaalandske Tegnelser 1713 den 5. April. ⁶⁶⁾ Magistratens Kopibog 1732 Fol. 603 a. ⁶⁷⁾ Tingbogen 1726 den 26. August, 1730 den 24. April, 5. og 31. Juni og 7. August, 1734 den 2. August. ⁶⁸⁾ Smaalandske Registre 1726 den 15. Marts, Tingbogen 1729 den 30. Maj og 5. September. Smaalandske Tegnelser 1729 den 28. Oktober, 1730 den 24. Januar. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1729 Nr. 853 (2det Halvaar). ⁶⁹⁾ Smaalandske Registre 1734 den 22. Oktober og 1737 den 20. December, Tingbogen 1735 den 4. og 25. April. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1737 Nr. 470 og 857 (2det Halvaar). Nakskov Kirkebog 1738 den 30. December, Tingbogen 1742 den 3. Juli. Breve til Amtmanden 1742 den 22. Maj og 1745 den 10. November. ⁷⁰⁾ og ⁷¹⁾ Rentekammerets Protokoller 1729 den 1. Oktober, 1730 den 15. Marts og 6. Maj, 1773 den 13. November og 25. December, 1780 den 21. December. ⁷²⁾ Smaalandske Registre 1742 den 30. Marts. ⁷³⁾ Breve til Stiftamtmanden 1742 den 27. Marts og 1744 den 23. Maj. ⁷⁴⁾ Smaalandske Tegnelser 1744 den 10. Juli, 1751 den 10. September, Tingbogen 1744 den 12. Oktober og 1745 den 9. August. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1751 Nr. 7 (2det Halvaar). Breve til Stiftamtmanden 1748 den 9. December. ⁷⁵⁾ Breve til Amtmanden 1745 den 5. Oktober, Byens Arkiv Nr. 133 og 134. ⁷⁶⁾ »Iris og Hebe« 1799 II Side 163. ⁷⁷⁾ Smaalandske Registre 1787 den 9. November, 1790 den 25. Juni, 1794 den 9. Maj, 1795 den 23. November, »Iris Hebe« 1799 II Side 133, Brickas Biografisk Leksikon I Side 304 ff. ⁷⁸⁾ Smaalandske Registre 1687 den 11. Januar. ⁷⁹⁾ Tingbogen 1789 den 21. December. ⁸⁰⁾ Ny kgl. Samling 2270 4° Johs. Boyes Papirer 1801 den 16. Januar (K. B. M.). ⁸¹⁾ Raadstuekopibogen 1680 den 2. Januar. ⁸²⁾ Smaalandske Registre 1684 den 10. April og 8. November. 1692 den 28. Maj. Byarkivet Nr. 150. ⁸³⁾ Raadstuekopibogen 1680 den 2. Januar. ⁸⁴⁾ Tingbogen 1680 den 17. Maj og 16. August. ⁸⁵⁾ Raadstuekopibogen 1680 den 2. Januar, Magistratens Kopibog 1701 den 20. April, 1703 den 11. April, Raadstueprotokollen 1718 den 7. December, 1733 den 7. Oktober, 1734 den 8. Januar, 1735 den 30. December, 1736 den 21. Januar. ⁸⁶⁾ Raadstueprotokollen 1727 den 11. December, 1729 den 12. Januar, Breve til Amtmanden 1748 den 25. Maj. ⁸⁷⁾ Raadstuekopibogen 1680 den 2. Januar. ⁸⁸⁾ Magistratens Kopibog 1706 den 23. Marts, 1740 den 4. August. ⁸⁹⁾ Schous Forordninger 1685 den 21. Marts, 1739 den 11. September. ⁹⁰⁾ Tingbogen 1694 den 26. November, Magistratens Kopibog 1701 den 26. Oktober, Raadstueprotokollen 1712 den 21. August, 19. og 28. Oktober, Højesterets Protokol 1700 den 4. Juni. ⁹¹⁾ Magistratens Kopibog 1722 den 9. Januar og 18. August, Byarkivet Nr. 307 og 309. ⁹²⁾ Byarkivet Nr. 160. ⁹³⁾ »Iris og Hebe« 1796 II Side 157, Byens Arkiv Nr. 161 og 163. ⁹⁴⁾ Tingbogen 1689 den 16. December, Raadstueprotokollen 1662 den 22. Januar, Magistratens Kopibog 1739 den 7. Februar og 3. Marts. ⁹⁵⁾ og ⁹⁶⁾ Magistratens Kopibog 1697 den 9. Juni, 1733 den 8. September. ⁹⁷⁾ og ⁹⁸⁾ Byens Arkiv Nr. 151 og 295. Smaalandske Tegnelser 1748 den 2. Februar. ⁹⁹⁾ Byens Arkiv Nr. 206 og 297. ¹⁰⁰⁾ og ¹⁰¹⁾ Breve til Amtmanden 1763 den 6. December, 1752 den 28. November. ¹⁰²⁾ Raadstueprotokollen 1733 den 8. Maj.

De knugende Statsbyrder.

1) Raadstuekopibogen 1665, uden Dato, men indført lige efter et Brev dateret 23. Februar. 2), 3) og 4) Magistratens Kopibog 1682 den 16. Oktober, 1686 den 5. Oktbr. og 1721 den 11. Febr. 5) Raadstueprotokollen 1662 den 15. Marts. 6) Magistratens Kopibog 1690 den 6. Jan. 7) og 8) Raadstueprotokollen 1662 den 30. Juli og 13. Juni 9) Bricka: Dansk biografisk Leksikon VI Side 14. 10) Raadstueprotokollen 1668 d. 18. Marts og 9. April. 11) Magistratens Kopibog 1686 den 4. August og 1687 den 18. Januar 12) Tingbogen 1679 den 17. Februar og 14. April. 13) og 14) Magistratens Kopibog 1689 den 25. Marts, 1713 den 17., 18., 20. og 21. April. 15) Byarkivet Nr. 193 b. 16) Fogtmans Reskripter 1668 den 9. Marts. 17) Raadstueprotokollen 1676 den 12. Februar. 18) og 19) Byfogdens Arkiv 1677 den 8. Juni, 1678 den 13. Juni og 21. November (R. A.). 20) Raadstuearkivet 1677 den 1. Juni. 21) Magistratens Kopibog 1700 den 16. Marts, 1710 den 8. Oktober, Raadstuearkivet 1678 den 3. September, Rentekamrets Protokoller 1699 den 8. Juni. 22) Fogtmans Reskripter 1694 den 17. Februar. 23) Raadstueprotokollen 1735 den 26. Oktober, Magistratens Kopibog 1736 den 20. Marts, 26. Juni og 27. August. 24) Breve til Amtmanden 1762 den 9. og 16. Marts. 25), 26), 27) og 28) Magistratens Kopibog 1688 den 2. Oktober, 1710 den 25. og 27. September og 1. Oktober, 1700 den 30. April. 29) Fogtmans Reskripter 1746 den 26. August. 30) Rentekamrets Protokoller 1703 den 7. November, 1716 den 11. Februar, 1721 den 4. Oktober, 1724 den 14. November, 1733 den 5. December, 1742 den 4. December, 1748 den 19. Oktober, 1751 den 29. December, 1755 den 4. Februar og 1760 den 12. December. 31) Magistratens Kopibog 1693 den 25. Februar. 32) Tingbogen 1771 den 7. August. 33) Rentekamrets Deliberationsprotokol 1707 den 1. Februar. 34) Nakskov Korrespondancer 1721 den 4. September. 35) Amtmandens Kopibog 1706 den 13. Februar, 24. Maj, 1707 den 19. September. 36) Rentekamrets Protokoller 1698 den 3. December, 1699 den 18. November, 1700 den 2. April, Smaalandske Tegnelser 1699 den 14. November. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1700 (Januar Nr. 194), 1702 (1ste Kvarteral Nr. 612). 37) og 38) Raadstueprotokollen 1704 den 6. December, 1705 den 18. November, 1706 den 11. Juni og 24. December, 1707 den 30. Marts, 1722 den 28. Oktober, Magistratens Kopibog 1701 den 20. April. 39) Rentekamrets Protokoller 1688 den 25. Oktober, 1689 den 5. Januar, 30. Marts, 23. November, 1690 den 8. Marts, den 31. Maj, 14. Juni, 19. Juli, 2. og 30. August, 1. November, 1691 den 18. April, 20. Oktober, 1692 den 11. Juni, 30. Juli, 22. Oktober, 1694 den 12. Maj. 40) Magistratens Kopibog 1703 den 25. Juli, 1706 den 10. Marts. Rentekammerprotokollen 1708 den 20. Februar. 41) Rentekamrets Protokoller 1706 den 27. Februar, 1749 den 5. December, 1754 den 2. November. 42) Kommissionsakterne vedrørende Købstæderne 1682—85 Lolland-Falster (R. A.). 43) og 44) Schous Forordninger 1694 den 29. December. 45) Rentekamrets Protokoller 1712 den 20. Februar, 1714 den 22. September, 1715 den 12. Januar, 1716 den 16. Maj, 1721 den 17. og 21. Maj. Kæmnerregnskaberne 1720. 46) Magistratens Kopibog 1718 den 16. Juni. Schous Forordninger 1683 den 9. Juni. 47) Raadstuearkivet 1684 den 11. Oktober, Kæmnerregnskaberne 1705—06 og 1718 Pakke Nr. 182 og 185. 48) Kommissionsakterne 1682—85. 49) Raadstuearkivet 1675 den 16. Maj og 1683 den 3. Januar, Magistratens Kopibog 1710 den 22.

Januar, 1711 den 27. Februar, 1719 den 7. og 11. Februar, den 4. og 18. April, Raadstueprotokollen 1719 den 29. November, 1716 den 26. August. ³⁰⁾ Raadstuearkivet 1680 den 11. Juni. Kommissionsakterne 1682—85. Breve til Stiftamtmanden 1749 den 20. November. ³¹⁾ Raadstueprotokollen 1729 den 31. Januar, 9. og 14. Februar og 19. April, 1731 den 10. April og 8. August. Magistratens Kopibog 1727 den 15. August og 4. September, 1729 den 2. Februar, 30. April, 3. August, 21. December. 1730 den 2. November, 15. December. 1731 den 9. Januar, 28. Februar, 1739 den 20. Maj. ³²⁾ Magistratens Kopibog 1717 den 20. Februar. ³³⁾ Raadstueprotokollen 1723 den 6. og 22. Oktober, 1725 den 3. Juli. ³⁴⁾ Nakskov Byfogedarkiv 1700 den 26. Januar. ³⁵⁾ Rentekamrets Protokoller 1700 den 20. April, 20. Maj, 23. September og 23. November, 1712 den 17. September og 19. November. Magistratens Kopibog 1700 den 20. April og 2. November. Raadstueprotokollen 1712 den 2. December. Breve til Stiftamtmanden 1760 den 2. Februar og 4. Marts.

Byens egne Krav til Borgerne.

1) Kæmnerregnskaberne 1689. 2) Kæmnerdokumenter 1697 Pakke Nr. 181. 3), 4) og 5) Magistratens Kopibog 1700 den 30. Juni og 1. Juli. 1682 den 26. April. 1688 den 13. Marts, 22. Maj og 7. Juni. 6) Smaalandske Tegnelser 1688 den 1. December. 7) og 8) Magistratens Kopibog 1700 den 24. Juli, 1710 den 5. og 10. Februar. 9) Byarkivet Nr. 178 og 170. ¹⁰⁾ Stiftamtmandens Kopibog 1768 den 21. Juni. ¹¹⁾ Tingbogen 1678 den 8. Juli, 9. August og 21. Oktober. ¹²⁾ Breve til Stiftamtmanden 1750 den 22. Januar. ¹³⁾ og ¹⁴⁾ Magistratens Kopibog 1716 den 12. Maj, 1729 den 14. November. ¹⁵⁾ Breve til Stiftamtmanden 1753 den 12. Juni, 1760 den 30. Maj, 1774 den 26. Juli. ¹⁶⁾ Tingbogen 1756 den 14. Juni og 18. Oktober, 1757 den 9. Maj. Breve til Stiftamtmanden 1754 den 9. Juli. ¹⁷⁾ Breve til Stiftamtmanden 1750 den 21. Juli, 1770 den 31. Juli, 1772 den 6. og 7. Juli. ¹⁸⁾ og ¹⁹⁾ Magistratens Kopibog 1703 den 21. Februar, 23. Oktober, 27. November og 12. December. ²⁰⁾ Byarkivet Nr. 166. ²¹⁾ Magistratens Kopibog 1708 den 14. Marts. ²²⁾ Byarkivet Nr. 107 og 168. ²³⁾ Magistratens Kopibog 1726 den 12. Juni. ²⁴⁾ Raadstueprotokollen 1729 den 18. November og 14. December. ²⁵⁾ Byens Arkiv Nr. 170. ²⁶⁾ Iris og Hebe 1796 II.

Byens Vantrivsel.

1) Nakskov Toldregskab Pakken 1680—80 (R. A.). 2) Kommissionsakterne 1682—85. 3) Kæmnerdokumenterne 1672. 4) Scharling og Falbe Hansen: Danmarks Statistik I, Side 562. 5) og 6) Raadstuekopibogen 1680 den 31. Januar, 22. og 26. Marts, 14. og 16. April og 30. Oktober. 7) Tingbogen 1680 den 25. Oktober. 8), 9) og ¹⁰⁾ Magistratens Kopibog 1690 den 18. Januar, 1692 den 5. og 8. November. ¹¹⁾ Fogtmans Reskripter 1661 den 24. Juni. ¹²⁾ Schous Forordninger 1682 den 28. Januar. ¹³⁾ Breve til Stiftamtmanden 1698 den 20. September og 8. Oktober. ¹⁴⁾ Rentekamrets Deliberationsprotokol 1686 den 20. Februar. ¹⁵⁾ og ¹⁶⁾ Magistratens Kopibog 1695 den 3. April, 1702 den 18. Maj, 28. Juni og 17. Juli. ¹⁷⁾ Tingbogen 1696 den 8. November, Magistratens Kopibog 1704 den 7. og 9. April og 1706 den 24. Februar. ¹⁸⁾ Byarkivet Nr. 68. ¹⁹⁾ og ²⁰⁾ Magistratens Kopibog 1711 den 16. Januar og 17. Februar. ²¹⁾ Raadstueprotokollen 1721 den 6. Marts. ²²⁾ Kæmnerdokumenter 1716 den 20. Maj. ²³⁾ Magistratens

Kopibog 1711 den 14. Januar. 24) Byarkivet Nr. 69. 25) Nakskov Korrespondancer 1718 den 18. Maj. 26) Kæmnerdokumenter 1716 den 20. Maj. 27) Raadstueprotokollen 1721 den 6. Marts og Magistratens Kopibog 1714 den 25. Oktober. 28) Loll.-Falst. hist. Samfunds Aarvog VI, Side 73 ff. 29) Fogtmans Reskripter 1736 den 9. Januar, Raadstueprotokollen den 1. og 11. Februar. 30) og 31) Breve til Stiftamtmanden 1740 den 1. Februar og 1750 den 6. Marts. 32) Raadstueprotokollen 1726 den 5. September, Nakskov Korrespondancer 1742 den 14. April, Breve til Stiftamtmanden 1743 den 3. December, 1766 den 1. Juli, Loll.-Falst. hist. Samfunds Aarvog I, Side 23. 33) og 34) Breve til Stiftamtmanden 1761 den 9. Maj, 1762 den 9. Marts og 1766 den 1. Juli. 35) og 36) Toldregnskaberne 1731, 1761 og 1796. 37) Fogtmans Reskripter 1774 den 19. Marts. 38) »Iris og Hebe« 1790, II. 39) Toldregnskaberne 1761 og 1796, Scharling og Falbe Hansen: Danmarks Statistik III, Side 402 og 420. 40) »Minerva« 1793, II, »Iris og Hebe« 1796 II. 41) Scharling og Falbe Hansen: Danmarks Statistik III, S. 400, 402, 420. 42) og 43) Toldregnskaberne 1668, 1698, 1731, 1761 og 1796. 44) Magistratens Kopibog 1692 den 31. Marts, 1705 den 20. Januar. 45) Raadstuekopibogen 1680 den 2. Januar i »Kæmners Stol«. 46) Kommissionsakterne 1682. 47) Nakskov Byfogedarkiv 1685 den 23. December. 48) Holm: Danmarks og Norges indre Historie 1660—1720, II, Side 369. 49) Tingbogen 1697 den 6. September, Rentekammerets Protokoller 1697 den 9. November. 50) Smaalandske Tegnelser 1702 den 11. August. 51) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1703 Nr. 42 (Juli—September). 52) Byarkivet Nr. 63. 53) Raadstueprotokollen 1725 den 25. Maj. 54) Byarkivet Nr. 64. 55) Raadstueprotokollen 1739 den 5. Juni. 56) Raadstueprotokollen 1725 den 4. og 13. Juni, 1728 den 24. Marts, Nakskov Korrespondancer 1732. 57) Kæmnerdokumenterne 1732. 58) »Iris og Hebe« 1796, Breve til Amtmanden 1798 den 1. Juni, Amtmandens Kopibog 1798 den 27. Februar og 2. Juni, Rentekammerets Protokoller 1798 den 19. og 27. Juni. 59) Byfogedarkivet 1698 den 2. August, Magistratens Kopibog 1698 den 9. December, 1729 den 8. September. 60) Byarkivet Nr. 156. 61) Raadstueprotokollen 1656 den 13. Februar. 62) Smaalandske Registre 1685 den 27. Oktober. 63) Smaalandske Tegnelser 1738 den 15. August. 64) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1703 (Juli—August) Nr. 661. 65) Tingbogen 1684 den 7. Januar. 66) Rentekammerprotokol 1704 den 2. Februar. 67) Indkomne Ansøgninger til Danske Kancelli 1703 Nr. 661 (Juli—August—September). 68) Fogtmans Reskripter 1712 den 13. August, Stiftamtmandens Kopibog 1700 den 16. Oktober, 1766 den 18. Marts, Indkomne Breve til Danske Kancelli 1700, Nr. 194 og 285 (Jan.) og Nr. 110 (Decb.), Smaalandske Registre 1767 den 11. December. 69) Rentekammerprotokol 1718 den 5. April, Smaalandske Registre 1719 den 20. April, Tingbogen 1730 den 26. Juni. 70) Rentekammerprotokollen 1734 den 29. November og 28. December, Smaalandske Registre 1767 den 11. December. 71) Rentekammerprotokollen 1777 den 25. Februar. 23. August og 20. December 1786 den 25. November, 1790 den 2. Maj, 1793 den 20. April, Stiftamtmandens Kopibog 1796 den 1. August. 72) Magistratens Kopibog 1697 den 17. og 28. Juni, Rentekammerprotokol 1697 den 2. November, 1698 den 8. og 12. Marts, Byarkivet Nr. 33 og 36, Fogtmans Reskripter 1697 den 30. August. 73) Rentekammerprotokol 1702 den 26. August, Smaalandske Tegnelser 1703 den 3. November. 74) Raadstueprotokol 1712 den 30. December, 1716 og 1721 den 22., 24. og 29. December. 75) Indkomne Sager til danske Kancelli 1699 (Decem-

ber) Nr. 285. Smaalandske Tegnelser 1722 den 10. Juli. 75) Raadstueprotokollen 1733 den 4. og 11. November 1739 den 10. September, Byarkivet Nr. 195. 76) Magistratens Kopibog 1739 den 7. August. 77) »Iris og Hebe« 1706. 78) Fra Arkiv og Museum I, Side 145.

Borgerkaar og Borgerliv.

1) »Iris og Hebe« 1706 II. 2) Magistratens Kopibog 1726 den 12. Juni, Byarkivet Nr. 181. 3) Ansøgninger til Danske Kancelli 1726 Nr. 207 (2det Halvaar). 4) Magistratens Kopibog 1697 den 2. December. 5) og 6) Ansøgninger til Kancelliet 1727 Nr. 283 (2det Halvaar). 1763 Nr. 751 (1ste Halvaar). 7) Smaalandske Tegnelser 1744 den 3. Januar. Danske Kancellis Ansøgningsprotokoller 1786 Nr. 1533 (7 Sb.). 8) og 9) Byarkivet Nr. 105 og 107. 10) Fogtmans Reskripter 1681 den 23. December, 1684 den 28. Oktober, 1705 den 11. September, 1707 den 18. November, 1713 den 27. September, 1738 den 10. Januar, 11. April og 4. Juli, 1740 den 10. Februar. Magistratens Kopibog 1712 den 8., 17. og 27. September og 5. December, 1713 den 3., 6., 13., 16. og 21. Februar. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1713 Nr. 418 (1ste Halvaar) og 1731 Nr. 373 (1ste Halvaar). 11) Magistratens Kopibog 1663 den 23. December. 12) og 13) Fogtmans Reskripter 1681 den 23. December og 1682 den 6. Maj. 14) Nakskov Korrespondancer 1737 den 4. Juli. 15) Amtmandens Kopibog 1705 den 18. April, 1713 den 24. April og 21. Juli, 1723 den 18. Marts, 15. April og 9. Juli. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1716 Nr. 95 (August—September). 16) Tingbogen 1695 den 25. Februar. Amtmandens Kopibog 1714 den 1. December. 17), 18), 19) og 20) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1720 Nr. 626 (2det Halvaar) og 1723 Nr. 84 (1ste Halvaar), 1775 Nr. 1083 (6x), 1730 Nr. 606 (1ste Halvaar). 21) Magistratens Kopibog 1737 den 21. Januar, Tingbogen 1749 den 7. Januar. 22) Breve til Amtmanden 1762 den 22. September. 23) Byarkivet Nr. 109 og 110. Amtmandens Kopibog 1764 den 31. December. Breve til Amtmanden 1764 den 4. December og 1767 den 17. Februar og 9. Maj. Amtmandens Kopibog 1773 den 28. September. 24) Magistratens Kopibog 1697 den 9. Juli, 1698 den 13. og 14. Maj. 1721 den 9. Februar, 1727 den 1. Marts, 1735 den 10. Juni. Raadstueprotokollen 1722 den 25. Februar, Byarkivet Nr. 75. 25) og 26) Magistratens Kopibog 1694 den 24. Maj, 1695 den 23. September, Tingbogen 1743 den 18. Februar, 1747 den 18. December, Breve til Amtmanden 1764 den 7. August, 1776 den 8. November, 1779 den 28. Juni, Byarkivet Nr. 94, 95 og 97. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1723 Nr. 302 (1ste Halvaar), 1735 Nr. 366 (2det Halvaar) Nakskov Korrespondancer 1734 den 23. Januar. 26) Smaalandske Registre 1748 den 11. Maj. Fogtmans Reskripter 1761 den 10. April, 1762 den 24. September, Byarkivet Nr. 112, Breve til Amtmanden 1765 den 28. August, 1776 den 8. November, 1779 den 28. Juni. 27) Danske Kancelli Supplikprotokol 1734 Nr. 223 (2det Halvaar). 28) Magistratens Kopibog 1707 den 9. Februar, Smaalandske Registre 1721 den 14. November, 1726 den 22. Juli, Tingbogen 1745 den 25. Februar. 29) Magistratens Kopibog 1696 den 15. Juli, 1706 den 9. Juni, 1708 den 17. Juni, 1714 den 20. og 26. Juli, Smaalandske Tegnelser 1725, den 26. Januar, Tingbogen 1740 den 1. August. Rente-kamrets Protokol 1750 den 15. September. Danske Kancelli Supplikprotokol 1733 Nr. 46 (2det Halvaar) 1724 Nr. 714 (2det Halvaar). 30) Byarkivet Nr. 148, Magistratens Kopibog 1695 den 23. August, 1696 den 19. December, Smaalandske

Registre 1795 den 30. Oktober, Smaalandske Tegnelser 1706 den 2. September, Kancelliets Supplikprotokol 1750 Nr. 37 (1ste Halvaar), Schous Forordninger 1695 den 5. Marts, »Iris og Hebe« 1706 II. 31) Byshogen 1687, Schous Forordninger 1685 den 11. April. 32) Byarkivet Nr. 55, Nakskov Korrespondancer 1713 den 26. August. 33) Kancelliprotokol 1725 Nr. 576 (2det Halvaar), Raadstueprotokollen 1725 den 12. September, Amtmandens Kopibog over udgangne Breve 1725 den 27. September. 34) Byarkivet Nr. 58, Breve til Amtmanden 1755 den 1. April. 35) Toldregnskaberne 1779. 36) Byfogedarkivet 1728 den 11. August, 1729 den 26. Juli, Raadstueprotokollen 1729 den 5. August, Byarkivet Nr. 60, Nakskov Korrespondancer 1746 den 2. September. 37) Amtmandens Kopibøger 1699 den 28. Oktober, Højesterets Voteringsprotokol 1704, A Side 384, Nakskov Korrespondancer 1709 den 8. Juni, Tingbogen 1745 den 18. August, Smaalandske Registre 1746 den 26. August, Smaalandske Tegnelser 1749 den 7. Marts og 7. November, 1751 den 26. November, 1752 den 21. Januar, Indkomne Sager til Danske Kancelli 1704 Nr. 88 (April-Maj-Juni), 1746 Nr. 64 (2det Halvaar), 1747 Nr. 1424 (1ste Halvaar), 1749 Nr. 1113 (2det Halvaar), 1753 Nr. 308 (2det Halvaar), 1788 Nr. 5 (7 Wa), Breve til Amtmanden 1740 den 8. Oktober, 1756 den 4. Marts. 38) Rentekamrets Relations- og Resolutionsprotokol 1715 den 11. Februar. 39) Kancelliets Supplikprotokol 1721 Nr. 818 (1ste Halvaar), 1722 Nr. 575 (1ste Halvaar) 1744 Nr. 843 (2det Halvaar), Magistratens Kopibog 1724 den 10. Oktober, 1725 den 8. Maj, Raadstueprotokollen 1727 den 4. Juni, Byarkivet Nr. 114 og 115, Breve til Amtmanden 1748 den 10. December, 1751 den 31. August og 1759 den 1. Oktober. 40) Byarkivet Nr. 116 og 117, Breve til Amtmanden 1765 den 11. Maj og 29. Juni. 41) Fogtmans Reskripter 1791 den 11. Februar. 42) Tingbogen 1795 den 26. September, Breve til Amtmanden 1796 den 23. September, 1797 den 21. Januar, Amtmandens Kopibøger 1795 den 22. September, 24. November og 22. December. Smaalandske Registre 1799 den 18. Januar. 43) Breve til Amtmanden 1749 den 2. December, 1769 den 25. December, 1770 den 5. og 21. August, Nakskov Korrespondancer 1738 den 12. Februar. 44) Byarkivet Nr. 136. 45) Raadstueprotokollen 1739 den 7. August. 46) Tingbogen 1678 den 28. Januar, 12. Februar og 11. Marts. 47) Nakskov Regnskaber 1694 den 24. December. 48) Danske Magasin IV 6, Side 261, Nakskov Korrespondancer 1718 den 6. og 8. September, 1750 den 21. Maj, Magistratens Kopibog 1734 den 25. Maj, Kæmnerdokumenter 1716 den 29. Juni. 49) Breve til Amtmanden 1736 den 15. Maj, 1738 den 11. Marts og 25. August, 1741 den 7. Februar, 1744 den 4. August, 1749 den 14. Oktober, 1750 den 24. Marts og 7. April, 1770 den 5. Oktober, Raadstueprotokollen 1726 den 12. Juni, 1730 den 15. Februar, Tingbogen 1747 den 8. Maj, Byens Arkiv Nr. 300. 49a) Højesterets Voteringsprotokol 1671 den 1. August, 1677 den 10. og 17. Juli, 1685 den 3. Februar, Magistratens Kopibog 1726 den 24. August. 50) Raadstueprotokollen 1736 den 15. November, Tingbogen 1730 den 5. Juni, 31. Juli, 7. August og 20. November og 1731 den 19. Februar. 51) Byarkivet Nr. 704. 52) Breve til Amtmanden 1744 den 4. August, 1758 den 14. Marts. 53) Tingbogen 1765 den 18. Februar. 54) Toldregnskaberne 1672, 1732, 1761 og 1796, Nakskov Byfogedarkiv 1683 den 27. Juni. 55) »Iris og Hebe« 1706 II. 56) Tingbogen 1716 den 2. Juni og 25. August, 1711 den 9. Marts, 20. April og 6. Juli, Højesterets Voteringsprotokol 1713 den 5., 9. og 13. Oktober, Kancelliets Supplikprotokol 1720 Nr. 301 (2det Halvaar), Smaalandske Registre 1729 den

10. Oktober. 37) Tingbogen 1756 den 9. August og 1757 den 18. Juli. 38) Nakskovs Regnskaber 1669—70. 39) Tingbogen 1714 den 29. Januar og 12. Februar, 1748 den 8. Januar, 1754 den 13. Maj. Breve til Amtmanden 1737 den 22. Oktober, Magistratens Kopibog 1720 den 28. Maj. Smaalandske Tegnelser 1754 den 9. August, 1765 den 19. Juli. 40) Magistratens Kopibog 1726 den 20. Maj. Smaalandske Registre 1740 den 14. Oktober. Breve til Amtmanden 1753 den 20. November. 41) Smaalandske Registre 1740 den 25. Februar, 1751 den 30. April, 1755 den 27. August, 1762 den 14. April. 42) Byarkivet Nr. 139. 43) Schous Forordninger 1682 den 7. November. 44) Byarkivet Nr. 292. 45) Smaalandske Registre 1730 den 1. Juni. 46) Byarkivet Nr. 294, Smaalandske Registre 1735 den 20. Maj, 1793 den 31. Maj. Breve til Amtmanden 1740 den 16. Februar, danske Kancellis Ansøgningsprotokol 1746 Nr. 132 (1ste Halvaar). 47) Johan Rostorp: Ligprædiken over Peder Jacobsen Munck 1683. Fr. Rodrigues Ligtale over Hans Rasmussen Holm 1701. 48) Magistratens Kopibog 1685 den 3. December. 49) Byarkivet Nr. 157, 154 og 155. Tingbogen 1733 den 7. December. 50) Nakskov Korrespondancer 1749 den 17. December. Magistratens Kopibog 1685 den 16. September, Kæmnerdokumenter 1781. 51) Fogtmans Reskripter 1778 den 17. Juni, 1796 den 25. Juni, 1798 den 30. Juni. 52) Magistratens Kopibog 1740 den 10. Juni. 53) Bysbogen 1692 den 5. Februar. Smaalandske Registre 1693 den 4. Juli, 1700 den 20. Februar. Magistratens Kopibog 1700 den 12. Februar. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1700 Nr. 37 (Januar), Nr. 281 (Februar), Nr. 287 (Marts), Nr. 104 og 157 (Sept.-Okt.), 1701 Nr. 568 (Juli, Aug., Septbr.). 54) Cohn: De mosaiske Trosbekenderes Stilling i Danmark, Odense 1837. 55) Smaalandske Registre 1711 den 8. Maj. 56) Fogtmans Reskripter 1742 den 23. November, 1749 den 5. Maj. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1749 Nr. 644 (1ste Halvaar) og Nr. 308 (2det Halvaar). 57) Fogtmans Reskripter 1725 den 6. Januar og 23. Marts, 1734 den 6. August, 1742 den 22. Juni. 58) Rentekamrets Relations- og Resolutionsprotokol 1749 den 11. December, Nakskov Korrespondancer 1750 den 21. Juni. Magistratens Kopibog 1740 den 26. April. 59) Indkomne Sager til Danske Kancelli 1726 Nr. 798 (1ste Halvaar). 60) Tingbogen 1726 den 20. November. Magistratens Kopibog 1736 den 3. Januar. Raadstueprotokollen 1735 den 20. Juni. 61) Fogtmans Reskripter 1751 den 5. Februar. Breve til Amtmanden 1759 den 25. September. »Iris og Hebe« 1796 II. 62) Skrædernes Laugsprotokol 1799 den 29. April. 63) Kæmnerregnskaberne 1661. 64) Byarkivet Nr. 326, Fattigregnskabet 1668/69, 1676/77 og 1693. Magistratens Kopibog 1695 den 23. April og 1701 den 30. August. 65) Byfogedarkivet 1671 den 29. Oktober. Fattigregnskabet 1699 og 1700. 66) Schous Forordninger 1708 den 24. September. Byarkivet Nr. 327. 67) Magistratens Kopibog 1709 den 15. Februar og 15. April, 1710 den 22. Januar. 68) Fyns Bispestols Visitatsprotokol 1732—1803 Side 14. (L. A. i Odense) Magistratens Kopibog 1736 den 1. Oktober, 1737 den 7. November, 1738 den 10. Oktober. 69) Raadstueprotokollen 1732 den 16. Oktober, Magistratens Kopibog 1736 den 7. November. 70) Schous Forordninger 1672 den 4. December. 71) Magistratens Kopibog 1697 den 16. August. 72) Fattigregnskaber 1680 den 18. Februar og 1681 den 15. Juni, Magistratens Kopibog 1694 den 16. Januar. Hjelholt: Falsters Historie II Side 294. 73) Byarkivet Nr. 193. Indkomne Sager til Danske Kancelli 1720 Nr. 237 (2det Halvaar). 74) og 75) Magistratens Kopibog 1713 den 9. August, 1715 den 18. December. Danske Kancellis Supplikprotokol 1743 Nr. 583 (2det Halvaar).

Smaalandske Registre 1743 den 22. Januar, 1744 den 10. April, 1745 den 18. Juni, 1789 den 16. Oktober. ⁹⁶⁾ Kæmnerregnskaberne 1710, 1711, 1712 og 1713, Byens Arkiv Nr. 141. ⁹⁷⁾ Raadstueprotokollen 1680 den 11. Juni, 1729 den 4. Marts. Magistratens Kopibog 1732 den 5. Januar. ⁹⁸⁾ Tingbogen 1760 den 20. Juni, 1768 den 3. April, 1772 den 24. Februar, 1788 den 8. August, Breve til Amtmanden 1766 den 25. November, 1769 den 4. Juli. ⁹⁹⁾ Magistratens Kopibog 1680. Nakskov Regnskaber 1685, Byarkivet Nr. 162. ¹⁰⁰⁾ Smaalandske Tegnelser 1708 den 26. April, Breve til Amtmanden 1768 den 15. November, 1771 den 11. November og 1773 den 23. Januar. ¹⁰¹⁾ og ¹⁰²⁾ Kæmnerregnskaberne 1701, 1741, 1772 73, Kæmnerdokumenter 1738 den 16. Juli, Byfogedarkivet 1733 den 9. Juni. ¹⁰³⁾ Kæmnerregnskaberne 1705, 1738 og 1740, Magistratens Kopibog 1719 den 13. Januar. ¹⁰⁴⁾ Amtmandens Kopibog 1765 den 18. November, 1766 den 29. April, 1767 den 14. Januar og 8. September, 1783 den 22. April og 19. August, 1794 den 10. Juni, 1796 den 7. Juni og 2. August, Byarkivet Nr. 158. ¹⁰⁵⁾ Smaalandske Tegnelser 1777 den 4. Juli med Bilag. ¹⁰⁶⁾ Magistratens Kopibog 1705 den 18. Juni, Byarkivet Nr. 128. ¹⁰⁷⁾ Tingbogen 1778 den 13. April og 22. Juli. Breve til Amtmanden 1778 den 10. Marts. Tugthusets Mandtal 1778 den 12. September og 1782 den 17. September.

Tillæg.

Noter til Billederne.

Grundlaget for Oplysningerne om Bygningerne er Brandtaksationerne; desuden er benyttet Borgerskabs- og Skodeprotokoller (S.), Kirkebøgerne samt Folketællingslisterne 1870. Hvor disse Kilder findes er oplyst i I Bind Side 331.

Fortegnelse over de benyttede gamle (g) og nye (n) Matrikelnumre, svarende til de nuværende Husnumre (Nr.).

Torvet: Nr. 1: g. 1, 2. Nr. 3: g. 3. Nr. 7: g. 5. Nr. 9: g. 6. Nr. 13: g. 15. Nr. 15: g. 16. Søndergade: Nr. 40: g. 282 a aa. Nr. 42: g. 282 a b. Vejlegade: Nr. 25: g. 72. Nr. 26: g. 105. Realskolen: n. 168. Nr. 38: g. 94 a og b. c. Fruegade: Nr. 28: g. 359 a b. Havnegade: Nr. 25: g. 35 a. Nygade: Nr. 4: g. 316 a. Nr. 6: g. 316 b a. Nr. 8: g. 316 bb. Østergade: Nr. 7: g. 342. Nr. 11: g. 362, n. 417 a. Øster Boulevard: Nr. 2: g. 338 bb. Nørre Boulevard: Synagogen: n. 229 b.

Huse i Kongenstoftet; nu nedrevet,
fotograferet c. 1930.